

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
INTERDISZCIPLINÁRIS DOKTORI ISKOLA
„A kormányzás társadalmi, térbeli és történeti dimenziói”
Politikatudományi Doktori Program

**NŐK POLITIKAI ÉS TÁRSADALMI KÉPVISELETE
RUANDÁBAN AZ 1994 ÉS 2017 KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN**

Bagi Judit

PhD disszertáció

Témavezetők:

Dr. habil. Tarrósy István,
egyetemi docens

Prof. Dr. habil. Pető Andrea,
egyetemi tanár

Pécs, 2018

Absztrakt

A disszertáció az autoriter politikai berendezkedésű államokban megjelenő gender témájú közpolitikai intézkedéseket és azok társadalom-formáló hatásait vizsgálja a kelet-közép-afrikai Ruanda példáján keresztül. A társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésére irányuló közpolitikák Ruanda esetében kimagasló eredményt produkálnak a nők országgyűlési reprezentációja tekintetében, és számos egyéb, például a nők gazdasági szerepvállalása, iskolai végzettsége és az általános egészségi állapot területén is kvantitatív adatokkal igazolható pozitív eredményt mutatnak. Ezen intézkedések valós társadalomformáló, -alakító szerepe azonban – annak ellenére, hogy a témával foglalkozó szakirodalom jelentős része erre koncentrál – nem minden esetben mérhető és mutatható ki számokkal. A 2015-ben és 2016-ban parlamenti képviselőkkel, kormányzati- és civil szervezetekkel készült félig strukturált interjúk, és a rendelkezésre álló kormányzati, illetve nemzetközi dokumentumok segítségével az értekezés arra keresi a választ, hogy az 1994-es népiirtást követő poszt-konfliktusos társadalomban a politikai reformok és a felülről irányított törvényi szabályozások hogyan foglalmazták újra a ruandai női és férfi szerepeket. A disszertációban következetesen hangsúly helyeződik a látszatdemokratikus berendezkedésű országban végzett kutatási nehézségekre.

Tartalomjegyzék

I.	BEVEZETÉS ÉS A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKLÁSA.....	6
I.1.	Kutatói kérdések, hipotézisek és a kvalitatív kutatás bemutatása.....	11
I.2.	Ruanda rövid történelme a kolonizációtól a népirtásig.....	15
II.	ELMÉLETI ALAPOK.....	22
II.1.	A társadalmi nem és a nemi kvóta fogalmi és gyakorlati megjelenése szubszaharai afrikai kontextusban.....	22
II.1.1.	A feminizmus és gender nyugati értelmezése.....	22
II.1.2.	A társadalmi és a feminizmus mint vándorló fogalmak a szubszaharai Afrika kontextusában.....	26
II.1.3.	A nemi kvótáról általánosságban.....	38
II.1.3.1.	Kvótarendszerek a szubszaharai Afrika területén.....	44
II.1.3.2.	A gender- és a nemi kvóta stratégiájának megjelenése az Afrikai Unióban és a Kelet-afrikai Közösségben.....	49
II.1.3.3.	A kvótarendszer kritikája.....	51
II.2.	Poszt-koloniális afrikai államfejlődések és a nemzetközi segélyezési politikák.....	52
II.2.1.	Afrikai államfejlődések.....	52
II.2.2.	Az Afrikában formálódó genderkérdéseket és a nemi kvóta bevezetését érintő segélyezések és normák.....	57
III.	RUANDAI NŐTÖRTÉNET.....	66
III.1.	Afrikai nőttörténet a pre-koloniális és a gyarmati időszakokban.....	66
III.2.	A ruandai nők társadalomban és politikában betöltött szerepe a pre- koloniális, valamint a gyarmatosítás időszakában.....	69
III.2.1.	Ruandai nők a háztartásban.....	70
III.2.2.	Ruandai nők és a házasság intézménye.....	72
III.2.3.	Ruandai nők és a gyermeknevelés.....	74
III.2.4.	Ruandai nők a közszférában.....	77
III.2.5.	A ruandai nők és férfiak közötti egyenlőség megteremtésének első lépései.....	79
III.2.6.	Ruandai nők helyzete a népirtás ideje alatt.....	81

IV.	MÓDSZERTAN.....	88
IV.1.	Kutatás autoriter politikai berendezkedésű államban.....	88
IV.1.1.	Kutató az autoriter államban.....	91
IV.2.	Oral history.....	94
IV.3.	A ruandai gendertéma kutatásának előnyei és hátrányai.....	103
V.	A RUANDAI NŐK POLITIKAI ÉS CIVIL SZEREPVÁLLALÁSÁT ELŐSEGÍTŐ INTÉZKEDÉSEK, 1994-2017.....	106
V.1.	A népirtás következményei és a genderkérdéskörök előtérbe kerülésének okai.....	106
V.2.	Nők társadalmi szerepét befolyásoló politikai és civil kezdeményezések a poszt-konfliktusos időszakban (1994–2003).....	109
V.2.1.	A népirtást követően megrendezésre került ENSZ konferenciák (Peking és Dakar).....	110
V.2.2.	Ruandai nők szerepvállalása a Ruandai Hazafias Frontban (RPF).....	112
V.2.3.	Civil szervezetek a poszt-konfliktusos időszakban.....	115
V.3.	Genderstratégiák felépítése.....	118
V.3.1.	Társadalmi Nemek Intézményrendszere.....	121
V.3.2.	Genderkérdéseket érintő törvények.....	124
V.3.3.	Nemzeti stratégiai keretrendszer.....	126
V.4.	A ruandai parlament és választási rendszer.....	129
V.4.1.	Politikai Szervezetek Nemzeti Tanácsadó Fóruma.....	131
V.4.2.	Választás és választhatóság joga.....	133
V.4.3.	Elnökválasztások 2003 és 2017 között.....	134
V.4.4.	Országgyűlési választások 2003 és 2013 között.....	137
VI.	A RUANDAI NŐK POLITIKAI ÉS TÁRSADALMI HELYZETE NAPJAINKBAN.....	148
VI.1.	A ruandai országgyűlési képviselő „értéke”.....	148
VI.2.	Politikusnőkkel készített interjú elemzése.....	156
VI.3.	MIGEPROF tevékenységének bemutatása és interjú elemzése.....	170
VI.4.	GMO tevékenységének bemutatása és interjú elemzése.....	176
VI.5.	Civil szervezetekkel készített interjú tapasztalatai.....	182

VII. HIPOTÉZIS-VIZSGÁLAT ÉS ÖSSZEGZÉS.....	188
FELHASZNÁLT IRODALOM.....	195
MELLÉKLETEK.....	210
Melléklet 1. Táblázatok és ábrák jegyzéke.....	210
Melléklet 2. Interjúk és beszélgetések 2015-2016.....	211
Melléklet 3. Politikusnőkkel és kormányzati szervek vezetőivel készült interjúk.....	214
Melléklet 4. Interjú szempontsor.....	238
Melléklet 5. Terepmunkák.....	240

I. BEVEZETÉS ÉS A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKLÁSA

2003 őszén a szubszaharai Afrika területén jelentős változás következett be a nők politikai reprezentációját illetően. Az országgyűlési női politikusok százalékos arányát tömörítő világlista élére egy kelet-afrikai ország, Ruanda került. Ezzel maga mögé utasította a korábban évtizedeken keresztül vezető, legendás demokráciájáról jól ismert észak-európai államok egyikét, Svédországot is. A 2003 augusztusában lezajló választásoknak köszönhetően Ruanda parlamenti politikusainak aránya 48,8 százalékon, míg Svédországé 45,3 százalékon állt. Az 1994-es népirtásról elhíresült kelet-afrikai ország több mint tíz éve töretlenül vezeti az Interparlamentáris Unió listáját. A 2018-as arány 61,8 százalékos (IPU, 2018), Ruanda parlamentje a 2013. szeptemberi választások óta világelsőként nőbőbbséggel bír. Még megdöbbsentőbbnek tűnhet, hogy az első tíz helyezett között több fejlődő világbeli, köztük három afrikai ország található¹.

Az imént ismertettek kapcsán számos kérdés vethető fel: Hogyan kerülhet a lista élére egy afrikai ország? Milyen politikai és társadalmi folyamatoknak köszönhetően alakult ki ez az eredmény, illetve beszélhetünk-e valós eredményről? Afrikában ezek szerint jobb a nők helyzete, mint Észak-Európában? Csak jól mutató számokról vagy valós női képviseletről van szó? A politikán túli vezetői pozíciókban, a civil szférában, valamint a társadalom szintjén hogyan alakul a ruandai nők helyzete?

Magyar szakirodalom eddig nem foglalkozott célirányosan a szubszaharai Afrika területén alakuló társadalmi nemek közötti egyenlőség női politikai megjelenési formáival. A magyar nyelven megjelent nők politikai és civil képviseletét taglaló elemzések egy-egy tágabb nemzetközi kitekintés során megemlítik ugyan a politikai reprezentációra vonatkozó, kiugróan magas szubszaharai arányszámokat, ám azon túl, hogy megállapítják, az afrikai országokra nem vonatkoztathatók az európai törvényszerűségek (azaz például attól, hogy a ruandai parlamentben arányában ötször annyi nő ül, mint a magyar országgyűlésben, az nem azt jelenti, hogy a ruandai nők társadalmi, politikai és gazdasági helyzete előnyösebb lenne a hazánkban élő nőkénel), nem tárgyalják bővebben a kérdést. Ilonszki Gabriella a következőképpen fogalmaz: „[...] a nálunk jobb eredménnyel rendelkező országok között találhatóak olyan válságövezetekhez tartozók is, ahol nemzetközi nyomásra, mintegy konszolidációs támogatási feltételként valósult meg a politikai intézményekben a nők és férfiak kiegyenlítettbb jelenléte.

¹ Inter-Parliamentary Union. World Classification (2016). <http://www.ipu.org/WMN-e/classif.htm>

Ez a formai feltétel sok más tartalmi körülménnyel együtt alkothat teljes képet a nők és férfiak közötti esélyegyenlőségről” (Ilonszki, 2014: 43). A nemzetközi társadalmi nemek kérdéskörével foglalkozó diskurzusoknak viszont egyre inkább jelentős részét képezik a fejlődő államokban formálódó női emancipációs folyamatok. Ahogy a nemi kvóta rendszerével foglalkozó neves svéd kutató Drude Dahlerup is megjegyzi 2006-ban megjelent *Women, Quotas and Politics*² című kötetében, a nemzetközi szervezetek egyre aktívabb szerepet vállalnak a nemzetépítés, a béketeremtés és békeépítés folyamatában. E tevékenységeknek pedig egyre nagyobb arányban válik részévé a nemi kvóta bevezetése, különösképpen a poszt-konfliktusos társadalmak esetében. A világ társadalmában a nők és férfiak közötti egyenlőség megteremtéséhez, kiváltképp a nők döntéshozatali pozícióba történő integrálódásához a fejlődő államok legtöbb esetben az ENSZ által meghatározott, társadalmi nemek közötti egyenlőségre vonatkozó normákhoz alkalmazkodnak (Dahlerup, 2006: 4-9). Fontos viszont kiemelni, ellentétben a Dahlerup által írottakkal, hogy a NGO-k nem mindig vállalnak aktívabb szerepet, tevékenységük számos esetben problematikus és nem mindig sikeres. Ugyan a sikeresség, az NGO-kba tömörülés oka és mértéke nehezen mérhető ebből a szempontból, mankóként az adott programokról szóló jelentések szolgálnak. Ruanda és az ENSZ esetében is látni fogjuk majd ezt a kettősséget. A nemzetközi szervezetek ugyanis nagyobb részt a numerikus eredményekre és statisztikákra fókuszálnak a különféle genderkérdések esetében, a projektek gyakorlati megvalósulását pedig nem ellenőrzik megfelelően. Francis Fukuyama a nők politikai szerepvállalásának növelésével egy sokkal inkább megegyezésre hajló és kevésbé konfliktus központú világ létrejötté mellett érvelt (Fukuyama 1998: 24). Az 1990-es évektől számos szubszaharai afrikai országban egy olyan folyamatnak lehetünk tanúi, amelynek következtében változnak a társadalmi nemi aspektusok, amelynek szerves részét képezik a gender-központú politikák megjelenései. Kétoldalú folyamatról van szó, hiszen egyrésről nemzetállamokon belüli, másrésről pedig szupranacionális szervezetek és donorok által meghatározott szabályozásokhoz, illetve irányvonalakhoz történő adaptációról beszélhetünk, mely határozott összefüggésben áll az államok demokratikus politikai berendezkedésre³ való átalakulási törekvéseivel. Fokozottan valósul meg a nők civil és politikai reprezentációja, a szubszaharai Afrika területén növekszik egyik legintenzívebben és leggyorsabban a női országgyűlési politikusok aránya. Ennek részletes értelmezésére a későbbiekben térek ki, ám ki kell emelnem,

² Dahlerup, Drude (szerk.) (2006): *Women, Quotas and Politics* (Routledge Research in Comparative Politics). Routledge, New York

³ Itt meg kell jegyeznünk, hogy az afrikai kontinens esetében a demokratikus politikai berendezkedést és többpártrendszert definiáló alkotmány nem minden esetben egyezik a valósággal, így legtöbbször csak látszatdemokráciáról beszélhetünk. Erre részletesebben a későbbiek során térünk ki.

hogyan az afrikai fejlődés szembeötlő különbséget mutat az európaival szemben. Míg Európában az 1900-as évek során magvalósuló, társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtését szorgalmazó mozgalmak, illetve egyes országokban a nemi kvóta folyamatos bevezetése eredményezte a nők politikai életbe történő integrációját, addig a Szaharától délre elterülő Afrikában a kvótarendszer bevezetésével, egyfajta gyorsított eljárás alkalmazásával valósulnak meg a női országgyűlési politikusokra vonatkozó kiugróan magas százalékos arányok. Az afrikai kontinensen lezajló folyamat magyarázható azzal, hogy a már említett gazdasági, társadalmi és egyéb területeken való „lemaradást” az elfogadott és fejlesztési politikáknak (development policy) való megfeleléssel próbálták kompenzálni a szubszaharai afrikai országok. A folyósításra kerülő segélyezéseknek köszönhetően az afrikai államok, ahogy Tarrósy fogalmaz, a gazdaságilag és technológiailag fejlettebb „Észak” szempontjából is liberálisnak mondható alkotmányt, valamint kvótarendszer vezettek be (Tarrósy, 2006: 169). E megállapítások Ruanda esetében is megállják a helyüket, ám természetesen minden ország egyedi (állam) fejlődési ív mentén halad, ezért azok a tágabb szubszaharai afrikai vagy Kelet-afrikai Közösségbeli környezetben túl saját kontextusukban értelmezhetőek igazán. Fontos tehát azon, Ilonszki által említett tartalmi körülmények Ruandára vonatkozó feltérképezése, amelyeknek köszönhetően az elmúlt több mint két évtized során forradalmi változások történtek az országban a nők és férfiak közötti egyenlőség tekintetében. A saját kutatásom viszont nem történhet kizárólag a nemzetközi szakirodalmak feldolgozásával, ahhoz, hogy a folyamatokat mélységeiben megértsük, elengedhetetlen a helyi szakemberekkel, politikusokkal, civil szervezetek vezetőivel, valamint kutatókkal történő beszélgetés és terepinterjúk készítése. Ezen elgondolás mentén témavezetőm, Tarrósy István szervezésében valósult meg 2015 márciusában az első Tanzániára és Ruandára fókuszáló háromhetes terepmunkám. A tanzániai Arushában olyan Ruanda-kutatásban releváns helyeket kerestünk fel és készítettünk ott interjút, mint a Ruandai Nemzetközi Törvényszék,⁴ valamint az öt tagállamot tömörítő Kelet-afrikai Közösség székhelye. Kigaliban csatlakoztunk a skóciai Saint Andrews Egyetem kutatócsoportjához, akikkel együtt jártuk be az 1994-es népirtás emlékhelyeit, látogattunk el magas biztonsági kockázatú börtönökbe, készítettünk interjút a népirtásban aktív részt vállalt elítéltekkel, továbbá miniszterekkel, civil szervezetek vezetőivel, valamint kabinetének tárgyalótermében kétórás interaktív beszélgetés erejéig maga a ruandai elnök, Paul Kagame fogadtatásában részesültünk. Második ruandai terepmunkám során, 2016

⁴ 2015 év végével a törvényszéket megszüntették ugyan, de bírói, felderítési és képességfejlesztési mechanizmusok tovább élnek. Forrás: United Nations International Residual Mechanism for Criminal Tribunals. <http://unictr.irmct.org>

tavaszaán ösztöndíjasként egy hónapon keresztül vendégkutatóként tevékenykedtem a Ruandai Egyetem Gender Intézeténél Jolly Rubagiza, az intézet akkori igazgatójának témavezetése alatt. E kutatóút során lehetőségem nyílt a helyiekkel, valamint a Gender Intézetnél dolgozó oktatókkal rögzített mélyebb beszélgetésekre. Ezek mellett félig strukturált interjúkat készítettem a Csaláért és Társadalmi Nemekért Felelős Minisztériumban (Ministry of Gender and Family Promotion – MIGEPROF), a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésére irányuló programokat ellenőrző hivatalnál (Gender Monitoring Office – GMO), a Nők Nemzeti Tanácsánál (National Women’s Council – NWC), az ENSZ Nőkért (UN Women) ruandai szervezeténél, további kormányzati és civil szervezeteknél, illetve hat országgyűlési politikussal. Továbbá 2018 márciusában vendégkutatói tevékenységet folytattam Hollandiában a Leideni Egyetem Afrika Kutatóközpontjában, ahol főként a szekunder kutatásokhoz gyűjtöttem forrásokat.

Témavezetőim, Tarrósy István és Pető Andrea segítségével és támogatása mellett, az Új Nemzeti Kiválóság Program, a Pallasz Athéné Geopolitikai Alapítvány, a Campus Hungary Program, a PTE BTK TÁMOP, a PTE Doktorandusz Önkormányzat, a Nemzeti Kiválóság Program, valamint a Pécsi Polgármesteri Hivatal PhD hallgatói, kutatói mobilitás és konferencia részvételt támogató ösztöndíjai mind hozzájárultak ahhoz, hogy a külföldön megrendezésre kerülő, a kutatási témámhoz kapcsoló konferenciákon részt vehessek, előadhassak, nemzetközi publikációim szülessenek, valamint afrikai terepmunkákon vehessek részt.⁵

⁵ A téma iránti érdeklődésemet a Tarrósy István által a PTE BTK-n tartott, valamint Erasmus Ösztöndíjas diákként a németországi Justus-Liebig Egyetemen hallgatott afrikaisztikai órák, illetve a későbbi, 2010-es pécsi nemzetközi afrikaisztikai konferencia szervezésben megvalósuló gyakornoki tevékenységem inspirálták. Ekkor szembesültem ugyanis azzal, hogy a mainstream média által legtöbbször prezentált „afrikai nőkép”, amely főként a mélyszegénységben élő iskolázatlan nőket mutatja be, nem minden esetben állja meg a helyét, sőt számos kiemelkedő civil tevékenységet folytató és politikus nő él az afrikai kontinensen. A híres afrikai nőkről írt portréim után az afrikai nők politikai, civil és oktatásban betöltött szerepét vizsgáltam. Ezen témák köré épültek a politológia alapképzés, valamint a szociológia mesterképzés során elkészített szakdolgozataim is. Az IDResearch Kft./Publikon Kiadónál kutatási asszisztensként eltöltött négy év alatt lehetőségem nyílt megismerni a Magyarországon élő afrikaisztikával foglalkozó civil szervezeti és akadémiai kör tagjait, akikkel a különböző rendezvényeken való találkozások alkalmával szintén értékes tudásra tettem szert. 2012 és 2014 között az Afrika Tanulmányok folyóirat szerkesztőségének tagja voltam, 2010 óta rendszeresen publikálok e, mára az MTA által akkreditált folyóirat hasábjain is. 2010-ben, 2012-ben és 2016-ban is részt vettem a PTE BTK és a PTE Afrika Kutatóközpont (AKK) berkein belül megvalósuló pécsi nemzetközi afrikaisztikai konferenciák szervezésében és lebonyolításában. 2014 óta titkárként veszek részt az AKK tevékenységében, Tarrósy Istvánnal közösen szervezzük a kutatóközpont őszi és tavaszi előadás-sorozatait. 2013 szeptemberétől rendszeresen adok elő a Csehországban megrendezésre kerülő nemzetközi afrikaisztikai konferenciákon (Viva Africa), ahol az európai, egyesült államokbeli valamint az afrikai kontinensbeli kollégákkal folytatott beszélgetések segítettek témám körvonalazódásában. Tarrósy Istvánnal a 2015/2016-os, tanév első szemeszterében, közös Afrika Tanulmányok kurzust tartottunk (valamint a 2017/2018-as és a 2018/2019-es tanévben is egy-egy óra megtartásáig bekapcsolódtam a kurzus oktatásába) a Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszéken. Társtémavezetőmnek, Pető Andreának köszönhetően megismerhettem a magyarországi társadalmi nemekkel foglalkozó kutatókat, és nemzetközi gendertémájú workshopokon vehettem részt. Ezen programokon való

Mindezek alapján világosan látható, hogy disszertációm témája a gendert, azaz a társadalmi nem területét, valamint az afrikanisztikai tanulmányok keresztmetszetében mutatja be a ruandai nők 1994-es népiertást követően megvalósuló civil és politikai szerepvállalását. Az elemzés folyamatosan határozott fókuszban tartja Ruanda politikai és társadalmi helyzetének egyéb afrikai államokhoz viszonyított egyediségét és speciális helyzetét. Az értekezés során végig fontos szempontot képez, hogy a vonatkozó szakirodalom feldolgozásában, az arra történő reflexióban ne csak a nyugati fogalmakkal operáló munkák, hanem az afrikai kontinens tudósai, kutatói által megjelentetett kötetek és folyóiratcikkek is bemutatásra kerüljenek. Ezzel azt próbálom hangsúlyozni, hogy egyes fogalmak, társadalmi jelenségek és folyamatok egészen különböző jelentéstartalommal bírhatnak egy-egy kontinens, térség esetében. Nem elég viszont rávilágítani a „másságra”, annak valóságát szükséges megmagyarázni, mégpedig az ottani tudományos munkák felkutatásával, valamint a helyiekkel történő interjúk, beszélgetések lebonyolításával. Nem kérdés ugyanis, hogy már jóval meghaladtuk azt a korszakot, amikor Afrikáról kizárólag az európai és egyesült államokbeli szerzők tollából eshet meghatározó szó. Ebből adódóan a bevezető fejezet során a szubszaharai afrikai nők civil és politikai reprezentációjára vonatkozóan meghatározó szereppel bíró elméleti keret összeállítására törekszem, amelyben többek között olyan fogalmak afrikai kontextusban való értelmezésére kerül sor, mint a gender, a nemi kvóta, a Globális Dél, valamint a poszt-konfliktusos társadalom. Mindemellett meg kell vizsgálnom: Hogyan jelenik meg az afrikai nő a szubszaharai Afrika területén formálódó tudományos diskurzusokban? Hogyan értelmezhető az afrikai női civil és politikai képviselet az egyesült államokbeli és európai női reprezentációt érintő folyamatok, valamint a Fekete Afrika kontextusában? Mint „vándorló fogalom” (travelling concept (Olson, 2012: 1)), milyen sajátosságokkal jelenik meg a gender afrikai kontextusban?

részvételek és diskurzusok mind hozzájárultak ahhoz, hogy mélyebben megérthessem a Magyarországon, Európában, illetve a világ többi táján zajló társadalmi nemeket érintő problémákat. Lehetőséget kaptam továbbá arra, hogy a Magyarországon egyedülálló nemzetközi gender szakirodalommal rendelkező Közép-európai Egyetem könyvtárában kutathassak.

I.1. Kutatói kérdések, hipotézisek és a kvalitatív kutatás bemutatása

A disszertációban az alábbi kutatói kérdésekre keresem a választ:

- Miként alkalmazzák és milyen hatást fejtenek ki Ruandában a társadalmi nemek közötti egyenlőség megvalósítását szorgalmazó ENSZ stratégiák?
- Javult-e és ez milyen okokra vezethető vissza a nők férfiakhoz viszonyított társadalmi helyzete Ruandában 1994 és 2017 között?
- Mely tényezők együttesének köszönhető, hogy a nyugati értelmezés⁶ szerint autoriter politikai berendezkedésű Ruanda képes valódi eredményeket produkálni a társadalmi nemek közötti egyenlőség előmozdítása terén?
- Képesek-e a ruandai (női) politikusok valódi egyenlőséghez vezető közpolitikát folytatni?
- Társadalmi szinten, különösen a vidéki térségekben élők esetében, valóban generálódnak-e a változások a nők és férfiak közötti egyenlőség tekintetében?
- További kérdés, hogy ezek az egyenlőséghez vezető közpolitikák egységesen érvényesülnek-e Ruanda nőtársadalmára vonatkozóan vagy egyes privilegizált nőcsoportok, nyertesek, míg mások pedig esetleg vesztesek, ezáltal nem egységesül, hanem még inkább differenciálódik a nők helyzete?
- Létezik-e valódi kooperáció az alulról szerveződő női érdekeket képviselő civil szervezetek és a kormány által támogatott civil szervezetek, illetve egyéb társadalmi nemek közötti egyenlőség kialakítását szorgalmazó intézmények között?
- Az interszekcionalizmus, azaz a faj, osztály, társadalmi nem, és egyéb különbségeket illetően milyen kihívásokkal néz szembe Ruanda mai nőtársadalma?

Empirikus kutatásaim 2015-ben és 2016-ban a két említett terepmunka során valósultak meg. Kvalitatív módszerrel készítettem 18 félig strukturált interjút. Ezen kívül pedig számos egyéni és csoportos beszélgetésen vettem részt. Interjúalanyaimat hólabdamódszer⁷ segítségével

⁶ A módszertani fejezet során részletesen kitérek arra, hogy mit értünk autoriter politikai berendezkedésű államon, illetve, hogy ennek az államműködésnek milyen sajátosságai vannak. A nyugati értelmezést azért használom, mert Ruanda és számos más afrikai állam (vagy például Törökország és Oroszország) a saját működését nem gondolja autoriternek.

⁷ Ahogy Earl Babbie fogalmaz a hólabdamódszer alkalmazása során a kutató adatot gyűjt „bizonyos populációba tartozó személytől, majd megkéri őket, hogy adják meg más általuk ismert, populációba tartozó személyek elérhetőségét”. Ezen módszerrel való vizsgálódáshoz Babbie példaként többek között a politikai csoportok tanulmányozására vonatkozó kutatásokat hozza (2008: 206-207), amely esetünkben teljes relevanciával bír.

választottam ki. A politikusokkal, kormányzati intézmények és civil szervezetek vezetőivel készített interjúkat részletesen az 1-es mellékletben található táblázat, a begépett interjúkat pedig a 2-es számú melléklet tartalmazza.

Az interjúkat⁸ tematikai felépítés szerint három csoportra osztottam:

1. Országgyűlési politikusokkal készített interjúk

A feltett kérdések során itt arra kerestem a választ, hogy milyen motivációs tényezőknek köszönhetően választották a megkérdezett nők a politikusi pályát (például szerepet játszott-e a 30 százalékos nemi kvóta a döntésükben)? Akadtak-e az eddigi politikusi szerepvállalásuk során olyan helyzetek, amikor „női mivoltuk” előnyt vagy éppen hátrányt jelentett számukra? Mely társadalmi nemek közötti egyenlőséget megvalósító programokon dolgoznak, illetve, hogy mely civil szervezetekkel működnek együtt?

2. Kormányzati szervek képviselőivel készített interjúk

Az intézmények tevékenységére vonatkozó kérdéseken túl a társadalmi nemek egyenlőségére irányuló programokkal kapcsolatosan tapasztalt ellenállások, illetve a rurális, elmaradottabb térségekben megvalósuló munka hatékonysága álltak. Vajon minden egyes ruandai állampolgár egyenlően tud profitálni az adott intézmény programjaiból? Ezekén túl fontos szereppel bírt, hogy az interjúalanyok szerint melyek az 1994-es népiertást követő legnagyobb (intézmény által elért) eredmények és leginkább megoldást kívánó problémák?

3. Helyi és nemzetközi civil szervezetek képviselőivel készített interjúk

Az interjúk középpontjában az adott szervezet tevékenysége, illetve a vezetők motiváltsága állt. Kiemelt hangsúlyt kaptak továbbá a kormánnyal vagy egyéb nemzetközi NGO-val történő együttműködésre, illetve a pénzügyi témákra vonatkozó kérdések.

Hipotéziseimet az alábbi öt pontban fogalmaztam meg:

1. A nyugati kultúrában több évszázados tapasztalat, hogy a különböző fegyveres különböző **fegyveres konfliktusok** általánosságban a **férfiuralmat**, illetve egyfajta normatív férfias politikai kultúra megszilárdulását **erősítik fel, a konfliktus utáni békeépítő folyamatok** (melyekben a nemzetközi szervezetek is aktív szerepet vállalnak) **a nők emancipációját segítik elő**. Ruanda esetében, eltérően egyéb afrikai országoktól, ehhez kiemelten stabil alapot adott a népiertást követően kialakult

⁸ A későbbi módszertani, valamint az interjúelemzés fejezetek során részletesen írok arról, hogy az autoriter rendszerben elkészített interjúk mennyiben bizonyulnak használhatónak, illetve, hogy miért szükséges fenntartásokkal kezelni az ezen beszélgetések során elhangzottakat.

demográfiai egyenlőtlenség. Lényegesen több férfi vesztette életét a népirtásban vagy menekült a szomszédos országokba. A poszt-konfliktusos társadalmakban – ahogy **Ruanda esetében is, a népirtást követő időszakban** – törvényi és gyakorlati szinten egyaránt **hatványozottan érvényesülnek az ENSZ társadalmi nemek közötti egyenlőségre, a nők fokozott békeépítő tevékenységére, valamint döntéshozatali pozíciókba történő integrációjára vonatkozó irányelvei, azaz a CEDAW Egyezmény, az 1325-ös számú ENSZ határozat, illetve az 1995-ös Pekingi Cselekvési Program.**

2. **A társadalmi nemek közötti egyenlőség kialakítását célzó, valamint a nők fokozott politikai szerepvállalását szorgalmazó intézkedések és programok a gyakorlatban akkor működnek eredményesen, ha azok megteremtése nemzeti érdekekkel is párosul.** Számos afrikai állam alkalmaz nemi kvótát, ebből adódóan kiugróan magas – 30 százalék körüli vagy a fölötti – az országukban megvalósuló női országgyűlési reprezentáció aránya. Nem minden afrikai államban látható viszont az a minőségű előrehaladás a nők emancipációját érintően, mint Ruandában. Számos országban – a Kelet-afrikai Közösség egyes tagállamai esetében is – például a női parlamenti politikusok számának növelése esetében a százalékos arány növekedésén, azaz a deskriptív képviseleten túl nem valósul meg a valódi tartalommal bíróról, azaz szubsztantív képviselet. A nők és férfiak közötti egyenlőség gyakorlati, azaz társadalmi szintű megvalósítását érintően minőségi előrelépés azért érhető tetten, mert az nemzeti érdekekkel is párosul.
3. **Attól még, hogy Ruandában csak látszólagosan valósul meg a pluralista demokrácia, jelentős eredmények érhetők el a nők és férfiak közötti törvényi, illetve gyakorlati egyenlőség megvalósítását illetően.** A nemzetközi közösség továbbra is vitatja Ruanda politikai berendezkedésének demokratikus voltát. A Human Rights Watch⁹, valamint az Amnesty International¹⁰ jelentései egy olyan autoriter, elnyomó rendszerként tarja számon Ruandát, ahol az ellenzék nem képes valódi nyomást gyakorolni a népirtást követő időszak óta hatalmon lévő Ruandai Hazafias

⁹ Human Rights Watch (2015): World Report 2015: Rwanda. <https://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/rwanda>

¹⁰ Amnesty International (2017): Rwanda 2016/2017. <https://www.amnesty.org/en/countries/africa/rwanda/report-rwanda/>

Front nevű párt és Paul Kagame elnök politikájára. Ezzel szemben viszont az ENSZ és számos nemzetközi szervezet is elismeri Ruanda numerikus eredményeit, Paul Kagame rendszeres előadója ezen szervezetek, a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésével kapcsolatos rendezvényeinek. **A nemzetközi közösség tehát kritikusan figyeli ezt a fajta konfliktust Ruandában.**

4. **Ruandában, a genocídiumot követően formálódó női emancipáció esetében két dimenziójú folyamatról van szó.** Egyrészt beszélhetünk a népirtás következtében kialakuló demográfiai egyenlőtlenségből (70 százalékos női lakosság 1994-ben) fakadó tradicionális női és férfi szerepek átrendeződéséről. Másrészt viszont megfigyelhetjük a felülről jövő (top down), törvénnyel szabályozott, társadalmi nemek közötti egyenlőség kialakítására irányuló közpolitikai intézkedések bevezetését, mint például a kötelező érvénnyel bíró nemi kvóta százalékos arányának betartatását. Ezt a folyamatot viszont egy „elit projektnek” nevezhetjük, hiszen egyértelműen a hatalom, azaz az Kagame, valamint az RPF generálja és irányítja. Nem a nők kezében összponosul tehát a hatalom.
5. **Az 1994-es évet követően megvalósuló jogi szabályozásai jelentős mértékben újradefiniálták a ruandai nők társadalmi szerepét.** Az ország lakossága viszont még nem volt képes teljesen adaptálódni ehhez az extrém gyorsasággal lezajló folyamathoz. Ennek köszönhetően főként a rurális térségekben továbbra is fennáll a nők férfiakkal szembeni alárendelt pozíciója, mivel a politikai és gazdasági változáshoz mérten a társadalmi átalakulás lényegesen lassabban következik be. **Ez a folyamat jól mutatja tehát azt a konfliktust, amely a társadalmi nemekre vonatkozóan keletkezett Ruandában az átvett liberalizációs fejlesztéspolitikai keretrendszer révén.**

A dolgozat a bevezetésen és a hipotézisvizsgálaton túl öt főbb fejezetre tagolódik. A második fejezetben a társadalmi nem, a feminizmus, valamint kvóta definíciója, illetve ezek mint „vándorló fogalmak” afrikai jelenléte kerül bemutatásra. Szó esik továbbá az afrikai államfejlődésekről, illetve a genderszemponok mentén formálódó nemzetközi segélyezési politikákról, elméleti keretet adva ezzel a dolgozat következő fejezeteihez. A harmadik fejezetben ismertetem a ruandai nők történelmét a gyarmatosítás előtti és utáni időszakra vonatkozóan, hangsúlyosan kiemelve a nők politikában illetve közszférában betöltött szerepét. Kitérek továbbá a társadalmi nemek viszonyára a házasságban és a gyermeknevelésben. A

negyedik fejezetben módszertani alapot adva az empirikus kutatásomnak, az autoriter politikai rendszerben végzett kutatás körülményeire világítok rá. Ehhez kapcsolódóan pedig saját ruandai terepmunkából hozok példákat. Az ötödik fejezetben azon közpolitikai és törvényi intézkedések kerülnek bemutatásra, és válnak elemzés tárgyává, amelyek a népirtást követően elősegítették a nők politikai és társadalmi szerepének pozitív irányba történő változását. Fókuszba a Társadalmi Nemek Intézményrendszere (Gender Machinery) intézményrendszerének részletes ismertetése kerül. Elemzés tárgyává válik továbbá a 2003 és 2013 között lezajló elnök- és országgyűlési választások sora. A hatodik fejezet az, amelyhez leginkább kapcsolódik a Ruandában végzett interjúk kutatásom. Itt elemzem a politikusnőkkel, valamint a Társadalmi Nemek Intézményrendszerének egyes szerveivel készült interjúimat, egyben kritikus szemléletmóddal teszek megállapításokat a különféle közpolitikák és szabályozások hatékonyságára vonatkozóan.

I.2. Ruanda rövid történelme a kolonizációtól a népirtásig

Tekintettel arra, hogy Ruanda történelme rendkívül egyedülálló és az etnikai konfliktusok okán igen összetett, a következőkben röviden ismertetem a gyarmatosítástól a népirtásig tartó időszakot. Ez azért bizonyul fontosnak, hogy a későbbiek során bemutatásra kerülő társadalmi folyamatokat biztos alapokra helyezve tudjuk tárgyalni. Ruandáról¹¹ és a régióról több más afrikai területtel szemben nem a berlini 1884-es konferencián rendelkeztek, hanem 1890-ben Brüsszelben, amikor a Német Kelet-Afrika Társasághoz csatolták a területet (Fegley, 2016: 8). 1894-ben Gustav Adolf von Götzen német katonatiszt volt az első európai, aki Ruandába utazott (Biedermann, 2015: 66). Az amúgy sem jelentős német gyarmati jelenlét az első világháborút követően megszűnt, ugyanis Ruanda Burundival együtt a belgák kezébe került és

¹¹ Ruanda egy Magyarországnál három és félszer kisebb ország, az Egyenlítői Afrika területén helyezkedik el. Ki kell emelnünk, hogy Ruanda földrajzi értelemben kelet-közép-afrikai ország, politikai értelemben viszont a Kelet-afrikai Közösség része. Ez utóbbiból következően kelet-afrikai államként kezeljük. Észak-keleten Ugandával, keleten Tanzániával, nyugaton a Kongói Demokratikus Köztársasággal, délen pedig Burundival határos. Ruanda területének nagy része 1500 méterrel a tenger szintje felett fekszik. Területe 26.338 négyzetkilométer, lakossága közel 13 millió fő. Az ország négy tartományra, valamint Kigali fővárosra oszlik. Éghajlata trópusi, amelyet két esős évszak jellemez: márciustól májusig, valamint októbertől decemberig. Az átlaghőmérséklet 24,6 és 27,6 °C között mozog. Földhasználatot érintően 47 százaléka termőföld, 22 százaléka erdő, 18 százaléka legelő, 13 százaléka pedig egyéb terület. Ruanda fő exportcikkei a kávé és a tea. Három nemzeti parkkal rendelkezik: a Volcanoes észak-nyugaton, a Nyungwe dél-nyugaton, az Akagera északon található. Ruanda lakosságát az alábbi három népcsoport alkotja: hutu, tuszi és twa. Az országban beszélt hivatalos nyelvek a kinyarwanda, az angol és a francia, ezen kívül még sokan beszélnek a kelet-afrikai térségben oly fontos „összekötő” közvetítő nyelvet, a szuahélit. Vallás tekintetében a lakosság nagy része római katolikus (49,5%), valamint protestáns (39,4), egyéb keresztény (4,5%), muszlim (1,8%), illetve egyéb vallást követő (4,8%) (CIA World Factbook, 2017; Briggs, 2016) (Az adatok minimális eltérést mutatnak a különböző források tekintetében. Jelen esetben a CIA World Factbook, 2017-es, valamint Briggs könyvének adataira hagytam.)

1919-től a térség Ruanda-Urundi néven vált a belga gyarmatbirodalom részévé. „1925-től Ruanda-Urundit közigazgatását tekintve Belga-Kongóhoz csatolták a belga gyarmatosítók, megtartva a két területen kialakított különálló adminisztratív rendet” (Tarrósy, 2011: 55). A térség a második világháborút követően ENSZ gyámsági terület lett (Fage-Tordoff, 2004: 447). A belga jelenlét, amely a közvetett hatalomgyakorlás (indirect rule) politikáját alkalmazta, a németnél sokkal intenzívebbnek bizonyult (Kuperman, 2001: 6). A közvetett uralom által nevelt lakosságra jellemző volt, hogy „az alattvalói politikai kultúra értékeit és normáit sajátította el, erősítette meg magában. E hatalomgyakorlás képes volt összhangban lenni a hagyományos közösségi (törzsi) gyakorlatokkal” (Tarrósy, 2011: 45). A belgák tehát „saját képükre igyekeztek formálni a ruandai államot, és megreformálták a közigazgatást az adminisztratív hatékonyság jegyében” (Biedermann, 2015: 66). Felülreprezentálták a tuszik társadalmi és politikai szerepét, csak a tuszik végezhettek hivatali tevékenységet, lehettek tagjai a hadseregnek, a hutuk pedig nem is részesülhettek adminisztrációs tevékenységgel kapcsolatos oktatásban (Búr, 2015: 260; Tarrósy, 2011: 85; T. Horváth, 2008: 141, Des Forges, 1999: 36). Ekkor a tuszik egyértelmű kisebbséget alkottak, arányuk a társadalmon belül 15-17 százalék volt (Caplan, 2007: 20; Kuperman, 2001: 5), a gyarmatosítók felsőbbrendűséget tulajdonítottak nekik a többi afrikai etnikummal szemben (Des Forges, 1999: 36). A kolonizáció ideje alatt fennálló hierarchia csúcsán tehát az európaiak, középen a tuszik, legalul pedig a hutuk álltak (White, 2009: 473). Eredendően a hutu és a tuszi népcsoport közötti fő differenciát eltérő tevékenységi körük adta. A tuszik marhatenyésztéssel, a hutuk pedig földműveléssel foglalkoztak. Ezen kategóriák viszont a társadalmi ranglétrán történő feljebb vagy lejjebb lépés esetén átjárhatónak bizonyultak (White, 2009: 473). A szegény tuszik tehát hutuvá, a gazdasági előnyökre szert tett hutuk pedig tuszivá válhattak (White idézi Bowen-t, 2009: 473). Ezen túl külső, antropológiai jegyek alapján is fellelhetők voltak különbségek. A tuszikra, akik 4000-5000 éve vándoroltak Ruanda területére (Búr, 2011: 259), rátelepülve „a bantu nyelvű – földműves közösségekre (a hutuk őseire)” (T. Horváth, 2008: 140), jellemző volt a magas, karcsú testalkat (átlag magasság 180 cm), valamint a világosabb bőr. Ruanda ősi uralkodóiként az igazságszolgáltatás, valamint a kormányzás tartozott a feladataik közé. A tuszik uralkodása idején a birodalom állatállománya az ő kezükben összpontosult, ebből tartották fenn magukat. „Életmódjuk lehetővé tette számukra, hogy elmélyüljenek a költészet, a zene, és a kosárfonás művészetében” (Fage-Tordoff, 2004: 104). A tuszik viszonyát a terület lakosságához leginkább a „középkori európai uradalmak földesúr-jobbágy kapcsolatához” hasonlíthatjuk (Uo). A társadalom mindössze 10 százalékát alkotó, de dominanciával rendelkező tuszik olyan „királyságokat hoztak létre, amelyben a társadalom kaszt-szerűen

tagozódott” (Búr, 2011: 260). A bantu hutukat, akik „i. sz. első évezredében az ún. bantu vándorlás során kerültek” Ruanda területére (Uo: 259) és a lakosság 85 százalékát alkották, alacsonyabb és zömökebb testalkat jellemezte. A tuák, akik a lakosság 5 százalékát adták, fazekassággal és vadászattal foglalkoztak (Fage-Tordoff, 2004: 104). „E három csoport ugyanazt a nyelvet beszélte, ugyanazon a területen éltek, vallásuk is közös volt” (T. Horváth, 2008: 140), valamint a „vegyes” házasságok is gyakorinak bizonyultak (Kuperman, 2001: 5). Az 1920-as és 1930-as évek során egyre inkább napvilágot láttak a különböző rasszista elméletek, amelyeknek köszönhetően a belga gyarmattartók a tuszik javára egyértelműen lefektették a jövőben kialakuló etnikai ellentétek alapjait. Ezen elgondolás szerint a tuszik, mint az európai fehér ember afrikai „képviselői” jelentek meg (Des Forges, 1999: 36). Az 1930-as évektől a gyermekek születésénél megállapították etnikai hovatartozásukat, amelyet a személyi igazolványba is beírtak. Ezzel tehát megszűntek a korábbiak során átjárható etnikai kategóriák. A belgák tuszikkal való szoros összefonódása a második világháború végét követő időszakig, az 1950-es évekig tartott. Ahogy közeledett a gyarmatosítás vége, az afrikai államok függetlenedési hulláma¹², a belgák belekezdtek a közigazgatás átszervezésébe (Tarrósy, 2011: 85; T. Horváth 2008: 141; Des Forges 1999: 39; Biedermann; 2013: 63). A tuszik, hatalmi helyzetük csorbulását sérelmezve, Ruanda függetlenségéért kezdtek el kiállni. Ruanda gyarmati sorból való felszabadulása jelentősen szemben állt a belga érdekekkel, ezért stratégiát váltottak, és a korábbi gyakorlattal szemben a hutukat kezdték el támogatni. A belgák arra számítottak, ha a hutuk hatalmi pozícióját erősítik, elkerülhetik Ruanda gyarmati sorból való felszabadulását, így a kelet-afrikai államot továbbra is irányításuk alatt tudják tartani. A hutu etnikum tagjai így már nem csak oktatásban részesültek, hanem a hivatalokba is bekerültek. A belgák ezen intézkedése csak tovább rontott a hutuk és tuszik közötti feszültségen. Az első választásokat 1961-ben tartották, amelyet a „hutu emancipációt központi kérdésként megfogalmazó Parmehutu” (T. Horváth, 2008: 141) párt nyert, élén Grégoire Kayibandával. Az esemény „hutu forradalom” elnevezéssel vonult be a történelembe (Des Forges, 1999: 39). Ruanda végül 1962. július 1-én vált függetlenné, a kormány élére a hutu származású Grégoire Kayibanda került. Ebben az időszakban számottevően csökkent az ország tuszi lakosainak az aránya, a „hutuk ezrével ölték le” a tuszikat (Tarrósy, 2011: 86). 1959 és 1967 között 20.000 tuszit öltek meg, és közel 200.000-300.000 fő menekült a környező országokba (Caplan, 2007:

¹² A klasszikus gyarmati uralom végét az 1960-as évekre datálhatjuk. Ebben az időszakban „szinte egész Afrika Afrikában sikerre vezettek a – számos esetben évtizedeken át tartó – függetlenedési mozgalmak (Tarrósy, 2007: 45).

21; Des Forges, 1999: 41). A két népcsoport¹³ között mindennaposak voltak az összetűzések, a tuszik gyakran törtek be Ruanda területére, ekkor kezdték őket a „csótány” elnevezéssel illetni (Kuperman, 2001: 7; Biedermann, 2015: 69-70). 1973 júliusában az akkori védelmi miniszter Juvénal Habyarimana Kayibandatól katonai puccsal átvette az ország feletti irányítást (Des Forges, 1999: 42; T. Horváth, 2008: 141). Ennek köszönhetően szinte a teljes adminisztráció a hutuk kezébe került. Habyarimana egypártrendszert épített ki, kortól függetlenül minden ruandai a Nemzeti Forradalmi Mozgalom a Fejlődésért elnevezésű párt (National Revolutionary Movement for Development – MRND) tagjává vált. Habyarimana ígértet tett arra, hogy véget vet az etnikai ellentéteknek, amelyet tizenhét évig nagyjából sikerült is betartania. A tuszi és hutu ellentét tekintetében „mérésékeltnek számító” elnököt 1978-ban 98,9 százalékos, 1983-ban és 1988-ban 99 százalékos aránnyal választották újra (Búr, 2011: 261). A voksolás természetesen nem felelt meg a demokrácia alapkövetelményeinek. A tuszik ellen elkövetett erőszakos tevékenységek tekintetében ugyan jelentős visszaesés volt megfigyelhető, ám Habyarimana az egykor elmenekült tusziknak viszont megtiltotta, hogy visszatérjenek Ruandába (Kuperman, 2001: 7). Az 1980-as évek egyre inkább kihívások elé állították Habyarimana kormányát. A gazdasági nehézségeknek, valamint a kávépiac összeomlásának köszönhetően Habyarimana egyre inkább szorult a külföldi segélyekre. A nemzetközi közösség erőteljes presszióval szorgalmazta Ruanda demokratizálódását, és egyben készítette az elnököt a hosszú ideje fennálló tuszi menekültkérdés megoldására. További veszélyt jelentett a hutu vezető számára, hogy számos menekült tuszi csatlakozott az ugandai hadsereghez¹⁴, akik esetleges fegyveres inváziót terveztek Ruanda ellen (Kuperman, 2001: 8). A „szomszédos országokban közel félmilliónyira duzzadt tuszi menekültseregéből verbuválódott Ruandai Hazafias Front” (Búr, 2011: 261) 1990. október 1-én behatolt Ruandába, ahol ennek köszönhetően polgárháborús állapot alakult ki. A hutu kormány nem választotta külön az RPF-es, valamint az egyéb tuszik csoportját, így

¹³ Fontos kiemelni, hogy az 1994-es ruandai népirtás kirobbanásának okaként a tudományos és politikai diskurzusok két említett népcsoport, a hutuk és a tuszik közötti konfliktust jelölik meg. Az eseményt magát pedig a tuszik ellen elkövetett genocídiumként tartják számon. A harmadik népcsoportról, azaz a tuákról a genocídium kontextusában szinte sehol sem esik szó. Christopher C. Taylor írása a tuák történelmét, identitását, illetve népirtásban betöltött szerepét dolgozza fel. Meglátása, és terepmunkáinak eredménye szerint Ruandában elsőként a tua etnikum szenvedett a társadalmi kirekesztés jelenségétől (Taylor, 2004: 353-354). A tuák ugyanúgy elkövetői és elszennvedői voltak a népirtásnak, mint a Ruandában élő tuszik és hutuk. A népirtás előtti gyűlölet propaganda ugyanúgy a tuák ellen is irányult. A tua identitás az undor, a barbarizmus, a vadság, valamint az állatiasság fogalmaival forrt össze. A szerző szerint mindezek ismeretében fontosnak tartja, hogy a külföldi kutatók által kevésbé feltárt és elemzett tua etnikum történelme és identitása aktívabban váljon a nemzetközi hutu és tuszi dichotómia mentén formálódó tudományos diskurzusok részévé (Uo: 368).

¹⁴ A Ruandai Hazafias Front (Rwandan Patriotic Front – RPF) az Ugandába menekülő tuszik lázadó csoportját és hadseregét jelentette ekkoriban.

gyakran az országban élő tuszikon bosszulta meg az RPF betöréseit és fosztogatásait (Caplan, 2007: 20). A nemzetközi közösség nyomására elindított strukturális reformok sem hozták meg a várt sikereket. A társadalmi és gazdasági szinten egyaránt kialakuló kudarcoknak, valamint a nem teljesített feltételeknek köszönhetően a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank is megszüntette a hitelezést 1993-ban. A földhiány¹⁵ is egyre drasztikusabb problémává vált. 1994-ben Ruanda bizonyult az afrikai kontinens legnagyobb népsűrűségű államának (Des Forges, 1999: 31-32). Ebben az időszakban már köztudottnak bizonyult, hogy a külföldi segélyek jelentős részét a fegyverkezésre fordítják. A ruandai vezetés külföldi bankokban letétbe helyezett vagyonát szintén fegyverkezésre használták fel (Biedermann, 2015: 76).

A ruandai és a nemzetközi média egyaránt nagy szerepet játszott a népiertásban (Dallaire, 2007: 12). Az RTML (Radio Télévision Libre Mille Collines) rádió, valamint Kangura újság egyaránt részesei voltak a média gyűlöletkampányának. Úgynevezett tízparancsolatot fogalmaztak meg a tuszik ellen. A tuszikat kiáltották ki fő ellenségnek, ebből adódóan minden házassági, gazdasági és szakmai kapcsolatot meg kellett velük szüntetni (Kabanda, 2007: 62). A folyamatosan fennálló zavargások 1993-ban, a Habyarimanát támogató franciák és a nemzetközi közösség, élén a Világbankkal, arra kényszerítették a hutu vezetőt, hogy írja alá az arushai békemegállapodást¹⁶, különben megvonják a segélyezést. A nyomás meghozta eredményét, ugyanis 1993 augusztusában Habyarimana aláírta az egyezményt. Az Arushai Békeegyezmény „megalapozta a jogállamiságot, az átmeneti intézményeket, amelyek a következő választásokig vezetik az országot, rendezte a menekültek repatriálását, belső menekültek újratelepítését, és a két hadsereg (RPF és FAR) leszerelését, valamint összeolvasztását nemzeti haderővé” (Biedermann, 2015: 82), röviden szólva a „hosszú távú politikai megbékélést is hivatott volt biztosítani” (Búr, 2011: 262). A béke és biztonság fenntartásának, valamint az Arushai Egyezmény betartásának felügyelete érdekében az ENSZ Békefenntartó Missziója (United Nations Assistance Mission for Rwanda – UNAMIR) élén Roméo Dallaire tábornokkal érkezett Ruandába (Des Forges, 2007: 44). A 2500 fős ENSZ-katonák kizárólag „megfigyelői mandátummal voltak felruházva, a fegyverhasználatot csakis az ENSZ-katonákat érő esetleges támadás visszaverésére” vonatkozóan alkalmazhattak (Búr, 2011: 262). A tuszikat tömörítő RPF és az Interahamwe (jelentése: akik együtt harcolnak) elnevezésű hutu milícia (Búr, 2011: 262) továbbra is katonákat toborzott, valamint az országba érkező bozótvgó kések (macheték) importja is folytatódott. A helyzet végül 1994. április 6-

¹⁵ A földhiány, valamint a túlnépesedés kérdésköre egy későbbi fejezetben kerül részletes ismertetésre.

¹⁶ Arusha Tanzánia negyedik legnépesebb városa, a regionális együttműködésként szolgáló Kelet-afrikai Közösség székhelye.

án vált katasztrofálissá, amikor lelőtték Habyarimana éppen leszállni igyekvő repülőgépét (Thompson, 2007: 1). A gépen utazott továbbá burundi államfője, Cyprien Ntaryamira is. A gépen utazók mind életüket veszítették. Az esemény körülményei máig tisztázatlanok, nem tudni kik lőtték le a dar-es-salaami csúcstalálkozóról hazafelé utazó elnök gépét¹⁷ (Caplan, 2007: 23). Egyes feltételezések szerint azon szélsőséges hutuk a felelősek, akik szerint Habyarimana túlságosan mérsékelt irányba mozdult el az etnikai konfliktus tekintetében. A nemzetközi közösség felelőssége és szerepvállalása, illetve ezek hiánya továbbra is vitatott a ruandai népirtás esetében. A belga nagykövetség 1992 és 1994 között folyamatosan jelentett tuszik ellen elkövetett erőszakos tevékenységet és gyilkosságokat, a médiában is folyamatosan jelen volt a gyűlöletbeszéd, valamint a fegyverkezésre való felszólítás és a tuszi lakosokról készülő listák összeírása (Alan, 2001: 102-103). 1994. január 14-én Dallaire faxon értesítette a new york-i ENSZ kollégákat, hogy népirtás van előkészületben (Alan, 2001: 117; Búr, 2011: 262; Des Forges, 1999: 46). „A ruandai genocídiumhoz kapcsolódó krízis esetében három alternatíva állt az ENSZ BT előtt: (1) vállalni a békekikényszerítést (2) részlegesen kivonulni, (3) teljes kivonulás mellett dönteni. A BT április 21-i határozata a részleges kivonulásra mondott igent, minek következtében folytatódott a genocídium” (Benkes, 2006: 97). Április 14-én Belgium (miután több belga katonát is lemészároltak) visszahívta katonáit az UNAMIR erőiből. A segélyszervezetek is hiába próbálkoztak a nemzetközi aktorok szemének felnyitásával (Búr, 2011: 264). Mindezek ellenére az ENSZ BT még „április 30-i határozatában is tartózkodott a „népirtás” kifejezéstől, és csak május 13-án, a gyilkolás javának megtörténte után készítettek elő újabb határozatot, amely már tartalmazta a beavatkozáshoz megkívánt szót” (Uo). A májusi határozatban fegyverembargót rendelt el Ruandára, valamint 5500 főben maximalizálta az UNAMIR létszámát, ezt a missziót UNAMIR II-nek nevezték el. A folyamat furcsaságát adja, hogy „július 25-re még mindig csak 550 katonát sikerült verbuválni”, ez a megengedett létszám 10 százaléka volt (Biedermann, 2013: 77). Közben július 18-án az RPF elfoglalta Ruandát és lezárult a népirtás (Kuperman, 2011: 43; Biedermann, 2013: 77).

¹⁷ A sors kegyetlen fintorának tulajdonítható, hogy Habyarimana gépe majdnem saját kertjébe zuhant le. Az egykori elnök rezidenciája ugyanis a repülőtér közelében helyezkedett el. A napjainkban múzeumként üzemelő emlékhelyen (Presidential Palace Museum) a 2015-ös terepmunkánk során tettünk látogatást. Az idegenvezető is elmondta, hogy máig ismeretlen, kik lőtték le az elnök gépét, és valószínűsíthetően az igazság ebben az ügyben nem is fog kiderülni.

A genocídium¹⁸ hatékonysága abban is rejlett, hogy szervezeten zajlott le. Aktívan részt vettek a rendőrség, a hadsereg, a politikai pártok és az állami közigazgatás emberei is (Biedermann, 2015: 86). A népiirtás 100 napja során közel 800.000 fő (többségében tuszi) vesztette életét (Powley, 2004: 4). A népiirtást követően a tuszi többségű lázadó alakulatok elfoglalták az országot és véget vetettek a népiirtásnak. Ezt követően megalakult a „nemzeti egységkormány”, amely „többpárti volt ugyan, de az RPF kezében összpontosult a tényleges hatalom” (T. Horváth, 2008: 142). A Ruandai Hazafias Front a politikai hatalmat az elkövetkezendő kilenc évig tartó átmeneti időszakban (1994-2003) megtartotta.

¹⁸ A népiirtás részletei bővebben a nőtörténeti fejezet során kerülnek ismertetésre.

II. ELMÉLETI ALAPOK

A ruandai nők helyzetének pontos ismertetése és feltérképezése érdekében összetett elméleti keret bemutatására kell, hogy törekedjünk. Ebből következően multi- és interdiszciplináris perspektívából szükséges jelen fejezetrészt megalkotnunk. Tekintettel arra, hogy az európai és egyesült államokbeli (összefoglaló nevükön gazdaságilag és technológiailag fejlettebb „Észak”) kutatók által megalkotott fogalmak eltérő vagy többletjelentéssel bírhatnak a szubszaharai Afrika kontextusában, fontos azok pontos afrikai fogalmát ismertetünk. Ezen gondolatmenet okán elsőként az afrikai feminizmus, társadalmi nem (gender) és a nemi kvóta fogalmak értelmezésére kerül sor. Az afrikai kontinens esetünkben relevanciával bíró másik sajátos elemeként a kolonizációnak köszönhetően kialakult egyedi államfejlődéseket tárgyaljuk. A gyarmatosítást követően így olyan fogalmak jelentek meg, mint a gyenge állam, bukott állam, törekeny állam, államkudarc. Ebben a kontextusban helyezzük el a későbbiekben a ruandai államfejlődést is. Harmadik elemként a globalizáció egyik hatásaként kifejlődő nemzetközi segélyezési politika hatását mutatjuk be, amely szintén mérvadó szerepet játszik az afrikai államfejlődésben, valamint többségében indirekt módon szabályozza a genderkérdések, különösképpen a nők politikai szerepvállalásának nemzeti közpolitikákban történő megjelenését.

II.1. A társadalmi nem és a nemi kvóta fogalmi és gyakorlati megjelenése szubszaharai afrikai kontextusban

Jelen fejezetrészen a társadalmi nem és a nemi kvóta fogalmát mutatjuk meg. Felvázoljuk továbbá, hogy milyen fogalommagyarázati különbségek tapasztalhatóak az európai és egyesült államokbeli környezettől eltérő szubszaharai Afrika tekintetében.

II.1.1. A feminizmus és gender nyugati értelmezése

Mit is jelent tehát a feminizmus és a társadalmi nem (gender), mit értünk alatta afrikai kontextusban, illetve mihez mérten határozhatjuk meg azt? Ahogy az a fentiekben is említésre került, a rendelkezésre álló szakirodalmak értelmében elsőként a nyugati fogalomhoz viszonyítva beszélhetünk az afrikai gender és feminizmus fogalmáról. A nyugati szakirodalom tekintetében érdemes kiemelni, hogy Offen az 1622-ben megjelent Marie Le Jars

de Gourney: A férfiak és a nők egyenlőségéről című művétől számítja az európai feminizmusok létrejöttét (Pető idézi Offen-t, 2006: 336). Hozzáteszi továbbá, hogy maga a feminizmus országoként és történelmi időszakoként folyamatosan különbözött. Offen a feminizmust az alábbiak szerint határozza meg: „összefoglaló kritikai válasz a nyílt és rendszerszerű női alárendelődés ellen a nők, mint csoport, a férfiak által” (Pető idézi Offen-t, 2006: 336). A nők alárendeltség ellen küzdő irányzatok, már az 1970-es években megjelentek. A feminizmusnak továbbá különböző hullámaint különítjük el. Az első hullám a 19. században kezdődik, időtartama pedig az első világháború végéig tart. Ekkor szereznek számos európai államban választójogot a nők (Pető, 2006: 336). Simone de Beauvoir, francia filozófus és író *A második nem* című, 1949-ben megjelent könyvének tulajdonít átütő jelentőséget a társadalmi nemek kérdéskörének definiálását tekintve. Beauvoir könyvének a nevelésről szóló fejezetében leírja: „Az ember nem születik nőnek, hanem azzá válik. Az embernőstényt – úgy, ahogy a társadalomban megjelenik – nem határozza meg egymagában sem biológiai, sem pszichikai, sem gazdasági végzete; az emberiség egész múltja és jelene alakította azzá, aki: közbülső lénné a férfi és a „nőies”-nek mondott eunuch között” (Beauvoir, 1969: 197). Ahogy Ilonszki (2013: 30) fogalmaz: „Egy nőnek illetve férfinak született személyt nem csak az határoz meg, hogy milyen kromoszómái vannak, hanem az is, hogy miként nevelkedik, milyen (társadalmi) nemi szerepeket tanul, hogyan értelmeződnek számára társadalmi lehetőségei – és természetesen ettől elválaszthatatlanul az is, hogy ténylegesen milyen társadalmi lehetőségei vannak.” Ezen megállapításoknak köszönhető a gender fogalom megjelenése, melynek magyar megfelelője a 'társadalmi nem'. Láthatjuk tehát, hogy a társadalmi kontextus és a biológiai nem, kéz a kézben jár egymással a nyugati gender fogalmi meghatározásánál. A társadalmi nem fogalma a feminizmus második hulláma során jött létre az egyesült államokbeli és nyugat-európai országokban. Folyamatosan terjedt tovább a többi kontinensre és államra. Ahogy Joan Wallach Scott írja, az amerikai feministáknak a gender fogalom megalkotásával nemek szerinti megkülönböztetés alapvetően társadalmi jellegének hangsúlyozása volt a célja (Scott, 2001: 127). Maga a fogalom pedig „a nemek közötti társadalmi kapcsolatokat jelöli” (Scott, 2001: 131). A történelmi és kulturális sokszínűségnek köszönhetően viszont a feminizmus és a társadalmi nem fogalma különböző jelentéstartalmakat öltött magára. A gender fogalmi magyarázata tekintetében univerzálissá az ENSZ és EU, illetve egyéb nemzetközi szervezetek által jóváhagyott fogalmak váltak. Az ENSZ például gender fogalom alatt a férfiakra és nőkre vonatkozó társadalmi jellemzőket és lehetőségeket, valamint a férfiak és nők, a fiúk és lányok

közötti kapcsolatokat érti (UN Women)¹⁹. Természetesen ehhez hozzá kell tenni, ahogy Ruth Sheila is megemlíti, az, hogy a feminizmus mit jelent a különböző emberek számára, függ az adott egyén politikai vagy szociológiai vizsgálatától, illetve annak céljaitól vagy éppen attól, hogy az illető mit ért „nő” alatt, illetve számos más tényezőtől. A feminizmus egyben lehet tehát álláspont, világnézet, politikai elmélet és aktivizmus is (Sheila, 1980: 4). A nők történelmével foglalkozó kutatók esetében felmerült a kérdés, hogy a társadalmi nem mint elemzési kategória mennyiben állja meg a helyét. E tekintetben párhuzamot vontak a gender fogalom, valamint a faj és osztály között. Ahogy Scott fogalmaz: *Egy tudósnek az osztály, a faj, és a társadalmi nem iránti érdeklődése először azt is jelezte, hogy elkötelezi magát egy olyan történelem mellett, amely az elnyomottakról szól és elnyomásuk jelentését és jellegét, másodszor pedig azt, hogy megérti azokat a hatalom egyenlőtlenségeket, amelyek legalább három tengely mentén jelennek meg* (Scott, 2001: 128). Ez a hármas, azaz társadalmi nem, osztály és faj tengely különösen fontos szereppel bír majd esetünkben, a ruandai nők politikai és társadalmi szerepvállalásának elemzése során. Az úgynevezett nőtudományok (*Women's Studies*) azzal a céllal jöttek létre, hogy a nőket is láthatóvá tegyék a férfiak által monopolizált történelemben²⁰. Tudományággá az 1968-as politikai mozgalmaknak köszönhetően vált, így a felsőoktatásban nőtudományt tanító és kutató központok alakultak (Pető, 2006: 336). Később az 1980-as évek során az Egyesült Államok liberális- és magánegyetemein nőközpontok jöttek létre, valamint megalapították, „a gender, azaz a társadalmi nemet vizsgáló tudományok oktatási és kutatási intézeteit”. „Mára a társadalmi nemet, mint elemzési kategóriát használó történetírói megközelítés az elfogadott történetírói megközelítés része, mely önálló szakterület, de egyben a történetírás alterülete is” (Pető, 2006: 336). A társadalmi nem tehát egy módszer is, amely, „azt vizsgálja, hogy melyek azok a férfiak és nők által létrehozott formák, amelyek a különbségeket meghatározzák és ez hogyan kapcsolódik a hatalomhoz” (Pető, 2006: 338). Esetünkben különösen fontos szereppel bírnak a nők politikai szerepvállalására irányuló társadalmi nem központú elemzések. Ahogy Pető is megjegyzi, a „férfias” politika ellentétéként nem használhatjuk a „nőies” politikát, hiszen „az a politika világában nem tematizált, és az így nem is létezik” (Pető, 2006: 338). A feminizmus akadémiai jelenlétének

¹⁹ UN Women: <http://www.un.org/womenwatch/osagi/conceptsanddefinitions.htm> (Letöltés ideje: 2018.08.05.)

²⁰ Ahogy Pető fogalmaz: „A politikatörténet a férfiak felsőbbrendű jogait, tetteit, gondolatait és katonai sikereit ünnepelte, melyet a harcok során szereztek meg, s ez egyben biztosította győzelmeiket a nők felett is. Ezen új, „tudományosnak” nevezett történetírás szerint a nők, a nem európaiak, a helyi események, az otthoni élet nem fontosak, s azok, akik a történetírás hagyományos és megszentelt bástyáján kívülről merészkednek a múltból írni, azok amatőrnek minősültek.” (Pető, 2006: 334) „A saját múlt létrehozása kulcskérdés a nőknek a 19. század végétől a társadalmi egyenlőségért folytatott harcában, s ennek fő színtere a történetírás és történetoktatás ” (Pető, 2006: 335)

célja tehát, hogy leépítse az alapvetően túlsúlyban lévő férfi paradigmákat, és helyette olyan női álláspontokat hozzon létre, amelyeknek hatására a nők jelenléte kerül előtérbe (Ebunoluwa, 2009: 228). A feminizmus egyéb elméletekhez hasonlóan elemzési technikává és közpolitikai és politikai irányvonallá vált, majd pedig exportálva lett a globális „Dél”²¹-re, azaz második és harmadik világbeli országokba. Fontos továbbá kiemelni, hogy napjaink egyre gyakoribb jelensége az úgynevezett „gender-ideológia” ellenségképként való megjelenése Európában. Ebben az esetben a „(..) *gender fogalmát részben teljesen eltérően használó szereplők, mint liberális, zöld és baloldali politikusok, nőjogi aktivisták, LMBT+aktivisták, minisztériumok gender szakpolitikákért felelős tisztviselői, gender studies kutatók kerültek egyként a „gender-ideológus” vagy „genderista” dobozába*” (Kováts, 2017: 71). A jobboldal ugyanis egyre gyakrabban alkalmazza a „gender” szófordulatot „*a (neo)liberális demokrácia elleni törekvéseiket támogatók toborzásához*” (Grzebalska-Kováts-Pető, 2017). A jobboldal, az illiberális aktorok viszont kihasználva a társadalmi elégedetlenséget, gyűjtőfogalomként használva számos olyan kérdést tömörített a gender fogalma alá, amelyek alapvetően eltérő kérdéseknek bizonyulnak. A társadalmi nem egyfajta „szimbolikus kötőanyagként” jelenik meg tehát ebben az értelmezésben (Grzebalska-Kováts-Pető, 2017). Annak ellenére tehát, hogy a feminizmus harmadik hullámát éljük, az európai és egyesült államokbeli feminizmus és gender a fogalommagyarázat, az aktivizmus és a közpolitika szintjén is bőven rejt még magában kihívásokat. A továbbiakban azt tekintjük át, hogy az imént ismertetett fogalmak és folyamatok miként jelennek meg a szubszaharai Afrika kontextusában. Az „Északi” koncepciók és terminológiák irányító szerepe ennek köszönhetően egyértelműen láthatóvá vált a társadalmi nem fogalmában. A gender az ENSZ fejlesztési programjainak szerves részét képezi, ennek köszönhetően befolyással bír a nemzeti kormányok költségvetésére és az akadémiai kutatásokra. Steady 1981-ben a *The Black Woman Cross-Culturally* című könyvében rámutatott arra, hogy a rasszista politikai és gazdasági hegemonia okán válhatnak elsődleges elnyomókká. Ma már széles körben elfogadottá vált, hogy a nők nem esszencialista (non-essentialist) kategória részei, társadalmi és egyéb kategóriák mentén különböző csoportokra oszthatók. Mivel a társadalmi nem annak a szociokulturális keretnek az ideológiáit hordozza, amiben létrejön, a különböző emberek számára különböző jelentéssel bír (Steady, 2004: 318-319). A fehér nők általi elnyomásához kapcsolódik Abu-Lughod írása, aki az afgán nők tekintetében teszi fel a kérdést, hogy valóban szüksége van-e a muszlim nőknek

²¹ A nemzetközi kapcsolatok esetében a gazdasági és technológiai szempontból fejletlenebb, döntően a Föld déli féltekén található országokat nevezzük „Dél” államainak. „Észak” országai (USA, Európa) ipari, pénzügyi és katonai tekintetben is lényegesen fejlettebbek a „Dél” államainál (Tarrósy, 2006: 169).

megmentőre? (Abu-Lughod, 2002: 783). A szerző az afgán nők tálibok elleni, amerikai katonák általi felszabadítását tárgyalja. Ebben az értelmezésben pedig kérdőre vonja azt a feltevést, miszerint az afgán nők csak úgy szabadíthatók fel, ahogy mi „nyugati” emberek gondoljuk, hogy megfelelő lesz számukra. Az afgán kulturális környezetben ugyanis ők lehet, hogy teljesen mást szeretnének elérni a felszabadítás címszó alatt (Uo., 2002: 787). Ebből következik, hogy a harmadikvilágbeli feminizmus tárgyalása esetében óvatossá kell lennünk, hogy ne essünk bele a polarizáció azon csapdájába, amely a feminizmust kizárólag az Európai és egyesült államokbeli szemszögből értelmezi (Uo., 2002: 788). Abu-Lughod azt mondja továbbá, hogy a nyugatiak felsőbbrendűségét és arroganciáját mindenképpen kérdőre kell vonni a hátrányosabb helyzetű nők megsegítését érintő retorika esetében (Uo., 2002: 789). Mindezek tekintetében esetünkben is arra törekszem, hogy a különböző fogalmak (például a társadalmi nem és feminizmus) szubszaharai Afrikában helytálló jelentését ismertessem és ebben a környezetben értelmezzem az általam vizsgált társadalmi jelenségeket.

II.1.2. A társadalmi nem és a feminizmus mint vándorló fogalmak a szubszaharai Afrika kontextusában

Jelen alfejezetben az európai és egyesült államokbeli gondolkodók által meghatározott feminizmus és gender fogalom „vándorlását” mutatom be az afrikai értelmezések, elméletek és tudománytörténet tekintetében. A fontosabb, főként afrikai kontinensen élő szerzők munkáiból készítek összefoglalót annak érdekében, hogy átfogó képet kapjunk az afrikai feminizmus létrejöttének és fejlődésének fontosabb állomásairól, amelyben a későbbiekben a ruandai női történet és feminizmus fejlődését helyezük el.

A társadalmi nemek tudományának afrikai fejlődése

Ampofo et al. az 1980-as évek kezdetére datálja a szubszaharai afrikai női történeti és gender kutatások megjelenését. A kutatások létrejöttének indokaiként a nemzetközi nőmozgalmakat, az ipar fejlődését, a gazdasági és politikai helyzetet, az afrikai oktatási rendszer válságát, valamint az állami feminizmus megjelenését nevezi meg (Ampofo et al. idézi Mama-t, 2004: 686). Ki kell viszont emelnünk, hogy ezt megelőzően, azaz az 1950-es és 1960-as évek során is jelen volt az afrikai nők politikai és társadalmi aktivizmusa, ám munkásságuk ekkor közvetlenül a gyarmattartóktól való nemzeti függetlenségért folytatott küzdelemhez kapcsolódott (Ampofo et al., 2004: 686). Az afrikai nők a kutatásért és

fejlesztésért szövetség (Association of African Women for Research and Development – AAWORD) 1977-ben történő létrehozása biztos terepet nyújtott a feminizmus afrikai jelenlétének. Az AAWORD megalapításában számos afrikai feminista vett részt azzal a céllal, hogy akadémiai tevékenységük és civil aktivizmusok segítségével biztos alapokat teremtsenek az afrikai feminizmus jelenlétének és kibontakozásának (Ampofo et al. idézi Mama-t, 2004: 686). Az 1980-as és 1990-es évektől tehát átütő, pozitív változásnak lehetünk tanúi az afrikai nőkről, valamint a nők és férfiak közötti egyenlőségről, illetve egyenlőtlenségről szóló szakirodalom megjelenésének tekintetében. Tudománytörténeti szempontból helytálló a már említett megállapítás, miszerint elsőként valóban az európai és egyesült államokbeli szakirodalom foglalkozott az afrikai nemi, és az afrikai genderkérdésekkel. Ennek oka magától értetődő, hiszen tudományos körökben, Európában és az Egyesült Államokban korábban kezdték kutatni a nők és férfiak közötti egyenlőség kérdéskörét, mint Afrikában. Ebből a szempontból egyfajta konfliktusos helyzet alakul ki, hiszen az a zömében európai és egyesült államokbeli kutatók az általuk megalkotott normarendszerben próbálták értelmezni az akkori harmadik világ, köztük Afrika országainak genderspektusait. Az 1980-as és 1990-es évektől viszont egyre több nyugati és afrikai kutató tollából jelenik meg tudományos munka gendertémában. Egy olyan afrikai akadémiai kör kiépülésének is tanúi lehetünk ebben az évtizedben, ami a korábbi, európai és egyesült államokbeli szerzők által publikált munkákat helyezi kritikai kontextusba, valamint reagál azokra. Az afrikai nőtörténeti és genderkutatások tehát az afrikai feministák az európai és egyesült államokbeli feministák által képviselt néprajzkutatásokra és elméletekre adott válaszként jöttek létre (Ampofo et al., 2004: 686). Megjegyzendő viszont, hogy az afrikai szerzők által publikált kötetek vagy éppen folyóiratcikkek jelentős hányadát európai és amerikai kiadók jelentetik meg. Nem szabad továbbá figyelmen kívül hagyni, hogy számos afrikai születésű kutató folytatott tanulmányokat nyugati egyetemeken, majd ezt követően maradt is az európai és egyesült államokbeli akadémiai környezet berkein belül. Ide sorolható például Oyeronke Oyewumi, az amerikai Stony Brook Egyetem nigériai születésű docensének munkássága, akinek tevékenysége kiemelkedő az afrikai perspektívából értelmezett afrikai gender szakirodalom megteremtése és közzététele tekintetében. 1997-ben publikálta a *The Invention of Women. Making an African Sense of Western Gender Discourses* című kötetét, melynek címe egyértelműsíti a fentebb említetteket, hiszen egyfajta reflexiót és afrikai terepet jelenít meg a nyugati szerzők által képviselt genderdiskurzusra vonatkoztatva. Szintén ezen témához kapcsolódik a 2004-ben Oyewumi szerkesztésében megjelent *African Women and Feminism: Reflecting on the Politics of Sisterhood* című könyv. Oyewumi munkásságához tartozik továbbá egy másik általa

szerkesztett, 2005-ben a Palgrave Macmillian kiadó gondozásában, New Yorkban megjelent kötet, az *African Gender Studies. A Reader* című kötet-szöveggyűjtemény, mely közel harminc, többségében afrikai szerző gendertémakörű írását tartalmazza. Az afrikai társadalmi nemek tudománya esetében általánosságban (különösen Afrika déli területén) a történelmi és kritikai (politikai) elemzést alkalmazzák a leggyakrabban. A legtöbb elemzés ezek közül az egyenjogúsági küzdelmekre, a demokratizálódási folyamatokra és a neoliberális gazdasági reformokra összpontosít (Ampofo et al., 2004: 686). Ezen kutatások egyértelműen beleilleszthetők azon politikai egyenjogúsági küzdelmek és közéleti viták keretrendszerébe, amelyek a függetlenedést követő nemzetépítésről és a globalizációról szólnak (Ampofo et al. idézi Mama-t, és Manuh-t 2004: 686). Oyewumi meglátása szerint az afrikai történetírásban az 1990-es évekig Afrika lakói legtöbbször emberi színvonalat el nem érő, primitív, szexuálisan túlfűtött karakterekként kerülnek ábrázolásra (Oyewumi, 2004: 26). Paul Tiyamabe Zeleza számos, Afrika történelméről szóló kötet²² átvizsgálását követően megállapította, hogy az afrikai nők egyáltalán nem, vagy csak marginális szerepben jelennek meg az afrikai történetírásban. A többségében nyugati férfiak által írt (melyet Oyewumi a fehér férfiak hegemoniájának nevez) kötetekben romantikusként aposztrofált pre-koloniális időszakot leszámítva (amikor is a nők és férfiak között fennállt az egyenlőség) az afrikai nők örökös elnyomott és áldozat szerepben jelennek meg (Zeleza, 2005: 207-217).

Mindezeket túl mondhatjuk, hogy a szubszaharai Afrika genderkutatói, az európai vagy egyesült államokbeli kutatókhoz mérten hátrányos helyzetben vannak, kutatásaikat számos tényező nehezíti. Ampofo et al. tanulmányában három fő tényezőt emel ki, amelyek egyértelműen hátráltatják a társadalmi nemek afrikai kontinensen való kutatását:

- 1) A felsőoktatás pénzügyi és intézményi támogatását érintő gazdasági és politikai krízis (Makandawire-t és Sawyer-t idézi Ampofo et al., 2004: 686).
- 2) Független elméleti keret és innovatív empirikus kutatás megalkotása. Számos kutató foglalkozik ugyanis olyan projektekkal, amelyek a nők fejlesztésben vagy fejlődésben való szerepére irányulnak, ám ezek a kutatások legtöbb esetben különböző donorok által támogatottak (Imam-t és Mama-t, Kassimir-t, Nzomo-t idézi Ampofo et al., 2004: 686)

²² Hammond, Dorothy - Jablo, Alta (1970): *The Africa that Never was: Four Centuries of British Writing about Africa*. Twayne Publishers, New York.

Curtin, Philip (1964): *The Image of Africa British Ideas and Action, 1780–1850*. The University of Wisconsin Press, Madison.

L. Miller, Christopher (1986): *Theories of Africans: The Question of Literary Anthropology*. The University of Chicago, Chicago

3) A nők helyzetére vonatkozó kutatások általánosságban lényegesen kevesebb állami támogatásban részesülnek. Ennek köszönhetően nem állnak rendelkezésre azok a megfelelő adatok, amelyek segítségével a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésének kérdésköre sikeresen integrálható lenne a fejlesztési politikákba (Imam-t és Mama-t, Manuh-t és Adomako-t, Tsikata-t idézi Ampofo et. al., 2004: 686).

A gender és a feminizmus mint vándorló fogalmak Afrika kontextusában

Az európai és egyesült államokbeli gender és feminizmus fogalmakra vonatkoztatva megjelenik az afrikai reflexió, amely a nyugati meghatározáshoz viszonyítva tudja értelmezni magát. Az afrikai szerzőkre általánosságban jellemző az, amint azt már említettük, hogy az egyesült államokbeli és európai gondolatmenethez mérten dekolonizációs anti-rasszista kritikai reflexióként határozzák meg saját elméleteiket és fogalommagyarázataikat. Első körben itt érdemes kiemelni a „vándorló fogalom” (travelling concept) sajátosságait (Bal, 2002: 22 és Olson, 2012: 1). Önmagában ugyanis nem beszélhetünk afrikai gender fogalomról vagy őshonos afrikai gender diskurzusról, hiszen az, amint bemutattuk, már meghatározásra került az európai és egyesült államokbeli országok által, mielőtt az afrikai reflexió megjelent volna. Ebből következik, hogy a gender és a feminizmus definíciójának meghatározására vonatkozó kontinensek közötti eltérés esetében a fogalmak „vándorlásáról” beszélhetünk. Maga a gender nem csak térben, hanem időben is vándorol. Erre vonatkozóan mondja azt Olson, hogy a gender történelmi szempontból egy olyan problematikus és ellentmondásos fogalom, amelyet a női tanulmányok a maszkulinitás, a queer tanulmányok, illetve az ezekkel kapcsolatos politikai mozgalmak is különféleképpen kezelnek (Olson, 2012: 1). Mindezekből következően mondja Olson azt, hogy a gender nem vándorol jól (Uo., 2012: 1). Az egyesült államokbeli és európai országokra vonatkoztatva elsőként például a gender az angol „sex”, azaz a nem fogalom szinonimájaként jelent meg. Ezt követően tovább differenciálódott, amint az a korábbiak során is említésre került, és a társadalomtudományok tekintetében olyan kulturálisan kialakított viselkedési formákat jelent, amelyek erősen összefüggnek a társadalmi különbségekkel. Ezt követően pedig a társadalmi tanulmányok és az egyéb humán tudományok számos részén kezdték el használni a gender fogalmát (Olson, 2012: 3-4). Mindezekhez az is hozzátartozik, hogy nem sikerült egy kulturálisan átívelő, a világ nőtársadalma számára megalkotni egy egységes genderértelmezést. Egyértelműsíthető ugyanis, hogy nem bír univerzális érvényességgel az a feminizmus vagy genderértelmezés, amelyet az Európából és Egyesült

Államokból származó, középosztálybeli heteroszexuális fehér nők fogalmazzák meg. Ebből (valamint a kifejezés idegen nyelvre való lefordításának nehézségeiből is) látszik az amit Olson állít, hogy a gender nem vándorol jól. Az ATGENDER (a nőtudomány, társadalmi nemek és dokumentációs központok európai szervezete) például a gender számos európai nyelvre történő fordításának, illetve fogalmi és nyelvi kérdések mentén megjelenő nehézségeit vázolja fel (Pető, 2018b és atgender.org, 2015). A problémák közé emeli Olson továbbá, hogy a gender politikai szintre történő vándorlásának oka a gender mainstreaming közpolitikák, azaz a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésére irányuló intézkedések megvalósítása, nem pedig a nők elleni hátrányos megkülönböztetés különféle formáinak kérdése (Olson, 2012: 12). Azáltal tehát, hogy a gender különböző tudományágak vagy területek között vándorol, más-más jelentéstartalmat ölthet magára. A következőkben az kerül bemutatásra, hogy a gender afrikai kontinensre történő vándorlása milyen kontextusban valósul meg, illetve melyek azok a fogalmak, amelyek a genderhez hasonló jelentéssel bírnak és Afrika esetében kerültek meghatározásra. Ahogy azt Collins írja, annak ellenére, hogy a fekete (angolul: black) értelmiségiek hosszú idő óta egyedi módon kifejlődő feminista tudatossággal rendelkeznek az etnikai- és osztálytagozódás metszéspontján strukturálódó gender fogalom kialakításában, történelmi szempontból a fehér (angolul: white) feminizmusnak nem voltak teljes részvevői (Ebunoluwa idézi Collins-t, 2009: 228). Davies meglátása alapján az euro-feminizmust különböző szempontok mentén számos kritika éri. Hibás ugyanis az a feltételezés, miszerint a nők globális értelemben egyformán élik meg az elnyomást és unilineáris módon férnek hozzá a hatalomhoz. Az európai és amerikai kulturális környezet sokszor általános érvényűnek tekinti saját működési mechanizmusait, illetve a gyarmatosítás magától értetődő kiváltságait, még ebben a kontextusban létrejött feminista értekezések esetében is (Davies, 2014: 83). Ahogy S Lo és Oyewumi is írja, nem beszélhetünk továbbá kollektív értelemben a nőkről, nem kezelhetjük őket egységes egészként, ebből az aspektusból a globális „sisterhood”²³ sem létezik, hiszen a feminizmust a fehér nők irányítják. A nyugati gender fogalom tehát nem alkalmazható meg és alkalmazható egységen minden kontinensre (S. Lo, 2011: 170; Oyewumi 2004²⁴). Oyewumi szerint az afrikai tudósok olyan mértékben fogadják el és azonosulnak az európai gondolkodással, hogy amikor azt gondolják, valami újat hoztak létre, akkor is csak a nyugati gondolatmenet afrikai verzióját alkotják meg. A szubszaharai Afrika tudósainak

²³ Az angol „sisterhood” kifejezés alatt a női testvériség fogalmát értjük. A feminizmus kontextusában ez olyan nők csoportját jelenti, akik a testvériség eszméje mentén támogatják egymást, valamint kölcsönös szolidaritást vállalnak a csoport tagjaival szemben. Érdeklődési körük, nézeteik és elveik közősek (S. Lo, 2011: 170).

²⁴ Oyeronke Oyewumi: *African Women and Feminism: Reflecting on the Politics of Sisterhood* című kötetében tárgyalja ezt a témakört.

többsége úgy véli, az európaiak által felfedezett törvényszerűségek univerzálisak, nekik tehát mindössze annyi a dolguk, hogy az európaiak „építményébe” beilleszék az afrikai „téglat”, azaz szemléletet. A probléma az afrikai feminista diskurzusban jelen lévő tudósok esetében is helytálló, hiszen ahogy az említésre került, ebben az esetben is többségében a nyugati normák értelmeződnek afrikai kontextusban. Ezen látásmód megváltoztatása okán fogalmazódik meg Oyewumi és kutató társainak (akik többségében nők) munkássága, akik a fiatal Afrika-kutatókban látják az afrikai kontinensről szóló feminista diskurzus transzformálásának lehetőségét (Oyewumi, 1997: 19-20). Oyewumi elsőként felteszi a kérdést: milyen alapon alkalmazhatók vagy transzformálhatók a nyugati kutatók által használt fogalmi kategóriák olyan társadalmakra, amelyek attól eltérő kulturális, illetve társadalmi logikával bírnak? Hiszen éppen a gender nyugati fogalmi meghatározása mondja ki, hogy a női és férfi szerepek társadalmanként különbözőek (Uo., 1997: 11). Oyewumi érvelése szerint a gender fogalom olyan nyugati feminista elméletekből építkezik, ahol a nők és férfiak ellentétes, genetikailag származtatható, testet öltött társadalmi kategóriákként jelennek meg (Oyewumi, 1997: 11). Ez a fajta szemléletmód viszont ellentmond az afrikai társadalmakra vonatkoztatható kategóriákkal, ezért ebben az értelemben nem alkalmazható arra. Oyewumi a nyugati gender fogalommagyarázatra reflektálva a következőképpen vezeti le állítása indoklását: Az a feltételezés, miszerint a gender társadalmilag konstruált – azaz a nők és férfiak közötti különbségek a szocializáció és a társadalmi gyakorlat során definiálódnak, nem pedig biológiailag meghatározottak – a feminizmus második hulláma során jelent meg. Ez természetesen radikális nézetnek számított egy olyan környezetben, ahol a különbségek, különösképpen a gender (nemi) különbségek mindig természetesnek és biológiailag meghatározottnak bizonyultak. A gender, mint társadalmi konstrukció a feminista diskurzusok többségének sarokkövévé vált. Ez az elgondolás a feminista elméletek számára vonzónak bizonyult, hiszen a nemi különbségek így a korábbiaktól eltérő módon nem a természet által elrendeltnek (biológiai determinizmus), hanem attól független, változni képes és módosítható kategóriaként (társadalmi konstrukció) jelentek meg. Mindezek következtében a társadalmi konstrukció és a biológiai elrendeltetés tehát egymást kölcsönösen kizáró gondolatmenetté váltak (Uo., 1997: 8). Oyewumi szerint ez a fajta kettős megjelenítés nem megfelelő. Addig ugyanis, amíg a különbség mentén differenciáljuk (Például, hogy miért a nők szoptatják a babákat vagy a nők miért nem szavazhattak) a gondolatmenetet, múltbéli biológiákat fogunk felfedezni vagy újak jönnek létre, amelyek szintén a nők hátrányos helyzetét magyarázzák. Az Egyesült Államokbeli és európai tapasztalat alapján a társadalmi konstrukció és a biológiai elrendeltetés ugyanannak az éremnek a két oldala, hiszen mindkettő folyamatosan és

dinamikusan erősíti egymást. Ha tehát adott társadalmi kategóriák, mint például a gender konstruálódnak, akkor a különbség új „biológiáit” fogjuk felfedezni (Oyewumi, 1997: 8). Ez a biologizáció viszont, ami a nyugati társadalmi különbségek kontextusába van beágyazva, semmiképpen sem univerzális, azaz nem alkalmazható a világ összes társadalmára. A feminizmusban levő vitának arról, hogy mely szerepek és identitások természetesek, és melyik aspektusok konstruáltak, csak abban a kultúrában van jelentősége, ahol a társadalmi kategóriák független logika alapján jönnek létre. Nehéz megtalálni, hogy mely szerepek jönnek természetesen és melyek társadalmilag meghatározottak, hiszen a társadalmi szerepek biológiailag determináltak. Ez a vita különböző problémákból fejlődött ki. Ebből kifolyólag az lenne logikus, ha az olyan társadalmakban, ahol ilyen problémák nincsenek, ez a vita nem is létezne. Az imperializmusnak köszönhetően viszont ez a vita univerzális lett más kultúrákban is, és ennek az azonnali hatása, hogy a nyugati problémákkal oltotta be az olyan társadalmakat is, ahol ez valójában eredetileg nem is létezett (Oyewumi, 1997: 9). Itt érdemes ismételtén visszautalnunk a „vándorló fogalmakra”, hiszen a hatalom oldaláról formálódott diskurzus okán vált általános érvényűvé az említett vita. Fontos továbbá beemelnünk az interszekcionalizmus fogalmát. A definíció pontos meghatározása tekintetében ugyan nincsen konszenzus a kutatók között, ám alapvetően mégis a következőket jelenti: a társadalmi nem, a faj, és az egyén életének egyéb területeire vonatkozó további kategóriák közötti interakciókat, társadalmi gyakorlatot, intézményi működéseket, kulturális ideológiákat, illetve ezen kölcsönhatásoknak a hatalom szempontjából történő kimenetelét (Davis, 2008: 68). Legtöbb esetben a faj és a társadalmi nem mellé az osztály fogalmát szokták még hozzátenni, ezáltal hármas tengelyként definiálni, mint ahogy az az imént Scott esetében hangsúlyozásra került. Davis hozzáteszi továbbá, hogy az interszekcionalizmus egy divatos elméleti szlogen, amit számos dolog leírására használnak. Ám az interszekcionalizmus sikere éppúgy paradox módon a gyengeségével magyarázható, hiszen attól, hogy nem rendelkezik pontos meghatározással, sokféleképpen alkalmazható (Davis, 2008: 77-78). Crenshaw szerint az interszekcionalizmus alapvető célja, hogy a színes bőrű nők tapasztalataival és küzdelmeivel foglalkozzon a feminista és anti-rasszista diskurzuson belüli, rájuk vonatkozó hiányosságok mentén. Crenshaw azzal érvel továbbá, hogy az elméleti gondolkodóknak a társadalmi nem és a faj fogalmát együtt kellene alkalmazniuk, és meg kellene nézniük továbbá, hogy miként hatnak egymásra. Így lenne ugyanis lehetséges a fekete bőrű nők többdimenziós tapasztalatának leírására (Davis idézi Crenshaw-t, 2008: 68). Ebből következik tehát, hogy a fekete bőrű női aktivisták jelentős szerepet tölthettek be abban, hogy rávilágítsanak a fekete- és más színes bőrű csoportok olyan egyenlőtlenségi tényezőire, mint például a nem, faj vagy etnicitás, és osztály,

valamint ezek kapcsolatrendszerait elemzések tárgyává tegyék. Ezáltal egyértelműen segítették a feministák által eredetileg megfogalmazott patriarchális elnyomás továbbgondolását (Sebestyén idézi Kóczét, 2016: 112). Ez a fajta tendencia nem csak a gendertéma kutatói, hanem például az Európai Unió és egyéb nemzetközi szervezetek esetében is megfigyelhető, hogy „*a fókusz a túlsúlyban lévő társadalmi nemek egyenlőtlenségéről a többszörös vagy halmozott diszkrimináció irányába*” helyeződik át (Sebestyén, 2016: 109).

Az imént ismertetettekből is látjuk, maga a gender és a feminizmus nem lehet egy univerzális fogalom, hiszen ahogy Oyewumi és a többi afrikai gondolkodó is írja (ami egybevág Davis interszekcionalitás fogalmával), teljesen másfajta társadalmi egyenlőtlenségeket tapasztal egy színes bőrű szubszaharai Afrika területén élő harmadik világbeli nő, mint aki egy Egyesült Államokbeli és európai nagyvárosban él. Oyewumi ezért is mondja azt, hogy az afrikai genderkérdések vizsgálatát Afrikában kell kezdeni, nem a nyugati gondolkodásmód alapján kell megalkotni. Fontos kiemelni, hogy Oyewumi feltételez ugyan egy homogén afrikai társadalmat, hiszen folyamatosan „afrikaiakként” reflektál rájuk, de meg kell jegyezni, hogy semmiképpen sem beszélhetünk homogén afrikai társadalomról. Oyewumi szerint a helyi afrikai vizsgálatok célja tehát, hogy érvényes elméletek születhessenek a genderrel kapcsolatban a világ különböző tájairól, és azok dokumentálva is legyenek. Ha a gender struktúrák kikerülnek bizonyos történelmi keretektől és társadalmi kontextusokból, megfelelő és folyamatos figyelmet kell fordítanunk arra, hogy a gender hogyan változik, újul meg a különböző interakciók és intézmények által. Ebben az esetben a gender tehát inkább egy folyamatról (gendering) szól, mint arról a valamiről, ami a társadalmi kapcsolatokban rejlik (Oyewumi, 2011: 2). Leszögezi továbbá, hogy a gendertémakört uraló fehér női tudósoknak nagy felelőssége van azon „Afrika kép” kialakulásában, mely a feminista tudományos diskurzusok részévé válik (Oyewumi, 2004: 40-41). Ezen utóbbi kijelentéshez ismételtlen kapcsolódik az interszekció, mivel az interszekció fogalmának megalkotásával az egyesült államokbeli és európai kutatók részéről is megjelent az az igény (hogy az afrikai nők is részeseivé váljanak a történelemnek vagy a társadalmi nemek diskurzusának), amit Oyewumi az afrikai kutatók oldaláról fejez ki. Ide kapcsolható továbbá a már említett Scott által kiemelt faj, osztály és társadalmi nem hármasságának tengelye, amely segítségével leírható az afrikai nők történelme és jelenkori helyzete.

A politikai aktivizmus és a tudományos elméletek gyakran jelen(n)tek meg a harmadik világbeli, köztük afrikai nők és fejlesztés (Women and Development) projektek részeként, amelyekben az afrikai kontinensbeli nők olyan eltaposott, segítségért kiáltó, szenvedő

alanyokként vannak reprezentálva, akik a nyugati feministák segítségére szorulnak. Oyewumi párhuzamot von a nyugati feminizmus és az imperializmus között, hiszen meglátása szerint globális értelemben mindkettő egyfajta szociális missziót vállal, míg az egyik a 19. században a férfiak, addig a másik a 20. században a nők irányítása alatt született meg (Oyewumi 2005: 28). Steady szerint az afrikai genderkutatás azért nem tud kilépni a poszt-koloniális időszak dominanciájából, mert a nemzetközi pénzügyi segélyezést nyújtó és jogi- intézmények által életre hívott kolonizációshoz hasonló közpolitikai intézkedések és a kolonizáció patriarchális ideológiái újratermelődnek a globalizációnak köszönhetően. Nem meglepő tehát, hogy a poszt-modern korszak jelentős episztemológiai kihívása ellenére az afrikai genderkutatást elmúlt 30 évben jellemző euro-centrikus koncepció, módszertanok és a paradigmák tovább folytatódnak. Továbbra is egydimenziós és leegyszerűsített írásként jelennek meg az afrikai nőkről (Steady, 2004: 313-314). Ahogy Badejo fogalmaz, az afrikai nők számára az egyik legnagyobb kihívást az jelenti, hogy felül tudjanak emelkedni az afrikai társadalmakra globális szinten általánosságban, a nőkre pedig nemzeti szinten is jellemző marginalizáción és devalváltságon. Badejo véleménye szerint ezek a konfliktusok és bizonytalanságok gátolják és meggyengítik a munkaerő- és tudástranszfert. Ez a fajta negatív jelenség pedig zavaros történelmi és jelenlegi helyzetek következményei, amelyek a keserű belső háborúk, az elnyomás, a kolonizáció, a neo-kolonizáció, a globális kapitalizmus és a történelmi szexizmus afrikai jelenségei (Badejo, 2007: 3730). Ezen nézőpontokat a segélyezési politika és a gender kapcsolatát elemző alfejezetben tárgyaljuk.

Womanizmus, stiwanizmus és az afrikai feminizmus kapcsolata

Jelen fejezetrész jelentőségét az adja, hogy különbséget tegyünk az egyesült államokbeli és európai, illetve az afrikai kontinensen élő nők által létrehozott feminizmus között. egyesült államokbeli és európai kutatóknak az 1960-as évek kortárs feminista mozgalmairól szóló írásaira jellemző, hogy hiányoznak belőlük a fekete vagy alacsonyabb társadalmi osztályhoz tartozó nők. Annak köszönhetően, hogy a feminista nők nehezen tudtak kapcsolódni az etnikai különbségek mentén, a rasszizmus egyértelműen része volt tehát a fehér női feminista írásoknak (főleg az Egyesült Államokban) (Ebunoluwa idézi Hook-ot, 2009: 229). Mindezek tekintetében megállapíthatjuk, hogy a középosztálybeli nők által képviselt nyugati feminizmus jelentős deficittel rendelkezett. A hiányosságok ellensúlyozása, valamint a fekete nők védelme érdekében az 1980-as években a feminizmusnak egy újabb iránya fejlődött ki, amelyet a

Walker²⁵ által létrehozott „womanism”²⁶ fogalommal írtak le. A womanizmus kifejezést Walker a fekete- vagy egyéb színes bőrű feminista nők jellemzésére alkotta meg. A definíció alatt pedig a következőket érti: nők, akik szexuális vagy nem szexuális értelemben szeretik a nőket. Becsülik és értékelik a női kultúrát, a nők érzelmi rugalmasságát (a polaritás részeként értékelik a könnyeket mint a nevetés ellensúlyát) és kitartását. Néha szexuális vagy nem szexuális értelemben szeretik a férfiakat. Elkötelezettek az emberiség egészének (nők és férfiak egyaránt) túlélése és fejlődése mellett. Nem szeparatisták. Szeretnek táncolni, szeretik a lelket és a küzdelmet. Szeretik a népi hagyományokat és saját magukat (Walker, 1983: 11-12). Walker értelmezésében a feminizmus egy szofisztikáltabb, a womanizmus pedig egy leegyszerűsítettebb értelmezés. Fontos kiemelni, hogy ezeknél a fogalom meghatározásoknál nem egy genderalternatíváról, hanem egy másik típusú gender és feminizmus fogalomról beszélhetünk. A womanizmus maga tehát egy különbség-diskurzust generál. Hudson-Weems meghatározása szerint a womanizmus egy olyan ideológia, amelyet az afrikai származású nők számára hoztak létre. A womanizmus afrikai kultúrában gyökerezik, ebből adódóan az afrikai nők egyedi élményeire, küzdelmeire, szükségleteire és vágyaira fókuszál. Hudson-Weems kritikusan szól a főáramhoz tartozó-, a fekete-, afrikai feministák és az afrikai womanisták között fennálló konfliktus dinamikájáról (Hudson-Weems, 1994: 24). Ahogy Ebunoluwa magyarázza, a womanizmus lényegesen különbözik a feminizmustól, hiszen elismeri és fel is veszi a harcot a fekete nőkkel szembeni úgynevezett hármass (faji, klasszikus és szexista) elnyomás ellen. Ezzel szemben Ebunoluwa szerint az egyesült államokbeli és európai értelmezés szerint a feminizmus fő problémaként a szexista elnyomást fogalmazza meg. A womanizmus világossá teszi továbbá, hogy a fekete nők szükségletei különböznek a fehér nők igényeitől. Felismeri és elfogadja a férfiak emancipációért folytatott küzdelemben való jelenlétét. A női elnyomás megszüntetésének módszerében is különbözik a feminizmustól. Megkérdőjelezhetetlen tehát, hogy a womanizmus abban a fekete kultúrában gyökerezik, amely a családot, közösséget és az anyaságot helyezi ideológiai diskurzusának középpontjába. Az ideológia maga egyben túl is terjed az imént említett főként afrikai amerikai nőkre vonatkozó fogalmon, a világon bárhol élő afrikai nőket magába foglalja (Ebunoluwa, 2009: 230). A womanizmus afrikai, azaz eredendően az afrikai kontinensen élő nőkre vonatkozó fogalom meghatározása Ogunyemi (1985: 24) nevéhez kötődik. Ez a fogalom néhány ponton eltér az Egyesült Államokban megalkotott womanizmustól. Köszönhető ez többek között

²⁵ Walker, Alice (1983): *In Search of Our Mothers' Gardens: Womanist Prose*

²⁶ Tekintettel arra, hogy a „womanism” angol szó nem jellemezhető pontosan magyar kifejezéssel, azt a továbbiakban „womanizmus”-ként fogom használni.

annak, hogy az afrikai amerikai nők az USA-ban a rasszizmus okán társadalmi és politikai szempontból hasonló helyzetben voltak, mint a Dél-afrikai Köztársaságban élő fekete afrikaiak az 1994-ig fennálló apartheid rendszerben. Ezen hatások okán a faji kérdések váltak az amerikai womanizmus sarokkövévé. Ezzel szemben az afrikai nők womanizmus elméletének kialakulását a nehéz gazdasági körülményeik és a tradíciókból eredő szexizmus határozta meg. Ebből láthatjuk, hogy az amerikai womanizmus nem alkalmazható egyértelműen minden színes bőrű vagy fekete nőre. Különbséggént kell említenünk továbbá, hogy az amerikai womanizmus esetében teret kap a sexualitás is. Az afrikai womanizmus esetében viszont a szigorúan heteroszexuális házasságot támogató szokások okán elenyésző figyelem irányul a nők közötti szexuális jellegű kapcsolatokra (Ebunoluwa, 2009: 230-231). Mindezek ismeretében láthatjuk, hogy az eredendően Afrikából kiinduló, feminizmushoz kapcsolódó elméletek jobban leképezik az afrikai nők szükségleteit és követeléseit. A womanizmushoz hasonló fogalmak tekintetében a motherizmust (motherism) és a stiwanizmust (stiwanism) érdemes kiemelni. Ogundipe-Leslie 1995-ben *Motherism* címmel megjelent kötete értelmében a motherizmus a feminizmusnak egy olyan alternatívája, amely az anyaságra, mint az afrikai nők közös központi élményére összpontosított (Ebunoluwa, 2009: 231). Ehhez szorosan kapcsolódik az afrikai nacionalizmus, mint az afrikai nők közös élménye, amit a későbbiekben mutatunk be. A szerző ezen túl a stiwanizmus fogalmát alkotta meg, amely értelmezése szerint a nőket is szervesen magába foglaló, afrikai kontinensen lezajló társadalmi változást jelenti. Bővebben kifejtve Ogundipe-Leslie írja, hogy a társadalmi átalakulás, amelyet Afrikában véghez szeretne vinni, nem arról szól, hogy a nők harcoljanak a férfiakkal vagy revansként visszaadják nekik azt, amit a férfiak évszázadokon keresztül tettek velük, hanem hogy egy harmonikus társadalmat hozzanak létre. Az afrikai társadalom átalakulása a nők és férfiak együttes érdeke és felelőssége. A stiwanizmus jellemzi azt a változást, amelyet Ogundipe-Leslie és a hozzá hasonló gondolkodású nők látni szeretnének a világban (Ebunoluwa, 2009: 231). Az imént felsorolt, a „vándorló” feminizmussal és genderrel kapcsolatos elméletek vagy fogalmak afrikai manifesztációját mutatták. Igazolásra került tehát Olson azon megállapítása, miszerint a gender nem vándorol jól, hiszen az afrikaiak a feminizmushoz és genderhez hasonlatos, saját és új fogalmakat is létrehoztak azért, hogy saját társadalmi folyamataikat leírják.

A pán-afrikanizmus és a feminizmus kapcsolata

Davies a pánafrikanizmus és a feminizmus kapcsolatát vizsgálja írásában. Megjegyzi, hogy a pánafrikanizmus kezdetei során is aktív női jelenlét volt megfigyelhető. Ezen nők többsége

aktivizmusa és munkája során határozottan képviselte a nők jogait. Azon pánafricanisták, akik feministák is voltak, vagy azon feministák, akik pánafricanisták is voltak, mind azon etnikai-, nemi- és osztálykülönbségek felszámolásán dolgoztak, amelyek az afrikai emberek egyöntetű nemzetközi szintű liberalizációjához vezetnek. Ezen politikai pozíciók birtokosaiként a transznacionális fekete feminizmus képviselőivé váltak (Davies, 2014: 78). A harmadik világ államaiban általánosságban szoros kapcsolat figyelhető meg a kolonizáció-ellenes és a feminista mozgalmak között (Davies idézi Ford-Smith-t, 2014: 79). Reddock véleménye szerint a feminizmus és a pánafricanizmus számos közös vonást hordoz magában. Fő kapcsolódási pontként az Afrikai Unió 2005-ös dokumentumát emeli ki, amely egy időben fogadta el az afrikai diaszpóra jelenlétét, valamint a protokoll az afrikai nőkről (African Protocol on Women) nevű dokumentumot. Reddock szerint mindkét intézkedés egy egységesebb Afrika vízióját vetíti előre, mind az afrikai diaszpórák közötti kooperáció és a nemek közötti egyenlőség megteremtésének területén (Reddock, 2007: 1). Mindezek ellenére a két mozgalom közötti kapcsolat vizsgálata hosszú időközön keresztül nem került artikulálásra tudományos berkeken belül, ennek köszönhetően a pánafricanista feminista nők munkássága is csak az 1990-es évek végén vált elemzések tárgyává. Ezen vizsgálatok további érdekessége, hogy sokkal inkább az afrikai kultúrára, nem pedig a politikai rendszer ábrázolására törekedtek. A kulturális megközelítéseknek köszönhetően a politikai, társadalmi és történelmi rendszerek közötti kapcsolatok és összefüggések értelmezése nehézkessé és ködössé válik. Davies mindezek okán kritikus változóként, a kortárs afrikai társadalmi nemekről szóló elemzésekben egyre inkább gyakori osztályt emeli vizsgálatának középpontjába (Davies, 2014: 80-83).

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a feminizmusnak nem sikerült egy globális, minden nemzet igényeit és szükségleteit kielégítő fogalmat vagy mozgalmat megalkotnia. A feminizmus a gyakorlatban, világviszonylatban egy szűk réteg, a fehér középosztálybeli nők érdekei mentén körvonalazódik. Ebből következik, hogy az afrikai feminizmus, valamint társadalmi nemek tudománya számos jelenlegi és jövőbeli kihívással néz szembe. Ahogy azt a fentebb idézett szerzők látásmódja kapcsán is megismerhettük, szükség lenne egy az afrikai társadalom és kultúra heterogenitását magába foglaló, ám mégis egységes afrikai feminizmus kialakítására, az etnikai, politikai és egyéb ellentétek ismeretében viszont ez valószínűsíthetően csak naiv ábránd marad. Mindezek tekintetében mégis úgy gondolom, hogy a womanizmus, a stiwanizmus, valamint a pán-afrikanizmus és a feminizmus kapcsolatának bemutatása segít minket abban, hogy a későbbiek során megfelelően értelmezzünk a Ruandában formálódó társadalmi nem témájához kapcsolódó kérdésköröket.

II.1.3. A nemi kvótáról általánosságban

Ahogy arról a bevezetőben már szó esett, egyre több afrikai államban is alkotmányban rögzítik a nők és férfiak egyenlő jogait. Ezen államokban megszűnt tehát a de jure diszkrimináció.²⁷ Annak ellenére viszont, hogy a nemre vonatkozó diszkriminációmentesség a politikai reprezentáció területén is érvényesül, a legtöbb esetben a nők a férfiaknál lényegesen alacsonyabb számban vesznek részt a politikai életben. Ennek okai közé sorolhatók például a különböző társadalmi minták és berögződések, jelen esetben akár a hagyományos gondoskodó anyai női szerep, amely nagyon távol áll a politikusnői hivatástól. A szakirodalom üvegplafon jelenségnek nevezi azokat a gátakat és korlátokat, amelyek a nőket (vagy bármilyen kisebbséget) a társadalmi ranglétrán történő előre jutásban akadályozzák (Pető, 2015). Ahogy Várnagy és Ilonszki fogalmaz: *Az üvegplafon, vagyis a nők jelentősebb politikai részvétele és előrelépése előtt álló „felső korlát” megmutatkozik mind az országos, mind pedig a helyi politikában, és az egyes szinteken belül a genderhierarchia érvényesülésében* (Ilonszki, 2012: 7). A politikai reprezentáció esetében az üvegplafon tehát azt jelenti, hogy a nőknek jogi szempontból ugyanolyan esélyük van a politikusi tisztség betöltésére, mint a férfiaknak, ám egyfajta „láthatatlan plafon” okán, (például hagyományos női és férfi szerepek miatt) erre mégsem egyenlően nyílik lehetőségük a gyakorlatban. A nők politikai reprezentációjára (vagy bármilyen más területen a nemek közötti egyenlőséget érintően) vonatkozó üvegplafon jelenség ellensúlyozásaként jelenik meg a nemi kvóta bevezetése, idegen nyelvű kifejezéssel a 'gender quota'. A magyar nyelvű elnevezéssel kapcsolatosan viták szoktak felmerülni, hogy 'női' vagy 'nemi' kvótáról van-e szó pontosan. Tekintettel arra, hogy a szabályozások nem mindig a nők arányára vonatkoznak, mivel létezik például az 50-50 százalékos vagy *a mindkét nemnek szükséges elérnie a 40 százalékot* szabály, megelőlegezve a nemi kvóta elnevezés használatát. A névválasztás ellenére természetesen igaz, hogy a nemi kvótarendszert azért hozták létre, hogy elősegítse a nők politikai (vagy egyéb területen történő) szerepvállalását és elérje a nemek egyenlő arányú részvételét (jelen esetben) a politikában. A nemi kvótarendszerek legismertebb nemzetközi kutatóprofesszora, *Drude Dahlerup* 2006-ban jelentetett meg egy szerkesztett kötetet *Women, Quotas and Politics*²⁸ (Nők, kvóták és

²⁷ De jure diszkrimináció: „az a jogszabály, amely mind megfogalmazásában, szellemében, mind alkalmazási lehetőségeiben semleges, de hatályba lépése a gyakorlatban mégis diszkriminációt okoz”. Forrás: <http://prohatter.uw.hu/jog/6/diskriminacio.htm>

²⁸ Dahlerup, Drude (szerk.) (2006): *Women, Quotas and Politics* (Routledge Research in Comparative Politics). Routledge, New York

közpolitikák) címmel, amely a különböző kvótarendszerek bemutatása mellett országcsoportokra (köztük szubszaharai afrikai államokra) vonatkoztatva ismertette a nemi kvótákat, és azok alkalmazási módját. A következőkben Dahlerup munkásságának segítségével mutatjuk be a nemi kvóta sajátosságait. Dahlerup meglátása szerint a nemzetközi közösségek egyre inkább befolyásolják a nemzetállami törekvéseket. Kiemelten igaz ez a fejlődő világ államaira. Ahogy Pető és Manners írja az Európai Unió kontextusában, az EU, mint normatív hatalom a genderstratégiák és közpolitikák esetében követelő stratégiát alkalmaz, azaz egy olyan keretrendszert fogalmaz meg, amelyhez a segélyezésben részesülő államoknak alkalmazkodnia szükséges (Pető – Manners, 2006: 169). Az EU fejlesztéspolitikája az 1990-es évek során, különösen az 1995-ös Pekingi Konferenciát követően egyre határozottabb szerepet vállalt a „Nők a fejlődésben” (Women in Development – WID) projektek tekintetében, valamint számos harmadikvilágbeli országra is kiterjesztette azokat (Pető – Manners, 181-182). Ruanda esetében is szemtanúi lehetünk ezen, főként az ENSZ és a nemzeti kormány gondozásában megvalósuló „Nők a fejlődésben” projekteknek. Annak ellenére, hogy a nemzetközi szervezetek pénzügyi segélyezéséért cserébe bizonyos feltételeknek meg kell felelnie a nemzetállamoknak, többek között demokratikus politikai berendezkedést szükséges prezentálniuk, a monitorozás nem mozog szigorú keretek között (Uo., 2006: 169). Ennek is köszönhető többek között, hogy a felszínesen demokratikus politikai berendezkedést mutató, és a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtése esetében kimagasló számszerű eredményeket mutató Ruanda folyamatos támogatását élvezi a nemzetközi szervezeteknek. A normatív hatalom által előírt feltételeknek való nemzetállami megfelelés következtében az afrikai államok sorra vezetik be a nemi kvótákat, valamint fokozottan integrálják a nőket a döntéshozatali pozíciókba. Ezen országokban viszont nem érvényesülnek a nők politikai és reprodukzív jogai, valamint a parlamentarizmus jelenlétéről sem beszélhetünk. Ebből is láthatjuk, hogy a gender-közpolitikák a szoft normák kategóriájába esnek, és azt a nemzetközi közösség nem ellenőrzi mélyrehatóan. Ruanda bemutatásánál tehát kiemelt hangsúlyt fektetnek arra, hogy a számszerű eredmények mögé tekintve, alaposan rávilágítsak azon hiányosságokra, amelyek a társadalmi nemeket érinti.

A nemzetközi közösség, azon belül is az ENSZ részéről két olyan fontos intézkedést szükséges előtérbe helyezni, amelyek kiemelten hatottak a nők politikai reprezentációjára vonatkozóan. 1979-ben az ENSZ keretein belül került elfogadásra a Nők Elleni Hátrányos Megkülönböztetés Minden Formájának Kiküszöböléséről Konvenciója (Committee on the Elimination of Discrimination against Women – CEDAW). A CEDAW egyezmény II. részének 7. cikke a nők

politikai szerepvállalására vonatkozóan is fontos előrelépéseket fogalmaz meg²⁹: „A Részes Államok kötelesek minden megfelelő intézkedést megtenni a nőkkel szemben az ország politikai és közéletében alkalmazott megkülönböztetés kiküszöbölésére, és különösen kötelesek a férfiakéval azonos feltételek mellett biztosítani a nők számára a jogot arra, hogy

- a) minden választáson és népszavazáson szavazzanak, továbbá, hogy választhatók legyenek minden nyilvánosan választott testületbe történő választások során;
- b) részt vegyenek a kormánypolitika kialakításában és annak végrehajtásában, valamint, hogy közszolgálati tisztségeket tölthessenek be és elláthassanak minden közéleti feladatot minden kormányzati szinten;
- c) részt vegyenek az olyan nem állami szervezetek és egyesületek munkájában, amelyek az ország közéletének és politikai életének kérdéseivel foglalkoznak.”

A későbbiekre vonatkozóan fontos kiemelni, hogy a CEDAW saját jelentésekkel bír. A CEDAW-t aláíró országok ugyanis egyben elköteleződnek amellett, hogy a diszkrimináció minden formáját felszámolják, illetve olyan beszámolókat készítenek, amelyekben, beleértve a tudomány területét is, bemutatják, hogy hogyan változott a nők helyzete (Pető, 2018). Ezen jelentésekkel egy másik fejezetrész során foglalkozunk majd Ruandára fókuszálva. A másik, a nők politikai reprezentációjára vonatkozóan kulcsfontosságú szereppel bíró intézkedést az ENSZ Nők Negyedik Világkonferenciáján a Pekingi Cselekvési Program meghatározása képezte 1995-ben. A cselekvési program negyedik fejezetének G. alpontja viseli *A nők a hatalomban és a döntéshozatalban* címet. A 181. bekezdés alapján: „...Ha elérjük, hogy a nők egyenlő módon vegyenek részt a döntések meghozatalában, akkor a társadalom összetételét pontosabban tükröző egyensúly alakul ki, ami nélkülözhetetlen a demokrácia megerősítéséhez és zökkenőmentes működésének elősegítéséhez. A politikai döntések meghozatalában az egyenjogúság olyan kiegyensúlyozó funkciót teljesít, amely nélkül az egyenlőség dimenziója nagy valószínűséggel nem épülne be szerves módon a kormányzati politikai folyamatokba. E tekintetben a nők előmenetelének általános folyamatában is kulcsfontosságú a nők egyenlő részvétele a politikai életben. A nők azonos részvételét a döntések meghozatalában nemcsak az egyszerű igazságosság és demokrácia követeli meg. Ez szükséges feltétel ahhoz, hogy figyelembe vegyék a nők érdekeit. Ha a nők nem vesznek részt aktívan a döntéshozatal minden

²⁹ Forrás: CEDAW egyezmény (magyar fordítás):

http://www.ittvagyunk.eu/userfiles/File/jogszabaly/Nemzetkozi%20szerzodesek/1979_n%C5%91kkel%20szembeni%20megk%C3%BCI%C3%B6nb%C3%B6ztet%C3%A9s.pdf

szintjén, és a női szempontokat nem építik bele a folyamatokba, akkor lehetetlen elérni az egyenjogúság, a fejlődés és a béke céljait.” A 182. bekezdés a nők képviselőire vonatkozó hiányosságra mutat rá: „Noha a legtöbb országban jelentős mértékben erősödött a demokrácia, számarányukhoz képest még ma is kevés nőt találunk a kormányzat különféle szintjein, különösen a miniszteri és egyéb végrehajtó testületekben, és a törvényhozó testületekben sem haladtak sokat előre a politikai hatalom felé, illetve a Gazdasági és Szociális Bizottság által támogatott cél megvalósításában, miszerint a döntéshozatali szinteken 1995-re a nők 30 százalékos képviseléssel rendelkezzenek.” (Pekingi Cselekvés Program (PCSP), 1995(96), 97-98). A G.1. és G.2. pont alatt szereplő stratégiai célok pedig a kormányok, a politikai pártok, valamint az ENSZ számára fogalmaznak meg teendőket annak érdekében, hogy növeljék a nők lehetőségeit arra, hogy részt vegyenek a döntéshozatalban és a vezetésben (Pekingi Cselekvés Program, 1995(96)100-103.). A PCSP keretében alkották meg először a nemek esélyegyenlőségére vonatkozó átfogó politika követelményét (angolul: gender mainstreaming). A gender mainstreaming „azt az igényt fogalmazza meg, hogy az esélyegyenlőséget – köztük a nemek esélyegyenlőségét – a politikai döntéshozatali szervek minden politikai döntésük, akciójuk szerves részévé tegyék” (Antoni, 2013). Ide kapcsolódik továbbá a 2000-ben kiadott 1325-ös számú ENSZ-határozat. „A Biztonsági Tanács elismerte a nők, béke és biztonság kérdéséről szóló 1325. számú határozatával, hogy a nők szempontjainak figyelembe vétele a vonatkozó döntéshozatal során erősíti a fenntartható béke kialakítását. A határozat részletesen kitér a nők helyzetére a fegyveres konfliktusok során, és felhív a nők részvételére a konfliktusmegoldásra irányuló döntéshozatal és békeépítés minden szintjén³⁰” (UNIS). Ruanda például az 1325-ös határozatban foglaltak gyakorlatban történő átültetésére vonatkozóan nemzeti tervet hozott létre (National Action Plan, 2009–2012), melyet a későbbiekben szintén tárgyalunk. Egyértelműen állíthatjuk tehát, hogy a Pekingi Cselekvési Program, a CEDAW és az 1325-ös határozat meghatározó irányvonalként szolgált az elkövetkezendő évek társadalmi nemek közötti egyenlőség döntéshozatal szintjén való megteremtését célzó stratégiai irányvonalak kialakításához. Ruanda ugyanis számos nemzeti stratégiát alakított ki például a CEDAW és egyéb irányvonalak mentén. Ruanda ezen nemzetközi egyezményekhez való csatlakozása valójában ismételten annak tudható be, hogy a nemzetközi elitnek megfeleljen. A 30 százalékos női reprezentációt érintő ’kritikus tömeg’ hangsúlyozásának köszönhetően pedig nőtt ezen arány elérését megcélzó, a nemi kvóta alkalmazására való hajlandóság. Ez az a határ

³⁰ Forrás: Béke és Biztonság. Egyesült Nemzetek Információs Szolgálat/United Nations Informal Service (UNIS). Forrás: www.unis.unvienna.org/unis/hu/topics/peace-and-security.html

ugyanis, amely elérésével a nők nem csak képviseltetik magukat a parlamentben, hanem az általuk képviselt és fontosnak tartott kérdésekben tényleges lépéseket is véghez tudnának vinni. A nemi kvóta tehát a gyakorlatban megvalósuló egyenlőség elérésének az eszköze. A 30 százalékos határ elérése pedig a kvótarendszer bevezetésével válik a legegyszerűbbé (Dahlerup, 2006: 5). A nemi kvóta bevezetése és a demokratizálódás tehát szorosan összefügg egymással. Különösképpen igaz ez a poszt-konfliktusos társadalmakra (ide sorolhatóak a szubszaharai Afrika országai is), amelyek esetében a demokratizálódási folyamatok sorám az új alkotmányozás és a nemi kvóta bevezetése zajlik (Dahlerup, 2006: 17). Ilonszki szerint (2009: 30) a kvótarendszer bevezetése segít az egyenlőtlenség és a demokrácia deficit felszámolásában, valamint elháríthat bizonyos akadályokat, illetve megszüntetheti a közvetlen diszkriminációt. Fontos ismételt kiemelni, hogy a kvótarendszer bevezetése sok esetben nem nemzetállami kezdeményezésre, hanem az egyenjogúságot szorgalmazó nemzetközi szervezetek által történő nyomásra valósul meg. Itt említhetjük például az Európai Uniót vagy az ENSZ-t. Az EU esetében például óriási presztízavesztéssel bír, ha egy országot esélyegyenlőségi vétség miatt marasztalnak el (Ilonszki, 2009: 28). Papp (2007: 2) szerint a valódi esélyegyenlőség megteremtéséhez leginkább a kvóta bevezetése járul hozzá. A nemi kvótának alapvetően három típusát különítjük el: alkotmányos és/vagy törvényi úton szabályozott (legislated/legal quotas), valamint a pártok által önkéntesen vállalt nemi kvótákat (voluntary party quota) különböztetünk meg. Az alkotmányban, illetve törvényben rögzített nemi kvóta alkalmazása minden kormányzati szervre és pártra kötelező erővel bír. A pártok önkéntes vállalásán alapuló nemi kvóta opcionális, azaz az adott párt szabályzatában vagy programjában jelenik meg. A törvényi vagy alkotmányos nemi kvótának még egy altípusa, azaz a harmadik típus nevezhető meg, angolul „reserved seats”, amely kizárólag nők számára fenntartott helyeket jelöl.

Más típusú megközelítésből kétfajta parlamenti kvótát különböztethetünk meg (Zgut, 2010):

- Nem-semleges kvóta esetben 40 százalékban minimalizálják azt a határt, melynek arányában az egyik nemnek képviseltetnie szükséges magát.
- Pozitív-diszkriminatív kvóta során hátrányos helyzetű csoportok előnyhöz juttatása a cél, itt csak őket érinti a minimális részvételi arány.

A kvótarendszer bevezetése jól példázza tehát a nemek közti egyenlőség tartalmi szempontból történő létrejöttére való törekvést. Hosszú távon természetesen a nők nem kizárólag jelképes, hanem valódi, döntéshozó pozícióban való reprezentációja a cél. Ez természetesen kizárólag

egy demokratikus parlamentben jöhet létre. Ebben az esetben van ugyanis valóban arra lehetőség, hogy megvizsgáljuk, milyen munkát végez az illető politikusnő az országgyűlésben. Különbséget kell tehát tennünk a deskriptív, azaz a leíró, valamint szubsztantív, azaz a valódi tartalommal bíró képviselő között. Coffé egy harmadik tényezőt, a szimbolikus szintet emeli be a női politikai képviselők jellemzésére. A szimbolikus szint azt mutatja meg, hogy a parlamentben ülő nők mennyiben tudnak példaképként és inspirációként szolgálni a társadalom többi nőtagja számára arra vonatkozóan, hogy később ők is aktív vagy passzív (azaz valóban tudnak érdeket képviselni, vagy csak látszólagos a reprezentáció) szereplőként részt vegyenek a politikai életben, növelve ezzel a politikába vetett bizalmukat (Coffé, 2012: 86).

A különböző kvóták viszont eltérő hatékonysági fokkal bírnak. B. Kelemen szerint például a hatékony kvótarendszerek nem csupán a jelöltek arányát, hanem a listán elfoglalt helyét is előírják, illetve különböző büntetésekkel például pénzbírsággal sújtják annak megszegőit (B. Kelemen, 2008: 29). A szankciókat is tartalmazó kvótarendszer is csak akkor válik viszont hatásossá, ha politikai akarattal párosul. B. Kelemen (2008: 29) Rainbow Murray-t idézve három olyan tényezőt mutat be, melyek a törvényi kvóta pártok részéről történő elfogadását befolyásolják:

- Választási verseny: a verseny magában foglalja, hogy a legesélyesebb embert szükséges jelölni. Számos esetben a pártok viszont nem vállalják annak kockázatát, hogy egy kevésbé közismert nő választáson történő indítása miatt mandátumvesztést szenvedjenek.
- Ideológiai platform: ez alatt azt a tényt értjük, mely értelmében a baloldali pártok egyértelműen nagyobb mértékben fogadják el a női kvóta alkalmazását, mint a jobboldaliak. Ezen ideológiai platformokon való részvételre azonban kizárólag az eliteknek nyílik lehetőségük.
- Intézményi szempontok: ez esetben a különböző országok választási rendszere bír befolyásoló erővel. Ezen kérdéskörrel Papp a következőképpen ír: Az arányos választási rendszerű országokban közel kétszer akkora a női képviselők aránya (19,6 százalék), mint a többségi rendszerű államok (10,5 százalék) esetében, a vegyes választási rendszerű országok (13,6 százalék), köztük Magyarország is a kettő között helyezkednek el (Papp 2007: 2). B. Kelemen is megjegyzi, hogy a jobboldali pártok korlátozottabb lehetőséget engednek a nőknek politikai téren. Ez összefüggésben áll azzal a konzervatív ideológiával, mely szerint a nőknek a családban, nem pedig a politikában a helye (B. Kelemen, 2008: 23).

Amint Papp írja, a kvótarendszer sikeressége általában öt tényezőtől függ (Papp, 2007: 3): gyakorlatba történő átültetés milyensége, kvóta mértéke, vonatkoznak-e a szabályok a nemek sorrendjére a listán, a pártlisták nyitottak vagy zártak, illetve, hogy mik a szankciói a szabályok megszegésének. A továbbiakban a szubszaharai Afrikára vonatkoztatva tekintjük át a nemi kvóta sajátosságait.

II.1.3.1. Kvótarendszerek a szubszaharai Afrika területén

Az 1990-es évektől változás következik be a társadalmi nemek kérdéskörének tekintetében. Mondhatni erőltetett módon, a nemzetközi normatív szabályozás okán indul meg a nők emancipációja. Kétoldalú folyamatról van szó, hiszen egyrészt nemzetállamokon belüli, másrészt pedig szupranacionális szervezetek és donorok által meghatározott szabályozásokhoz, illetve irányvonalakhoz történő adaptációról beszélhetünk, mely határozott összefüggésben áll az államok demokratikus politikai berendezkedésre³¹ történő átalakulási törekvéseivel. Nemzetközi szervezetek által meghatározott irányvonalak közé sorolhatjuk a már említett Pekingi Cselekvési Programot, amely tovább növelte az afrikai államok nemi kvóta bevezetésére irányuló törekvéseit. Ennek köszönhetően számos afrikai, regionális és nemzetközi szervezet vette át és alkalmazta stratégiáiban a PCSP-ban megfogalmazottakat, különös tekintettel a nők politikai szerepvállalását szorgalmazó irányvonalakra. Több afrikai ország ratifikálta továbbá az ENSZ Közgyűlés által 1979-ben elfogadott CEDAW-t. A CEDAW és a PCSP is a nemzetközi női mozgalmaknak egyértelmű indikátora volt tehát abban, hogy a szubszaharai Afrika területén elkezdtek bevezetni a nemi kvótát. Tripp et al. (2006, 118-124) négy olyan tényezőt emel ki, amelyek a nemzetközi szabályozásokon és stratégiákon túl egyértelműen elősegítették az afrikai nők politikába történő integrációját, valamint a nemi kvóták bevezetését:

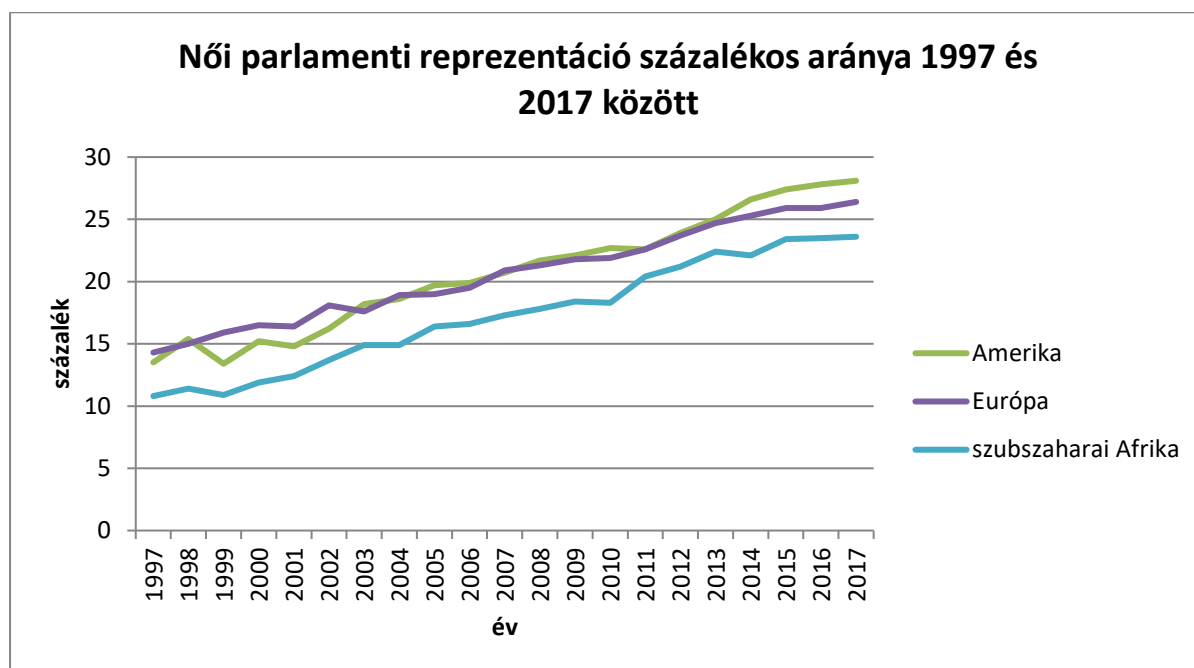
- a női mozgalmak,
- a poszt-konfliktusos tényező,
- a demokratizálódás,
- valamint a nemzetállami célkitűzések.

³¹ Itt meg kell jegyeznünk, hogy az afrikai kontinens esetében a demokratikus politikai berendezkedést és többpártrendszert definiáló alkotmány nem minden esetben egyezik a valósággal, így legtöbbször csak látszatdemokráciáról beszélhetünk. Erre részletesebben a későbbiek során térünk ki.

A női mozgalmak esetében érdemes kiemelni, hogy azok nagyban hozzájárultak a nők fokozott politikai szerepvállalásához, hiszen a nők (ismételten a társadalom elitjéhez tartozó nők csoportjai) a különböző megmozdulások során nemcsak kiálltak a jogaikért, hanem egyfajta törekvést is megfogalmaztak a jövőbeli döntéshozatali pozíciók betöltésére. Ezeket a női szerveződéseket általánosságban az jellemezte továbbá, hogy társadalmi, kulturális, és vallási különbségektől függetlenül próbálták képviselni a nők érdekeit. Ez az irány pedig egyértelműen szembement az adott időszakra jellemző, férfiak által uralt, korrupt, nőket kizáró politikai kultúrával. Ahogy arra fentebb már utaltunk, a nemzetközi NGO-k által folyósított külföldi segélyezésekért „cserébe”, hogy az ország megfeleljen az előírt feltételeknek, liberálisnak mondható alkotmányt, valamint kvótarendszer vezettek be. A kontinensen a legmagasabb női politikai képviselettel rendelkező államok többsége háborús konfliktusokon ment keresztül az utóbbi években. Ezen konfliktusok legfőbb oka az 1960-as években megvalósuló függetlenedést követő gyenge államműködésben keresendő. Ezt a későbbiekben tárgyaljuk majd bővebben. A poszt-konfliktusos időszak pedig, ellentétben a többségében férfiak által irányított, maszkulin berendezkedést megszilárdító háborús periódussal, határozott előnyökkel bírt az afrikai nők számára. Az említett nemi kvóta bevezetése tehát egyértelműen új kapukat nyitott meg a nőknek, valamelyest ingoványos talajra helyezve ezáltal a kolonizáció idején megszilárdult patriarchális társadalmi berendezkedést. A teljesség igénye nélkül néhány országot kiemelve elmondhatjuk, hogy Afrikában elsőként Ghánában, az ország 1957-ben történő függetlenedését követően vezettek be nemi kvótát. A gender kvótát Tanzániában 1975-ben, Szenegálban 1982-ben, Ugandában 1989-ben, a Dél-afrikai Köztársaságban, 1994-ben, Ruandában pedig 2003-ban határozták meg. A legtöbb afrikai országban a PCSP, azaz 1995 után vezették be a nemi kvótát (IPU, 2017).

A százalékos arányokat illetően jelenleg a szubszaharai Afrika területén 23,4 százalékos a nők országgyűlési reprezentációs aránya. Ez az arány mindössze egytized százalékkal magasabb a 23,3 százalékos világátlagnál. Összehasonlítás végett érdemes kiemelni, hogy az amerikai kontinensen 28,1%, Európában pedig 26,4% jelenleg a nők parlamenti képviselete (IPU, 2017). Összegzésében elmondható, hogy az 1990-es évek közepe óta mindhárom kontinensen jelentős emelkedés figyelhető meg a női politikusok számarányának tekintetében. Pontos adatokat az alábbi diagram szemléltet az 1997-től (ettől az évtől rendelkezik ugyanis az IPU konkrét értékekkel) 2017-ig.

Ábra 1. Női parlamenti reprezentáció százalékos aránya 1997 és 2017 között

Saját készítésű ábra az IPU adatai (forrás: <http://archive.ipu.org/wmn-e/classif.htm>) alapján. A táblázat adatai a 2017.12.31-i adatokat tartalmazzák.

Az afrikai kontinens minimálisan elmarad ugyan az amerikai és az európai adatoktól, ám az elmúlt közel két évtizedben több mint duplájára nőtt a nők parlamenti százalékos aránya. Ez igaz az amerikai kontinensre vonatkoztatva is, illetve meg kell jegyeznünk, hogy Európa esetében is majdnem megduplázódott a női képviselők nemzeti parlamenti aránya. A folyamatok érdekessége mégis az, hogy Afrika lépést bírt és a mai napig bír tartani Európával, valamint Amerikával. Hozzá kell tennünk viszont, hogy minden arányszámot az adott kontinens kontextusában szükséges értelmeznünk. Abból például, hogy egyes szubszaharai államokban magasabb a női képviselet aránya, mint egyes európai országban, nem következik, hogy ezekben jobb a nők helyzete, mint Európában. Ez a táblázat tehát szigorúan számszerű arányokat mutat. Itt is tehát egy olyan jelenségről van szó, amely esetében nem beszélhetünk parlamentarizmusról, és a nők politikai, valamint reprodukív jogairól. A két kontinens közötti, nők helyzetére vonatkozó összehasonlítás az eltérő történelmi, szocio-kulturális, illetve egyéb körülmények okán pedig nem is bizonyul szerencsés vállalkozásnak.

Meg kell néznünk, hogy a női parlamenti többségnek köszönhetően a nők politikába történő integrációján túl (számszerű növekedés) történtek-e olyan közpolitikai változások, amelyek előremozdították a társadalmi nemek közötti egyenlőség kialakítását? Amint arra már utaltam, Ruanda esetében ezen tényezőket vizsgáljuk majd, azért, hogy rávilágítsunk az autoriter államban formálódó női politikai képviselet sajátosságaira. Megjegyzendő viszont, hogy nehéz általános érvényű törvényszerűségeket levonni az egész kontinensre vonatkoztatva, hiszen

minden ország egyedi fejlődési útvonalon halad, ezért saját kontextusukban értelmezhetőek igazán.

A szubszaharai Afrika területén általánosságban kétféle kvótatípust alkalmaznak. Az egyik az alkotmányos és/vagy törvényi úton szabályozott kvóta, amely meghatározza a választások során azon mandátumok számát, amelyeket a nőknek kell birtokolniuk. A női politikusok ez esetben választókerületeken keresztül vagy választói kollégiumok (mint például Ruanda esetében) által kerülhetnek az országgyűlésbe. Harmadik lehetőség ennél a kvótatípusnál, hogy az adott ország kizárólagos női listákat állít, ahol az adott mandátumokért, politikai vagy választókerületi hovatartozástól függetlenül, csak nők versenghetnek. Tanzánia esetében a kötelező érvényű „reserved seats” típusú kvótát a parlamentbe kerülő pártok között arányosan (ahhoz mérten, hogy mennyi mandátumot szerzett az adott párt) osztják szét. Az Afrika területén használt kvóták másik nagy csoportja a pártok által önkéntesen vállalt nemi kvóta. Ez esetben általában arról van szó, hogy a pártlistán elől szerepeltetik a nőket, vagy pedig bizonyos előírás értelmében a pártok megadott számú női politikust jelölnek. A nemzetközi gendertémában készült elemzések nagy része erőteljesen megkérdőjelezi a szubszaharai Afrika és Latin-Amerika területén életbe lépett alkotmányos vagy törvényi kvóta hatékonyságát (Tripp, 2014: 73). Ahogy azt a korábbiak során már kiemeltük, a szubszaharai Afrika államait a polgárháborús időszakokat követően egyfajta nyitottság és politikai nyomás jellemezte a liberális alkotmányok létrehozása és a nők politikába történő integrációját illetően. A kialakult helyzet érdekessége, hogy a jellemzően korábban szigorúan patriarchális országokban, a poszt-konfliktusos időszakban nők egyszerre kapták meg a választás és a választhatóság jogát. Ennek a jelenségnek is köszönhető, hogy a kvóta rendszer bevezetése még inkább relevánsnak és magától értetődőnek bizonyult. A következő táblázatban az Inter-Parlamentáris Unió listája alapján azt az öt afrikai országot emeltem ki, amelyek legmagasabb női reprezentációs aránnyal rendelkeznek országgyűlésükben. Ezen táblázat bemutatásával kívánom azt alátámasztani, hogy a szubszaharai Afrika országai számszerű eredmények tekintetében valóban élen járnak a nők országyűlési aránya tekintetében.

Táblázat 1. Az öt legmagasabb női reprezentációval rendelkező szubszaharai afrikai állam

Az öt legmagasabb női reprezentációval rendelkező szubszaharai afrikai állam						
<i>IPU rangsorban elfoglalt hely</i>	<i>országnev</i>	<i>választási rendszer</i>	<i>kvóta típus</i>	<i>összes mandátum</i>	<i>nők által megszerzett mandátumok</i>	<i>nők országgyűlési százalékos aránya</i>
1.	Ruanda	pártlistás	törvényi úton szabályozott	80	49	61,3%
8.	Szenegál	vegyes	törvényi úton szabályozott	200	84	41,8%
8.	Dél-afrikai Köztársaság	pártlistás	pártok által önkéntesen vállalt	392	164	41,8%
11.	Namíbia	pártlistás	pártok által önkéntesen vállalt	104	43	41,3%
12.	Mozambik	pártlistás	pártok által önkéntesen vállalt	250	99	39,6%

Saját készítésű ábra az IPU adatai (forrás: <http://archive.ipu.org/wmn-e/classif.htm>) alapján. A táblázat adatai a 2018.02.15-i adatokat tartalmazzák.

Láthatjuk, hogy az abszolút első Ruanda mögött holtversenyben a Dél-afrikai Köztársaság és Szenegál áll. A Dél-afrikai Köztársaság 1994-ben életbe lépett liberális szellemű alkotmányában³² ugyan nincsen rögzített nemi kvóta, ám a választási törvény értelmében a pártoknak 50 százalékos női részvételt kell biztosítaniuk a pártlistákon. Ezen szabályozásnak a gyengesége viszont, hogy nem írja elő a férfi és a női jelöltek felváltva történő szerepeltetését (zipzár rendszer), így adott esetben hiába alkotnak 50 százalékos jelenlétet a nők a pártlistán, ha hátul szerepeltetik őket, akkor nem szereznek mandátumot, így nem kerülnek az országgyűlésbe. A Dél-afrikai Köztársaságban a parlamentben mandátumot szerzett pártok közül 1994-ben csak az Afrikai Nemzeti Kongresszus (African National Congress – ANC) alkalmazza ténylegesen a pártok által önkéntesen vállalt nemi kvóta bevezetését, azaz, hogy kötelező jelleggel minimum 30 százalékos reprezentációs arányt ír elő a pártok belül (IDEA, 2013: 175). Az ANC által 2009-ben elfogadott szabályozás értelmében továbbá a párt minden választott szervezeti struktúráján belül 50 százalékos női részvételt ír elő (ANC Cons. Rule

³² Constitution of the Republic of South Africa (1993/1994): http://www1.chr.up.ac.za/chr_old/indigenous/documents/South%20Africa/Legislation/Constitution%20of%20South%20Africa%201993.pdf

6.1.)³³. Szenegál esetében a 2012-ben elfogadott választási törvénynek köszönhető a magas női parlamenti arány. A szabályozás (Article L. 145.) értelmében a jelöltállítás során a női és férfi jelöltek felváltva kell szerepeltetni a pártlistákon. Abban az esetben pedig, ha a pártok nem így járnak el a jelöltállítás során, akkor nem indulhatnak a választáson (IDEA, 2013: 167). Namíbiában az első, kvótával kapcsolatos szabályozást 1992-ben fogadták el, ahol a 10 tagú helyi tanácsok listájának minimum kettő női taggal kellett rendelkezniük. 1997-re ezt a számot 5 főre emelték, ám ez nem az országos, hanem a helyi választásokra vonatkozott. Az országgyűlésre vonatkozóan a pártok által önkéntesen vállalt nemi kvóta bevezetése jellemző. A Dél-nyugati Afrikai Emberek Szervezete (South West African People's Organization – SWAPO) nevű kormánypárt 2013-ban kötelező érvényű, 50 százalékos nemi kvótát írt elő a párt helyi és országos szervezeteinél (IDEA, 2013: 142). Mozambikban a Liberális Front Mozambikért (Front for the Liberation of Mozambique – FRELIMO) nevű kormánypárt 1994 óta alkalmazza a párt kvótát. A FRELIMO szabályozásának értelmében a helyi és országos listás jelöltállítás során 40 százalékarányosan elosztott (amely biztosítja a nők országgyűlésbe történő bejutását) női jelölt szerepeltetése szükséges (IDEA, 2016)³⁴. Törvényben vagy alkotmányban szabályozott nemi kvótával nem rendelkezik az ország. A szubszaharai Afrika az ENSZ és a különféle nemzetközi szervezetek irányelveinek alkalmazásán túl, kontinensen belüli, államokon átívelő intézkedésekkel, mint például az Afrika Unió, és a Kelet-afrikai Közösség gender programjaival propagálja a nemi kvóta bevezetését, valamint a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtését. A továbbiakban az Afrikai Unió és a Kelet-afrikai Közösség ezen tevékenységeit mutatjuk be röviden.

II.1.3.2. A gender- és a nemi kvóta stratégiájának megjelenése az Afrikai Unióban és a Kelet-afrikai Közösségben

Ebben az alfejezet részben tehát azt vizsgálom, hogy a regionális, illetve az afrikai kontinensen belüli, társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésére irányuló közpolitikai irányvonalak miként jelennek meg az AU-ban és az EAC-ban. Ez azért bizonyul fontosnak, hogy az európai és egyesült államokbeli donorok stratégiá mellett, milyen kontinensen belül irányvonalakhoz adaptálódik Ruanda, illetve a szubszaharai Afrika többi állama. Az Afrikai Unió (AU) 2010-ben fogadta el a társadalmi nemekkel kapcsolatos közpolitikákra vonatkozó

³³ Forrás: African National Congress Constitution <http://www.anc.org.za/docs/const/2012/const.pdf>

³⁴ Forrás: IDEA Mozambique <https://www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas/country-view/222/35>

cselekvési tervét (Gender Policy Action Plan), amely az ENSZ, illetve az EU gender témát érintő közpolitikai stratégiáira épül. Jelenleg az 55 tagállam 70 százaléka rendelkezik valamilyen, a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésére irányuló nemzeti közpolitikával, de ezek nem minden esetben vannak törvénybe foglalva (AU, 2009: 5). Az AU Bizottságának elnöke 2012 és 2017 januárja között szintén nő volt, Nkosazana Dlamini-Zuma. Az AU gender-közpolitikájának célja, hogy: a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésére vonatkozó programokat, terveket és stratégiákat minden döntéshozatali szintre kiterjessze; intézményi keretet teremtsen a gender stratégiák és a nők helyzetének javítására irányuló intézkedéseknek; irányelveket dolgozzon ki és befogadó környezetet teremtsen a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésére vonatkozó stratégiáknak; monitorozza a genderstratégiák hatékonyságát; támogassak a nők és férfiak tudásbázisokhoz és információhoz való hozzáférését. Az AU a társadalmi nemek közötti egyenlőséget hirdeti a döntéshozatalban is, ennek köszönhetően 50-50 százalékos irányelvet fogalmaz meg a nők és férfiak döntéshozatali pozícióban lévő aránya tekintetében. Az Afrikai Unió 2010-ben Nairobiban a 2010 és 2020 közötti időszakot az afrikai nők évtizedének (African Women's Decade – AWD) nyilvánította. Az AWD az AU olyan végrehajtási keretrendszere, amely a globális és regionális társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésére és a nők helyzetének javítására irányuló stratégiák felgyorsítását segíti elő.

A Kelet-afrikai Közösség (East African Community - EAC) alapítószerződésében (East African Community Treaty) szintén megtalálható a nők és férfiak közötti esélyegyenlőség megteremtésére való törekvés, valamint a gender mainstreaming irányvonal alkalmazása, azaz a nemi szempontok különböző területeken történő érvényesülésének elősegítése. A szerződés külön kiemeli a nők társadalmi, gazdasági fejlődésben, illetve a kereskedelemben betöltött szerepének fontosságát, valamint hozzáteszi, hogy a nők e területeken történő szerepvállalása többek között a tagállamok közötti együttműködés bővítésében és fenntartásában is fontos szerepet játszik. Az együttműködés kimondja, hogy a nők jogainak bővítése céljából a tagállamok a genderszempontokat prioritásként kezelő alkotmány megfogalmazására törekszenek (EAC, 2012).³⁵ Genderszempontokként az ENSZ a fennhártható fejlődési célok esetében az 5. kategória, azaz a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtése az alábbiakat fogalmazza meg: a nők és lányok számára egyenlő hozzáférés biztosítása az oktatáshoz, az egészségügyhöz, a tisztességes munkához és a politikai és gazdasági

³⁵ Forrás: East African Community (2012) Strategic Plan for Gender, Youth, Children, Persons with Disability, Social Protection and Community Development (2012-2016)
<https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/MONOGRAPH/94021/110206/F705470476/INT-94021.pdf>

döntéshozatali folyamatokban való részvételhez, a nemek megkülönböztetésének, valamint főként a nők ellen irányuló nemi alapú erőszak felszámolása (UN SDG, 2018).³⁶ A 2015-ös tanzániai terepmunkánk alkalmával Arushában az EAC kommunikációs stratégiáját koordináló szakemberével, Florian Mutabazival készítettünk interjút. A Közösség működésével és felépítésével kapcsolatos témák megvitatásán túl az EAC társadalmi nemek közötti esélyegyenlőséget szorgalmazó stratégiájának átbeszélésére is sor került. A Közösség prioritásként kezeli a nők és a férfiak közötti egyenlőség megteremtését. A 2011-ben kiadott és az irányvonalakat 2016-ig meghatározó 4. EAC Fejlesztési Stratégia (4th EAC Development Strategy) fontosnak tartja a nők érdekérvényesítésének kérdését. A Közösség genderstratégiája különös hangsúlyt fektet a nők politikai szerepvállalásának növelésére. A női politikusok parlamenti arányát érintően viszont meg kell jegyeznünk, hogy az öt tagállam nemcsak a szubszaharai Afrika tekintetében, hanem világviszonylatban is élen jár. Ahogyan már említettük, Ruanda rendelkezik a legmagasabb női reprezentációs aránnyal a világ nemzeti parlamentjei közül. Mindezekből következik, hogy a kiemelten magas női politikusi arány Ruanda esetében a regionális szintű szervezetek követeléseinek is eleget tesz, számszerű adatok tekintetében az afrikai államok között is a legkiemelkedőbb eredményt hozza.

II.1.3.3. A kvótarendszer kritikája

A kvótarendszert természetesen számos kritika érte, melyek közül a legtöbbet említett az alkotmányjogi megközelítésből hangzik el (Ilonszki, 2009: 11). A kvótarendszer ellen fellépők ez esetben azt kifogásolják, hogy az adott választópolgár miért nem szavazhat nemtől függetlenül arra a jelöltre, akire szeretne. Egyes szakértők szerint a nők tartós alulreprezentáltsága a képviseleti demokráciában fellelhető egyenlőtlenség jele, míg mások álláspontjának megfelelően a szabad választás önmagában garantálja a politikai szabadságot (Ilonszki, 2009: 11). Ahogy azt Ilonszki is megjegyzi, a nők részéről történő kvotakövetelések általában nem úgy jelennek meg a politikában, mint egy hátrányos helyzetben lévő csoport vagy kisebbség követelése. Ezt a kvótarendszer mögötti közös érdekképviselő problémája is bizonyítja, hiszen a képviselők már eleve reprezentálnak egyfajta programot, nemüktől függetlenül. A különböző pártokhoz kötődő nőket pedig nehéz összefogni (Uo., 2009: 13-14). Ide tartozik továbbá a kvótanő fogalma is. A nemi kvóta okán parlamentbe kerülő politikusnőket nevezik így. Őket pedig gyakorta éri az a kritika, hogy nem az állásra való

³⁶ Forrás: UN Sustainable Development Goals. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/gender-equality/>

alkalmasságuk, hanem csak a kötelező jellegű kvóta miatt váltak országgyűlési képviselővé. Fontos kiemelni továbbá, hogy a kvóta bevezetése által előidézett változások a nemzetállamok szintjén sokkal könnyebben kimutathatóak, mint a különböző országok összehasonlítása esetén. Az államok kvóta szempontjából történő összehasonlítása már csak az eltérő intézményi, értékrendbeli és kulturális különbségek miatt is rendkívül nehézkes. Mindezekből az a következtetés vonható le, hogy a kvóta fogalma sem vándorol jól. Amint láthattuk a kontinensek közötti női országgyűlési reprezentációs arányok tekintetében, és ahogy látni fogjuk Ruanda esetében is, teljesen más sajátosságokkal és jellemzőkkel rendelkezik a parlamenti nemi kvóta a harmadik világbeli országokban, mint az egyesült államokbeli és európai államokban. Ennek számos oka lehet, ismételten megemlíthetjük például az eltérő történelmi és szociokulturális kontextust. Szükséges tehát azon összefüggések áttekintése, melyek az adott ország női társadalmának magas vagy éppen alacsony politikai képviseletét okozzák. Fontos megjegyezni viszont, hogy önmagában a női politikusok számszerűsíthető növekedése nem jár együtt a női szempontok érvényesülésével (Várnagy – Ilonszki 2012: 9). Mivel a kvótarendszer hatékonyságának megkérdőjelezésére már fentebb is utaltunk, láthatjuk, hogy ezen felsorolt kritikák mind relevanciával bírnak a szubszaharai afrikai államok esetében is. Ruandát a kvótarendszer kritikája kapcsán a dolgozat második részében tárgyaljuk bővebben az imént ismertetett pontok alapján. A következőkben viszont azon kérdésköröket tekintjük át, amelyek a Szaharától délre eső afrikai országok nemi kvótarendszer beiktatása során komoly jelentőséggel bírtak, ezen tényezők pedig a poszt-konfliktusos államfejlődés, illetve a nemzetközi segélyezési politikák.

II.2. Poszt-koloniális afrikai államfejlődések és a nemzetközi segélyezési politikák

II.2.1. Afrikai államfejlődések

A szubszaharai afrikai államok egyedi, az európai országoktól eltérő utat jártak be. A későbbiekben kitérünk arra, hogy mennyire nevezhetjük ezt a folyamatot fejlődési útnak. Ahogy Csizmadia írja, az államkudarok alapvetően két okra vezethetők vissza: egyrészt a gyenge vagy neopatrimoniális állam hatékony működésének hiányára; másrészt pedig az autoriter politikai rezsimekre és gyakorlatokra (Csizmadia, 2009: 55). Búr hangsúlyozza a 2008-as világgazdasági válság negatív következményeit, „*az állam szerepével kapcsolatos doktriner felfogás kudarcra van ítélve*” (Búr, 2009: 75). Számos elemzésnél felvetődik a kérdés, hogy az afrikai államfejlődés problematikájáért mennyiben hibáztathatók az adott

országok és mennyiben felelős a nemzetközi közösség. Kétségtől igaz, hogy a „*bipoláris világ konfrontatív nemzetközi rendje*” is jelentős szerepet játszott abban, hogy az államfejlődés terén az afrikai államok más utat jártak be, mint az elsővilágbeli államok (Csizmadia, 2009: 57). Az afrikai államok „*működési zavarai az ottani társadalmak hagyományos szerkezetének és struktúráinak továbbélése*” mellett a nemzetközi közösség is szerepet játszott (Búr, 2009: 75). Feltehetjük továbbá a kérdést, hogy a „*gyenge és hiányos képességekkel rendelkező afrikai államoknak*” sikerült-e megvalósítaniuk a túlélést a globális struktúrában? (Benkes, 2009: 29). A második világháborút követő dekolonizációs időszakban, a gyarmati országokban képvisleti intézmények alakultak (ez főként az angol és francia gyarmatterületekre volt jellemző). Ennek köszönhetően kialakult tehát egy, az anyaországhoz szorosan kötődő politikai elit, amely az adott afrikai ország függetlenné válásakor átvette a hatalmat. Ezen folyamatnak tudható be, hogy a (...) „*gyarmati közigazgatás adminisztratív örökségéhez hozzáadódott az 1945-60 közötti évek politikai öröksége*” (Csizmadia, 2009: 56). Megalakultak tehát a poszt-koloniális államok, amelyek elmozdultak a gyarmati állam modelljétől és a nyugati országok mintájára próbáltak szerveződni. A poszt-koloniális országok így a „(...)a gyarmatosító állam struktúráinak mimetizmusán alapul(tak), a gyarmati örökségből leginkább a hatalomgyakorlás önkényuralmi-represszív formái jutottak hamarosan kifejezésre” (Uo., 2009: 56). Az afrikai államok hivatalosan demokratikus alkotmányokat léptettek életbe ugyan, törvényben szabályozott demokratikus választásokat, jogállamot szerveztek, többpártrendszert „másoltak le”, ám ezen szabályozások csak látszólagosan vagy papíron valósultak meg. A gyakorlatban gyorsan történt az önkényuralmi rendbe történő átmenet, ahol valós ellenzék nélkül kormányzó egypártrendszerrel beszélhetünk, amiben ideológiai referenciát a szocializmus³⁷ jelentett

³⁷ Itt érdemes kiemelni Magyarországot is, ahol az államszocializmus idején bizonyult a legmagasabbnak a nők országgyűlési aránya. Magyarországon 1945-ben vezették be a női választójogot férfiakkal azonos - általános és teljes körű érvényesítést. Az 1945-ös választójogi törvényt követően az 1953-as időszak kivételével a rendszerváltásig folyamatosan nőtt a parlamentben helyet foglaló női képviselők aránya. A csúcst, 30 százalékos részvételt 1980-ban sikerült elérnie a magyar nőknek, ám szerepük ez esetben csak szimbolikus volt, mivel valódi döntéshozatali jogkörrel sem a nők, sem pedig a férfiak nem rendelkeztek (Koncz, 2011: 29). Az államszocializmus ideje alatt tehát egyik nem számára sem volt adott a politikai szerepvállalás lehetősége. A jelenkori történelmet, politikai berendezkedést és társadalmi szerveződések tekintve a magyar viszonyok jelentős mértékben különböztek a Nyugat-Európában végbemenő folyamatoktól. Magyarországon az államszocializmus időszakában kizárólag azon kezdeményezések maradhattak fenn, melyek együttműködtek az állampárttal, azaz a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) ellenőrzése alatt álltak. Ebből adódóan az 1950-es évek során betiltották a Magyar Nők Országos Tanácsának (MNOT), valamint a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének (MNDSZ) működését is. A MNOT szervezet elsődleges céljaként a párt és kormány politikájának érvényre juttatását határozták meg. Ez problémát abból a szempontból jelentett, hogy az igazán fontos, nőket érintő kérdések, mint például a család, a gyermek, az anya és a női jogok védelme bizonyos szinten háttérbe szorultak (Schadt, 2007: 193). Ahogy az már említésre került, a Kádár-korszak idején növekedni látszottak ugyan a magyar nők jogai, ám azok legtöbb esetben látszólagosnak bizonyultak. A nők vállalhattak például munkát, de férfi társaiknál lényegesen alacsonyabb fizetésért, úgyhogy a háztartás és a gyermekek nevelése továbbra is rájuk hárult. Láthatjuk tehát, hogy az MSZMP egyértelműen ambivalens módon viszonyult a nők emancipációjának

(Csizmadia, 2009: 57). Az afrikai szocializmus fogalmát elsőként L. S. Senghor, egy szenegáli költő és politikus használta, aki egy újfajta afrikai szocializmust hirdetett, amelynek „szerves része az antikommunizmus, a magántőke és a nyugati világ szereplőivel való tudatos, reálpolitikai együttműködés” (Benkes, 2006: 15). Az afrikai államok azonban nem tudták megvalósítani a szocialista forradalomba történő átlépés követelményeit. A „másságot” tovább fokozta, hogy a nemzeti felszabadító-, és a szocialista perspektívájú társadalmi forradalmak nem különültek el egymástól (Benkes, 2006: 19-20). Ezen hiányosságokat és mondhatni államfejlődési rendellenességeket a szakirodalom különböző definíciókkal jellemzi. A „gyenge állam” (weak state) fogalma az 1980-as években, az afrikai államok gazdasági eladósodások okán történő marginalizálódása miatt jelent meg. Ebben az időszakban gyakran jellemezték Afrikát azzal, hogy „virtuálisan lecsúszott a világ térképéről”. Az „államkudarc” (state failure) definíció az 1990-es évektől vált használatossá. Ez a gyenge államnál tágabb fogalomnak minősül, és napjaink legtöbb afrikai állama jellemezhető is vele (Búr, 2009: 76). A bukott államnál enyhébb szóhasználatú definíciók a „törékeny állam” (fragile state), illetve a „kormányzati hiányosság” (government shortcomings) kifejezések (Uo., 2009: 75). Ezeken túl beszélhetünk a „kvázi állam” és a „nem állam” fogalmáról. Az afrikai kontinensen található továbbá a világ „legbukottabb államai” mint például Szudán vagy Szomália (Uo., 2009: 76). Általánosságban jellemzi az afrikai országokat, hogy pénzügyi- és képzett munkaerőforrás hiányában váltak függetlenné, így külföldi hitelek felvételére voltak rákényszerülve, amely a külföldi országok részéről egy kontroll mechanizmust jelentett. Tovább gyengítette az ingoványos talajon álló országok helyzetét a meglévő források fővárosokra koncentrálódó aránytalan eloszlása. A rurális térségekben erősödő tribalizmus pedig tovább erősítette az esetleges (etnikai) ellentéteket és konfliktusokat, amely ellen az egyre növekvő hatáskörű állami erőszakszervezetek léptek fel. Ez a jelenség egyébként le is képezte az afrikai államok egyik közös jellemzőjét. Befelé ugyanis erőt mutattak, kifelé, főként a volt gyarmattartóikkal szemben viszont gyengének bizonyultak. A későbbiekben egy belső hatalmi felpuhulás volt megfigyelhető, amely „az állami struktúrák ideiglenes, vagy tartós leépül(ését)” jelentette (Búr, 2009: 81). Ezen folyamatok zajlottak le például Burundiban, Ruandában, Szudánban, Elefántcsontparton stb. További nehézséget jelentett, hogy Afrikát a gyarmattartók térkép mentén osztották fel, azaz a közigazgatási határok kijelölése önkényesen, a valódi és etnikai határok figyelembevétele nélkül történt. Az 1964-es Kairóban megrendezésre kerülő afrikai

kérdésköréhez, egy időszakban elismerték ugyan a nőszervezet működésének szükségességét, de továbbra is megmaradt a nőkkel szembeni tradicionális szemléletmód. Ennek oka elsősorban a gazdasági elmaradottságban, valamint a nők politikai műveltségének színvonalában keresendő (Schadt, 2007: 195).

állam- és kormányfők függetlenedés okán összehívott csúcstalálkozóján felmerült ugyan, hogy újraszervezzék az országhatárokat, tekintettel arra viszont, hogy ez a szubszaharai államokra jellemző etnikai sokszínűség miatt csak újabb konfliktusokat generált volna, így elvetették az ötletet.

Az afrikai nacionalizmus erősödését tovább fokozta az 1963-ban megalakult Afrikai Egységszervezet, amely 2002-ben a Durbanban megrendezett afrikai államfők találkozója óta Afrikai Unió néven működik³⁸. Az afrikai nacionalizmus „(...) *politikai ideálja a nemzet és az ezt megjelenítő struktúra a nemzetállam*” (Búr, 2009: 83). A függetlenedést követően a nemzettudat építése okán rengeteg területen akadt pótolnivalója az afrikai országoknak, történelmi tudatot, szimbólumokat (zászló, himnusz, protokoll, ceremóniák), közös nyelvet stb. kellett létrehozniuk (Benkes idézi Bergert és Huntingtont, 2009: 39). A „nemzeti egységesítés koncepciójának” égisze alatt az afrikai államok javarészt *„befolyásuk alá vonták a civil szervezeteket (szakszervezeteket, ifjúsági, diák- és nőmozgalmakat, egyleteket)”*. Számos esetben betiltották az etnikai alapú szervezeteket. Hivatalos nyelvként pedig általában az uralkodói elit által használt nyelvet ismerték el (Benkes, 2009: 41). A volt gyarmati országok tehát próbáltak megfelelni a nemzetközi rendszernek, (amelynek többek között szerves részét képezték a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésére irányuló intézkedések), ám e tekintetben nem jártak sikerrel, így az alábbi konstelláció jött létre: *„nemzetek állam nélkül, és államok nemzet nélkül”* (Búr, 2009: 83). Benkes „összeomlott államokról” és „negatív szuverenitást gyakorló entitásokról” ír, az afrikai államok éretlennek bizonyultak ugyanis a dekolonizáció hatására létrejövő paradigmaváltásra. Mindezek együttesének tudható be, hogy a globális törésvonalak a legdrasztikusabb formákban manifesztálódtak a fekete kontinensen. (Benkes, 2009: 31-33). Amikor a hidegháború okozta feszültség enyhülni látszott, akkor az afrikai országokban újra előtörték az addig elfojtott vallási és etnikai konfliktusok. Az európaihoz hasonlóan megteremteni kívánt nemzetállami modell tehát elbukott. Elszegényedés és egyéb súlyos társadalmi problémák jellemezték a kontinenst. Nem csak a hatalmi elit, hanem az állami struktúra is legitimációs válsághoz jutott. A függetlenséget követő 40 évben minden afrikai államban átlagosan két katonai puccs zajlott le. Az úgynevezett „low tech” háborúkat bozótívágó késsel, kiugróan magas civil részvétellel és áldozattal vívták. *„Az államok erőszak-monopóliumát a „nem-állami erőszakszereplők”, a klánok, bandák, hadurak dekoncentrált erőszak-monopóliuma váltotta fel.”* Mindezek tekintetében kijelenthető, hogy *„Afrika a globalizáció legnagyobb vesztese”* (Búr, 2009: 84-86). Az iménti problémákat kiválón

³⁸ Forrás: African Union Official Homepage. <https://au.int/en/au-nutshell>

érzékelteni Ruanda példája, ezt a későbbiek során mutatjuk be. Fontos még kiemelni a patrimonialis és személyi uralom afrikai jelenlétét. Amint arra már utaltunk, a centralizált és szigorúan hierarchizált végrehajtói hatalom a hatalmi elitre vonatkozóan nem gyakorolt kontrollt. Példának okán gondolhatunk itt Idi Amin egykori ugandai diktátor uralmára. A patrimonializmusban tehát az uralkodók az államot sajátjuknak tekintik és önkényesen irányítják. Vezető pozíciókba való kerülésük a „függetlenedés nemzeti élharcosaiként” vagy katonai puccs során történt. Az 1980-as, '90-es években a többpártrendszer (látszólagos) meghonosítása okán a vezetők választások útján történő hatalomra kerülése is gyakorlattá vált. Ám itt meg kell jegyezni, hogy számos vezető, diktátor és elnök hosszú életkorának köszönhető az például, hogy katonai puccsal vette át a hatalmat, majd „demokratikus” úton is megválasztásra került (Benkes, 2009: 38-39). Ismételten helytálló a ruandai példa Paul Kagame életpályája tekintetében. Egyes cikkek „Ruanda örök elnökének” nevezik (Ingelaere, 2017). Az afrikai kontinens államfejlődését érintő problémák tehát számos, Európára, valamint egyéb földrészekre vonatkozóan is többek között biztonsági kockázatot hordoznak magukban. Az államok stabilitásának helyreállítása okán az 1980-as és 1990-es években az úgynevezett strukturális alkalmazkodási programot (SAP) erőltette Afrikára a Nemzetközi Valutaalap (IMF) és a Világbank. A nemzetközi szervezetek által támasztott követelményeknek, mint például az adóbevétel növekedés vagy a liberalizáció, nem sikerült azonban megfelelniük az afrikai országoknak, így még inkább korrump, és vad piaccgazdaságot működtető államok jöttek létre (Búr, 2009: 85). Nem véletlen tehát, hogy az afrikai globalizációellenes tüntetések sarokpontjává vált azon gondolatmenet, miszerint az IMF és a Világbank a „*déli államok kizsákmányolásával gyarapszik a gazdag északi államok csoportja*”³⁹ (Tarrósy, 2009: 24). Mindezekből láthatjuk tehát, hogy a szubszaharai Afrika területén döntő többségében az 1990-es évek végén és 2000-es évek elején meginduló, nők politikai integrációját elősegítő alkotmányos és törvényi szabályozások egy rendkívül egyedi állami fejlődési keretrendszerben (amelybe Ruanda is egyértelműen beletartozik) formálódtak.

³⁹ Ebben az esetben hidegháború alatt, a bipoláris világot jellemző Kelet-Nyugat szembenállást felváltó, már említett Észak-Dél tengelyt értjük (Tarrósy, 2006: 169).

II.2.2. Az Afrikában formálódó genderkérdéseket és a nemi kvóta bevezetését érintő segélyezések és normák

Fentebb már bemutattuk a különböző nemi kvóta típusokat, illetve azok afrikai jelenlétét. Ebben a fejezetrészen azt vizsgáljuk, hogy a nemzetközi donorok (esetünkben főként a Világbank és az ENSZ) által közvetített segélyezések milyen hatást fejtettek ki, adott esetben mennyire minősültek hatékonynak a szubszaharai Afrika területén a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtése, valamint a nemi kvóta bevezetése irányuló törekvések tekintetében.

Világbank

A hidegháború utáni időszakot a jogállam⁴⁰ (Rule of Law – ROL) újjászületésének szokták nevezni (Nyamu-Msembi, 2006: 1193). A jogállamiság elengedhetetlen feltétele az úgynevezett „neoliberális projekt” két ágának, a működő piacgazdaságnak, valamint a demokratikus államberendezkedésnek a megléte. A hidegháborút közvetlenül követő időszak politikai váltoásaival azonosított reformok létrehozását a szubszaharai Afrikában e két összefüggő céllal indokolták meg (Nyamu-Msembi, 2006: 1193). Az Afrikába történő külföldi befektetések beáramlásának elősegítése érdekében nagy hangsúly helyeződött a nemzeti jogharmonizáció és nemzetközi szinten leginkább bevált módszerek és gyakorlatok alkalmazására. A választási törvények, a bíróságok és a nemzeti emberi jogi bizottságok megalakulása okán a demokratizálódás elősegítésére is hangsúly helyeződött. A jogi reformok nagy része azonban a kereskedelmi ügyletekre vonatkozó törvények felülvizsgálatára és az üzleti viták rendezésére vonatkozó igazságügyi hatékonyság javítására irányult. Ám mindezekkel párhuzamosan és egy időben egyre több nemek közötti egyenjogúság, és női emancipáció mentén szerveződő mozgalom alakult meg és kezdte artikulálni követeléseit a következő pontok mentén (Nyamu-Msembi, 2006: 1194):

1. Progresszív alkotmányos reformok: nemi alapú diszkrimináció megszüntetése, a nők számára is egyenlő jogok biztosítása az élet minden területén, beleértve a családi kapcsolatokat is. Ebben a tekintetben azért problémás a szubszaharai Afrika esete, mert a családi kapcsolatok a vallás és a tradíciók okán legtöbb esetben a magánjog által szabályozottak. Ezen esetekben így a liberális alkotmány nem tudja a hatását gyakorlatban elérni.

⁴⁰ Az angol „rule of law” kifejezést az angolszász politikai rendszerekben „joguralom” néven szokták használni, jelentése pedig, hogy a jog felett senki, azaz a hatalommal felruházott emberek sem állnak.

2. Az intézményesített nemi egyenlőtlenség és a korrupció igazságügyi intézményekben történő felszámolása, beleértve az informális és a kvázi formális intézményeket is.
3. A nők gazdasági stabilitásának biztosítása a tulajdonjogok megreformálásának segítségével, különösképpen a földbirtoklást érintő jogok kapcsán.
4. A munkavállalást érintő jogok megreformálása, nemi különbségek felszámolása a formális szektorban, valamint azon szektorokban, amelyek kevésbé szabályozottak, de főként nők által domináltak: mezőgazdaság, informális kereskedelem, valamint az exportfeldolgozó zónák.⁴¹

Itt érdemes egy kitérőt tennünk arra vonatkozóan, hogy miként fejti ki hatását a neoliberalizmus a genderkérdésekre vonatkozóan. Azon túl, hogy a neoliberalizmus hatást fejt ki a gazdasági és politikai életre, a társadalmi értékekre és kultúrára vonatkozóan is befolyással bír⁴². A gazdasági és politikai gyakorlatok ugyanis referenciapontként szolgálnak a mindennapi életre, az állampolgárok közötti interakciókra, a társadalmi csoportokra, és viselkedésükre (Gregor-Grzebalska, 2016: 11). Mindezekhez a feminizmus pedig úgy kapcsolódik, hogy a neoliberalizmus következményei között említett növekvő társadalmi egyenlőtlenség, valamint a demokratikus kormányok hanyatlása hatványozottan negatív hatással bír a marginalizáltabb, illetve alacsonyabb társadalmi osztályú nőkre (illetve egyes genderkérdésekre) vonatkozóan az alábbi területeken: a szegénység feminizációja, a nők kettős teherviselése, alacsony jövedelem, a kiszolgáltatott munkakörülmények, egyszemélyes nők által vezetett háztartások (Gregor-Grzebalska idézi Smith-t, 2016: 12). Ezen folyamat kiválóan nyomon követhető a szubszaharai Afrika területén is, ahol az országok alapvetően gazdasági növekedést megcélzó projekteket visznek véghez, amelyekbe beágyazzák a különféle genderprogramokat annak érdekében, hogy nagyobb gazdasági tőkét halmozzanak fel a nemzetközi közösség segélyezésének jóvoltából. Ám ezen demokratikus értékek mentén szerveződő projektek javarészt csak numerikus eredményeket produkálnak (például kiugróan magas országgyűlési reprezentációt),

⁴¹A fejlődő országok annak érdekében, hogy integrálódni tudjanak az úgynevezett globális ellátási láncba, igyekeznek megreformálni a saját gazdaságukat. Afrika, Ázsia és Latin Amerika ebből adódóan olyan export fejlesztési programokat hoz létre, amelyek elősegítik a multinacionális vállalatok általi befektetéseket. Az „export feldolgozó zóna” (angolul: export processing zone – EPZ) olyan kijelölt területet jelent, amely külföldi befektetőket vonz, munkahelyeket létesít, technológiát vezet be, összekapcsolja a zónát a hazai gazdasággal (Murray, 2018).

⁴²A liberális és a neoliberális feminizmus között az a különbség, hogy a liberális feminizmus nem számol a neoliberalizmus okozta gender hatásaival, hiszen a problémát az államban vagy egyéb beavatkozásokban látja. Rottenberg szerint a neoliberális feministák tökéletesen tudatában vannak a társadalmi nemek közötti egyenlőtlenségeknek, a megoldást viszont szerinte egyéni úton kezelendő (Gregor-Grzebalska idézi Rottenberget, 2016: 14).

a társadalmi nemek közötti egyenlőség gyakorlatban történő megteremtése területén csekélyebb eredményt produkálnak. Gregor és Grzebalska azt írja, hogy a neoliberális projektek esetében újabb osztályegyenlőtlenségek jönnek létre a nők között (Gregor-Grzebalska idézi Smith-t, 2016: 13). Így működik ez a nem demokratikus berendezkedésű afrikai országokban is, hiszen a nőkre vonatkozó genderprojektek javarészt egy szűk, az esetek többségében elit női csoportnak kedveznek (akik például országgyűlési képviselővé válnak), ám többségük számára ezek a programok csak névlegesen léteznek, és nem érik el őket, ennek következtében a nők között újabb osztálykülönbségek alakulnak ki. Ezen folyamat ruandai vonulatát a későbbiekben vizsgáljuk.

A szubszaharai Afrika területén végbemenő ROL projekteket minden esetben nemzetközi donorok finanszírozták és vezették. Az elmúlt évtizedekben egyébként ezen a területen hatványozottan nőtt a külföldi finanszírozás. Míg 1994-ben 17,7 millió dollár, addig 2002-ben már 110 millió dollár került folyósításra a szubszaharai Afrika számára a ROL programokat érintően (Nyamu-Msembi, 2006: 1194). A ROL főbb irányvonalainak meghatározásában a Világbank, valamint néhány bilaterális szervezet (US Agency for International Development – USAID, UK Department for International Development – DFID, Danish International Development Agency – Dainda) játszott kiemelkedő szerepet. Az igazsághoz hozzátartozik viszont, hogy a Világbank összes projektjéhez viszonyítva elenyésző összeget, 1994 és 2003 között átlagosan mindössze 1 százalék körül költött a ROL-ra (Nyamu-Msembi, 2006: 1195). Fontos továbbá kiemelni, hogy a Világbank, és a hozzá hasonló nemzetközi donorok, amelyek markáns szerepet játszanak a segélyezések tekintetében, nem csak az általuk finanszírozott intézmények működésén keresztül gyakorolják a befolyásukat. Számos egyéb területen, mint például az általuk végzett kutatás és alkalmazott közpolitika során képviselt ideológiák, valamint a finanszírozásért cserébe teljesítésre szoruló követelmények során a Világbank érdeke, hogy a nemzeti szinten meghozott intézkedések az ő elvárásainak megfelelően fogalmazódjanak meg anélkül, hogy ezt kinyilvánítaná. Hozzá kell tennünk, hogy a ROL kialakítására való törekvés nem minden esetben volt nemzetközi donorok támogatásaihoz köthető. Az afrikai államok számára gyakran a külföldi befektetők bevonzásának reményében a stabil gazdasági környezet megteremtése képezte a motiváló tényezőt. Ezek a reformok főként az adózásra, bankrendszerekre, hiteltörlesztésre, biztosításokra, tulajdonjogokra, valamint örökösödésre helyezték a hangsúlyt. Nagy részük pedig az úgynevezett „top down”, azaz felülről jövő reformoknak tekinthető, amelyekben kiemelt hangsúlyt kaptak a kormányzati intézményekre, a kisebb beruházásokra, valamint az állampolgárok igazságügyi

szolgáltatásokhoz való hozzáférésre fókuszáló új szabályozások. Fontos kiemelni, hogy a reformok bevezetése során a lakosság nem került bevonásra, nem beszélhetünk tehát nyilvános viták szervezéséről, a társadalmi nemek közötti egyenlőség vagy társadalmi igazságosság megteremtésére irányuló ROL aspektusokról. Nyamu-Msembi így azt állítja, hogy a ROL projektek genderkérdések és társadalmi igazságosság mentén való elköteleződése erőteljesen kétséges (Uo., 2006: 1196). Ahogy azt a fentebb már jeleztük a ROL keretein belül a nemzetközi szervezetek nyomására létrejött új alkotmányok, választási rendszerek és emberi jogi keretrendszerek mellett hangsúlyosan, már ennél korábban megjelentek a nemzeti belső demokrácia megteremtésére irányuló mozgalmak. Ezen mozgalmaknak szerves részét képezték a nőjogi mozgalmak⁴³, amelyek számára viszont nehézséget jelentett követeléseik jogi keretbe történő foglalása. A ROL tehát annak ellenére, hogy specifikusan nem öleli fel a gender és a nők emancipációjával kapcsolatos témákat, a liberális alkotmányok bevezetése, a tulajdonjogi és családjogi kérdések kapcsán mégis határozottan elősegíti, vagy legalábbis törvényi keretek közé emeli a női mozgalmak által korábbiak során megfogalmazott követeléseket. Természetesen a szabályozások gyakorlati hatékonysága szintén megkérdőjelezhető. Itt mindenképpen ki kell emelni a magánjogot, valamint a tradicionális és vallási berögződéseket. Az újonnan bevezetett liberális alkotmányok, bennük a fentebb már bemutatott kötelező érvényű nemi kvótákkal tehát többségében nem indukáltak valós gyakorlati változást a szubszaharai Afrika területén élő nőket érintő kérdések tekintetében. A szubsztantív női politikai képviselet és a genderkérdésekben történő valós előrelépések hiánya több tényező együttesének tudható be. A teljesség igénye nélkül megemlíthetjük a megfelelő alkotmányos keretrendszer, politikai kultúra, valamint a családra és tulajdonra vonatkozó gyakorlati szabályozások hiányát.

A ROL és a társadalmi nemek kérdésköre relációjának vizsgálata esetében fontos áttekintetünk a formális és az informális igazságszolgáltatás területén genderkérdések mentén végbemenő változásokat.

- *formális igazságszolgáltatási intézmények:* A nyugati szakirodalomban az intézményesített nemi egyenlőtlenségek régóta elemzés tárgyát képezik. Az ilyen humanitárius igazságszolgáltatással kapcsolatos hiányosságokhoz tartozik továbbá a korrupció, valamint az igazságszolgáltatási intézményekhez történő hozzáférés lehetőségének a korlátozása. Hat országban A nők és a jog Dél-Afrika területén

⁴³ Ilyen sikeres nőmozgalmak zajlottak le az alábbi országokban a következő időpontokban: Eritreában (1997), Ghánában (1992), Malawiban (1994), Dél-Afrikában (1996) és Ugandában (1995) (Nyamu-Msembi, 2006: 1197).

(Women and Law in Southern Africa – WLSA)⁴⁴ nevű NGO által 2000-ben végzett empirikus kutatás kifejezetten a nőket érintő hiányosságokra kereste a választ, és az alábbi megállapításokra jutott (Nyamu-Msembi, 2006: 1198):

- a nők férfiakhoz viszonyítottan alacsonyabb iskolai végzettsége és műveltségi szintje
- olyan bírósági épületek, amelyek nincsenek a nők igényeinek megfelelően felszerelve, különös tekintettel a kisgyermekes anyákra;
- azon családi bíróságok viszonylagos alulfinanszírozottsága, amelyek többsége a tartásdíjra és felügyeleti igénylésre törekvő nők igényeit szolgálná ki;
- a családon belüli jogi segítségnyújtási szolgáltatások hiánya, amelyekre a nők sokkal inkább rászorulnak;
- nők alulreprezentáltsága a felsőbb bíróságokon, összességében az igazságszolgáltatásban lényegesen alacsonyabb a nők aránya.

Ahogy arra már fentebb utaltunk, a ROL reformok nem foglalkoztak azzal, hogy megkönnyítsek, lehetővé tegyék az emberek hozzáférését az igazságszolgáltatási intézményekhez, illetve, hogy enyhítsék a marginalizált csoportokat érintő akadályokat. A Világbank által támogatott projektekre vonatkozó 1997-es igazságügyi reform áttekintés megállapítása szerint a Világbank túlzott hangsúlyt fektetett az adósság-visszafizettetési rendszerek erősítésére, a kereskedelmi jogi bírák képzésére és az üzleti viták gyors kezelésére, valamint a kereskedelmi bírósági eljárás létrehozására (Uo., 2006: 119).

- *informális igazságszolgáltatási intézmények:* a legtöbb országban informális igazságszolgáltatás alatt az úgynevezett tradicionális, törzsi és vallási bíróságokat értjük. Ezen a szervezetek kimagasló szerepet játszanak azon kultúrákban, ahol a formális jogi intézmények nem képesek hatékony jogorvoslatot biztosítani, esetleg túl távolinak vagy korruptnak és hatástalannak bizonyulnak az adott népcsoport számára. Természetesen számos kérdés vetődhet fel az informális igazságszolgáltatást illetően. Ezek közül a legfontosabban a következők (WJP IJF, 2018):⁴⁵
 - időben hatékonyak bizonyulnak-e a nézeteltérések rendezése tekintetében?

⁴⁴ A szervezet honlapja: <http://wlsazim.co.zw/>

⁴⁵ Forrás: World Justice Project: Informal Justice (Factor 9). <https://worldjusticeproject.org/our-work/wjp-rule-law-index/wjp-rule-law-index-2017%E2%80%932018/factors-rule-law/informal-justice-factor-9>

- pártatlan és függetlenek-e ezen intézmények?
- milyen mértékben tartják be és védik az alapvető emberi jogokat?

Fontos kiemelni, hogy ROL index nem foglalja magába az informális igazságszolgáltatást. Ez a fajta bírászkodás a szubszaharai Afrika tekintetében túlnyomó többségében a családi kérdésekben, valamint a rurális területeken vált elterjedtté. Ezek vizsgálata és a formális joggal való kapcsolata mindenképpen fontos szereppel bír a társadalmi nemekre vonatkozó társadalmi és kulturális normák feltérképezése esetében. A feminista tudósok ugyanis már rég kifejtették, hogy a nemek közötti kapcsolatok vizsgálata esetében nem elég szimplán a formális igazságszolgáltatásra fókuszálni. Az informális igazságszolgáltatás képezi ugyanis azt a területet, ahol a jogok és az igazságosság absztrakt elképzelései jelentést és tartalmat kapnak, amelyek különböző emberekre eltérő hatást gyakorolnak. A korábbiakban említettekkel szemben Nyamu-Msembi három olyan országot hoz fel példaként, ahol a ROL mégis foglalkozik az informális igazságszolgáltatási intézményekkel. Uganda például sikeresen integrálta az önkormányzati/helyi bíróságokat (Local Council Court – LCC) az igazságszolgáltatás azon alsóbb fokaiba, amelyek fellebbezési joggal rendelkeznek a magasabb bíróságokhoz. Minden LCC-nek minimum három női taggal kell rendelkeznie. Az 1999-es tanzániai földtörvény szintén előírja, hogy a falusi települési tanácsoknak legalább három női tagja kell, hogy legyen. A Dél-afrikai Köztársaság az apartheid rendszer megszűnését követően a szokásjog felülvizsgálatára egy olyan projektet indított el, amely annak az új liberális alkotmánnyal történő harmonizációját segíti elő. Érdemes kiemelni, hogy az OECD (Economic Cooperation and Development – OECD) is megállapította, hogy a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésének fókuszpontba helyezése hatékonyabbá teszi a külföldi segélyezéseket, számos esetben ugyanis a társadalmi nemek kérdésköre mentén és gazdasági téren befolyásolt eredmények kölcsönösen meghatározzák egymást (Swain-Garikipati, 2016: 2). Dreher et al. az 1982 és 2011 közötti időszakra vonatkoztatva azt vizsgálta, hogy miként reagálnak a donorok a genderkérdésekre azon országokban, amelyekben különösen nagy egyenlőtlenség tapasztalható a társadalmi nemek jogai között. A kutatás a következő területeket ölelte fel: nők jogai, élettartam, oktatás, munkavállalás és politikai részvétel. Dreher kutatócsoportja arra a megállapításra jutott, hogy a nemek közötti egyenlőtlenségek az oktatásban és az egészségügyben hatással vannak a donorok általi támogatás általános elosztására és az érintett ágazatokra (Grown et al., 2016: 315). Megállapították továbbá, hogy a nők magasabb országgyűlési reprezentációja a női jogok

védelve bizonyos szektorokra vonatkozóan magasabb támogatás folyósításával jár. A munkavállalás területére vonatkozó nemek közötti különbségek viszont nem befolyásolják a donorok általi támogatás összegét (Grown et al., 2016: 315). Dreher et al. kutatásai is alátámasztják tehát, hogy a szubszaharai Afrika országaiban jelenlévő kiugróan magas női politikusi arány egyfajta „kirakatot” képez annak érdekében, hogy az adott államok még több, külfölről érkező pénzügyi támogatáshoz juthatssanak. Ez a gondolatmenet Ruanda esetében is teljes mértékben megállja a helyét.

ENSZ

Az ENSZ 1975-ben jelentette be a nők évtizede programot (UN Decade for Women 1976-1985), amelynek keretében a nemzetközi donorok segélyezési politikájuk során kiemelt hangsúlyt fektettek a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésére, valamint a női emancipáció elősegítésére. Az 1975-ös deklaráció egyben erőteljesen meghatározta az ENSZ és egyes nemzetközi szervezetek elkövetkező 40 évre vonatkozó gendertematika iránt történő elköteleződését, amelyben hangsúlyosan jelennek meg a fejlődő világ államai (Grown et al., 2016: 311). Ide sorolhatók többek között a fentebb már említett PCSP és a CEDAW által prezentált irányvonalak. A továbbiakban most azt tekintjük át, hogy az ENSZ által reprezentált genderközpontú normák és értékek miként jelentek meg a szubszaharai Afrika kontextusában. Elsődlegesen fontos leszögeznünk, hogy az ENSZ által reprezentált gendernormák úgynevezett „puha vagy szoft” kategóriába esnek. Egyértelműsíthetjük tehát, hogy hatásukat abban az esetben képesek kifejezni, ha azokat nemzeti politikákban honosítják meg. Bár hozzá kell tennünk, hogy a honosítás önmagában az érték alkalmazását nem foglalja magában. Világos, hogy az adott ország csak kontextus specifikusan, a gyakorlati változásokhoz szükséges eszközként tudja alkalmazni a gender normákat. Mageza-Barthel meglátása szerint az ENSZ nemzetközi gendernormák nemzeti genderpolitikákra gyakorolt hatását három tényező, a norma minősége, sajátossága és kontextualitása befolyásolja (Uo., 2015: 28-31):

- **Minőség:** Ahogy azt már jeleztük, a társadalmi nemek között egyenlőség megteremtését célzó norma „puha” kategóriába esik. Mivel a genderkérdések szoros kapcsolatban állnak az emberi jogokkal, mondhatni azok részét képezik, az államok úgymond kényszerítve érzik magukat betartásukra és közpolitikájuk részévé tételére.
- **Sajátosság:** Azt mutatja meg, hogy a norma mennyire illeszthető be az adott ország politikai rendszerébe, társadalmába, valamint egyéb keretrendszereibe. A

nemzetközileg kialakított értékek megvalósításának sikerességét a nemzet történelme, környezete és politikája határozza meg. Ebből következik, hogy a normák, hiába képviselnek univerzális értékeket, mindig egyedi módon interpretálódnak a különböző országok esetében. Ide sorolható az a sajátosság is, miszerint az adott állam valamilyen normarendszer mellett való elköteleződésében látja a saját érvényesülésének vagy éppen jó hírvének tényezőjét, azaz a norma alkalmazásával próbál szorosabb kapcsolatot kialakítani és jó benyomást tenni a nemzetközi donorokra a további vagy még hatékonyabb pénzügyi támogatáshoz jutás reményében. A nemzetközi normákhoz való alkalmazkodás egyfajta kiutat is jelenthet a különböző, háborúkat és konfliktusokat követő időszakban, hiszen azok elfogadásával és honosításával az állam nemzetközi szinten elismertetheti és legitimálhatja hatalmát.

- Környezeti hatások: Ebben az esetben egyik tényező alatt azt értjük, hogy a támogatásban részesülő ország társadalmi és politikai viszonyai határozzák meg a donorokkal történő tárgyalás és alkuképesség minőségét. Ahhoz például, hogy az ENSZ gender normái meghonosításra kerüljenek, egyfajta elfogadottságot kíván a nemzeti politikai aktoroktól. A nemzeti kormányok tehát kulcsszerepet játszanak a nemzetközi gendernormák meghonosításának minőségében, hiszen a norma melletti elköteleződésük mutatja meg, hogy azt milyen mértékben képesek gyakorlatba átültetni.

Látható tehát, hogy a gendernormák fontos részét képezik az ENSZ által képviselt értékeknek. A PCSP, a CEDAW, illetve a 2000-ben Millenniumi Fejlesztési Célok (Millennium Development Goals – MDG)⁴⁶ hármas pontja kapcsán láthatjuk azokat a határozott lépéseket,

⁴⁶Az ezredforduló bekövetkeztével a globális kihívások viszont nem nyertek megoldást, a 20. század így jelentős adóssággal adta át helyét a harmadik évezrednek. Továbbra is százmilliók élnek szegénységben, tömegek szenvednek el a különböző diktatórikus rezsimek elnyomó hatalmát, óriási a tiszta ivóvízhez nem jutók és az alapvető oktatástól megfosztott emberek száma is (Morenth, 2009: 17). A Millenniumi Fejlesztési Célok nyolc pontját az imént felsorolt globális problémákhoz mérten állapították meg, majd a 2001-ben tartott ENSZ soros Közgyűlés keretében konkretizálták azokat. Hogy a közgyűlésen elfogadott dokumentum – Ramp Towards the Implementation of the UN Millenium Declaration – értékelhetővé és számszerűsíthetővé váljon, a 2015-ig teljesítendő feladatokhoz 18 részcélt és 48 mérőszámot rendeltek hozzá. A Millenniumi célok pár ponton tehát mégis különböznek a korábban hasonló témakörben megalkotott fejlesztési tervektől. A kétezerben meghatározott célok ugyanis átfogó megoldást keresnek a globális problémákra, és nem utolsó sorban a mérhetőség lehetőségét is magukban hordozzák. Az összefogás tényét kiválóan bizonyítja, hogy ENSZ Közgyűlése, azaz a 189 tagország képviselője demokratikus úton megtárgyalta és megszavazta a nyolc pontot. A célok kijelölésének technikai részét pedig az ENSZ titkársága hajtotta végre a Világbank, a Nemzetközi Valutaalap (International Monetary Fund – IMF) és a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD) szakértőinek közreműködésével. A nemes tervek megalkotásának folyamatait egy fontos ponton viszont kemény kritikák illették. A bírálatok mondhatni jogosnak bizonyultak, hiszen egyetlen fejlődő ország képviselői sem voltak jelen a tárgyalásokon, így fel sem merült annak lehetősége, hogy aktívan

amelyekkel az ENSZ a fejlődő országokra, Afrika államaira vonatkoztatva is határozott lépéseket tesz a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésére. A további fejezetek során kitérünk arra, hogy a Világbank, az ENSZ és egyéb nemzetközi donorok által folyósított segélyek és az általuk meghatározott, a nők politikai és társadalmi szerepvállalására vonatkozó irányvonalak miként manifesztálódtak Ruandában, és miért tekinthető a kelet-afrikai ország helyzete e tekintetben egyedülállónak Afrika esetében.

beeszelőjanak a célok kialakításába. Az MDG célok a következők: 1. a szélsőséges szegénység és éhínség felszámolása; 2. Mindenki számára elérhető alapfokú oktatás biztosítása; 3. a nemek közti egyenlőség és a nők felemelkedésének elősegítése; 4. a gyermekhalandóság csökkentése; 5. az anyai egészségügy javítása; 6. a HIV/AIDS, a malária és egyéb betegségek elleni küzdelem; 7. a környezeti fenntarthatóság biztosítása; 8. a globális partnerség kialakítása a fejlesztés érdekében (UN, 2000). Forrás: http://www.un.org/en/events/pastevents/millennium_summit.shtml

III. RUANDAI NŐTÖRTÉNET

Ebben a fejezetben a ruandai nők társadalmi helyzetét mutatom be a gyarmatosítás előtti időktől 1994-ig, azaz a népirtás lezárultának időszakáig. Ez a történelmi áttekintésen túl azért bizonyul szükségesnek, hogy láthassuk, ezen időintervallumokban miként formálódott a nők társadalmi szerepe a család, a munka-, valamint a politika világában.

III.1. Afrikai nő történet a pre-koloniális és a gyarmati időszakban

Az afrikai nők múltbéli politikai és civil szerepvállalásának bemutatása egy újfajta látásmódot ad az Afrika tekintetében értelmezett társadalmi nemek egyenlőségének, ugyanis már a gyarmatosítás előtti időszakban hatalmi pozíciók birtokosai voltak a nők (Fallon, 2008: 18). Ebben az időszakban különösképpen fontos szereppel bírt a női vezetők társadalomban elfoglalt helye és megbecsültsége. A szváziknál például a király anyja a királlyal együtt volt felelős a kormányzásáért. Mindkét uralkodó saját rezidenciával, bírakkal és hivatalnokokkal rendelkezett. A női és a férfi uralkodó külön kormányzott, ám egymás folyamatos ellenőrzésével tartották fenn az egyensúlyt. Az Afrika délnyugati részén fekvő Angolában szintén társuralkodói rendszer működött, a király általában a nővérével vagy húgával kormányzott együtt, aki szintén külön adót szedett és saját hivatalnokokkal rendelkezett. Sierra Leone esetében a mende népcsoporthoz tartozó nők voltak a tagjai az úgynevezett Bundu-nak, amely egy hierarchikusan strukturált titkos női politikai szervezetként működött (Fallon, 2008: 18-19). A Bundu (vagy Szande) férfi megfelelője a Poro elnevezést viseli. A társadalmi nemek kutatásával foglalkozók megállapították, hogy a Bundu mintát mutatva egyéb térségi szervezetek számára „markánsan járult hozzá a fiatal lányok magabiztos(abb) érésehez, a rítusok gyakorlása, és általában a szellemvilággal való kapcsolattartás területén kialakult eminens női szerepekhez, valamint a politikai értelemben vett női befolyáshoz (Tarrósy idézi D’Azevedo-t, 2015: 76). Egyéb szubszaharai afrikai térségekben nem csak társuralkodói formában, hanem a hatalom egyedülálló birtokosaiként, például, mint királynők és törzsfőnökök is működtek vezetői státuszban a nők. Fallon megjegyzi továbbá, hogy Afrika gyarmatosítás előtti női politikai reprezentációjához egy olyan eszmeiség is kapcsolódott, amely szerint a női társadalmi, gazdasági és politikai érdekeket kizárólag nők tudják képviselni (Fallon, 2008: 18-19). A gyarmatosítás bekövetkeztével viszont jelentősen átalakultak az afrikai női és férfi szerepek. Johnson-Odim szerint az afrikai nők egyértelműen a kolonizáció áldozatai (2007: 35). Oyewumi azt vizsgálja, hogy a kolonizációs politikák, ideológiák és

szabályozások milyen különbségeket mutattak az afrikai nőkre és férfiakra gyakorolt hatások tekintetében. Véleménye szerint a gender nem kettő, hanem négy kategóriára vonatkozóan jelenik meg ebben az időszakban. Beszélhetünk ugyanis hierarchikus sorrendben európai férfiakra, európai nőkre, afrikai férfiakra és afrikai nőkre. A csúcson tehát a gyarmattartó fehér férfi áll, aki egyben a gyarmatosítás folyamatának, valamint az arról való történetírásnak is irányítója (Oyewumi, 1997: 121). Egyes elméletek szerint, ahogy Stephanie Urdang is írja *Fighting Two Colonialism* című könyvében, az afrikai nők kettős kolonizációt (mely jelen esetben az elnyomást takarja) szenvedtek el, egyrészt faji diszkriminációt a gyarmattartóktól, másrészt pedig nemi diszkriminációt az afrikai férfiak okán (Oyewumi, 1997: 122). Johnson-Odim is megjegyzi a gyarmatosítás nőkre vonatkozó kettős negatív hatását, ő a tradicionális patriarchális berendezkedést, valamint a koloniális patriarchátust nevezi meg (Johnson-Odim, 2007: 47). A genderspektust vizsgálva a kolonizáció egyik fő hatásaként könyvelhető el, hogy az afrikai társadalmakra vonatkoztatva is megjelent a „nő” mint kategória, ami eddig ilyen formában, ahogy azt már jeleztük, nem létezett az afrikai kontinensen. A kategória létrehozása alapköként szolgált az akkoriban Nagy-Britanniában működő patriarchális felfogás afrikai meghonosításához. Ezen irányvonal szerint a politika egyértelműen a férfiak dolga, hiszen a nők alkalmatlanok a politikusi tisztség betöltésére. Ennek köszönhetően az afrikai nők folyamatosan szorultak ki a különböző, korábban általuk birtokolt vezető pozíciókból. Szemben a már említett gyarmatosítás előtti időszakkal, amikor a legtöbb esetben a nők a férfiakhoz hasonlóan egyaránt részesek voltak a köz- és a hatalmi szférának, a kolonizáció idején egy szigorú, maskulin hatalmi rendszer részeséivé, illetve kiszolgáltatottjaivá váltak. Fontos viszont azt is kiemelni, hogy a gyarmatosítás ideje alatt az európai nők is csak tipikus nőies szakmákban, adminisztrátorként és nővéreként dolgoztak az afrikai kontinensen. Az európai nők afrikai szerepvállalása is jól igazolja a patriarchális társadalmi berendezkedést, illetve a maskulin aspektusú kolonizációs kultúra Afrikában történő kiépítését. Ahogy erősödött az autoriter rendszer kiépítése, úgy szorultak ki a nők a különböző intézményekből, valamint váltak (a férfiakhoz hasonlóan) az európai szabályok alárendeltjeivé. Ehhez a témakörhöz ismételten kapcsolódik Abu-Lughod azon meglátása, miszerint a 19. században a keresztény misszionáriusok annak szentelték az életüket, hogy megmentsek (például) a muszlim testvéreiket (Abu-Lughod, 2002: 789). Ugyanezen analógia figyelhető meg Afrika esetében is, hiszen a nők úgymond felhatalmazást nyertek arra vonatkozóan, hogy felszabadítsák az afrikai nőket, kiemeljék őket abból a „rossz helyzetből”, amiben hazájukban élnek. Ám egyáltalán nem biztos, hogy ők a monogámia és a patriarchális társadalmi berendezkedés megszilárdítása által szerettek volna felszabadulni. Ezt ugyanis senki nem

kérdezte meg tőlük, a misszionáriusok egy eltökélt tervvel érkeztek, amelyet meggyőződésük szerint adaptálni kellett az afrikai társadalmakra. Ebből is következik, hogy a korábbiakkal ellentétben az állam a házasságot, a válást és a gyermekvállalást is különböző irányvonalak mentén szabályozta. Büntették például a házasságon kívüli gyermekvállalást, szemben a törzsi hagyományokkal. Az új szabályok egyértelmű korlátot és hátrányt jelentettek az afrikai nők számára (Oyewumi, 1997: 124-127). Az afrikai nők és férfiak közötti társadalmi különbséget tovább erősítette az európai misszionáriusok befolyásával működő katolikus oktatási rendszer kiépítése. Ahogy azt kiemeltük, a misszionáriusok egyik fő célkitűzése az volt, hogy saját képükre formálják és küldetésükhöz híven „civilizálttá alakítsák” az afrikai társadalmakat. Ehhez viszont olyan afrikai (férfi) misszionáriusok kinevelésére is szükségük volt, akik a későbbiekben az egyház szolgálatába tudnak állni. Az európai felfogás szerint a nők csak támogató szerepben, mint feleség jelennek meg a misszionárius férfiak mellett, a misszionárius tevékenységeket érintően más feladatok ellátására ugyanis nem találták őket alkalmasnak. Az európaiak Afrikában az oktatás során tehát egyértelműen a férfiaknak tulajdonítottak kitüntetett szerepet, ám a keresztény kultúra meghonosításának, valamint a gyermekek keresztény szellemben való nevelése szempontjából a nők, mint családanyák töltöttek be fontos szerepet. Az európaiak afrikai szerepvállalása következtében tehát egy új genderrezsim jött létre.

Nem minden kutató van az imént ismertetettekkel megegyező állásponton, egyesek szerint ugyanis a gyarmatosítás bizonyos előnyöket hordozott magában az afrikai nők számára. Oyewumi két olyan kutatót, Jane Guyer-t és Nina Mba-t emel ki, akik szerint az afrikai nők határozottan profitáltak a gyarmatosítás idején fennálló európai rendszerből. Guyer meglátása alapján az afrikai nők és férfiak közötti társadalmi különbség vagy kategória már a kolonizációt megelőző időszakban is létezett. A gyarmatosítás következtében viszont csökkent az afrikai férfiak hatalmi státusza, ez pedig maga után vonta az afrikai nők és férfiak közötti társadalmi különbségek csökkenését, ami a nők számára előnyt jelentett. Oyewumi szerint Guyer nézetei abból a hibás elképzelésből táplálkoznak, mely szerint a kolonizáció alatt a nőknek „nem volt mit veszíteniük”, pedig az afrikaiak a földjük, munkájuk, egyesek az életük elvesztésén túl, az idegen beavatkozástól mentes történelemírás lehetőségét is elveszítették (Oyewumi, 1997:64-66).

Az 1960-as évektől számos afrikai ország nyerte el a függetlenségét – „Afrika évében”, 1960-ban 17 volt gyarmati terület szabadult fel (Tarrósy, 2006: 385). A dekolonizációs hullám hosszú távon pozitívan hatott az afrikai nők politikai és társadalmi szerepvállalására, az első évtizedekben viszont nem történt mérvadó változás helyzetükben. Annak ellenére, hogy

továbbra is a nők végezték a mezőgazdasági munkák nagy részét, továbbképzést inkább a férfiak számára szerveztek, valamint számos országban a nők továbbra sem örökölhettek vagy birtokolhattak földeket. Iskolázottságukban és a munkaerőpiacon való elhelyezkedésüket tekintve továbbra is nagy lemaradást nyugtáztak a férfiakkal szemben (Johnson-Odim 2007: 49). A kezdeti nehézségek és a negatív hatások ellenére ugyanakkor a demokratikus átmenet során politikai, társadalmi és gazdasági értelemben is sikeresen tudták magukat pozícionálni a szubszaharai afrikai nők. Az 1980-as évek során megfigyelhető volt a civilek részéről egyfajta mobilizáció, amely a nők politikába történő integrációját, valamint a valós érdekképviselétük kialakítását szorgalmazta (Fallon, 2008: 36-37).

Ezen egyenlőtlenségek leküzdésére számos, kontinensen és nemzetállamokon belüli intézkedés született, valamint a nemzetközi szervezetektől is több, a nők emancipációjára irányuló program és stratégia került elfogadásra. A szubszaharai országok, az Afrikai Unió, a Kelet-afrikai Közösség, illetve egyéb, kontinensen belüli szupranacionális szervezetek folyamatosan adaptálódtak az ENSZ társadalmi nemek közötti egyenlőséget kialakító stratégiáihoz. Mindezen folyamatok is hozzájárultak tehát ahhoz, hogy a szubszaharai Afrika területén, hangsúlyosan Ruandában, kiugróan magas női politikai képviselő alakuljon ki.

III.2. A ruandai nők társadalomban és politikában betöltött szerepe a pre-koloniális, valamint a gyarmatosítás időszakában

Ebben az alfejezetben a ruandai pre-koloniális, a gyarmatosítás ideje alatt fennálló, valamint az ezt követő 1994-ig tartó időszakra vonatkoztatva mutatom be a társadalmi nemekre irányuló szerepeket. Bővebben a tradicionális női szerepeket tárgyalom. A kronologikus ismertetés fontos szereppel bír a későbbiekben tárgyalásra kerülő népi kultúra utáni megváltozott női szerepekre történő reflektálás okán. A témában forrásokhoz jutni korántsem bizonyul egyszerű vállalkozásnak, különösképpen igaz ez a gyarmatosítás előtti időszakra vonatkozóan. A pre-koloniális időszakot tárgyaló források ugyanis alig lelhetők fel, inkább csak szájhagyomány útján maradtak fenn információk. E kijelentés olyannyira igaz, hogy 2016-os terepmunkám alkalmával a ruandai témavezetőm, aki egyben a Ruandai Egyetem Gender Intézetének vezetője, sem tudott számomra könyvet ajánlani a témában. Összességében három főbb forrásból bontom ki az érvelést. Uwineza és Pearson (2009) kutatása a bennszülött kultúra népi kultúra utáni időszakra gyakorolt hatását vizsgálja a női szerepekre vonatkoztatva. Uwineza és Pearson tanulmányukban számos esetben idéznek az interjúalanyaiktól, így az olvasó a

fennmaradt, szájhagyományként megmaradt forrásokhoz is hozzáfér.⁴⁷ Másodsorban Buscaglia és Randell 2012-ben írt tanulmányát használom, amely a kolonizáció hagyatékának kontextusában elemzi a ruandai nők emancipációját. Harmadrészt Swanee Hunt⁴⁸ 2017-ben megjelent ruandai nőkről írt könyvének egyik első fejezetéből dolgozom. Hunt, Uwineza és Pearson kutatásához hasonlóan a ruandai nő történet ismertetése során számos interjúalanyát idézi. A női szerepeket két részre osztva tárgyalom, külön jelezve a nők háztartásban, valamint közsférában betöltött szerepét. Teszem ezt annak érdekében, hogy rávilágítsak arra a különbségre, amely a gyarmatosítás előtti és alatti időkben jellemezte a ruandai nők társadalmi helyzetét.

III.2.1. Ruandai nők a háztartásban

A gyarmatosítás ideje előtt a ruandai nők mint anyák és háztartásbeli teendőkért, főként a család étkeztetéséért felelős szereplők voltak jelen. E szerepekben rendelkeztek ugyan valamilyen szintű autonómiával, ám a fontosabb családi ügyekben, pénzügyi és egyéb kérdésekben kizárólag a férfiak döntöttek. A biológiai nem és a gyermek szülésének képessége egyértelműen meghatározta és egyben körülhatárolta tehát a ruandai nők társadalomban betöltött szerepét és lehetőségét. A férfi és a női szerepek mégsem bizonyultak kőbe vésettnek. Bizonyos esetekben a gyermeknevelés és a háztartási teendők során ugyanis rendelkezhetek autonómiával a nők. A ruandai nők tehát egy olyan kulturális térben voltak jelen, ahol rendelkeztek azzal a lehetőséggel, hogy erősítsék vagy elnyomják dominanciájukat a háztartásbeli teendők és a család területén. A hagyományok szerint tehát erős kapcsolat van a nő vezető szerepe és a jól működő háztartás között. Uwineza és Pearson megállapítása szerint több ruandai közmondás világít rá ezen kapcsolatra. „With a great woman, a great home is assured”⁴⁹ azaz a nagyszerű nő nagyszerű otthont biztosít. Illetve egy másik szólás, amely a nőket „heart of the home”⁵⁰, azaz az otthon szíveként aposztrofálja. A majuba kinyarwanda kifejezés jelentése női főnök. Ezt a kifejezést a férfiak használják, amikor a feleségükkel egyeztetve akarnak valamilyen döntést hozni. A szó tehát magában hordozza a nők tradicionális „családi menedzser” szerepét. A döntés joga viszont továbbra is a férfié, hiszen ő

⁴⁷Uwineza, Peace - Pearson, Elizabeth (2009): Sustaining Women's Gains in Rwanda: The Influence of Indigenous Culture and Post-Genocide Politics. https://www.inclusivesecurity.org/wp-content/uploads/2012/08/1923_sustaining_womens_gains_nocover.pdf

⁴⁸ Swanee Hunt (2017): Rwandan Women Rising. Duke University Press, North Carolina, United States

⁴⁹Kinyarwanda nyelven: *Ukurusha umugore akurusha urugo*.

⁵⁰Kinyarwanda nyelven: *umutima w'urugo*.

minősül a mindegyik családtag által tiszteletben tartott főnöknek (Uwineza – Pearson, 2009: 8). Hunt szintén megerősíti, hogy a társadalomban a ruandai nő és férfi különböző szerepkörökkel bírt, amely során a hangsúly főként a komplementaritásra, nem pedig az egyenlőségre helyeződött. A feladatleosztás egymást kiegészítő tevékenységek mentén arányosan történt, a társadalom működésének pedig elengedhetetlenül szükséges alapját képezte (Hunt, 2017: 25).

Fontos továbbá kiemelni, hogy a családon belüli női és férfi szerepek a társadalmi helyzet és az anyagi helyzet mentén is különböztek. A gazdag és jólszituált családokban a nők nagyobb, esetenként teljes önállóságot kaptak a gyermekekkel, a személyzettel, és a házhoz tartozó földekkel kapcsolatos teendőket illetően. Ez köszönhető annak, hogy a férfi idő hiányában nem ért rá a családdal foglalkozni, valamint ezzel is mutatta a király vagy az adott politikai vezető felé való elköteleződését, hogy a családi teendőkkel szemben a szakmait helyezte előtérbe. A felsőbb osztálybeli nők saját tulajdonnal, például tehenekkel is rendelkezhetek, amelyek a barátok vagy ügyfelek számára egyértelműen képviselték a felsőbb körökhöz való tartozásukat. A szerzőpáros szintén egy interjúalanyt idéz, aki elmondása szerint minél feljebb jutottak az említett nők a társadalmi ranglétrán, a női szerepeket illetően annál nagyobbban bizonyult a szakadék köztük és az alsóbb társadalmi csoportokhoz tartozó ruandai nők között (Uwineza – Pearson, 2009: 9). A szegényebb háztartásokban a férfiak közvetlenül részt vettek a földek megművelésében és a termelésben. Annak ellenére, hogy ezekben az esetekben teljes mértékben a férfiaké volt a döntéshozó jogkör, mégis egyfajta egyenlőbb munkamegosztás alakult ki a házaspár között a földeken végzett munka és az állatok ellátása tekintetében. A tradicionális ruandai társadalomban a férfiak egyértelmű felsőbbrendűségét igazolja, hogy a nők nem birtokolhattak földet. A családfő halála esetén a birtok a férfi örököseire vagy a fiú testvéreire szállt. Ha a férj meghalt vagy a házaspár elvált, és a nő nem szült gyermeket, akkor a nő egyáltalán nem rendelkezhetett a föld felett. Vissza kellett költöznie a szüleihez vagy beházasodnia egy új családba. Abban az esetben, ha nő már szült gyermekeket, a halott férjének fiútestvérével kellett összeházasodnia, hogy a családi kötelekeket fenn tudja tartani.

Néhány esetben mégis hallgattak a nők véleményére. A férfiak időnként gyorsan és meggondolatlanul hoztak döntéseket, a kulturális szokásoknak köszönhetően rá voltak kényszerítve arra, hogy egy-egy fontosabb döntésről, például a föld eladása vagy bérbe adása előtt konzultáljanak a feleségükkel. Egy interjúalany elmondása szerint a családban a nők határozták meg, hogy kinek adják a teheneket. Az íratlan társadalmi szabályok értelmében akkor is egyeztetni kellett a feleséggel, ha gyerekeknek adták a tehenet. Ha a bikát pároztatás

céljából kölcsönadták a szomszédnak vagy barátoknak, akkor is a feleséggel kellett először egyeztetni. Kulturális szempontból tehát a nők a háztartás „főnökei” voltak (Uwineza – Pearson, 2009: 9, Hunt, 2017: 28). A szociokulturális hatalmi kérdések megakadályozták a nőket abban, hogy fellázadjanak a földörökléssel kapcsolatos törvény ellen. Ezen törvény 1999-ben történő módosításáról a későbbiekben lesz szó.

A férfi és női szerepek régiók szerint is differenciálódnak. Uwineza és Pearson interjúkutatása alkalmával arra jutott, hogy az ország középső és déli részén „jobban bántak” a nőkkel, több figyelemben és kedvességben részesültek. Ezekben a régiókban a nőknek nem kellett nehéz fizikai munkát végezniük. Ebben az időszakban nehéz fizikai munkának minősült a házépítés, tűzifagyűjtés és a vízhordás. A kertben is általában nem egyedül, hanem a férjükkel közösen dolgoztak. A házaspárok közötti munkamegosztás hatványozottan igaznak bizonyult a szegényebb háztartások esetében. A férfiak a megerőltetőbb fizikai munkákat végeztek, bozótot tisztítottak és szántottak. A nők az ültetés, gyomlálás, és terménybetakarítási munkálatokat látták el. Ezen munkamegosztás egyben ki is fejezi, hogy a nőket a gyengébbik nemként tartották számon. Másrészt viszont példaértékűnek tekinthetjük, ahogy a házaspárok egymást segítve tudtak dolgozni (Uwineza – Pearson, 2009: 9). Nem csak a régiók és társadalmi, valamint anyagi státusz tekintetében lelhetők fel különbségek a pre-koloniális időszakban, hanem etnikai hovatartozás alapján is. Ahogy már említésre került, a jobb anyagi körülmények között élő nők egyértelmű kiváltságokkal rendelkeztek, amely nem feltétlenül jelentett döntéshozatali jogkört. Így működött ez a tuszi nők esetében is, ugyanis ők egyértelműen tehetősebbnek bizonyultak a hutu etnikumhoz tartozókhöz képest. A továbbiakban a házassághoz, valamint a gyermekneveléshez kötődő tradíciók alapján tárgyaljuk a ruandai nők múltbéli szerepeit.

III.2.2. Ruandai nők és a házasság intézménye

A házasság kiemelten fontos szereppel bír a ruandai kultúrában. Az elérhető írásos források hiányában ismételten Uwineza és Pearson kutatására hivatkozom. Ők úgy írják, hogy a gyarmatosítás előtti időszakban a férjezett nők egyértelműen kivívták a társadalom elismerését (Uwineza – Pearson, 2009: 10). Valójában itt viszont arról van szó, hogy a társadalom igazából férjezett nőként fogadta el a nőket. Az egyedülálló nők tehát társadalmi megítélés szempontjából lényegesen kedvezőtlenebb kategóriába estek házas társaiknál. Ahogy arról már a korábbiakban szó esett, a társadalom bizonyos szinten elismerte a férjezett nők

függetlenségét, de egyben alá is rendelte őket férjüknek a patriarchális társadalmi berendezkedés okán. A ruandai tradíciók szerint a házasság előtt a menyasszonnyal az idős családon belüli nők beszélgettek el a házasságon belüli kötelezettségekről. Az idős és tapasztalt nőktől kapott tanács a férj és családjának tiszteletét, illetve a feléjük irányuló kötelezettségeket foglalta magába. A megházasodott nők már nem mászhattak fára és nem fejhettek tehenet, ezeket a tevékenységeket csak fiatal lányok végezhették. A feleségért fizetett ár az északi régiókban kiugróan magas is lehetett. A férj általában kecskével, tehénnel, báránnyal, helyi sörrel, étkészlettel, földművelési eszközökkel és pénzzel fizetett. A feleség munkával tartozott a férfi fizetségéért cserébe. Ezeken felül a házasság első napjaiban a vőlegény el kellett, hogy hagyja az otthonát és oda kellett költöznie a menyasszony családjához. Ezen szokás, kinyarwanda nyelven „gutahira”, egyrészt azt volt hivatott szolgálni, hogy a menyasszony „hozzászokjon” férjéhez, idomuljon a feleség szerepköréhez és az anyai szerephez. Másrészt pedig a menyasszony családja betekintést kapott abba, hogy a leendő férj tud-e gondoskodni lányukról. Ha a lány családja visszatetsző viselkedést tapasztalt a férj részéről, akkor a férj elveszíthette feleségét, ami óriási szégyent jelentett.

A „gutsinda” nevű hagyomány előírta a feleségnek, hogy a családtagok nevéhez hasonlóan hangzó szavak helyett új szavakat használjon és találjon ki. Ha egy családtagját például Viktóriának hívták, akkor nem ejthette ki, és a victory szót sem használhatta. Ezeken felül a feleségnek további kötelezettségei voltak, melyek egyértelműen mutatják a patriarchális túlsúlyt és a nő mindennemű alárendeltségét a férfiakkal. A feleség például igény esetén köteles volt szexuális kapcsolatot létesíteni férjének fiú testvéreivel. Néhány elmondás szerint viszont nem mindig bizonyultak ilyen szigorúnak a szabályok, egyes esetekben a nők is nagyobb szabadságot kaptak saját házasságon belüli szexualitásuk megélésében, szabadon kísérletezhettek más partnerekkel. Ezen szokás annak ellenére állt fenn, hogy a ruandai jog alapvetően tiltja a poligámiát. A történelem során mégis akadt arra példa, hogy a tehetősebb ruandai férfiaknak több feleségük is volt. Azért csak a gazdagoknak nyílt erre lehetőségük, mert a törvény szerint több feleség nem élhetett együtt, így külön házat és birtokot kellett, hogy vásároljon nekik a férj. A társadalmi nemek szempontjából fontos kiemelni, hogy a háztartásokban birtokolták a nők a legnagyobb autonómiát. A háztartás vezetésétől, a földművelésen át egészen a gyermeknevelésig szinte minden területen egyedül hozhattak döntéseket. A hagyományos többnejűséggel ellentétben a modern poligámia a szegényebb családok esetében jön létre, ahol anyagi nehézségek következtében élnek együtt a feleségek, akik vezetik a háztartást és gyermekeket is ellátják, a férfi pedig irányítja a nőket (Uwineza –

Pearson, 2009: 10). Fontos kiemelni továbbá, hogy a ruandai (és számos egyéb afrikai) társadalom elfogadhatatlannak tartotta, ha egy fiatal nő hajadon. Egy etióp közmondás úgy tartja, hogy a nő a férfi nélkül olyan, mint a föld mag nélkül⁵¹ (Adekunle, 2007: 104). Egyértelműen megfigyelhető a stigmatizáltság jelensége, hiszen azon nőkön, akik nem mentek férjhez úgymond társadalmi kontrollt gyakoroltak. A megbélyegzés jelensége a gyermektelen nők esetében is tetten érhető volt, erről a következő fejezettrészben esik szó.

III.2.3. Ruandai nők és a gyermeknevelés

A gyermek nagy értékkel bír a tradicionális ruandai kultúrában. A kinyrwanda nyelven az anyára használt „umubyeyi” szó kreátort, életet adó személyt jelent. Az anyaság tiszteletét mutatja, hogy a nő váradóssága alatt, illetve a gyermek megszületését követő első időszakban felmentést kap egyes nehezebb fizikai munkák alól. A törzsfőnök szankcionizálta azon férjeket, akik nem tartották be ezt a szabályt. A szomszédok és a közösség is támogatta a fiatal anyát és a gyermeket, vittek neki például élelmiszert, az utazás során pedig adtak neki tejet.

E kulturális berendezkedés viszont egyértelműen hátrányosan érintette azokat a nőket, akik valamilyen okból kifolyólag nem tudtak gyermeket szülni. Ők nem csak a családjuk, hanem a tágabb közösség szemében is elvesztették megbecsültségüket. A gyermektelen nők sanyarú sorsát jól magyarázza az egyik ruandai átok, amely így hangzik: „bárcsak gyermek nélkül halnál meg”. Amennyiben egy házaspárnak nem sikerült gyermeket nemzenie, ott elsőként a nőt vonták felelősségre. A férjnek ilyenkor újra kellett házasodnia, hogy mindenképpen szülessenek gyermekei. Ha a gyermek ebben az esetben sem fogant meg, bebizonyosodott, hogy a férfi képtelen a gyermek nemzésére, és még nagyobb kiközösítéssel volt kénytelen szembenézni, mint a nő. Annak érdekében, hogy a férfi nemzőképtelensége ne kerüljön napvilágra, a fiútestvérek gyakran „megosztották” egymással feleségeiket. A férfi felsőbbrendűségét tovább magyarázza, hogy a férfi elválhatott vagy második feleséget is tarthatott abban az esetben, ha első felesége csak lányokat szült. Azon nőket, akik csak lányokat szültek, a közösségre való veszélyforrásként kezelték. Még a mai társadalomban is fontosnak tartják az első szülött fiú szerepét, aki örökösként tudja továbbvinni a család nevét és a vagyont, valamint a későbbiekben védelmet biztosít a szülők és a család többi tagja számára. A társadalom a házasság előtti terhességhez, abban az esetben is, ha erőszak történt, undorral és

⁵¹ A woman without a man is like a field without seed (Adekunle, 2007: 104).

irtózással viszonyult. A szexuális erőszak során teherbe esett nőknek meg kellett szülniük a gyermeket, illetve férjhez kellett menniük az erőszak elkövetőjéhez, vagy egy messzi helyre száműzésbe kerültek. A korábbiak során a hajadonság kapcsán említett stigmatizáltság tehát újra visszaköszön, és halmozottan hátrányosan érinti a nőket. A férfi, aki elkövette az erőszakot, megúszta a büntetést. A jobb társadalmi és anyagi helyzettel bíró családokban ezen lányokat bármelyik olyan férfival házasságra kötelezték, aki el akarta venni őket, akkor is, ha jelentősen rosszabb társadalmi és gazdasági státusszal bírt (Uwineza – Pearson, 2009: 10-11).

A nők ellen elkövetett erőszakról is érdemes röviden szót ejteni. A nők és gyermekek ellen elkövetett szexuális indíttatású vagy „szimplán” fizikai erőszak tevékenység a mai napig is megoldatlan problémának bizonyul a ruandai társadalomban (erről bővebben a későbbiekben esik szó). Ebből következően fontos szemügyre vennünk, hogy a tradicionális ruandai társadalomban milyen hagyományokat sorakoztathatunk fel e kérdéskör mellé. Uwineza és Pearson írása szerint a hagyományok alapján speciális társadalmi védelem épült a ruandai nők és gyermekek köré, hiszen a nők és gyermekek elleni erőszak bármilyen formája tiltott volt (2009: 13). Az esküvő napján a vőlegénynek felhívták a figyelmét arra, hogy megfelelő gondoskodással viseltessék a feleségét illetően, ellentétes esetben házasságuk válással végződhet. Egy olyan férfi ugyanis, akiről kiderül, hogy bántalmazta a feleségét, nem fog tudni új asszonyt szerezni. Az erőszak elkövetői gúnyolódás tárgyává váltak, ez is egyfajta társadalmi szankcióként működött. A városi énekesek és költők ugyanis dalba foglalták, valamint papírra vetették e történeteket, kigúnyolva ezzel az adott férfit és annak családját. Ezen túl az erőszaktevőket a helyi *gacaca*⁵² bíróságok elé vitték, ahol büntetésben részesültek.

⁵² *Gacaca* jelentése „eredetileg a legtöbb afrikai társadalomban ismeretes faluközösségi bíraskodás”. „A szó jelentése fű, mező és a szabadban történő tárgyalásra utal: a megvádolt személy és családja, a vádlók, tanúk, valamint az adott közösség tagjai egy helyen a szabadban összegyűltek, és megvitatták a történeteket.” (T. Horváth, 2008: 144). Ebben a tekintetben fontos, hogy különbséget tegyünk a tradicionális és az újraértelmezett *gacacák* szerepei között. Jelen esetben a hagyományos *gacacáról* beszélhetünk. A tradicionális ruandai társadalomban a fő társadalmi szervezetet (*umuryango*) a család, illetve a felmenők (ezek gyűjtőneve *lineage*) adták. Ezekbe a szervezetekbe tömörültek tehát a háztartások (*inzu*), illetve a kisebb társadalmi egységek. A szervezetben lévő különböző státuszok az életkor és a nem alapján differenciálódtak. Minden ruandai ilyen családi szervezetekbe tartozott. Kizárólag azon koros és házas férfiak minősültek függetlennek, akiknek már nem éltek a szülei. Az *inzuhoz* tartozó családi vezető az ősökkel való tisztelet és szakrális kapcsolat fenntartásáért volt felelős, ezen túl házasságokat kötött, kölcsönt adott vagy tartozást szedett be, valamint adott területen kollektíve kontroll alatt tartotta ezt a társadalmi címet (*inzu*). Ez a fajta családi szervezet volt tehát a védelem és a biztonság alapvető forrása. A 17. század során Ruanda kisebb részekre tagozódott, amelyeket királyok kormányoztak. A királyok (*mwami*) kezében összpontosult a politikai erő, valamint az igazságszolgáltatás hatalma. A főbíró szerepét tehát a király töltötte be, munkáját viszont az úgynevezett *abiru* segítette, aki a tradíciók betartásáért volt felelős. Azelőtt viszont, hogy a király döntést hozott, konzultálnia kellett egy bölcs férfival, azaz ki kellett kérnie a családi vezető véleményét. Ezen példa mutatja, hogy a problémák elsőként a társadalom legalsóbb rétegeiben, a családi vezetők szintjén kerültek artikulálásra. Gyakorlatban ez jelentette a *gacaca* bíraskodást. A *gacaca* összejövetelek alapvető célja ugyanis az igazság kiderítése, valamint a társadalmi harmónia helyreállítása volt. Később a kolonizáció idején a gyarmatosítók a nyugati típusú igazságszolgáltatást honosították meg Ruandában, ám a kisebb térségekben, helyi szinten kisebb feladatkörrel ugyan, de tovább működtek a *gacacák*. A súlyosabb

A feleség ellen egynél többször elkövetett fizikai erőszak egyértelmű válóoknak minősült. Ezt a feleség családja is támogatta, ám a gyermekek érdekes módon ilyenkor mégis a férfi családjával maradtak. Az erőszak ellen való fellépés és annak kezelése mégsem mutat egyértelműen pozitív mintát, ugyanis sajnos ezzel egy időben a tradicionális ruandai társadalom tolerálta is a családon belül elkövetett erőszakot. Az általánosságban elfogadott társadalmi gondolkodás ugyanis olyan magánügyként kezeli a szexuális jellegű erőszakot, amiről a nők nem beszélnek. A férfiak kikövetelhetik a nőktől a szexuális együttlétet, a feleségek pedig hivatalosan nem utasíthatják vissza a férfi közeledését. A feleség egyben a férj családjának is ki volt szolgáltatva. A nők részéről erényességnek és erkölcsösségnek bizonyult, ha tolerálta a férfi erőszakos cselekedeteit, egészen addig, amíg az élete nem került veszélybe. (Uwineza – Pearson, 2009: 13). Hunt egyik interjúja alapján kiderül viszont, hogy a tradíciók szerint a férjnek jogában állt megverni a feleségét, vagy legalábbis a nőnek nem szabadott ellenállnia az erőszaknak. Az interjúalany szerint ez annak volt köszönhető, hogy a nők nem voltak jelen a döntéshozatali pozíciókban, a törvényeket a férfiak hozták, így nem tudtak kihez fordulni segítségért (Hunt, 2017: 29).

Összegzésképpen elmondható, hogy az ősi ruandai tradícióban megjelenő női és férfi szerepek nem egyértelműen kategorizálhatók be. Egyrésztől ugyanis beszélhetünk a nők vezető szerepéről, mint a háztartás és a gyermekek „menedzserei”, másrésztől viszont megemlíthetjük a férfiak egyértelmű felsőbbrendűségét és „autoriter uralkodóként” való megjelenését. Ruandában az 1990-es években a nők végezték a mezőgazdasági munkák 54 százalékát, és átlagosan 20 százalékkal kevesebb szabadidővel rendelkeztek, mint a férfiak (JEEAR1, 1996: 18). Ebből következik, hogy a gyarmatosítás előtti ruandai kultúrában a társadalmi nemekre vonatkoztatva egyöntetűen beszélhetünk a nők és férfiak közötti egyenlőségről, valamint a nők férfiaknak való alárendeltségéről.

III.2.4. Ruandai nők a közsférában

Jelen fejezetrész a ruandai nők közsférában betöltött tradicionális szerepét mutatja be. Ennek feltérképezése azért bír különösen fontos szereppel a központi téma tárgyalásánál, mert ugyan napjainkban Ruanda példaként szolgál számos afrikai ország számára a nők politikai és

ügyeket viszont (például az emberölést) a nyugati típusú igazságszolgáltatás kezelte. Ruanda függetlenedését követően a gacaca olyan intézménnyé fejlődött, amely állami és helyi szervek együttműködésével végezte tevékenységét. Részben közigazgatási, részben pedig tradicionális szervezatként működött. Az eljárások menetének tekintetében annyi változás történt, hogy előre ismertetett eljárás mentén, valamint előre meghatározott időpontokban folytak a tárgyalások, amelyekről jegyzetek készültek. Ha szükségesnek bizonyult, az adott ügyet magasabb szintű igazságszolgáltatási szervekhez továbbították (Ingelaere, 2008: 33-34). A gacacák új, azaz népiértést követő szerepköre a későbbi fejezetek során kerül ismertetésre.

társadalmi reprezentációját illetően, az ősi tradicionális társadalom esetében ezen kiemelt helyzet azonban nem minden esetben igazolható. A hagyományok szerint a ruandai nők nem beszélhettek vagy szólalhattak fel nyilvánosan, különösen akkor, ha férfiak is jelen voltak. Ha egy nő nyilvános vitába bocsátkozott egy férfival, akkor a társadalmi megítélés szerint nem tanúsított megfelelő viselkedést és szemtelennek tartották. Az Uwineza és Pearson interjúalanyai elmondása szerint a tradicionális ruandai kultúrában megbecsülésnek örvendtek ugyan a nők, ám számos cselekedetükben korlátozták őket, mint például a közösség előtti megnyilvánulás esetében. Közvetlen módon nem vehettek részt a közügyekben, inkább indirekt szerepekben képviseltették magukat, például az igazságszolgáltatásban, azon belül is a *gacaca* területén. Ez valójában azt jelentette, hogy a társadalmi tőkéjük révén próbáltak nyomást gyakorolni a férjükre, befolyásolva ezzel a bíróság ítéletét. A modern *gacaca* ezzel szemben minimum 30 százalékos részvételi arányt írnak elő a nők számára. Jelentős különbség figyelhető meg tehát a nők igazságszolgáltatásban történő szerepvállalását illetően a jelen, illetve a történelmi múlt időszakát illetően. Alapvetően a királyi család férfi tagjai, valamint közeli hozzátartozóik birtokolták a hatalmi pozíciókat, ám ritkább esetekben egy-egy nő is tölthetett be magasabb politikai tisztséget. A királynők például a királlyal vagy fiúkkal együtt önálló hatalom és autonómia birtokában irányították királyságukat. A király például teljesen egyedül sosem kerülhetett trónra, vagy édesanyjával, vagy társuralkodókkal együtt kormányozhatott. Többször előfordult továbbá, hogy női (törzs)főnökök a férjüktől vagy fiú testvéreiktől örökölték a hatalmi pozíciót (Uwineza – Pearson, 2009: 11-12).

A ruandai történelemben olyan királynők és női főnökök is megtalálhatóak, akiket szigorú uralkodókként tartottak számon. A legjelentősebbnek *Kajogara*-t tartják, aki királyi nevén *Nyirayuhi*-ként ismert, 1895-ben került trónra. *Kajogara* könyörtelen cselekedeteiről híresült el. Egyes legendák szerint fizikailag kínoztta az alattvalóit, mégpedig úgy, hogy lábukba szúrta lándzsáját, hogy rajtuk támaszkodva fel tudjon állni trónjából. Az alábbiakat a következő idézet is igazolja: „A királynő birtokolta a gyilkoláshoz szükséges erőt. Mint Nyirayuhi is, akinek ruhuga nevű kard állt tulajdonában. Ha úgy ítélte meg, hogy a kardja szomjas, egy csecsemőt hoztak, akit tejjel etettek meg, majd a királynő elé vitték. A királynő a csecsemő hasára tette a kardját, hogy arra támaszkodva fel tudjon kelni a trónjából.”⁵³ magyarul könyörtelen módon

⁵³ „The Queen Mother also had the power to kill. Like Nyirayuhi, who had a sword named ‘ruhuga.’ Whenever she said that ‘ruhuga is thirsty,’ a healthy baby would be brought in, fed with milk and then put before the Queen Mother, who would then place her sword on the baby’s tummy to support herself as she got up.” Kinyarwanda nyelvről átfordított közmondás. Eredeti szöveg forrása: Ingingo z’Ingenzi mu Mateka y’u Rwanda, President’s Office, 1972 (Uwineza – Pearson, 2009: 30).

megölte a gyermeket. Más források viszont az imént említetteket túlzó mitológiákként tartják számon. Ezen elgondolások szerint a királyi család tagjai nem maguk végezték, hanem külsősök bevonásával hajtották végre a kivégzéseket. Ez még *Kajogara* esetében is igaznak bizonyult, aki rendszeresen végeztette ki alattvalóit. Az elrettentő hatalom és a közismert kegyetlenkedések okán Kajongara neve szinonímiájává vált a rettenetes hatalmat és elnyomást gyakorló királynőnek. Érdekesség, hogy a *Kajogara* nevet a 20. században is használták, Habyarimana elnök feleségét illették vele. A valódi vezetői és irányítói szerepet ugyanis nem Habyarimanak, hanem feleségének és befolyásos családjának tulajdonították (Uwineza – Pearson, 2009: 30; Hunt, 2017: 26-27). Hunt szintén alátámasztja, hogy a gyarmatosítás előtti időszakban a nép valóban félt a női uralkodók hatalmától. Hozzáteszi továbbá, hogy a nők nem minden esetben voltak jelen a politikai életben, ám ilyenkor a háttérből irányítottak. A német gyarmatosítás ideje alatt a királynak, valamint a törzsfőnököknek tulajdonították a legnagyobb hatalmat. A tuszi királyokat viszont sosem koronázták meg egyedül. A király mellett mindig állt egy női vezető is, vagy az anyja vagy a mostohaanyja, akivel a király együtt kormányzott (Hunt, 2017: 25). A szójhagyomány útján terjedő ruandai közmondások megvizsgálásakor összefüggést találunk a női vezetők, valamint az erőszakos cselekedetek között. A következő közmondás is ezt példázza: „Egy szókimondó vagy asszertív nő jelenléte a háztartásban csak vérontást eredményez.” Nem minden esetben bizonyulnak kegyetlennek a hatalommal bíró női ősökről írt történetek. A leghíresebb harcosnő, Ndabage históriája például a ruandai nők hősiek áldozatkészségét írja le. Ndabage édesapja a király egyik védelmező harcosa volt. Az apának viszont nem volt fiú gyermeke, ezért amikor megöregedett és elhagyni kényszerült pozícióját, nem talált olyan valakit, aki betölthette volna a pozíciót. Ndabage, hogy apját a halálos ítélettől megmentse, leborotválta haját és levágatta a melleit. Nagyon keményen edzett és megtanult íjjal löni, így a fiúkkal való versenyek során is elsőként végzett. Amikor a király megtudta, hogy hűséges katonájának a lánya saját élete kockáztatásával, férfinak tettetve magát szolgálta őt, teljesen le volt nyugözve. A ruandai nőtörténetbe beleivódott tehát, hogy a nők az úgynevezett „férfi munkát”, mint például a katonáskodás is képesek elvégezni. Napjaikban a „*Ndabaga*” kifejezést kinyarwanda nyelven olyan helyzetre használják, amely gyors észjárást és áldozatot követel (Hunt, 2017: 26-27).

Megállapíthatjuk, hogy a domináns női politikai vezető képe egyértelműen megjelenik a kolonizáció előtti időszakban, mint egy alattomos, illegitim elnyomó rendszer képviselője. A ruandai tradíciók szerint tehát a nők egy olyan csoportot alkotnak, akikről félni kell, különösen akkor, ha hatalmi pozíciót birtokolnak. Ezen nézet egyértelműen különbözik napjainkétól,

amely elősegíti, valamint támogatja a ruandai nők politikai szerepvállalását. Ezen túl pedig egyértelműen pozitív mintákat társít a nők politikai szerepvállalására vonatkoztatva (Uwinzea – Pearson, 2009: 13). Ez a megállapítás is alátámasztja tehát azt a fajta a marketing tevékenységet, amelyet a ruandai vezetés folytat a magas női politkusi arány népszerűsítésénél.

III.2.5. *A nők és férfiak közötti egyenlőség megteremtésének első lépései*

A ruandai nők jogainak és a hagyományos berögződéstől eltérő feladatköreinek kibővítését a belga gyarmatosítók kezdték meg az 1940-es évek során. Ahogy az már említése került, ekkor Ruanda és Burundi egy területet alkotott, Ruanda-Urundi nevet viselte. A terület belga fennhatóság alatt állt, és mint ENSZ gyámsági terület (UN Trust Territory) működött 1945 után. Belgium minden évben jelentést volt köteles küldeni az ENSZ-nek, amelyben részletesen leírta a gyarmati állam állapotát. Ezen jelentések szinte minden évben hasonló felépítést követtek, közel 250 kérésre adott válasz alapján, földrajzi, gazdasági, társadalmi, oktatási, valamint közegészségügyi témákban. A nők az 1950-es évek során kezdtek az éves jelentések szerves részeivé válni. Egy 1952-ben íródott jelentésben például a gyarmati kormány oktatási és jóléti programjainak kedvezményezettei jelentek meg. A társadalmi programok során a gyarmati vezetés a „bennszülött nők” számára szervezett oktatást az úgynevezett szociális otthonokban. Az első ilyen szociális otthont Usumburában, Ruanda-Urundi fővárosában alapították 1948-ban. Ezek olyan szociális otthonok⁵⁴ voltak, ahol a helyi nőket varrni, kötni és hímezni tanították a katolikus belga nők. A hat hónapon vagy egy éven át tartó oktatást követően a legtehetségesebbek úgynevezett háztartási kurzuson vehettek részt. A háztartási órák során az afrikai nők a főzés, mosás, különös tekintettel a férj munkaruháira, valamint a ház tisztántartásának „rejtjelmeit” sajátíthatták el. Az oktatások során a nők egyik héten például vasalni, a következő héten pedig főzni tanultak. Az órán elkészített ételeket hazavitték, majd családjukkal együtt fogyasztották el. A szociális otthonok vezetői gyakorta látogatást tettek az oktatáson résztvevő nők otthonaiban, hogy ellenőrizzék, megfelelően alkalmazzák-e az ott tanultakat (Buscagila – Randell, 2012: 70-71).

Az 1956-ban Brüsszelben tartott Nemzeti Gyarmati Kongresszus (National Colonial Congress) a bennszülött nők helyzetének javítását helyezte fókuszba. Az afrikai nők tevékenységének és feladatkörének bővítése ugyanis a gyarmattartók szerint jó stratégiának mutatkozott a nők és

⁵⁴ A kifejezés angol megfelelője: social home. A fent említett, nők taníttatását fókuszba helyező szociális otthonok tehát a magyar értelemben vett, idősek gondozásával foglalkozó szociális otthontól eltérő helyek voltak.

lányok életkörülményeinek javítását illetően. Célként azt tűzték ki, hogy a nők a férfiakhoz hasonló életkörülményekkel rendelkezzenek. A nők „erőltetett”⁵⁵ emancipációja viszont nem bizonyult egyszerű feladatnak. A gyarmattartók igyekeztek óvatosan végrehajtani a folyamatot, hogy az ne károsítsa nagymértékben az ősi kultúrák során beágyazódott hagyományokat. A nők ugyanis a férfiakhoz mérten erősebben viselték magukon a tradicionális kultúra nyomait. A gyermekek szocializációja is elsőként a nők által képviselt minták alapján történt. Ahogy Buscagila és Randell fogalmaz, a gyarmatosítás okán a ruandai nőknek függetleníteniük kellett magukat az ősi kultúrától, és felelősségteljes anyává, valamint megfelelő morális értékkel bíró polgárrá kellett válniuk. A szerzőpáros szerint viszont ez a folyamat nagymértékben akadályozta és hátráltatta a ruandai nők egyéni és kollektív fejlődését (Buscagila – Randell, 2012: 72). A gyarmattartók döntése alapján elsőként az úgynevezett gyarmati városokban⁵⁶ kellett végrehajtani a nők emancipációját. Ezen térségekben élő nők ugyanis „a kulturális tradíciók kontrollja, valamint morális értékrend hiányában” kockázattal bírtak a gyarmati vezetésre. A rurális térségekben élő nők folyamatosan dolgoztak a földeken, így nem rendelkeztek szabadidővel. A városi nők férjei viszont egész nap a gyarmati kormánynak dolgoztak. E nők eredetileg nem végeztek munkát, a gyarmattartók pedig prostitúció, házasságtörés vagy alkoholizmus kialakulásának veszélyét látták a szabadidővel rendelkezők nőkben. Így jöttek tehát létre a már említett szociális otthonok, ahol a nők háztartással kapcsolatos tevékenységet végeztek, ezen túl pedig gyermekeiket nevelték. A ruandai társadalom kontrollálásának és a nők emancipációjának folyamata tehát párhuzamosan zajlott és kéz a kézben járt egymással. Az első ránézésre ártatlannak tűnő folyamat az egyik leghatékonyabb módja volt annak, hogy a belga gyarmattartók velük együttműködni képes helyi elitet formáljanak (Buscagila – Randell, 2012: 73-74). A szerzőpáros természetesen felteszi a kérdést, hogy az említett folyamatok és szabályozások valóban elősegítették-e a ruandai nők emancipációját.

Összességében megállapítják, hogy a nők emancipációjának koncepciója alapját képezte a kolonizációt követő, független ruandai állam által életre hívott társadalmi és oktatási programoknak. Az ősi királynői és uralkodónői pozíciók (amelyeket szinte csak tuszik

⁵⁵ Ez alatt azt értem, hogy a nők nem szabadságharc vagy különböző demonstrációk során vívták ki a férfiakkal való egyenjogúságot. A kolonizáció alatti társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésére irányuló tevékenységek felülről vezéreltek voltak, és a gyarmattartók gazdasági érdeke mentén valósultak meg. A részvétel nem opcionális, hanem kötelező érvényű volt, annak szükségességéről nem kérdezték meg a lakosságot. Nem a nők érdekeiről vagy demokratikus irányelvekről van tehát szó, hanem egy gazdasági érdekek mentén szerveződő adminisztrációs eljárásról.

⁵⁶ Koloniális városok alatt azon városokat értjük, amelyeket a gyarmattartók kormányzása alatt álltak.

birtokoltak) végül akkor szűntek meg, amikor a belga elit a tuszikkal való kooperáció után a hutuk felé fordult. A tuszi elit leszerelése, valamint a monarchikus struktúra megszüntetése etnikai dinamikákat is magában hordozott (Buscagila – Randell, 2012: 77). Láthatjuk tehát, hogy ebben az időszakban a gyarmattartók részéről történő befolyás okán változott a nők társadalomban betöltött szerepe. Érdekes kiemelni továbbá a városi és a vidéki ruandai nők társadalmi helyzete közötti kiugró különbséget. Amit látjuk már ekkor jelen volt, és mai napig fennáll.

III.2.6. Ruandai nők helyzete a népirtás ideje alatt

A ruandai nők társadalmi helyzete jelentősen megváltozott az 1990-es évekre. Számos nő vett részt felsőfokú oktatásban és lépett ki ezzel a tradicionális szerepkörökből. Az 1990-es években a ruandai nők már betölthettek politikusi pozíciót, már tanárként, orvosként, rendőrként is dolgozhattak. Ettől függetlenül az oktatásban még mindig jelentős lemaradást nyugtázhattak a férfiakkal szemben. A lányok aránya az általános iskolában 45 százalék volt, a középiskolában már csak minden kilencedik, az egyetemeken pedig mindössze minden tizenötödik hallgató került ki a nők közül (HRW Rwanda, 1996: 15). Ezen összehasonlítások bizonyítják, hogy a nők többsége továbbra is a gyermekekkel és az otthon végzendő teendőkkel foglalatosskodott. A nők egészségi állapotát tekintve a szülés közbeni halálozás jelentette a legnagyobb problémát. Az 1980-as években a várandós nők 80 százaléka szült saját otthonában. Az 1993-as statisztikák szerint a nők halálozásának okát 63 százalékban a szülés és az azzal kapcsolatos komplikációk okozták (HRW Rwanda, 1996: 15). A népirtás előtt a ruandai nők jogai is jelentősen korlátozottak voltak. Példaként az alábbiakat érdemes kiemelni: Az 1992-es családi törvény (family code) egyértelműen kimondta, hogy a férfiak a háztartások fejei és vezetői. Ahhoz, hogy egy házasság nő bankszámlát tudjon nyitni, a férj engedélyére volt szükség. A nők nem örökölhettek továbbá földet, ha pedig egy külföldi férfival házasodtak össze, akkor automatikusan elvesztették ruandai állampolgárságukat. A ruandai nők államigazgatásban betöltött szerepe szintén alacsonynak bizonyult. Politikusi szerepvállalásuk a következők szerint alakult a népirtást megelőző időszak végéig: a parlamenti arányuk tekintetében 17 százalék volt a legmagasabb, 1990-ig nő nem töltött be miniszteri, valamint végrehajtó hatalmi pozíciót. Polgármesteri pozíciót pedig 1994-ig egyáltalán nem töltött be nő (Sharlach idézi Nowrojee-t 1999: 391).

Fontos kiemelni, hogy a ruandai nők elszenvedői és elkövetői is voltak a népirtásnak. Hamis eszmefuttatás tehát az gondolni, hogy a kelet-afrikai ország női társadalma kizárólag csak áldozat szerepben jelenik meg a genocídium idején⁵⁷. Ezen gondolatmenetet követve két szemszögből mutatom be a ruandai nők népirtás ideje alatt fennálló helyzetét. Először szólok a gyilkolásokról, szexuális és egyéb jellegű erőszakról, majd pedig azon nőket mutatom be, akik a népirtás kitervelésében és lebonyolításában is aktív tevékenységet végeztek.

A hutu és tuszi etnikai csoporthoz tartozó nők egyaránt áldozatai voltak a népirtásnak, szörnyű kínokat szenvedtek el a genocídium alatt. Összességében több halálos áldozat került ki a férfiak, mint a nők közül, a nők viszont sokkal nagyobb megaláztatásban részesültek. Sokukat mielőtt megölték, a gyermekeik szeme láttára erőszakolták vagy csonkították meg, megfosztva őket az emberi méltóságuktól. Tekintettel arra, hogy a mészárlás szervezeten a tuszi lakosság ellen zajlott, a tuszi nők különösképpen kiszolgáltatott helyzetbe kerültek. A gyűlöletpropaganda a tuszi nőket ördögi szándékkal megáldott csábítókként ábrázolta, akik csak azért szülnek lányokat, hogy azok a náluk alacsonyabb rendű hutu férfiakkal együtt háljanak. A média erőteljesen szexualizálta a tuszi nőket. A szélsőséges hutu média karikatúráiban pornográf módon (a kanadai Dallaire tábornok társaságában) ábrázolva is gyakran jelentek meg a csábító tuszi nők⁵⁸ (J. Maier, 2012: 6). A Kangura gyűlöletkeltő lapban bemutatott *hutuk tízparancsolata*⁵⁹ közül három pont kifejezetten nőkre reflektál:

- 1-es pont: Minden hutunak tudnia kell, hogy a tuszi, attól függetlenül, hogy ki ő, a tuszi etnikai csoport érdekeit képviseli. Ennek eredményeképpen minden hutu áruló, aki:
 - tuszi nőt vesz el
 - tuszi nővel barátkozik
 - tuszi nőt alkalmaz titkárnői feladatra, vagy szeretőként tartja őt
- 3-as pont: Minden hutu nő legyen éber és bizonyosodjon meg róla, hogy férjeik és fiaik is értik éberségének okát.

⁵⁷ 2015-ös márciusi terepmunkánk alkalmával az Gikondo Prison (Kigali City Prison) elnevezésű börtönben tett látogatásunk során a genocídium női elkövetőivel is volt alkalmunk beszélgetni.

⁵⁸ A kép címe: „General Dallaire and his army have fallen into the trap of the femmes fatales”, azaz „Dallaire tábornok és hadserege a végzet asszonyainak csapdájába esett.” A kép címe is alátámasztja a fentebb mondottakat, amely szerint a tuszi nőket veszélyes csábítókként ábrázolja a gyűlöletkeltő hutu propaganda.

⁵⁹ Forrás: The ‘Hutu Ten Commandments’ published in Kangura, No. 6, (December 1990). http://www.uwosh.edu/faculty_staff/henson/188/rwanda_kangura_ten.html

- 7-es pont: A RAF tagjai kizárólag hutuk lehetnek. Az 1990-ben történt októberi események megtanították számunkra a leckét. A katonaság egyetlen tagja sem házasodhat tuszival.

Mindezek miatt a hutu köztudatban az állt, hogy vigyázzanak a veszélyes tuszi nőkkel, és fel is hatalmazták őket kiirtásukra. Az imént felsoroltak tehát még inkább okot adtak a hutu férfiaknak, hogy a pusztá gyilkoláson túl meg is alázzák a tuszi nőket. A tuszi nők és gyermekek legyilkolása a hutuk perspektívájából egyben azt is szolgálta, hogy ne születhessen és nőhessen fel egy újabb tuszi generáció. A tuszik megölése így nemhogy bűnnek nem számított, hanem dicsőséget jelentett. A nők fizikai és mentális tönkretétele, valamint emberi mivoltuktól való megfosztása egyaránt fontos volt a hutuknak (HRW Rwanda, 1996: 15-16). Az 1994-es mészárlás végrehajtói nem akarták elkövetni azt a „hibát”, amelyet elődeik vétettek 1959-ben és 1963-ban, amikor is életben hagyták a nőket és gyermekeket. Egyes források szerint a nők maguk gyilkolták meg gyermekeiket azért, hogy megmentsek őket a további szenvedéstől. Az is megtörtént viszont, hogy a hutu nők, akik tuszi férfival házasodtak, megölték a saját gyermekeiket, reprezentálva ezzel a tuszi hatalomhoz való elköteleződésüket (OAU, 2000: 145). Arra vonatkozóan, hogy mennyi nőt és lányt (esetenként lánygyermeket) erőszakoltak és csonkítottak meg, sosem lesznek pontos statisztikai adatok, de a becslések 250.000—500.000 közé teszik a szexuális erőszakok számát. A nemi erőszak következtében számos (pontos adat nehezen becsülhető) nő vált HIV-fertőzötté. Az ITCR berkein belül 2009-ben nemi erőszakot elszenvedő, vallomást tevő nők 40 százaléka volt HIV-fertőzött. Mivel a fertőzés kezelése költséges, illetve az állam nem fordított rá kellő hangsúlyt, a megerőszakolt nők jelentős hányada azelőtt meghalt, hogy „elmesélhette volna történetét” (Lator, 2006: 37). Nem csak a tuszi, hanem a hutu nőket is érte szexuális, valamint egyéb jellegű erőszak. Minden olyan hutu nő, aki tuszi férfival házasodott vagy valamilyen módon szimpatizált a tuszikkal, esetleg külső jegyek alapján a tuszikkra hasonlított, ugyanúgy célponttá vált a hutuk szemében. A csinos és szép nők, illetve lányok ugyanúgy ki voltak szolgáltatva a katonák erőszak tevékenységének. A fiatal lányokat számos esetben csoportosan erőszakolták meg, valamint szexrabszolgaként tartották foga és vitték magukkal a környező országokba, vagy menekülttáborokba. A tuszik eltemetése is büntettnek számított. Általában csak lefedték a testüket, majd elégették vagy a folyóba dobták őket (Hunt, 2017: 66).

A népirtás egyik legnagyobb tragédiájaként a tehetséges női politikus, Agathe Uwilingiyimana⁶⁰ meggyilkolását tartjuk számon. 1993-tól haláláig Ruanda ügyvivő miniszterelnök asszonya, az egyenjogúság elkötelezett híve volt, aki küzdött az etnikai alapú diszkrimináció felszámolásáért. A kor egyik legtehetségesebb afrikai politikusának tartották. Ahogy az már a korábbiakban ismertetésre került, az 1980-as évek vége felé jelentős változások indukálódtak Ruandában, Habyarimana egykori északi hutu elnök a déli hutuk közül származó, jelentősebb politikai múlttal nem rendelkező politikusokat kívánt megnyerni. Ennek okán kezdődött Uwilingiyimana politikai karrierje is, akit 1989-ben a kereskedelmi és ipari minisztérium női főtisztviselőjévé nevezték ki. 1992-ben a Nsengiyaremye-kormány idején Uwilingiyimana asszony az alsó- és középfokú oktatás minisztereként tevékenykedett tovább. Szintén ebben az évben Uwilingiyimana megalapította az Afrikai Női Pedagógusok Fórumát (Forum for African Women Educationalists). Habyarimana a növekvő kül- és belpolitikai feszültségek okán úgy vélte, hogy egy ismeretlen és női politikus könnyen manipulálható a saját kedve szerint, így támogatta Uwilingiyimana kormányfővé történő kinevezését. Habyarimana elképzelései azonban nem igazolódtak be. Az elnökasszony viszont egyre inkább vált a szélsőséges erők célpontjává, ebből adódóan a hutu ellenségek listáján elsőként szerepelt. Miután 1994. április 6-án Kigali közelében lelőtték Habyarimana repülőgépét, az elnöki tisztséget Uwilingiyimanának kellett volna betöltenie, ám erre már nem került sor. Férjével és tanácsadójával együtt 1994. április 7-én saját házában agyonlőtték. Uwilingiyimanana az országban történő béke kialakítása érdekében fontos feladatának tartotta az etnikai kvóta eltörlését, ennek okán számos támadás érte (T. Horváth, 2008: 87-97).

Látható tehát, hogy a korábbiak során ismertetett ruandai kulturális örökség a népirtás ideje alatt teljes mértékben legitimitását veszítette. A tradicionális ruandai értékek szerint ugyanis a gyermekeknek, nőknek, és az időseknek sosem eshetett volna bántódása. A ruandai nők mégis szörnyű borzalmakat éltek át a genocídium alatt. A népirtás végeztével felelősségre vonták az elkövetőket. A Ruandai Nemzetközi Törvényszék (International Criminal Tribunal for Rwanda – ICTR) 1994 novemberében megkezdte tevékenységét⁶¹, valamint számos NGO is adatokat publikált egy éven belül (J. Mair, 2012: 1).

⁶⁰ Agathe Uwilingiyimana (1953-1994): szorgalma és tehetsége okán egy Kigaliban található rangos gimnáziumban tanulhatott tovább, ahol a tananyag mellett önkéntes tevékenységet is végeztek a diákok. Ennek köszönhetően a fiatal lányban hamar kialakult társadalmi felelősségvállalása. Később a lányok körében népszerűnek korántsem mondható matematika és kémia tanári szakon folytatja tanulmányait. Kiváló tanulmányi eredményeit követően mint tanárnő dolgozott, ám civil tevékenységet is rendszeresen végzett.

⁶¹ Hivatalosan az ICTR 2015. december 31-én fejezte be tevékenységét. 2015. márciusában megvalósuló arushai terepmunkánk alkalmával tehát még látogatást tehattünk az épületben, valamint beszélgetést folytathattunk az ICTR könyvtárának vezetőjével, illetve az ICTR épületében dolgozókkal.

Lisa Sharlach és Donna J. Mair tanulmánya egyaránt abban különbözik a legtöbb a ruandai népirtás és a nők relációját tárgyaló szakirodalomtól, hogy kifejezetten olyan történeteket mutat be, ahol a ruandai nők a népirtás szervezőiként és lebonyolítóiként jelennek meg. Hunt is ír a női elkövetőkről könyvének népirtásról szóló fejezetében (Hunt, 2017: 58-69). Legnagyobbrészt Ruanda nőtársadalmára az etnikai ellentétek miatt nem volt jellemző az összetartás (angol kifejezéssel élve „sisterhood”). Ebből következik, hogy a népirtás ideje alatt sajnos hutu nők nem csak a tuszi férfiak, hanem a tuszi nők és gyermekek ellen is követtek el gyilkosságot. A nők a gyűlöletkeltő propaganda terjesztésében is részt vettek. A Milles Collins elnevezésű rádió bemondói, és gyilkolásra ösztönző felszólalói között is számos hutu nő volt. Egyes hutu nők, hogy hatékonyabbá tegyék a tuszik kiirtását, a helyi prostituáltakat bízták meg azzal, hogy megöljék a környék tuszi gyerekeit (Sharlach, 1999: 392). A népirtás idején két női miniszter is töltött be tisztséget: igazságügyi miniszter volt Agnes Ntamabyariro, illetve a női- és családügyekért felelős miniszterként dolgozott (Minister of Women and Family Affairs) Pauline Nyiramasuhuko. Sajnos mindkettejük aktív részvevője volt a genocídiumnak. A továbbiakban ezen két politikusnő rövid életrajzi bemutatásával szemléltetem a népirtás eseményeit. Pauline Nyiramasuhuko⁶² a népirtás kezdetekor Kigaliban tartózkodott. Butare tartományban még két héttel a genocídium kirobbanása után sem kezdődtek meg az öldöklések. Ekkor már minden tartományban, illetve Kigaliban is teljes káosz uralkodott, Butare lakosai viszont védték a tartomány határát. Nyiramasuhuko végül április 19-én a miniszterelnök Jean Kambanda társaságában Butare területére érkezett, hogy kiirtsák a tuszikat. A tartományi vezetőt, aki megpróbálta megakadályozni a mészárlást, megölték, és megindultak a csoportos gyilkosságok. Nyiramasuhuko maradt szülőföldjén, innen irányította és felügyelte a tuszik lemészárlását. A miniszter asszony szervezésében valósult meg az a tömeggyilkosság, amikor a tuszikat, azzal az ígérettel, hogy megvédik őket és élelmet kapnak, a helyi stadionba terelték, majd ott legyilkolták őket, a nőket pedig meg is erőszakolták. Nyiramasuhuko arra bízta a katonákat, hogy mielőtt megölnék a tuszi nőket, előbb erőszakolják meg őket, büntetésül azért, mert nem hutu férfival házasodtak (Hunt, 2017: 61). A tuszikat tehát Nyiramasuhuko nem vette emberszámba. A népirtás után először a Kongói Demokratikus Köztársaság, majd Kenya

⁶² 1946-ban egy szegény hutu család gyermekeként született a ruandai Butare tartományban. Butare tartomány arról volt ismert, hogy a népirtás alatt (is) vezetője tuszi kormányzó volt, valamint a térségben magas gyakorisággal fordultak első hutuk és tuszik közötti vegyes házasságok. A Karubanda nevű szociális iskolában tanult, ahol összebarátkozott Habyarimana elnök jövőbeli feleségével, Agathe Habyarimanával. Nyiramasuhuko szociális munkás végzettségét a Szociális Ügyek Minisztériumánál (Ministry for Social Affairs) kamatoztatta, ahol a nők egészségügyével, valamint a gyermekgondozással foglalkozott. 1986-ban jogi tanulmányokat kezdett a Ruandai Nemzeti Egyetemen (National University of Rwanda). Habyarimana kormánya idején 1992-től a női- és családügyekért felelős miniszteri (Minister of Women and Family Affairs) tisztséget töltötte be.

területére menekült, ahol 1997-ben elfogták és bebörtönözték. Az ICTR 2011-ben tárgyalta az ügyét, életfogytig tartó börtönbüntetést kapott. Az alábbi tevékenységekben találták bűnösnek: a népiirtás céljából való összeesküvés, nemi erőszak (mint emberiség ellen elkövetett bűncselekmény⁶³), erőszak és emberi méltóság elleni háborús bűncselekmény. Pauline Nyiramasuhuko az első nő, akit a népiirtásért, valamint a népiirtás során elkövetett szexuális erőszakért ítélték el. Pauline később tagadta, hogy bármilyen módon is részt vett volna a gyilkosságok elkövetésében. A túlélők és a szemtanúk vallomásai alapján viszont Pauline Nyiramasuhukot egyértelműen bűnösnek nyilvánították a fentebb említett vádakban (J. Mair, 2012: 8-9).

Az ügyvédi végzettséggel rendelkező Agnes Ntamabyariro 1937-ben született Ruandában, Kibuye városából származik. A népiirtás idején igazságügyi miniszteri pozíciót töltötte be. Ezzel párhuzamosan egy olyan civil szervezetet vezetett, amely a szegény nők számára nyújtott mikro-hiteleket. Az NGO-s tevékenysége miatt Ntamabyarirot sikkasztással vádolták. A népiirtás ideje alatt Kibuye területére szervezett katonai alakulatokat, a fegyverkezésben is segédkezett, a tusziki összeírásában is részt vett, illetve népiirtást támogató beszédeket mondott. A népiirtást követően Zambiába menekült, itt fogták el 1997-ben. A tárgyalása 2006-ban kezdődött, majd 2009-ben életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték. Bűnösnek találták Jean Baptiste Habyarimana (hutu kormányzó, aki ellenezte a népiirtást) megölésében, a népiirtás megszervezésében, gyűlöletbeszéd keltésben, valamint az emberiség ellen elkövetett bűnökben (J. Mair, 2012:10; Trial International).

E két politikusnő tevékenysége egyértelműen azon elkövetők csoportjába tartozott, akik ténylegesen egy embert sem öltek meg, viszont az államigazgatásban betöltött magas pozíciójuk, és az ebből fakadó társadalmi tőkéjük okán hatékonyan tudták megtervezni és kivitelezni ezrek halálát. Ezen túl természetesen akadtak olyan ruandai nők, akik imák és egyéb összejövetelek során bíztatták öldöklésre a hutu katonákat, fosztogatták a holttesteket, a mészárlás közben pedig ételt és sört osztogattak az elkövetőknek. Az imént ismertetett nők által elkövetett szörnyűségek ismeretében is hajlamosak voltak a ruandai bírák és védőügyvédek ragaszkodni azon elképzelésükhöz, amely szerint a ruandai nők és anyák képtelenek ezen bűntettek elkövetésére. Jelen nézőpont szerint e tettek elkövetésére csak zavarodott elmeállapotú vagy deviáns nők lehetnek képesek. Ahogy J. Mair is írja, ez viszont

⁶³ Az emberiség ellen elkövetett bűncselekmény hangsúlyozása azért bír fontos szereppel, mert a női politikusok és civil szervezeti vezetők tevékenységének köszönhetően a népiirtás során elkövetett nemi erőszakot 2008-ban emberiség ellen elkövetett bűncselekménnyé nyilvánították. Ezen kérdéskör részletes tárgyalására a későbbiekben térünk ki.

hibás megközelítési mód, hiszen ha démonizáljuk, és szörnyetegként állítjuk be őket, akkor elveszítjük annak a lehetőségét, hogy a felszín mögé láthassunk és feltérképezhessük motivációjuk kontextusát, valamint tetteikért felelősségre vonhassuk őket. Több ruandai NGO is azzal érvelt, hogy a nők, szemben a férfiakkal, egyáltalán nem képesek az erőszakra, illetve, ha több nő töltött volna be vezetői pozíciót, akkor a népiirtás nem történhetett volna meg (J. Mair, 2012: 12-13). Hibás feltételezés tehát azért nem elemezni mélyebben a nők népiirtás során elkövetett bűntetteit, mert azok kívül esnek az úgynevezett tradicionális női normákon.

Azon túl, hogy számos nőt kényszerítettek a népiirtásban való részvételre, meg kell jegyezni, sokuk, főként a társadalmi elit tagjai, saját elhatározásából, önálló döntés okán terjesztette a népiirtás ideológiáját, és vett részt benne (Jessee, 2015: 60).

IV. MÓDSZERTAN

A fejezet⁶⁴ a disszertáció módszertani részét tekinti át, fókuszba helyezve a saját empirikus kutatás ismertetését. Ebben a fejezetben nem kerülnek bemutatásra és elemzésre a politikusnőkkel, civil-, és kormányzati szervekkel készült interjúk, azok önálló fejezetben szerepelnek majd. Jelen esetben az autoriter politikai berendezkedésű államokban végzett kutatások körülményeiről, valamint a témához szervesen kapcsolódó *oral history* módszeréről lesz szó. Elsőként a módszertan elméleti keretét tárgyaljuk, ezt követően pedig a Ruanda területén terepmunkát folytató nemzetközi kollégák által, a témában megjelentetett írásokhoz kapcsolódva helyezzük el saját kutatásunkat, valamint reflektálunk az említett nemzetközi publikációkra. Azért hogy bemutassuk miként kivitelezhető a kutatás egy autoriter államban. Illetve, hogy rávilágítsunk azon a fontos szegmensekre, amelyek lényegesen különböznek a demokratikus politikai berendezkedésű országokban véghez vitt vizsgálatoktól. Mindezeknél ismertetésre kerülnek az ebben a tematikában elhelyezhető, a ruandai terepmunkák során szerzett, kutatást érintő tapasztalatok.

IV.1. Kutatás autoriter politikai berendezkedésű államban

Glasius et al. kötete⁶⁵ kifejezetten az autoriter politikai berendezkedésű országokban terepmunkát végző kutatók részére íródott. A könyv szerzői számos antidemokratikus államban folytatott kutatás tapasztalatait dolgozták fel, és fogalmaztak meg sajátosságokat a tekintélyelvű területen történő kutatásra, etikára, illetve kockázatra vonatkozóan. A szerzők egyik dedikált célja, hogy a kötetet olvasó kutatók számára megkönnyítsék az antidemokratikus területen végzett terepmunkák lebonyolítását és az empirikus adatgyűjtést. Elsőként tisztáznunk szükséges, hogy mitől minősül egy politikai rendszer autoriternek, valamint melyek azok a tulajdonságok, amelyek ebben a tekintetben Ruandát jellemzik.

⁶⁴ Jelen fejezet átdolgozott változata a Politikatudomány Online című folyóiratban (ISSN 2063-2215) áll megjelenés előtt.

⁶⁵ Glasius, M., de Lange, M., Bartman, J., Dalmaso, E., Del Sordi, A., Lv, A., Michaelsen, M., Ruijgrok, K. (2018): Research, Ethics and Risk in the Authoritarian Field. Palgrave Macmillan. <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2F978-3-319-68966-1.pdf>

Autoriter államok (vagy területek)⁶⁶ ismertető jegyei (Glasius et. al. idézi Coolye-t és Heathershaw-t, 2018: 6):

- az állam nem képes teljes mértékben egyenlő és szabad választásokat lebonyolítani;
- a szabad véleménynyilvánítás és a gyülekezés joga korlátozott;
- egyfajta önkényesség figyelhető meg a hatalom részéről, amely bizonytalanságot generál azokban, akik autoriter területen tartózkodnak.

Az imént felsorolt kritériumok teljes mértékben relevánsak Ruandára vonatkozóan. Annak ellenére, hogy Ruanda széles körű elismerésnek örvend az 1994-es népirtás óta produkált, a gazdaság, a politika, és a nemzetbiztonság területén megteremtett stabilitás, valamint az egészség- és oktatásügy területén létrejövő fejlődés okán. Nemzetközi szinten viszont továbbra is vitatott Ruanda politikai berendezkedésének demokratikus volta. A Human Rights Watch⁶⁷ és az Amnesty International⁶⁸ jelentései egy olyan autoriter elnyomó rendszerként tarják számon Ruandát, ahol az ellenzék nem képes valódi nyomást gyakorolni a népirtást követő időszak óta hatalmon lévő RPF-re és Paul Kagame elnök politikájára. Látszólagosan beszélhetünk ugyan többpártrendszerrel, és demokratikus választásokról, ám az RPF hatalma teljes mértékben megdönthetetlennek bizonyul. A ruandai politikai vezetéssel kapcsolatos negatív kritikák a 2013. szeptember 16-án lezajlott választásoknak köszönhetően újra napvilágot láttak. Számos gazdasági és politikai sajtó, köztük a The Economist nevű rangos nemzetközi hetilap hasábjain is szerepeltek a valódi demokrácia hiányát firtató írások. Egyesek szerint a látszatdemokrácia fenntartására Kagame elnöknek pusztán a nyugati donorok és befektetők miatt van szüksége.⁶⁹ Az esetleges politikai ellenfeleket pedig valamilyen úton igyekszik minél előbb kiiktatni a versenyből. Az eddigiek alapján szinte egyértelműsíthető volt, hogy a választást nagy többséggel (végül 76 százalékkal) az RPF nyeri (IPU, 2013).⁷⁰ Ahogyan Khris Berwouts⁷¹ fogalmazta meg a választások kapcsán publikált kritikájában, az RPF

⁶⁶Meg kell jegyeznünk, hogy az autoriter működés nem mindig ér véget az országok határaival, valamint az autoriter hatalom működése sem feltétlenül köthető egy adott területhez (Glasius et. al. idézi Coolye-t és Heathershaw-t, 2018: 6)

⁶⁷ Human Rights Watch (2017): Country Report on Rwanda. Forrás: <https://www.hrw.org/world-report/2017/country-chapters/rwanda>

⁶⁸ Amnesty International (2017): International Annual Report on Rwanda (2016/2017). Forrás: <https://www.amnesty.org/en/countries/africa/rwanda/report-rwanda/>

⁶⁹ The Economist: (2013): Safe and sorry – Rwanda elections. <https://www.economist.com/news/middle-east-and-africa/21586597-president-tightens-his-grip-safe-and-sorry>

⁷⁰ Forrás: http://archive.ipu.org/Parline/reports/2265_E.htm

⁷¹ Berwouts, Kris (2013): <http://africanarguments.org/2013/09/18/elections-are-too-important-for-rwandan-government-to-leave-to-the-whims-of-voters-by-kris-berwouts/>

hegemóniájának megtörhetetlenségét és az autokráciát tovább erősíti, hogy a szavazók nem voksolhattak egyéni jelöltekre, hanem kizárólag csak pártokra adhatták le szavazataikat, melyek a leadott szavazatok arányában delegáltak képviselőket a parlamentbe. A papírforma szerinti demokráciát – a valóságban azonban autokráciát – tovább erősítik az újonnan alakult pártok regisztrálással kapcsolatos nehézségei is. Ide sorolhatjuk továbbá a 2017 augusztusában lezajló elnökválasztást, amelyet 98,36 százalékkal Paul Kagame nyert. A 2003-ban életbe lépett Ruandai Alkotmány alapján (3. fejezet 101-es bekezdés)⁷² az elnök mindössze két (hét évig tartó) ciklus erejéig töltheti be ezt a pozíciót. Ám a 2015-ös referendum következtében, amikor is Kagame népszavazásra bocsátotta a ciklusok korlátozásáról szóló kérdést (a voksolás demokratikus volta természetesen ismételten kétségbe vonható), az elnök immáron határtalan ideig töltheti be a pozíciót⁷³. A témakört a ruandai választási rendszerrel tárgyaljuk bővebben.

A következőkben a kutatók szakmai és személyes tapasztalatait mutatjuk be az autoriter (tekintélyelvű) területen végzett terepmunkákat illetően (Glasius et. al., 2018: 7-9): A szabadság, valamint a szabad véleménynyilvánítás korlátozásának okán korlátozott rálátása van a kutatónak magára az autoriter területre a kutatás kontextusában. Számos esetben ugyanis csak felszínes vizsgálat, egyoldalú kommunikáció fogadása lehetséges. A kutatási eredmények nem kommunikálhatók teljes egészében vagy cenzúramentesen. Jelen esetben számomra előnyt jelent az, hogy a disszertációm magyar nyelven készítem el. Ezáltal mentesülök ugyanis attól a kritikától, amely adott esetben a ruandai kormány vagy a különböző kormányközeli NGO-k és oktatási intézmények részéről érne, esetleg megakadályozná azt, hogy további terepmunkákat folytassak az országban. Mindezek tekintetében teljes őszinteséggel írhatok a kutatóútam során átélt élményekről, illetve fogalmazhatok meg adott esetben bizonyos intézményeket vagy folyamatokat érő kritikát. Természetesen az angol nyelvű írásaimnál figyelek és figyeltem arra (főként az első terepmunkámat követően, amikor már szervezés alatt állt az újabb kutatóút), hogy ne legyek túlzottan kritikus, hiszen az alááshatja a későbbi kutatásaim sikerességét. Erről az öncenzúra tárgyalásánál szólok bővebben. A civilek jogainak (erőszakos) megsértése vagy korlátozása esetén az adott autoriter terület gyakran egy népes börtönként láttatja magát a kutató számára. Az állam úgy jelenhet meg a kutató fejében, mint egy olyan szervezet, amely letartóztatja a disszidenseket, zaklatja az újságírókat, weboldalakat tör fel, és leveri a különböző demonstrációkat. Különbséget kell

⁷² The Constitution Of The Republic Of Rwanda (2003):

<https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/64236/90478/F238686952/RWA64236.pdf>

⁷³ Gettleman, Jeffrey (2015): Rwanda Votes on Extending Term of President Paul Kagame.

<https://www.nytimes.com/2015/12/19/world/africa/rwanda-referendum-paul-kagame.html>

tenni az olyan autoriter államok között, amelyek állandóan rettegésben tartják az állampolgáraikat és tartóztatják le az újságírókat (például Észak-Korea), és az olyan országok között, amelyek „finomabb” módszerekkel gyakorolják az elnyomást vagy szabályozzák a lakosaik mindennapjait. A tekintélyelvű országokban számos állampolgár szerint nem rosszabb az élet, mint a demokratikus berendezkedésű országokban. A Glasius et. al. kutatócsoport tagjainak beszámolóí értelmében hajlamosak voltak azt feltételezni, hogy az adott állam hivatalnokai mind elnyomást gyakorló korrupt emberek, az aktivisták pedig a jó oldalon állnak. Ennek ellenére azt tapasztalták, hogy az államigazgatásban dolgozók jól informáltak és nyitottan beszélnek a politikai rendszerüket érintő problémákról. Az autoriter berendezkedésű államokban végzett terepmunka legnagyobb gátja nem is az elnyomó rendszer maga, hanem annak önkényessége és bizonytalansága, amit a benne élők, valamint az ott kutatók számára jelent. A demokratikus államokban ugyanis (anélkül, hogy az adott ország minden törvényével tisztában lennének) világos képünk lehet arról, hogy mi minősül legális vagy illegális cselekedetnek. Ezzel szemben a tekintélyelvű rendszereknél nem egyértelmű, hogy mit tehetünk, vagy nem tehetünk meg. Az autoriter rendszerekben is vannak ugyanis jogszabályok, ám ezeket nem alkalmazzák következetesen, azok adott esetben ellentmondanak egymásnak, vagy éppen a megsértésük nem von maga után szankciót. Mindezen tényezők olyan bizonytalanságban tartják tehát a kutatót, amelyben nem kap biztos képen arról, vajon melyik esetben lépi át azt a határt (amit Glasius et. al piros vonalnak nevez), amelyen túl tevékenysége vagy kommunikációja nem elfogadható az adott területen (ahol a helyiek ugyanezen a bizonytalanságtól szenvednek). A kutató valószínűsíthetően nem jelent magas fokú kockázatot vagy fenyegetettséget a tekintélyelvű rendszerre vonatkozóan, illetve előrebocsátható az is, hogy a kutató nem lépi át a „piros vonalat”, a veszélye viszont mindig ott van annak, hogy valamilyen probléma történik. Az autoriter területek úgynevezett kulturális elemmel is rendelkeznek. A tekintélyelvű rendszer ugyanis nem csak az állam és a párt tevékenységéről, hanem arról is szól, hogy az állam önkényes magatartása a társadalmi kapcsolatokat érintő bizalmatlanságot és bizonytalanságot idéz elő az emberekben (Glasius et. al., 2018: 8).

IV.1.1. Kutató az autoriter államban

Fontos még kiemelni, hogy Glasius et al. kutatócsoportjának a tagjai a könyvük megírása során hajlamosak voltak sztereotipikus dichotómiában gondolkodni: „mi nyugatiak és ők, a helyiek.” A kutató az autoriter politikai berendezkedésű államokban végzett terepkutatás során a

helyiekkel szemben (főleg a szegény országok esetében) kitüntetett helyzetben van. Ha bármely körülményeknek köszönhetően túl veszélyessé válik az adott ország, a kutató a következő repülővel bármikor elhagyhatja az adott helyszínt. Az említett kutatók nem a legszegényebb országokban végeztek terepmunkát, és általában nem a leghátrányosabb társadalmi csoportok tagjaival, hanem a középosztállyal és az elittel készítették interjúkat (Glasius et. al., 2018: 7-9). Ehhez a ponthoz kapcsolódik Loyle⁷⁴ munkássága, aki tanulmányában saját tapasztalatait összegezve a Ruandát kutatási célként választó kollégákat látja el tanácsokkal. Loyle meglátása szerint a Ruandát kutató szakemberek körében egyre nagyobb a konszenzus abba az irányba, hogy az országot egy olyan hibrid rezsimnek tekintik, amely egyaránt rendelkezik autoriter és demokratikus rendszerekre vonatkozó tulajdonságokkal. Ez a hibrid rezsim pedig kutatás szempontjából olyan szürke területtel (angol kifejezés: grey area) bír, amelynek vizsgálata technikailag megengedett, de gyakorlatilag limitált vagy hivatalosan tiltott, de adott szervezetek nevében vagy speciális körülmények között tolerált (Loyle, 2016: 923). A szürke terület jelenléte folyamatos bizonytalanságban tartja a kutatókat empirikus munkájuk sikeres végzése tekintetében. Mindezek ismeretében Loyle két csoportot különít el a kutatók interjúkészítésére vonatkozóan: azok a kérdések, amiket a kutatók feltehetnek (angolul: allowed to ask), és azok a kérdések, amiket a kutatók feltesznek (angolul: do ask). Az utóbbi legtöbbször a kutatók öncenzúrájának a terméke, hiszen a kutatók a lehetséges következményektől való félelem okán kérdéseik feltevését érintően gyakran biztonságosabb vizekre eveznek (Uo., 2016: 924). A ruandai kormány alapvetően két fő témára vonatkozóan fogalmaz meg szigorú tilalmat. Az egyik a népirtás, a másik pedig az etnikai kérdéskör. Mióta az RPF átvette a hatalmat, senki, sem, a kutatók, sem a helyiek nem érdeklődhetnek az illető etnikai hovatartozásáról. 1994 júliusa óta ugyanis úgymond eltörölték a hutu és tuszi népcsoport kategóriákat, és a helyüket a „mi mind ruandaiak vagyunk” diskurzus vette át. Ezen korlátozások egyértelműen limitálják tehát az adott kutató terepen végzett munkásságát, hiszen rendkívül nehézkes például úgy informálódni a meginterjúvált személy genocídium során átélt tapasztalatairól, hogy nem kérdezhetjük meg a saját etnikai identitásáról (Uo., 2016: 925). Fuji ruandai terepmunkája során például a kormány tiltásainak köszönhetően interjúalanyait nem választhatta ki etnikai hovatartozásuk mentén, nem kérdezhetette meg, hogy az adott egyén hutu vagy tuszi népcsoportához tartozott. (Loyle idézi Fuji-t, 2016: 926). Egy másik példaként Davenport és Stam kutatását érdemes kiemelni, akik a népirtás során életüket

⁷⁴ Loyle, Cyanne E. (2016): Overcoming Research Obstacles in Hybrid Regimes: Lessons from Rwanda. *Social Science Quarterly* V. 97. issue 4., pp. 923-935.

vesztettek etnikai hovatartozását próbálták feltárni. Eredményeik értelmében a 800.000 áldozat fele a hutu etnikai csoporthoz tartozott, amiről egy Ruandában megrendezésre kerülő konferencián előadást tartottak. A ruandai Belügyminisztérium megszakította a prezentációt és az ország azonnali elhagyására kényszerítette a két kutatót, valamint kitiltotta őket az országból (Loyle, 2016: 925). Érdekes még kiemelni a 2002-ben törvénybe iktatott alaptörvényi rendelkezést (Rwandan Organic Law no. 47/2001)⁷⁵ amely amellet, hogy tiltja a népirtás ideológiájának terjesztését, egyben meg is akadályozza a genocídiumról való diskurzusok diverzitásának lehetőségét. A törvény egyrészlről azért jött létre, hogy megakadályozza egy újabb etnikai konfliktus létrejöttét, másrészlről viszont, ha a törvény megfogalmazását vesszük szemügyre, akkor láthatjuk, hogy az RPF politikai ellenfelei, a külföldi kutatók, valamint a média ellehetetlenítéséről van szó (Uo., 2016: 926). Begley 2008-ban terepmunkája⁷⁶ alkalmával az RPF népirtás ideológiájára, illetve az ezzel kapcsolatos diskurzusok erőszakos betiltására (azaz az RPF folyamatosan fennálló erőszak tevékenységére) vonatkozóan végzett kutatást. Megállapítása szerint az RPF folyamatosan fennálló erőszak-tevékenysége nem csak öncenzúrára kényszeríti a helyieket, hanem félelemben is tartja őket. Begley többek között arról is ír, hogy amikor nem tett fel provokatív kérdéseket a népirtásra vagy az azt követő poszt-konfliktusos időszakra vonatkozóan, akkor az interjúalanyok RPF szimpatizánsnak gondolták őt. Ismételten a piros vonalról, a szürke zónáról illetve a még megengedett vagy már kényes kérdések szűk határmezsgyére vonatkozóan láthatunk egy példát. Véleményem szerint Begley tanulmányának egyik legfontosabb mondanivalója, amikor a következőt írja: a Ruandában végzett kutatómunka sikerességének feltétele a kutató azon képessége, amellyel el tudja magáról hitetni, hogy ő mindenkinek az oldalán áll (Begley, 2013: 74-77). Ahogy arról a korábbiakban is szót ejtettünk, az RPF a népirtás és több társadalmi kérdéskör esetében is egyoldalú kommunikációt folytat. Ebből következően nehéz valóban releváns, felszín mögé látó, hiteles kutatást folytatni Ruanda esetében. Ezen kihívások és a történelem mesélést érintő vizsgálatok mélyebb megértése okán az *oral history* módszerét és Erin Jessee munkásságát érdemes áttekintenünk (Jessee 2011 és 2017).

⁷⁵ Rwanda: Law No. 47/2001 of 2001 on Prevention, Suppression and Punishment of the Crime of Discrimination and Sectarianism. Forrás: <http://www.refworld.org/docid/4ac5c4302.html>

⁷⁶ Begley, Larissa (2013): The RPF Control Everything! Fear and Rumour under Rwanda's Genocide Ideology Legislation In Thomson, S., Ansoms, A., Murison, J. (eds.): Emotional and Ethical Challenges for Field Research in Africa. The Story Behind the Findings. Palgrave Macmillian. pp. 70-83.

IV.2. Oral history

Ahogy Károly írja: „Az *oral history* egy tudatosan megszervezett interjú két ember között, amelynek célja egy történeti jelentőségű esemény, cselekvés felidézése”. Ilyen kutatási tevékenység végzésekor az interjúztató kellő jártassággal rendelkezik az adott esemény kapcsán, valamint törekszik minél több információ felszínre hozására, amely például egy memoár esetében nem kerülne megemléítésre. Meg kell viszont jegyezni, hogy az emlékezés nem feltétlenül hiteles, „a múlt és jelen állandóan keveredik” (Károly, 2007). Ehhez kapcsolódóan az utóbbi években az etnográfusok, történészek, valamint a különböző társadalomtudósok módszertannal kapcsolatos kutatásai esetében egyre nagyobb figyelem irányul az úgynevezett kollektív emlékezésre irányuló írásokra. A kollektív emlékezet megnehezíti a társadalomtudósok dolgát, hiszen az általában egy olyan uralkodó, nyilvános vagy éppen hivatalos diskurzusként van jelen, amely során az egyéni emlékezet (is) egyfajta kényszerítő folyamat részként összeolvad a domináns emlékezettel (Jessee idézi Ryan-t és Thomason-t, 2017: 2). A hatalmi elit által generált *oral history* vagy történelemmesélés tehát úgymond elnyeli az egyéni történeteket, mivel egyoldalúan mutatja be a múlt történéseit. Ez a fajta diskurzus jellemzi az imént bemutatott autoriter politikai berendezkedésű államokat is, esetünkben a ruandai népirtást. Ahogy Jessee írja, a szóbeli történelemátadás, például interjúk készítése esetén, jelentős korlátozó tényezővel rendelkezik, különösen abban az esetben, ha egy magasan átpolitizált kérdést választunk kutatási témaként. Jessee, aki 2007 és 2012 között három kutatómunkán vett részt Ruandában, a kormány (vagy az éppen aktuális hatalom) által képviselt hivatalos álláspontra vonatkozóan egyre több kritikát fogalmazott meg. Ez a hivatalos nézőpont ugyanis például Ruanda esetében a diktatórikus rezsimnek kíván legitimációt és szilárd alapokat adni. Az antidemokratikus politikai berendezkedésű államokban tovább nehezíti a kvalitatív interjúk kutatás lebonyolítását, hogy a kormány által képviselt vélemény vagy a történelemi aspektussal ellentétes vélemények nyilvánosan nem kapnak hangot. Ezt jeleztük a korábbiakban Glasius et. al. és Loyle kutatásai kapcsán. Ebből adódóan, ha egy interjúalany a kormánnyal kapcsolatos kritikát fogalmaz meg, annak személyét a kutató igyekszik védeni. A kutatás publikálása során pedig bizonyos mértékben cenzúrázza azt. Jessee kutatásainak publikálása során nem a kormány által személye ellen irányuló esetleges támadásoktól, hanem a kutatásban résztvevő interjúalanyok biztonságának elvesztésétől tartott (Jessee, 2011: 288). A magasan átpolitizált környezetben készített interjú azért bizonyul nehézkesnek, mert az interjúalany határozottan próbálja meggyőzni a kutatót az események történéseinek egy bizonyos álláspontjáról. A kutató viszont elsősorban a saját kérdéseire

szeretne választ kapni (Uo., 2011: 293). A közelmúltbéli népirtás, valamint annak következményei, illetve az autoriter politikai berendezkedés olyan erőteljesen átpolitizált környezetet teremtettek, amelyben a kormányzópárt nyilvános bírálata nem kap teret, a szabad véleménynyilvánítás tehát korlátozott.

Jessee egy 2017-ben megjelent írásában a ruandai „single story”, azaz az egy oldalú történelem-mesélés veszélyeiről ír az *oral history* kontextusába helyezve. Tanulmányában a három kutatóútja során készített interjúi alapján négy olyan ikonikus történetet elemez, amelyek egyértelműen kapcsolódnak a népirtást követő időszakban jelenlévő kollektív emlékezethez. Jessee kiemeli, hogy ezen történetek megismerése fontosnak bizonyul abból a szempontból, hogy valós képet kapjunk a Ruandában poszt-konfliktusos időszak óta máig fennálló politikai és etnikai feszültségekről. Másrészt viszont a kutatóknak körültekintően egy szélesebb kontextusba ágyazva szükséges ezen ikonikus történeteket elemezniük, hogy ne járuljanak hozzá ahhoz a jelenleg RPF által működtetett egyoldalú diskurzushoz, amely a kormány legitimitását helyezi biztos alapokra (Jessee, 2017: 4). Mindezekből következik, hogy ma Ruandában a történelem-mesélés könnyen politikai cselekvéssé alakul, a ruandai 'story telling' tehát politikai cselekvést hordoz magában. Az interjúk elemzéséhez ebből következően feltétlenül szükséges figyelembe venni az egyén élettörténetét, valamint a fennálló társadalmi, történelmi és politikai környezetet (Uo. 2017: 8). A következőkben Jessee által leírt négy ikonikus történet egyikét emelném ki, majd pedig hozzáfűzöm a saját reflexióimat a tekintetben, hogy én mit tapasztaltam ezen történetekről a két terepmunkám során:

„Sosem leszek újra tuszi” ('I'll never be a Tutsi again'): A Kigaliban található népirtás emlékmúzeum (Kigali Genocide Memorial Center – KGMC) gyermek áldozatokról szóló részlegében található egy fotó, amely egy később meggyilkolt tuszi gyereket ábrázol, akinek az utolsó szavai azok voltak, hogy „sosem leszek újra tuszi”. A Jessee által készített interjúkban ez a szóhasználat az interjúalanyok által elmesélt történetekben a narrátor barátaira, illetve kifejezetten az ismerős gyermek áldozatokra volt jellemző. Az említett mondat egyből reprezentálja a hutu szélsőségesek gyermekek ellen elkövetett brutális cselekedeteit. Alátámasztja az RPF által prezentált a narratívát, amely szerint a népirtást a tuszik ellen követték el. Hangsúlyossá válik a gyermeki ártatlanság, amely során a gyermek esetében zavar tapasztalható saját etnikai identitását érintően, illetve láthatóvá válik az a jelenség, amely szerint a tuszi identitást nem választani, hanem örökölni lehet (Uo. 2017: 11). Ahogy arra a nőtörténeti fejezet részben is rávilágítunk, a nők és gyermekek ellen elkövetett erőszak tabunak

számít az ősi ruandai kultúrában, ez a jelenség tehát még inkább hangsúlyozza a hutu milíciák kegyetlenkedéseit. Jessee még egy hasonló brutalitással meggyilkolt gyermek történetét írja le, Powert idézve (Uo. 2017: 12-13). Amint azt már jeleztük, a hutu és a tuszi etnikum tagjai között kötött házasságok okán keveredés volt megfigyelhető. Ez a népirtás során számos esetben vezetett családon belüli gyilkosságokhoz, illetve a család tagjainak országból történő kimenekítésének kényszeréhez. Ide kapcsolódik a Kibuye városban élő hutu nők története, akik mindketten tuszi férjet választottak maguknak. Az egyik nő úgy döntött, hogy a férjével együtt a hal meg, a másik nő viszont meg akarta menteni a tizenegy gyermekét. Mivel a férje tuszi volt, a gyermekeket is tuszinak kellett anyakönyveznie, így a család összes tagja a hutu katonák potenciális célpontjává vált. A hutu katonák biztosították ugyan az említett hölgyet, hogy megmenekülhet a gyermekeivel, mégis, amikor kilépett a templom falai elé, a hutuk megölték a gyermekeit. A legkisebb három éves kisfiúnak ezek volt az utolsó szavai: „Kérlek ne öljetek meg. Sosem leszek újra tuszi”. A hutuk mégis megölték őt. A történet tehát ismételten a két etnikum konfliktusát, az áldozat tuszikat és a bűnös hutukat mutatja be. Újra megjelenik a gyermeki ártatlanság és hutuk brutális kegyetlenségének jelensége. Tapasztalataim szerint az etnikai kérdéskör, a hutu és tuszi népcsoport okán, szintén egy olyan téma, amiről a hivatalos RPF által reprezentált történelmi értelmezésén túl csakis olyan emberrel lehet beszélni, akivel közeli bizalmi viszonyt ápolunk. Hivatalos interjúmban erről a kérdésről nem is esett szó, sosem tettem fel az interjúalany etnikai hovatartozására vonatkozó kérdést. Két beszélgetés alkalmával került szóba az etnikai kérdéskör. Jelen esetben szándékosan nem nevezem meg a történeteket elmesélő személyeket. Egyikük, aki tuszi származású, mesélte, hogy ő a népirtás idején nem tartózkodott az országban, hiszen még kiskorában Ugandába menekültek. Ebben az időszakban ugyanis már jellemző volt, hogy házakat gyújtogattak a hutuk. Majd azt is mesélte, hogy a genocídium idején rengeteg holttestet sodort a folyó Ugandába. Ebből adódóan az undor miatt egy jó ideig nem tudtak halat fogyasztani, mivel a halak a halottakat ették. A népirtást követően, amikor elmondása szerint „normalizálódott a helyzet” (azaz az RPF átvette a hatalmat – ez nem hangzott el, de valószínű, hogy ezt értette alatta), biztonságban hazatérhettek. Annak ellenére, hogy egyértelmű volt számomra az illető tuszi származása, maga a tuszi és hutu szavak nem hangoztak el a beszélgetés során. A következő diskurzus alkalmával, amikor arról kérdeztünk egy másik személyt, akivel korábban is többször folytattunk bizalmas beszélgetést, hogy ő meg tudja-e különböztetni a két etnikumot, akkor arról beszélt, hogy valójában itt Ruandában tilos kimondani azokat a szavakat, hogy hutu vagy tuszi. A két szó kiejtésénél ő is folyamatosan suttogott és közel hajolt hozzánk. Egyébként pedig hozzátette, hogy nem minden esetben

különböztethetőek meg a két etnikum tagjai, majd elmondta ugyanazokat az általános fizikai szinten, küllemben megjelenő eltéréseket, amelyeket a korábbiak során már ismertettünk. Ebből következik, hogy a személyes beszélgetések a kutatásom esetében esetenként legalább olyan fontos szereppel bírnak, mint a hivatalosan le szervezett és dokumentált félig strukturált interjúim. Ezekről a személyes beszélgetésekről nem készült hanganyag vagy jegyzet, a szállásomra visszaérve rögzítettem ezen diskurzusok tartalmát. A hivatalos narratíva esetében szintén meg tudom erősíteni a Jesse által leírtakat. Minden egyes múzeumban és emlékhelyen tett látogatásunk alkalmával kizárólag azt hallottuk, hogy „tuszik ellen elkövetett népirtás” zajlott le 1994-ben. A Kigaliban található népirtás emlékmúzeumban, az elnöki palota múzeumban (Presidential Palace Museum), valamint a Butare tartományban elhelyezkedő Murambi emlékhely (Murambi Genocide Memorial Centre) esetében is az idegenvezetők végig arról beszéltek, hogy népirtást a tuszik ellen követték el a hutuk. Habyarimana volt palotájában sem tudott választ adni az idegenvezető arra, hogy ki lövette le 1994. április 6-án az elnök gépét, egyes spekulációk szerint a gyilkosságért hutu szélsőségesek felelősek, de valószínű, hogy az igazság sosem derül ki. A múzeumokban tett látogatások érdekessége továbbá, hogy sehol sem lehetett hivatalosan fényképezni.

Jelen tények ismeretében felmerül a kérdés, hogy milyen módon végezhető vagy végezhető-e egyáltalán értékes empirikus kutatás Ruandában? Loyle 2006 és 2013 között végzett ruandai terepmunkáinak tapasztalata értelmében három olyan tényezőt emel ki, amelyek jelentősen megkönnyítik a kutató munkavégzését a hibrid rezsimek esetében (Uo., 2016). A továbbiakban Loyle pontjai alapján mutatom be a saját tapasztalataimat:

1. A terepmunka helyszínének és körülményeinek ismerete: Ahogy Loyle írja, mielőtt megérkezünk a terepre, annyi információt szükséges gyűjtenünk az adott ország kultúrájáról, biztonságról, öltözködési szokásokról (különösen hivatalos megjelenés esetében), szükséges kutatói engedélyekről és tiltott kutatási témákról, amennyit csak lehetséges. A biztonsággal, a különböző engedélyekkel és vízummal kapcsolatos előkészületek különösen fontosnak bizonyulnak a hibrid rezsimek területén végzett terepmunkák esetében, hiszen az adott ország külön monitorozhatja és ellenőrizheti a kutatót. Loyle például Ruandában történő komolyabb empirikus munkavégzése előtt egy rövidebb tanulmányút keretében konzultált a helyi kutatókkal, és egy évvel a kutatóút konkrét megkezdése előtt elindította a kutatói engedély megszerzésének folyamatát (Uo., 2016: 928). Esetemben a második terepmunka alkalmával (amikor az empirikus anyagom javarésztét gyűjtöttem) rendelkeztem helyismerettel, így tudtam, hogy mire számíthatok, melyek azok a speciális kritériumok, amelyekkel szemben

például egy európai országban végzett kutatásához mérten kifejezetten nagy figyelmet kell fordítanom. Ez hozzásegített továbbá ahhoz, hogy második kutatóutamkor megfelelően felkészülten érkezzem a helyszínre. A helyszín ismeretét további olyan csoportokra bontottam, amelyek az én kutatásom lebonyolításának sikerességére erős befolyással bírtak.

Fehér nő: Fehér nőként (és férfiként is természetesen) négy hétig egyedül kutatni egy afrikai országban több szempontból is kihívásokkal teli feladatnak bizonyul. A fehér bőr azt is jelenti ebben az esetben, hogy egyesült államokbeli és európai országból, azaz az Afrikaiakhoz mérten gazdag országból, mondhatni magasabb társadalmi csoportból érkeztem. Ruandában még mindig nagyon magas a nőkkel szemben elkövetett fizikai- és szexuális erőszakok száma. Ebből adódóan felhívták a figyelmemet, hogy sötétedés (azaz este 6 óra) után semmiképpen se közlekedjek egyedül az utcán. A hotel recepciósja (20-25 év körüli nő), akivel alkalmanként rövidebb beszélgetések folytattam, mesélte, hogy az egyik nap, este munkából hazafele menet két férfi kirabolta, elvitték a táskáját. Ezt is egy intő példának vettem tehát. Annak ellenére, hogy Ruanda igen fejlett turizmussal rendelkezik, a fehér ember legtöbb esetben még mindig nem minősül megszokott látványnak, a helyiek általában tehát megbámulják őket vagy pénzt kéregetnek (különösen a piac környékén, valamint a rurális területeken). Érdekes, hogy még mindig él bennük az a hit, hogy a fehér emberek gazdagok. Egyik alkalomkor például, amikor interjúzni tartottam az egyik helyszínre, odalépett hozzám egy 15 év körüli fiú, hogy nem támogatnám-e az ő iskoláztatását. A nagyfokú rendőri és katonai jelenlét, valamint az ország egyik fő bevételi forrásaként szolgáló turizmus okán a ruandaiak felé folyamatosan kommunikálják, hogy megfelelően viselkedjenek a külföldiekkel, így sokszor európai mivoltom miatt is biztonságban éreztem magam. Negatív tapasztalat mindössze egyszer ért, amikor témavezetőmmel és egy kollégámmal sétáltunk a hotelhez vezető úton, ahol két 50 év feletti földmunkás halad el mellettünk és dühösen, kinyarwanda nyelven szólt hozzánk pár szót, amiből annyit értettünk, hogy „muzungu”, azaz fehér emberek.

Társadalmi tőke: Első kutatómunkánk alkalmával a skóciai St. Andrews-i Egyetem kutatócsoportjához való csatlakozás következtében alkalmunk volt a kormányhoz tartozó befolyásos emberekkel találkozni. A ruandai Honvédelmi Minisztériumban (Ministry of Defence) tett látogatásunk során az általános tudnivalókat bemutató előadást követően James Kabarebe honvédelmi miniszter válaszolta meg kérdéseinket. A beszélgetés során szó esett a nők katonai szerepvállalásáról, melynek tekintetében Kabarebe elmondta, számos katonanő vesz részt például a béketeremtésben, valamint a légierőnél, mely területeken jobban is teljesítenek, mint férfi kollégáik. Kabarebe hozzátette, nem azért szorgalmazzák a társadalmi

nemek közötti egyenlőség kialakulását, mert valahonnan hallották, hogy ez divatos dolog, hanem azért mert tudják, hogy helyes és szükséges. A miniszter megjegyezte továbbá, hogy a számok (mint például a ruandai nők politikai reprezentációját érintő kiugróan magas adatok) önmagukban még nem jelentik a kívánt cél elérését. Nem elég ugyanis a ruandai nők érdekének érvényesítése, olyan pozíció birtokába is kell, hogy kerüljenek, ahol új kihívásokkal és feladatokkal találkoznak, valamint a minőségi képviselést erősítik, tette hozzá. A minisztérium egyébként különböző programok révén támogatja a nőknek a hadseregbe történő jelentkezését, ugyanis jelenleg a nők száma elenyésző a katonai fegyveres kötelékekben. A Honvédelmi Minisztérium egyik prioritását képezi továbbá a nők elleni erőszak felszámolása. Az Önkormányzati Minisztériumnál (Ministry of Local Government) tett látogatásunkkor először prezentációk segítségével nyertünk betekintést az intézmény működésébe, majd pedig Vincent Munyeshyaka és Fatuma Ndangiza miniszterhelyetteseknek tehetjük fel a kérdéseinket. A genderkérdések ezen beszélgetés során is előtérbe kerültek. Ndangiza, mint női politikus ismertette, hogy a minisztériumnak komoly kihívásokkal kellett szembenéznie a népiártást követően, amikor hirtelen a korábbi 25-ről 34 százalékra ugrott a nők által vezetett háztartások száma. Lokális szinten is fontos szerepet kap tehát a női érdekérvényesítés kérdésköre, mely az Önkormányzati Minisztérium tevékenységének is része. Prof. Silas Lwakabamba-val, az oktatási miniszterrel folytatott találkozásunk alkalmával a lányok és nők oktatásba történő integrációjáról esett szó, melynek tekintetében Ruanda a szubszaharai Afrika országai között jól teljesít ugyan, de a felsőoktatásban, valamint a PhD-t szerzettek között alacsony a lányok száma. A megbeszélést követően Lwakabamba velünk tartott az elnökkel szervezett találkozásunkra is.

Ezek a találkozások abból a szempontból alapozták meg a második terepmunkámat, hogy a kutató engedély (amelyről a későbbiekben szólok) megszerzése viszonylag könnyen sikerült, hiszen kormány szimpatizáns, magas beosztású személyekkel történő személyes találkozókat referenciaként tudtam használni. Ezen túl pedig ismételten felfedezhetjük az autoriter rendszerekre jellemző azon sajátosságot, ahol a rendszer irányítói úgymond le akarják nyűgözni a külföldi kutatót, így egyszerűbben lehetőséget biztosítanak a magas beosztású kormány közeli személyekkel való találkozásra, mint mondjuk egy nyugat-európai országban. Ez is része tehát a ruandai propagandának, amelynek szerves elemét képzik a genderkérdésekben elért eredmények, mint például a nők kiugróan magas országgyűlési reprezentációja. Ezeken a beszélgetéseken, amelyek egyértelműen diplomáciai kapcsolatépítésről szólnak ruandai részről, az általuk preferált narratívák hangzanak el. Arra

ösztönzik tehát a kutatókat mindezek által, hogy ezt a pozitív képet jelenítsék meg és hangsúlyozzák kutatásukban. A beszélgetés résztvevői minden érdeklődésünkre készségesen válaszoltak és rendkívül felkészültek voltak a társadalmi nemek témájában, annak ellenére, hogy az nem feltétlenül tartozik szorosan a szakmai tevékenységükhöz. Mindezekből láthatjuk, hogy a genderkérdéskörre irányuló nemzeti stratégiák horizontális irányúak, minden területet áthatnak (legalábbis kormányzati szinten).

Kutatási engedély megszerzése: Ahhoz, hogy kormányzati szervek képviselőivel, parlamenti politikusokkal és civil szervezetekkel készíthessek interjúkat, egy hosszú (összegésében 4 hónapon át tartó), úgynevezett engedélyezési folyamaton (affiliation process) kellett keresztülmennem. Fogadó intézményem a Ruandai Egyetem Gender Intézete (University of Rwanda Centre for Gender Studies), témavezetőm pedig az intézet vezetője Dr. Jolly Rubagiza volt, akivel előző terepmunkám alkalmával ismerkedtem meg. A kutatói engedély megszerzése érdekében pontosan meg kellett adnom, hogy hol akarok interjúkat készíteni, valamint a teljes interjú kérdéssort is mellékelnem kellett. Egy úgynevezett etikai nyilatkozat (Research Ethical Approval) kitöltése is szükséges volt, amelyben arról biztosítottam a jelentkezőmet elbírálókat, hogy lehetőség szerint diktafonon rögzítem az interjúkat, azokat pedig biztonságos helyen, a jelszóval védett laptopomon tárolom. Az interjúalanyok nevét pedig csak a saját beleegyezésükkel használom, egyébként anonim módon tüntetem fel az interjú során elhangzottakat. A kutatási engedélyt valószínűsíthetően sosem sikerült volna megszereznem, ha nem ismertem volna Jolly Rubagizát, valamint előző kutatóutunk alkalmával nem találkoztunk volna az oktatási miniszterrel. Az engedélyt elsőként a Ruandai Egyetem, majd pedig az Oktatási Minisztérium hagyta jóvá. A kutatási engedély maga egy körülbelül 15 oldalas anyag, amit minden interjúmra magammal vittem.

Nyomtatványok: Az afrikai egyetemek céljai között szerepel, hogy minél több külföldi, főként európai és egyesült államokbeli intézménnyel építsenek ki kapcsolatot, így a tudósokat általánosságban előszeretettel fogadják. Az engedélyeken túl tehát minden esetben vittem magammal a névjegykártyát, valamint a kinyomtatott megkereső levelet is. Alapvetően mindenből vittem több példányt, annak ellenére ugyanis, hogy Kigaliban például kiváló wifi szolgáltatás működik, ahogy azt első utamkor megtapasztaltam, a nyomtatás és a fénymásolás egyáltalán nem bizonyul egyszerű feladatnak. Hiába van több helyen a városban kiírva, hogy lehet nyomtatni, a nyomtatók általában nem működnek.

2. Kreativitás és rugalmasság a kihívások kapcsán:

Rugalmasság: Azt hiszem a rugalmasság és ez mellett a türelem az a két tényező, amelyekre leginkább szükségem volt az interjúk sikeres megszervezéséhez és lebonyolításához. Minden egyes interjú leszervezéséhez az interjú előtt fel kellett keresnem a helyszínt, továbbá szükséges volt leadnom a kinyomtatott megkereső levelet, valamint a kutatási engedélyemet. Ezt követően mindig elmondták, hogy telefonon majd keresni fognak, de erre legtöbbször nem került sor, így az NGO-k és a kormányzati szervek esetében mindig én hívtam vissza őket időpont egyeztetés céljából. Leginkább precíznek a kormányzathoz kötődő szervezetek, mint például a MIGEPROF és a GMO bizonyultak, a civil szervezetek már nem nevezhetőek ennyire pontosnak. Többször előfordult, hogy a leegyeztetett időpontban felkerestem a helyszínt, az illető viszont nem volt jelen, vagy azért, mert elfelejtette a megbeszélést, vagy pedig egyszerűen elfelejtett tájékoztatni, hogy vidéken lesz. Ilyen esetekben újabb találkozót egyeztetünk, amikor sikerült lebonyolítanunk az interjút. Természetesen ezekben az esetekben gondolhatunk arra is, hogy az illető el akarta kerülni az interjút. A parlamenti politikusokat érintő interjúim szervezésében nagy segítségnek bizonyult Spesioza Nyiraneza, az FFRP szóvivőjének tevékenysége, aki számos interjúalany elérhetőségét megadta számomra, valamint időpontokat is egyeztetett a politikusnőkkel. Itt is adódott természetesen olyan eset, amikor elfelejtették jelezni számomra, hogy az interjúalanyom ma nem jött be dolgozni, így miután két órát vártam rá, sem tudtam megcsinálni az interjút.

Szintén rugalmassággal kapcsolatos élményünk volt, amikor azonnal a helyszín elhagyásra vonatkozó felszólítást élhettünk át a Gikondo nevű börtönben⁷⁷ tett látogatásunk alkalmával. A népi társaság büntetésével elítélt rabokkal történt beszélgetésünket követően még lett volna egy hivatalosan leegyeztetett megbeszélésünk, ám néhány perces várakozás után minden indok nélkül közölték, hogy el kell hagynunk a helyszínt. A látogatásunk érdekessége volt továbbá, hogy mindenféle biztonsági átvilágítás nélkül jutottunk be az épületbe. A börtön területén pedig szabadon sétálhattunk. A rabok, főként a nők, szóba elegyedtek velünk, miközben kezükben éles pengével éppen kosarakat készítettek. Számomra nagyon meglepő, esetenként ijesztő volt, hogy a rabok gillette pengével a kezükben (gyakorlatilag társaikat vagy a látogatókat is bármikor életveszélyesen megsebesíthetik vagy megölhetik) mozoghatnak a börtön területén. Meglepetésként ért a válasz, amit több női rab megkérdezése után kaptam arra vonatkozóan, hogy miért ítélték el őket. Többen ugyanis azt válaszolták, hogy abortusz okán kaptak

⁷⁷ A börtön 1930-ban épült, más néven Kigali City Prison-nek hívják, látogatásunk idején igazgatója: J. Mugisha.

letöltendő börtönbüntetést. Ekkor tudtam meg, hogy Ruandában tiltott az abortusz (erre a témára a családtervezés tárgyalásakor térek vissza). Láthatjuk tehát, hogy a ruandai nők reprodukív jogok terén is hiányt szenvednek. Egy enigmát fedezhetünk fel, hiszen valójában sem politikai jogai, sem reprodukív jogai nincsenek a nőknek, a parlamentarizmus pedig szintén nem működik. Mégis a genderstratégiák hazájának nevezik az országot. Erre a kérdéskörre az interjúk elemzésénél ismételten visszatérek. A börtönt érintően ismételten egyfajta túlzott engedékenységgel figyelhető meg véleményem szerint az ellenőrzés hiánya, valamint a rabok szabadsága okán. Ezzel szemben, amikor a belvárosban a különböző épületekről és szökőkútról készítettem fényképeket, megszólított a rendőr és mondta ne fényképezzek, valamint meg kellett neki mutatnom, hogy milyen képeket készítettem. Itt pedig túlzott szigorítást láthatunk, amely teljes mértékben ellentétes a börtönben tapasztaltakkal. Hasonlóan rugalmasságot követelt egy másik börtönben, a Nyanza Correction Centre-ben tett látogatásunk, ahol Edward Wakubirwa igazgatóval folytattunk beszélgetést. Ezt követően pedig bejártuk a börtön területét, ahol a rabok teljesen szabadon közlekedhettek. Végezetül pedig a börtön zsúfolt részébe nyílt lehetőségünk sétát tenni. A börtönigazgató fegyver és további börtönőrök kísérete nélkül a több ezer rab között kalauzolta végig a kutatócsoportot. Ebben az esetben én nem rendelkeztem kellő rugalmassággal, veszélyesnek ítéltém meg a helyzetet, így megvártam a többieket. Szerencsére nem adódott probléma. Az viszont bizonyos, hogy a fogva tartottak féltékenyül tisztelik a börtön igazgatót, akinek elmondása szerint teljes mértékben problémamentes a rabok viselkedése. Ilyenkor felmerül a kérdés a kutatóban, hogy vajon milyen fenyegető módszerek alkalmazásának köszönhető a fogvatartottak kitűnő magatartása. Erre vonatkozóan választ nem kaptunk, csak a börtönigazgató biztosított minket arról, hogy minden rendben lesz.

Sajtó: A ruandai elnök, Paul Kagame kabineti tárgyalótermében tett látogatásunkat követő napon a helyi New Times⁷⁸ nevű újság hozta le a csoportképünket azzal a címmel, hogy a skóciai egyetem korlátlan számú PhD ösztöndíjas helyet biztosít a ruandaiak számára⁷⁹. A cikk érdekesség abban rejlik, hogy ez a kijelentés sosem hangzott el a megbeszélésen, az esetleges kooperációról pedig csak szó esett, megállapodás viszont nem történt. A Kagameval történő beszélgetésünk estéjén az aznapi híradóban egy közel öt perces összeállítás volt látható rólunk, amelyben a St. Andrews-i Egyetem diákjai elismerően nyilatkoznak a ruandai infrastrukturális, gazdasági és egyéb fejlődésről, valamint csodálatukat fejezik ki az országban elmúlt 20 évben

⁷⁸ A cikkhez tartozó internetes oldal: <http://www.newtimes.co.rw/section/read/187236>

⁷⁹ A cikk címe angolul: Scottish varsity offers Rwandans unlimited PhD scholarships

végbemenő változás okán. Mindezekből láthatjuk tehát, hogy látogatásunkat propagandaként használta fel a ruandai kormány és média. Az ország pedig, szem előtt tartva a nemzetközi kapcsolatok és kooperációk építését, folyamatosan igyekszik jó viszonyt kialakítani a külföldi kutatókkal, amely a minisztériumoknál, valamint az elnöknél tett látogatásunknál tett látogatásunkat legitimálták. Mindezekhez természetesen hozzájárult továbbá Hazel Cameron, skót professzor tevékenysége, aki több mint tíz éve, hallgatókat bevonva folyamatosan vesz részt ruandai terepmunkákon, így jelentős társadalmi tőkével rendelkezik az ország befolyásos embereit illetően.

3. Az interjúalanyok tisztelete: öncenzúrát alkalmazva szándékosan nem tettem fel olyan kérdéseket, amelyek provokatívnak minősülnének vagy unszimpátiát váltanának ki. Interjúalanyaim politikai nézetével ellentétes véleményeket sem fogalmaztam meg, mivel szinte mindegyikük RPF szimpatizáns volt, igyekeztem a pozitív élményeket és a magas beosztású személyekkel való találkozásokat hangsúlyozni. Ha interjúalanyaim nem akartak egy adott témáról beszélni, akkor azt tiszteletben tartottam, nem erőltettem a további hasonló kérdéseket. Érdekesség, hogy míg a kormányzati- valamint a civil szervezeteknél készített interjúim során interjúalanyaim engedélyezték a hangfelvétel készítését, addig a politikusok egyik esetben sem preferálták azt. Az országgyűlési képviselőkkel készített interjúim során végig jegyzetelnem kellett, a begépett szöveget pedig visszaküldtem nekik átnézésre és korrektúrára, amennyiben arra igény bizonyult. A legtöbb esetben ugyanis interjúalanyaim erre nem tartottak igényt. A korrektúrázás során pedig csak kisebb, nem jelentős változtatásokról beszélhetünk. Az interjúk minden esetben angol nyelven készültek. A mellékelt begépett interjúk angol nyelven olvashatóak.

IV.3. A ruandai gendertéma kutatásának előnyei és hátrányai

Az imént ismertetett módszertani nehézségek ellenére mégis meg kell jegyeznem, hogy kutatásomat érintően privilégizált helyzetben voltam, hiszen az interjúalanyok döntő többsége előszeretettel állt rendelkezésemre az interjúk szervezése és lebonyolítása kapcsán. Ennek okát a témaválasztásomban látom. A társadalmi nemek témája, illetve a kiugróan magas női parlamenti reprezentációs arány ugyanis egy olyan eredmény és kérdéskör, amire az ország büszke, és nemzetközi környezetben is folyamatosan promotálja azt. Kagame például az ENSZ 'He for She' kampányának egyik meghatározó alakja, ahogy a program honlapján írják:

bajnoka.⁸⁰ Kagame rendszeresen szólal fel a nemek közötti egyenlőség megteremtését szorgalmazó fórumokon, ahol követendő példaként mutatja be a Ruandában elért eredményeket. Ezekről, illetve magáról a He for She programról az interjúk elemzése során írok bővebben. Az ország imázsát növeli tehát, ha külföldi kutatók ezen téma iránt érdeklődnek, illetve pozitív színben tüntetik fel azt. Többek között ezért is igyekszik a kormány ellenőrizni a külföldi kutatók munkáját. Abban az esetben, pedig ha a kutató az RPF által képviseltekkel ellentétes álláspontot mutat, akkor a korábban említett példákon keresztül láthatjuk, hogy hazaküldik és/vagy kiutasítják az országból. A gender téma favorizálását alátámasztja, hogy minden esetben, mikor a politikusokkal vagy kormányzati intézményekkel interjúztam, az interjúalanyok első mondata az volt „*Köszönjük, hogy Ruandát választottad kutatásod céljával*”. Mivel egy-egy helyszínen (például az országgyűlésben) többször is jártam, már ismerősként üdvözöltek, rendkívül közvetlenül és barátságosan viselkedtek velem. Illetve hangsúlyozták, hogy örülnek annak, ha országuk egyre inkább a társadalmi nemek közötti egyenlőség témájában is (szemben a népirtásról szóló vizsgálatokkal) a nemzetközi kutatási témák részévé válik. Az interjúra minden esetben gondosan felkészültek, azt sosem bízták a véletlenre, mindig előzetesen át kellett adnom vagy el kellett küldenem a kérdéseket. Mindezek tekintetében ismételten fel kell tennem a kérdést, hogy ez ilyen, az adott országban vizsgált, népszerű kutatási téma esetében milyen mértékben juthatunk releváns információkhoz. Esetünkben ugyanis a módszertani nehézséget nem az jelenti, hogy az interjúalanyok nem akarnak beszélni a témáról, hanem az, hogy egyfajta álláspontot képviselve nyilatkoznak arról. Hasonlatosan a Jessee által már ismertetett 'single story' nézőponthoz, amelynek hátránya, hogy egyetlen politikai állás- és nézőpontot hallunk a megkérdezettektől. Számos esetben ugyanis az interjúalanyok nem csak a saját történetüket akarják elmesélni a külföldi kutatónak, hanem az adott politikai aspektusról akarják meggyőzni a kérdezőt. Egyben reményt is látnak a kutatóban, aki majd nemzetközi szinten elterjeszti az ő történetüket. Illetve gyakran előfordul, hogy az illető szándékosan meg akarja tévesztetni a kutatót (Jesse idézi Kathlen Bee-t, 2011: 295). Ilyenkor a felszín mögé látás bizonyul kihívásokkal teli feladatnak a kutató számára, mindazok mellett, hogy tudatában vagyunk bizonyos kérdések tiltott voltát illetően. Itt mindenképpen segíthet, ha az adott témában jártas helyi tudósokkal, esetleg az országban hosszabb ideje élő külföldi tudóssal tudunk beszélgetni. Ezt a nehézséget úgy igyekeztem áthidalni, hogy az interjúk során olyan témákra is rákérdeztem, amelyek nem szerepeltek a hivatalosan leadott vagy elküldött kérdéssorban. A gendertémával kapcsolatos interjúk,

⁸⁰ Forrás: ENSZ He for She: <http://www.heforshe.org/en/impact/paul-kagame>

valamint beszélgetések a későbbiek során kerülnek elemzésre. Ahogy azt már a bevezetőben jeleztem, az interjúimat egy félig-strukturált interjú szempontsor⁸¹ alapján készítettem el. Az interjúalanyokat pedig hólabda módszer segítségével választottam ki. A dolgozat 2. mellékletében található a félig strukturált interjúkat és a beszélgetéseket tömörítő táblázat. Az interjúk elemzésére a társadalmi nemek témája mentén egy későbbi fejezet alkalmával kerül sor.

Jelen fejezetre vonatkozóan összefoglalásként megjegyezhető, hogy az autoriter államban történő vizsgálat során számtalan olyan kihívással és korláttal kerül szembe a kutató, amelyekhez kénytelen adaptálódni. Véleményem és tapasztalataim szerint mégis adódik lehetősége arra a kutatónak arra, hogy esetenként valóban rávilágítson egy-egy probléma vagy kérdéskör hátterére, illetve gyökerére.

⁸¹ Az interjú szempontsor az 4. mellékletben található.

V. A RUANDAI NŐK POLITIKAI ÉS CIVIL SZEREPVÁLLALÁSÁT ELŐSEGÍTŐ INTÉZKEDÉSEK 1994–2017

Jelen fejezetben azon törvényeket és közpolitikai döntéseket mutatom be, amelyek pozitívan hatottak a ruandai nők politikában és civil szférában betöltött képviselőre. Elsőként a poszt-konfliktusos időszakra (1994-2003) koncentrálok. Ezt követően a 2003-ban elfogadott, új, liberális-szellemű alkotmány társadalmi nemek közötti egyenlőségre vonatkozó részeit elemzem. Majd pedig a Társadalmi Nemek Intézményrendszerének elemeit tárgyalom. Végezetül pedig szólok a ruandai választási rendszerről, illetve 2003 és 2017 közötti időszakra vonatkozóan elemzem a nők országgyűlési arányát. Teszem mindezt abból a célból, hogy azzal érveljek, hogy a népiirtást követő időszakban jelentősen megváltozott a ruandai nők politikai és társadalmi helyzete. Számos olyan joggal lettek ugyanis felruházva, amelyek birtoklása a korábbiakban lehetetlennek bizonyult számukra.

V.1. A népiirtás következményei és a genderkérdéskörök előtérbe kerülésének okai

Ruanda és a segélyezés egyedi kontextusa

A nők, gyermekek, valamint az idősek szenvedték el leginkább negatívan a népiirtás következményeit. A tragikus eseményekért pedig ők voltak a legkevésbé felelősek. A kialakult demográfiai egyenlőtlenség, amelynek következtében a nők és a lányok a lakosság közel 70 százalékát alkották 1994-ben, hatványozottan hátrányosan érintette a nőket. A ruandai statisztikai adatok szerint a háztartásonként átlagosan két gyermek maradt árva.⁸² (UNICEF Rwanda Progress Report, May 1994 – March 1995 és JEEAR4, 1996: 29). Röviden, a teljesség igénye nélkül néhány adatot érdemes kiemelni annak érdekében, hogy tisztában legyünk a ruandai helyzet súlyosságával, valamint a segélyezési politikák struktúráival. A ruandai esethez hasonló széles spektrumú humanitárius tevékenység sem volt valaha ilyen komplex vagy dinamikus⁸³. A számok tekintetében 1994 áprilisa és decembere között körülbelül 1,29 billió

⁸²A gyermekek súlyosan traumatizálódtak, 10-ből több mint 9 gyermek vesztette el valamelyik közeli hozzátartozóját a népiirtásban. A 64 ruandai gyermek válaszai alapján készült statisztikák szerint az alábbi adatok érhetőek el: valaki a családban meghalt 91%; mindkét szülő meghalt 38%; fiú vagy lánytestvér halt meg 67%; látott valakit meghalni vagy megsebesülni 56% (UNICEF Rwanda Progress Report, May 1994 – March 1995 és JEEAR4, 1996: 29).

⁸³ Világbank Emergency Recovery Program két donor találkozásra került sor, 1994 szeptemberében és októberében Párizsban. A találkozót két fő kérdéskör mentén szervezték (JEEAR4, 1996: 29): 1. Segítségnyújtás a kormánynak, hogy el tudja kezdeni a helyreállítást a kulcsjelentőségű gazdasági és társadalmi szolgáltatások tekintetében. A fenntartható gazdaság kialakításához szükséges intézményi keretek és kapacitás újjáépítése, egy koherens gazdasági közpolitikai keret meghatározása. 2. Privát szektor és munkahelyek létrehozása.

dollárnak megfelelő összegű segély érkezett a humanitárius ügynökségek részére a nemzetközi közösségtől. Az Európai Unió Bizottsága, valamint az USA biztosították a hivatalos források legnagyobb részét, ketten együtt az összes forrás közel 50 százalékát (JEEAR3, 1996: 25). Az összes forrás 50 százaléka az ENSZ két szervezete, az UNHCR és a WFP (World Food Program) csatornáin keresztül került folyósításra (JEEAR3, 1996: 25). A segélyezések azóta is folyamatosan működnek. A későbbiekben kitérünk arra, hogy a poszt-konfliktusos, illetve az azt követő időszakban a genderkérdések mentén milyen kooperáció valósul meg a nemzetközi civil szervezetekkel a genderkérdések mentén. Ahogy azt a következőkben is látni fogjuk, minden siker ellenére a nemzetközi donorok többször fejezték ki aggályaikat Ruanda felé, többek között a jövedelmi egyenlőtlenségek, valamint a mindent felülről irányító autoriter rezsim okán. Ettől függetlenül Ruanda továbbra is óriási pénzüsszegeket⁸⁴ kap olyan nagy donoroktól, mint az USA, az Egyesült Királyság (UK), a Világbank és az Európai Bizottság (Zorbas, 2011: 103-104). Zorbas szerint a következő négy tényezővel magyarázható az, hogy minden negatívum ellenére Ruanda továbbra is töretlenül részesül a donorok támogatásában: a népiértés miatt érzett büntudat és egyedi helyzet (különlegesség); a ruandai kormány donor barát nyelvezete és tevékenysége; az afrikai sikertörténetek iránti vágyakozás; az USA és UK támogatását élvező RPF politika (Uo., 2011: 104).

Ruanda mint polypore állam

Bizonyos szinten beilleszthető Ruanda azon tendenciába, amely jelenleg Európában, az EU és egyes kelet-európai országok közötti kapcsolat esetében zajlik. Az EU a szoft módon normatív és normalizáló hatalma működik ugyan, ám egyes tagállamok olyan államokat építenek ki, amelyek ezen normáknak többségében nem felelnek meg. Ezt az EU-n belüli illiberális trendeket képviselő államműködést Pető és Grzebalska a polypore állam fogalmával jellemzi: *“ez az újonnan létrejövő tapló-szerű képződmény ott él, ahol a fa megsérült, ahol nem működik jól, és onnan kiindulva épít ki egy párhuzamos állami struktúrát, ami nem hoz létre mást, csak önmagát reprodukálja. Ez az állam három módon működik: letükrözi a működést, táplál egy új diskurzust (a másik erőforrásainak és ötleteinek felhasználásával) és átalakítja a társadalmat vezérlő értékeket.”* (Pető, 2017). Kiváló példaként szolgálhatnak ebben az esetben a tükrözésre a különböző kérdések, (mint például a nők munkaerőpiaci integrációja vagy a nők ellen

⁸⁴ Hivatalos adatokat nem találtam arra vonatkozóan, hogy pontosan mekkora összegekről van szó. Különösen a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésére irányuló programok esetében lenne az érdekes, hogy melyik szervezettől mennyi pénzt kap Ruanda, ám ezt a kutatásom alkalmával sem kívánták elárulni azon civil szervezetek képviselői, akikkel interjúztam. Mindössze annyi információt osztottak meg velem, hogy mely nemzetközi NGO-k támogatják a tevékenységüket.

elkövetett erőszak stb.) mentén létrejövő nőszerkezetek, amelyek száma kiugróan megnőtt ezen kelet-európai országokban. Ám ki kell emelni, hogy itt konzervatív nőszerkezetekről van szó, amelyek valójában kormányzati ál-civil szerkezetek (Uo., 2017). Erre vonatkozóan tökéletes példával szolgál Ruanda, hiszen az országban számtalan női civil szerkezet működik, ám ezek döntő többségébe gyakorlatilag teljesen állami kontroll alatt áll. Annak ellenére, hogy strukturálisan és tematika alapján az ENSZ által megszabott irányvonalak mentén építi fel ezen intézményeket és szerkezeteket. Ám ettől függetlenül Ruanda esetében is (mint ahogy napjainkban néhány EU-s tagállamban) főként a család részként, azaz anyaként és feleségként értelmezik a nőket. A későbbiekben látni fogjuk, illetve a nőtörténeti fejezet során is láhattuk, hogy sokkal kedvezőbb jogokkal bír az a nő, aki házasságban, mint, aki hajadon. Ahogy Pető is mondja. *“A polypore állam átveszi a meglevő intézményi mechanizmusokat és saját céljaira használja fel.”* Ugyanez igaz Ruandában például az ENSZ *“He for She”* kampánya esetében is (ezt egy későbbi fejezet során szemléltetjük részletesen). Egy újfajta, jelen esetben genderdiskurzust táplál tehát polypore államként Ruanda, amit a saját előnyére, azaz arra használ fel, hogy a külföldi segélyek segítségével, látszatdemokráciát reprezentálva közepes bevételű országgá váljon⁸⁵ (ahogy azt a Vision2020 tervében megfogalmazta). Ezen elv mentén próbálja újraformálni társadalmát, ami felszínesen sikerül is neki, ám ha mélyebbre nézünk (mint ahogy azt a következőkben meg is tesszük, és tettük a módszertani fejezetnél), láthatjuk, hogy a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtését célzó stratégiák a gyakorlati szinten nem valósultak meg. Ahogy Pető mondja *“Hogy ez az alternatív állami struktúra mennyire tud demokratikusan működni, az függ attól is, hogy milyen hagyományból jön létre”* (Uo., 2017). Tekintettel arra, hogy Ruanda nem rendelkezik demokratikus tradíciókkal egyértelmű, hogy a polypore állama sem tud működni ennek megfelelően. Ettől függetlenül Ruanda is úgy tesz, mintha egy liberális államként működne az ENSZ-ben. Fontos kiemelni, hogy a polypore nem *“ideologikus jelző (...) hanem egy működési formát ír le, ami a kormányzás lényege is.”* A következőkben tehát a genderkérdések mentén mutatjuk be ezt a fajta államműködést.

Az ország vezetését érintő változások tekintetében annyit érdemes kiemelni, hogy 1994. július 19-én az RPF 5 éves időszakra vonatkozóan átmeneti kormányt nevezett ki Nemzeti Egység

⁸⁵ A Világbank definíciója szerint a közepes bevételű országok (Middle Income Countries - MICs) az államok mérete, lakossága, valamint bevétele tekintetében egy heterogén csoportot jelölnek. A MICs tekintetében a Világbank alacsony és magas kategóriákat különít el. Az alacsonyabb közepes bevételű országok esetében a bruttó nemzeti jövedelem fejéenként 1006 és 3995 dollár közé esik. A magasabb kategóriába tartozó közepes bevételű országok esetében a nemzeti jövedelem fejéenként 3956 és 12235 dollár közé esik (Világbank, 2018). Forrás: <https://www.worldbank.org/en/country/mic/overview>

Kormánya (Government of National Unity) néven, és egyben vállalta az Arushai Egyezmény által alátámasztott hatalommegosztás elvének az alkalmazását. A kormány „nemzeti egység és megbékélés” néven egy olyan ideológiai programot fogadott el, amely egy „Új Ruanda” megteremtését volt hivatott elősegíteni. Már 1995-ben világossá vált, hogy az RPF nem tartja magát a korábbiak során ismertetett demokratikus elvekhez. 1998-ban az RPF bejelentette, hogy az ország biztonsága és békés demokráciába történő átmenete okán további 5 évvel növelik meg az átmeneti periódus időtartamát (Burnet, 2008: 365). Így alakult ki az úgynevezett poszt-konfliktusos Ruanda, amely hivatalosan 1994 júliusától, a népirtás végétől 2003 szeptember-októberéig, az új alkotmány bevezetéséig, illetve az első demokratikusnak mondott választások kiírásáig tartott. Az 1998-as évben megkezdődő demokratizálódási folyamattal párhuzamosan az RPF egyre inkább vált autoriterré. A hatalommegosztás illúziója tehát nem jelentett más, mint az RPF hatalmának folyamatos növekedését. A szabad véleménynyilvánítás lehetősége egyre csökkent, az RPF pedig sorra számolta fel a független civil szervezeteket és az ellenzéki pártokat. A „jó kormányzás” és a „biztonság” megteremtésével fémjelezve egy demokratikus „álruhába” bújtatott autoriter rendszert épített ki lépésről lépésre az RPF (Burnet, 2008: 365-366). Ruanda polypore állam mivolta tehát alátámasztja az előző fejezet során bemutatott autoriter állam sajátosságait. Láthatjuk továbbá, hogy a társadalmi nemek közötti egyenjogúság megteremtésére irányuló stratégiák is ebben az anti-demokratikus keretrendszerben valósulnak meg.

V.2. Nők társadalmi szerepét befolyásoló politikai és civil kezdeményezések a poszt-konfliktusos időszakban (1994–2003)

Jelen fejezet részben elsőként kitérek azon ENSZ konferenciák ismertetésére, amelyek 1994 után kerültek megrendezésre. Ezt követően a nők RPF-ben betöltött szerepéről szólok. Majd pedig a civil szervezetek működését mutatom be, középpontba helyezve a népirtást követően formálódó, nők érdekérvényesítésével foglalkozó NGO-kat. Mindezekre azért van szüksége, hogy betekintést nyerhessünk azon politikai és társadalmi folyamatokba, amelyek a poszt-konfliktusos időszakban jellemezték a ruandai társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtését.

V.2.1. A népirtást követően megrendezésre kerülő ENSZ konferenciák (Peking és Dakar)

Mageza-Barthel kötetében⁸⁶ kifejezetten azt vizsgálja, hogy miként jelennek meg a ruandai közpolitikában az ENSZ és egyéb szupranacionális nemzetközi szervezetek által képviselt gendernormák. Különösen fontos ezen terület poszt-konfliktusos időszakban történő nyomon követése, hiszen ebben az időszakban kerültek megalapozásra a 2003-ban elfogadott új, liberális szellemű alkotmány női emancipációra vonatkozó irányelvei és törvényei. Nemzeti szinten Ruandában a nők emancipációjának kérdéskörét érintve ezen ciklus alapvetően két fő témakör köré épült: nők jogainak megváltoztatása a már létező jogrendszerben, valamint a nők gazdasági forrásokhoz való hozzáféréseinek szabályozása. A ruandai nők (politikuskok, civil szervezeti vezetők és civilek), akik aktív részvevői voltak ezen folyamatnak, próbáltak a saját országuk, az ENSZ, valamint egyéb nemzetközi szervezetek által képviselt érdekek között egyensúlyozni a tárgyalásokat érintően (Uo., 2015: 77). A genderközpontú új jogok és közpolitikák bevezetésének tekintetében szerencsésnek mondható a ruandai időzítés, ugyanis nem sokkal a népirtást követő évben, 1995 szeptemberében került megrendezésre az elméleti fejezetben már említett ENSZ Nők Negyedik Világkonferenciája Pekingben, amelyen a ruandai nők is személyesen képviseltették magukat. Maga az időzítés egy másik szempontból is kedvezett Ruandának. Ahogy azt már az előző fejezetrészekben jeleztük, az afrikai államok az 1990-es évek időszakában sorra vezették be a nemi kvóta rendszerét. Uganda, a Dél-afrikai Köztársaság, Namíbia és Mozambik mind Ruanda előtt alkalmazták a nemi kvótát, valamint hirdették meg a nők fokozott emancipációját, így Ruanda mindenképpen részesévé vált a nemzetek közötti feminizmusnak, valamint az említett országok példáin keresztül alakíthatta ki saját társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésére vonatkozó folyamatait (Bauer-Britton, 2006: 26). A ruandai delegációt Aloisea Inyumba⁸⁷, az újonnan megalakult RPF

⁸⁶ Mageza-Barthel, Rirhandu (2015): Mobilizing Transnational Gender Politics in Post-Genocide Rwanda. Ashgate, England

⁸⁷ Fontosnak tartom röviden ismertetni Inyumba életrajzát, hiszen Ruanda kiemelkedő politikusnőjeként egyben úttörője és élharcosa volt a ruandai nők emancipációjának. Aloisea Inyumba (1964-2012): Ugandában született tuzsi származású politikusnő. Édesapja még születése előtt egy tuzsik ellen elkövetett mészárlás következtében vesztette életét. Édesanyja rokonaival együtt Ugandába menekült. Inyumba az ugandai Makerere Egyetemen tanult szociálismunka és szociális igazgatás szakokon. Egyetemi tanulmányai alatt csatlakozott az RPF-hez, nem sokkal később a szervezet pénzügyi megbízottjaként sikeres adománygyűjtő kampányt szervezett az RPF részére. 1994-ben miután az RPF átvette a hatalmat Ruandában Gender Minisztérium vezetőjévé nevezték ki. Ugyanebben az évben kampányt szervezett a népirtás következtében árván maradt gyermekek örökbefogadására. Az UNICEF akkori ruandai képviselője, Noala Skinner egy „méltósággal teli, igazi aktivista a nők és gyermekek számára” jelzőkkel jellemezte Inyumvát. A Nemzeti Egység- és Megbékélési Bizottság (Executive Secretary of the National Unity and Reconciliation Commission) ügyvezető titkáráként is működött, alulról szerveződő (grassroots) programokat hozott létre, hogy segítse a ruandaiak lokális szintű együttműködését. 2011-ben újra kinevezték az akkor már MIGEPROF nevet viselő minisztérium, amely pozíciót haláláig töltött be. Inyuba torokrák miatt vesztette életét. A temetésén Paul Kagame méltatta, aki azt mondta, hogy Inyumba „az életét is odaadta volna az országért”. A temetésen többek között részt vett Ellen Johnson Sirleaf Libéria elnök asszonya, az akkori

kormány Gender Minisztere vezette. Egy kiemelkedő nőjogi aktivista és a Pro-Femmes társalapítója Véneranda Nzambazamariya vezette az NGO delegációt. Judith Kanakuze politikus és civil aktivista is jelen volt a pekingi konferencián. Fontos kiemelni, hogy a ruandai küldöttség több minisztériumi dolgozóval, valamint női és férfi kollégákkal egyaránt képviseltette magát. Hozzá kell tenni továbbá, hogy ezen képviselők szinte mind új, magas pozícióban lévő és nagyon fiatal politikusok voltak. Inyumba egy interjúbán megjegyzi, hogy többen mentek oda tőle megkérdezni, hogyan képviselheti ilyen fiatalon (ekkor 30 éves volt) az országát ezen a rendezvényen. Inyumba erre azt válaszolta, hogy ő hazájában az idősebb nők körébe tartozik, a népirtás során annyi embert elvesztettek, hogy ő fiatal, de egyben idős is (Mageza-Barthel, 2015: 80). Ezen jelenség, azaz a fiatal szakemberek magas és nagy felelősséggel járó feladatkörökbe történő helyezése mutatja az RPF azon politikáját, miszerint egy újfajta politikai irány vette kezdetét új szereplőkkel, akiket az RPF sajátjának tekintett. Mindezekről eltekintve egyértelműsíthető, hogy ezen fiatal vezetők váltak Ruanda társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtését célzó politikák megalkotóivá. A pekingi konferenciát lényegében az különböztette meg a korábbi hasonló eseményektől, hogy sokkal inkább képviselt egy politikai szemléletet, köszöntetően a normák hangsúlyozásának. Mageza-Barthel egy 2008-ban készített interjút idéz Inyumbától, amelyben arra vonatkozott a kérdésfeltevés, hogy nem minősült-e a problematikusnak egy ENSZ rendezvényen való részvétel nem sokkal az után, hogy az ENSZ kudarcot vallott a ruandai népirtás megelőzésében? Inyumba elmondása szerint ez nem okozott problémát, hiszen Pekingben kizárólag a genderkérdésekről esett szó, amely során a ruandaiak egyértelműen érvényesítették az érdekeiket és profitálni is tudtak. Az ENSZ konferencián történő részvétel ruandai részről megerősítést és elköteleződést jelentett abba az irányba, hogy Ruanda tagja az ENSZ-nek. A ruandai delegáltak pedig egy nagyobb fórum részeseként betekintheztek abba, hogy mely területek szorulnak további fejlesztésre a ruandai genderügyek tekintetében (Mageza-Barthel, 2015: 78-79). Érdekes még kiemelni a szintén 1994-ben, Dakarban megrendezésre kerülő konferenciát, amely a nők békefolyamatokban való szerepvállalása kapcsán különösen fontos Ruanda tekintetében (UN African Platform for Action, 1994: 16-17). Ezen a konferencián a konfliktust elszenvedett országok osztották meg a történeteiket, annak érdekében, hogy segítsék egymást a nemzeti béketeremtési folyamatokban. A konferenciát megelőzően az UNIFEM/AFWIC delegációja látogatott el Ruandába és Burundiba, hogy konzultáljon az ottani nőkkel abból a célból, hogy

republikánus amerikai elnökjelölt John McCain és felesége és Lillian Wong az Egyesült Királyság első ruandai nagykövete (Melevern, 2013).

sikeresebbé tegyék a békébe történő átmenet folyamatát. A Pro-Femmes civil szervezetet erős aktivitását mutatja, hogy a dakari konferencián már egy kész jelentést mutattak be a ruandai nők aktuális helyzetéről (Mageza-Barthel, 2015: 80). Ruandában a folyamat sikerességét segítette (amint azt már a korábbiak során jeleztük), hogy a társadalmi nemeket érintő kérdéskörök egyikét képezték azon kevés területeknek, amelyek esetében az RPF hajlandónak bizonyult egyenes, jövő orientált stratégiák elfogadására.

V.2.2. Ruandai nők szerepvállalása a Ruandai Hazafias Frontban (RPF)

Powley és Longman is külön elemzi az RPF és a nők kapcsolatát a népiertást követő időszakra vonatkozóan. Mindketten egyetértenek abban, hogy a ruandai kormány, azaz az RPF mint kormánypárt a nők emancipációját, valamint politikába történő integrációját a poszt-konfliktusos béketeremtési folyamatban kiemelten kezelte (Powley, 2005: 159; Longman 2006: 139). Nem csak a magas kormányzati pozíciókba, hanem lokális szinten is egyaránt neveztek ki női vezetőket. Az RPF is megnyitotta kapuit tehát a női politikusok előtt, valamint folyamatosan bővítette a nők jogköreit, elősegítve ezzel a ruandai nők emancipációját. Mindkét kutató párhuzamot von az RPF és az ugandai Museveni által vezetett Nemzeti Ellenállási Mozgalom (National Resistance Movement – NRM) között. Ezen párhuzam egyik markáns aspektusa, hogy az RPF Ugandában jött létre. A Ruandai Hazafias Frontot 1980-ban alapították az Ugandában élő ruandai tuszi menekültek. Ebben az időszakban (Milton Obote, ugandai elnök második ciklusában) mind a gazdasági ruandai migránsok, mind pedig a menekültek folyamatos zaklatásoknak voltak kitéve. 1982-ben például számos Ugandában tartózkodó ruandai menekült kísérelt meg visszajutni a hazájába, ám Habyarimana katonái visszatoloncolták őket, azzal az indokkal, hogy nincs elegendő föld számukra, ezért nem tudják őket fogadni (Longman, 2006: 140). Ezt abból a szempontból bizonyul fontosnak, hogy az RPF ugandai jelenléte okán folyamatosan hatott rá az ugandai politika, amelynek következtében a két párt közötti szervezeti és genderkérdéseket érintő párhuzamokat is megfigyelhetjük (Powley, 2005: 159). Az RPF katonai ága a Ruandai Hazafias Hadsereg (Rwandan Patriotic Army – RPA) szintén a Museveni Nemzeti Felszabadítási Hadsereghez (National Resistance Army – NRA) hasonló felépítést követett. Az RPA ugyanúgy, mint az NRA, a hatalomátvételt követően (Ruanda esetében 1994 júliusa) pártként definiálta magát. Az NRM és az RPF egyaránt fokozott hangsúlyt fektetett a nők jogainak kiterjesztésére, a politikába történő integrációjára, valamint mindkét ország bevezette a nemi kvótát (Uo., 2006: 140). A nők

országgyűlési képviselőre vonatkozó ruandai és ugandai összehasonlítást a későbbiekben tárgyaljuk. Bizonyos, hogy a ruandai nők nem csak attól az időszaktól kezdve játszottak mérvadó szerepet az RPF politikájában, amikor 1994 júliusában az RPF átvette a hatalmat, hanem már a párt vagy akkor még csak katonai szervezet ugandai jelenléte során is (Powley, 2005: 159). Rose Kabuye, az RPA-ban szolgáló ezredes Kagame egyik bizalmasaként volt ismert. 1994-ben Kigaliban polgármesteri, később pedig országgyűlési képviselői tisztséget töltött be, ahol a Biztonság és Védelem Bizottságot (Security and Defense Committee) vezette. A későbbiekben állítólag Kabuye kikerült Kagame bizalmi köreiből, ám még ekkor is befolyásos pozíciót töltött be a Politikai és Igazságügyi Bizottságban (Political and Judicial Commission). Paul Kagame első főtanácsadója is a nők közül került ki. Soline Nyirahabimana ezen a tisztségen túl a Nemzeti Emberi Jogok Bizottságának (National Commission for Human Rights) tagjaként is funkcionált, később pedig ruandai nagykövetségként működött Svájcban (Longman, 2006: 141-142). Ez a már Ugandában, a menekült státusz során erősödő női jelenlét egy olyan szilárd platformot jelentett a ruandai nők számára, amelyre az RPF Ruandába történő visszatérését követően egyértelműen lehetett építeni a poszt-konfliktusos átmeneti időszakban (Powley, 2005: 159). Ahogy Powley írja, a liberális retorika, valamint a genderérzékenység a RPF tagjainak sajátja volt, hiszen a Ruandából Ugandába menekülni kényszerült tuszi menekültek, valamint a folyamatos zaklatásnak kitett tuszi nők megtapasztalták a kirekesztés és diszkrimináció érzését (Uo., 2015: 159). A liberális szellemű alkotmányozó folyamat, valamint a genderérzékeny törvénykezés képét egyértelműen árnyalja az RPF, valamint Uganda esetében az NRM egypártrendszerként működő egyedurialma. Ebben az esetben feltehetjük a kérdést, hogy az RPF vagy az NRM mennyiben próbált saját autoriter hatalmának legitimációt adni a genderkérdések promótálása mögé bújva? A ruandai nők jogainak kiterjesztésére, valamint a politikai reprezentációjukra vonatkozó konkrét lépéseket a következőkben mutatjuk be. Az első átmeneti parlamentet az állítólagosan RPF dominancia alatt álló Politikai Pártok Fóruma (Political Party Forum) 1994-ben nevezte ki. Ekkor 10 női képviselő volt jelen az országgyűlésben. A 13 RPF képviselő között 3 nő szerepelt. 1999 után már a parlamenti mandátumok több mint egynegyedét birtokolták nők. Közvetlenül a 2003-as országgyűlési választásokat megelőzően 25,7 százalékos volt a női politikusok aránya (Burnet, 2008: 369). Kagame 2007-ben nyerte el az Afrikai Gender Díjat (African Gender Award). A "nők újjáépítés folyamatába" történő integrálásában, a "nemi erőszak elleni küzdelemben", valamint a nők és a lányok oktatáshoz, gazdasági fejlődéshez és tulajdonhoz való jogainak kiterjesztésében (különös hangsúllyal a rurális térségek esetében) végzett tevékenysége okán részesült díjazásban. Szintén ugyanebben az évben az UNDP támogatásával Ruanda adott

otthont a Társadalmi nemek, nemzetépítés: parlamenti politikusok szerepe (Gender, Nation Building: the Role of Parliaments) elnevezésű nagy nemzetközi konferenciának. A 400 tagú delegációban olyan jeles személyiségek jelentek meg, mint Ellen Jonhnsen-Sirleaf, Libéria (egyben Afrika első) elnök asszonya. A megnyitó plenáris előadását is ő tartotta, amelyben az RPF nőpolitikáját, valamint Ruanda társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtéséért tett munkásságát dicsérte. Ahogy azt Burnet is írja, a konferencia esemény is bizonyíték arra, hogy az RPF nőpolitikája jelentős támogatottságnak örvend nem csak Afrika, hanem nemzetközi szinten is. Az ilyen és ehhez hasonló események résztvevői (például politikusok és diplomaták) egy egyoldalú nézetet kapnak Ruanda helyzetéről, amelyben az RPF a ruandai nép megmentőjeként jelenik meg. Ennek köszönhetően a konferenciák közönsége, köztük számos diplomata, a ruandai társadalom „modernizálásában” és „racionalizálásában” élen járó Kagame és RPF szimpatizánssá válik, anélkül, hogy mélyebben megvizsgálná az ország autoriter politikai és korántsem demokratikus társadalmi helyzetét. Abban az esetben pedig, amikor az emberi jogi szervezetek képviselői súlyos szabálysértéseket jelentenek, vagy a kormány eltüntet egy-egy nem kívánatos politikust vagy diplomatát, akkor az RPF egy nem éppen megfelelő stílusú hozzáállása csak annyit mond, hogy „legalább ez nem népirtás”, majd pedig a nők emancipációja területén nyújtott sikereit méltatja (Burnet, 2008: 370-371). Ettől függetlenül mindenképpen meg kell jegyezni, hogy az RPF gazdasági lehetőséget lát a nőkben. Naivitás lenne tehát azt gondolni, hogy az ország vezetése kizárólag azért viszi véghez a genderrel kapcsolatos közpolitikákat, hogy jobban érezze magát az ország nőtársadalma. Véleményem szerint, Kagame azon elképzelése, miszerint Ruandát gazdaságilag versenyképesévé szükséges tenni, kizárólag a nők munkaerőpiaci integrációjával valósulhat meg. Ezen tervhez pedig egyértelműen kapcsolódnak a nemzetközi szervezetek liberálisnak mondott gendernormái, amelyek jó lehetőséget biztosítanak Kagame számára arra vonatkozóan, hogy „kijátssza a genderkártyát”, és elképzeléseihez a nyugati országokból, és a nemzetközi NGO-tól támogatásokat szerezzen, valamint jó fényben, a demokrácia és az egyedi ruandai gendermodell képviselőjeként tüntesse fel államát és saját magát.

V.2.3. Civil szervezetek a poszt-konfliktusos időszakban

Az ország civil szervezeteinek vizsgálata okán érdemes nagyon röviden áttekintenünk a Ruandában működő női NGO-k jelenlétét 1962-től, azaz Ruanda függetlenedésének időszakától. Azért, hogy szemügyre vegyük, milyen lényegesen változáson mentek keresztül a nők képviselésével foglalkozó ruandai civil szervezetek. A posztkoloniális Ruanda kifejezetten gyenge civil szervezeti hálózattal rendelkezett. Habyarimana MRND általi egypártrendszeri uralma gyakorlatilag minden politikai és társadalmi tevékenységet, köztük a női szervezetek munkásságát is ernyő alá szervezte. A nőket alapvetően jellemezte egy civil szervezeti aktivitás, működtek olyan liberálisabb, nők érdekeit képviselő civil szervezetek, mint a Trafipiro, ám az autoriter berendezkedés okán ezen szervezetek nem igazán kaptak szabad mozgásteret. Ezen kívül a hivatalosan kormányhoz tartozó civil szervezetek jelenléte volt megfigyelhető, amelyek egyértelműen a konzervatív nőképet hirdette (Longman, 2006: 135). A ruandai nő ebben az esetben tehát a nőtörténeti fejezet során már ismertetett családellátó, főként mint a férj és gyermekek támogatója jelent meg. Az 1980-as és 1990-es évek folyamán jellemző volt azon folyamat, amely során számos, a kormánypárttól független NGO jött létre, amelyek alapvetően nem politikai célokat fogalmaztak meg, hanem inkább gyakorlati úton próbáltak reagálni a társadalmi igényekre, megalapozva ezzel a ruandai civil szervezeti jelenlétet. Egyik ilyen tevékenységet a túlnépesedés, valamint a kávéárak drasztikus csökkenése okán a nők gazdasági problémáira vonatkozó segítségnyújtás jelentette, a nők ezen folyamatok miatt halmozottan hátrányos szerepben voltak, valamint a kormány különböző fejlesztési programjaiból is alapvetően kiszorultak. Ebből kifolyólag a ruandai nők számos női jogokat és érdekeket képviselő szervezetet alapítottak: ilyen NGO volt a Duterembere, amely a nők hitelhez való hozzájutását próbálta segíteni; a Haguruka, amely nők számára nyújtott jogi képviselést, valamint a Réseau des Femmes, amely Ruanda szerte szervezett női fejlesztési csoportokat (Longman, 2006: 136). Az 1990-es évektől Ruandában is megfigyelhetővé váltak a demokratizálódásért, valamint a politikai reformokért küzdő civil szervezeti aktivitások. Ezen tevékenységekből markánsan kivették a szerepüket a ruandai nők, magas pozíciókban képviseltették magukat az NGO-k és az újonnan szerveződő emberi jogi csoportokban is. Monique Mujawamariya alapította például a Ruandai Emberi Jogok és Állampolgárjogi Szövetséget (Rwanda Association for Human Rights and Civil Liberties) nevű szervezetet, amelynek az ügyvezető titkárként működött. A ruandai nők szerves részei voltak azon demonstrációknak, amelyek az MRND politikai monopóliumának megszüntetéséért folytak. Ezen kívül pedig egyre aktívabban vállaltak politikusi tisztséget az újonnan szerveződő

politikai pártokban (Longman, 2006: 136). Az MRND-n belül ide tartozik a korábbiak során már ismertetett Agathe Uwilingiyimana egykori oktatási miniszter, majd miniszterelnök asszony tevékenysége. A népirtást követő poszt-konfliktusos időszakban a ruandai női civil szervezetek egyértelműen aktív szerepet játszottak az ország újjáépítésében, a nők igényeinek artikulálásában, valamint a gendertémájú közpolitikák irányvonalainak kialakításában. Mivel a genocídium után az ország semmilyen fajta szociális hálózattal sem rendelkezett, ezen női szervezetek jelentették a túlélés zálogát több ezer ruandai nő számára. Az NGO-k olyan alapvető igényeket szolgáltak ki első körben, mint a nők élelemmel és ruházattal való ellátása, valamint a menedékhelyek biztosítása. Megállapíthatjuk tehát, hogy ezen, a legsérülékenyebb társadalmi csoportokat (nők és gyermekek) segítő női civil szervezetek bizonyultak a legaktívabbnak a poszt-konfliktus időszakban (Burnet, 2008: 371-372). Ahogy Powley fogalmaz ezen női civil szervezetek tevékenysége azt a vákuumot töltötte be, amelyre a traumatizált ruandai társadalomnak szüksége volt (Powley, 2005: 157). Számos új női civil szervezet alakult közvetlenül a népirtás után, ezek közül az egyik leginkább aktív az „1994. áprilisi Özvegyek Egyesülete” (Association of the Widows of April 1994) nevet viselő ernyőszervezet, amely alulról szerveződve (grassroots) nyújtott segítséget a férjüket elvesztetett ruandai nőknek. A szervezet egyben teret is biztosított az özvegy nők érdekérvényesítésére, amelyen keresztül nemzetközi NGO-k is tudtak gazdasági, orvosi és pszichológiai segélyezést csatornázni a rászoruló özvegyeknek. A másik, kulcsszereplőnek mondott ruandai civil szervezet az 1992-ben alapított Pro-Femmes, amely indulásakor mindössze 13 tagot számlált, a folyamatos létszámnövekedésnek köszönhetően 2006-ban már 41 fő volt a tagja (Burnet, 2008: 373). Nem lebecsülve az imént említett civil szervezetek munkásságát, érdemes kritikai perspektívából is megvizsgálni a ruandai civil szervezetek működését. Ruandában a népirtást követő poszt-konfliktusos időszakban történő átszerveződések okán különösen érdekes a nők civil szervezeti, valamint politikusi tevékenységének összefonódása. Egyik pozícióból a másikba történő átmenet figyelhető meg. Ahogy azt már említettük, civil szervezeti tevékenységeket érintően a korábbiakhoz képest is ugrásszerű aktivitás jellemezte a ruandai nőket az 1994 és 2003 közötti poszt-konfliktusos időszakban, ám a 2003-as országgyűlési választások, illetve a voksolás során elsőként életbe lépett kötelező jellegű nemi kvóta következtében számos volt civil szervezeti vezető vált parlamenti politikussá (Coffé, 2011: 9). Ahogy Bauer és Britton is írja, a női civil szervezeti vezetők ebben az időszakban egy olyan vékony vonalon mozogtak, amely a kormánnyal való kooperáció és a kormányzati testület tagjai között igyekezett különbséget tenni. Gyakorinak volt mondható Afrika azon jelensége is, miszerint a civil szervezeti vezetőitiszséget a nemi

kvóta bevezetése okán politikusi pályára cserélő újdonsült politikusnők, állásukat féltve, valamint a megszerzett egzisztenciális és anyagi biztonságot szem előtt tartva, sokkal inkább váltak az adott párt hű képviselőivé, mint a női jogok élharcosaivá. Ezen esetekben az önpromóció, valamint a hatalom csábítása győzött, és meg is szakadt a politikus civil szervezetekkel történő kooperációja. Azon jelenség is megfigyelhető volt viszont, amikor a női politikusok és a civil szervezeti vezetők (főként az újonnan parlamentbe kerülő politikusnők NGO-s múltja okán) között megmaradt a függetlenedési harcok során formálódott szoros együttműködés, amely a függetlenedést vagy polgárháborús időszakot követő kormány átláthatóságát és demokratikus jegyeit próbálta erősíteni (Bauer – Britton, 2003: 23-24). A ruandai civil szervezetekről szóló 2001-es törvény alátámasztja az imént ismertetett kritikákat. A törvény ugyanis kimondja, hogy hatalommal és kontroll gyakorlásával ruházza fel a kormányt a hazai és külföldi NGO-k menedzsmentjére és finanszírozására vonatkozóan. Mindezek értelmében a civil szervezetek céljai és működése összhangban kell, hogy legyen a kormány közpolitikai irányvonalával, valamint stratégiai terveivel. Azon NGO-nak tehát, amelyek nem tesznek eleget ezeknek a követeléseknek, megvonhatják a regisztrációját (Burnet, 2008: 376). A ruandai női mozgalmak sikeresek voltak ezen összehangolás tekintetében.⁸⁸ Maga a törvény szövegezése viszont egyértelmű bizonyítékot nyújt arra vonatkozóan, hogy miért olyan erőteljes a kormány és a civil szektor összefonódása az országban, illetve, hogy miért bizonyul lehetetlennek a kormány álláspontjával ellentétes társadalmi képviselet kialakítása. Érdemes még kiemelni a Burnet által idézett kutatást, amelyben ruandai egyetemi hallgatók végzetek vizsgálatot arra vonatkozóan, hogy a már végzett egyetemisták szakdolgozataiban milyen civil szervezettel kapcsolatos vizsgálatok kerülnek bemutatásra, illetve, hogy miként kezelik a civil szervezet fogalmát. A kutatás érdekessége, hogy NGO-k fogalmát szinte egyáltalán nem használták, inkább a helyi szintű kormányzati struktúrákat értették alatta. Ezt a látásmódot alapul véve tehát a civil szervezet és az állam közötti reláció abban nyilvánul meg, hogy a civil szervezet az állam igényeit szolgálja (Burnet, 2008: 376). Mindezekből következik, hogy a civil és a politikai szféra nehezen választhatók el egymástól

⁸⁸ Az USAID 2002-es jelentésében olvashatjuk, hogy a ruandai civil társadalom számos kihívással néz szembe, többek között túlzottan a kormány ellenőrzése alatt áll. A jelentés pozitívan nyilatkozik viszont a Pro-Femmes tevékenységéről, amely aktív szerepet folytat a közérdek formálásában. Az USAID a női civil szervezeteket nevezte meg a ruandai polgári társadalom legélénkebb szektoraként. A Pro-Femmes-t pedig azon kevés ruandai NGO-k egyikének nevezte, amelyek valós közéleti tevékenységet folytatnak. A sikeresség pedig a parlamentben helyet foglaló politikusokkal (főként nőkkel) történő kölcsönös együttműködésben rejlik. Ennek hátulütője viszont, hogy a kormánnyal való szoros együttműködés a Pro-Femmes függetlenségét kérdőjelezi meg (Powley, 2005: 158).

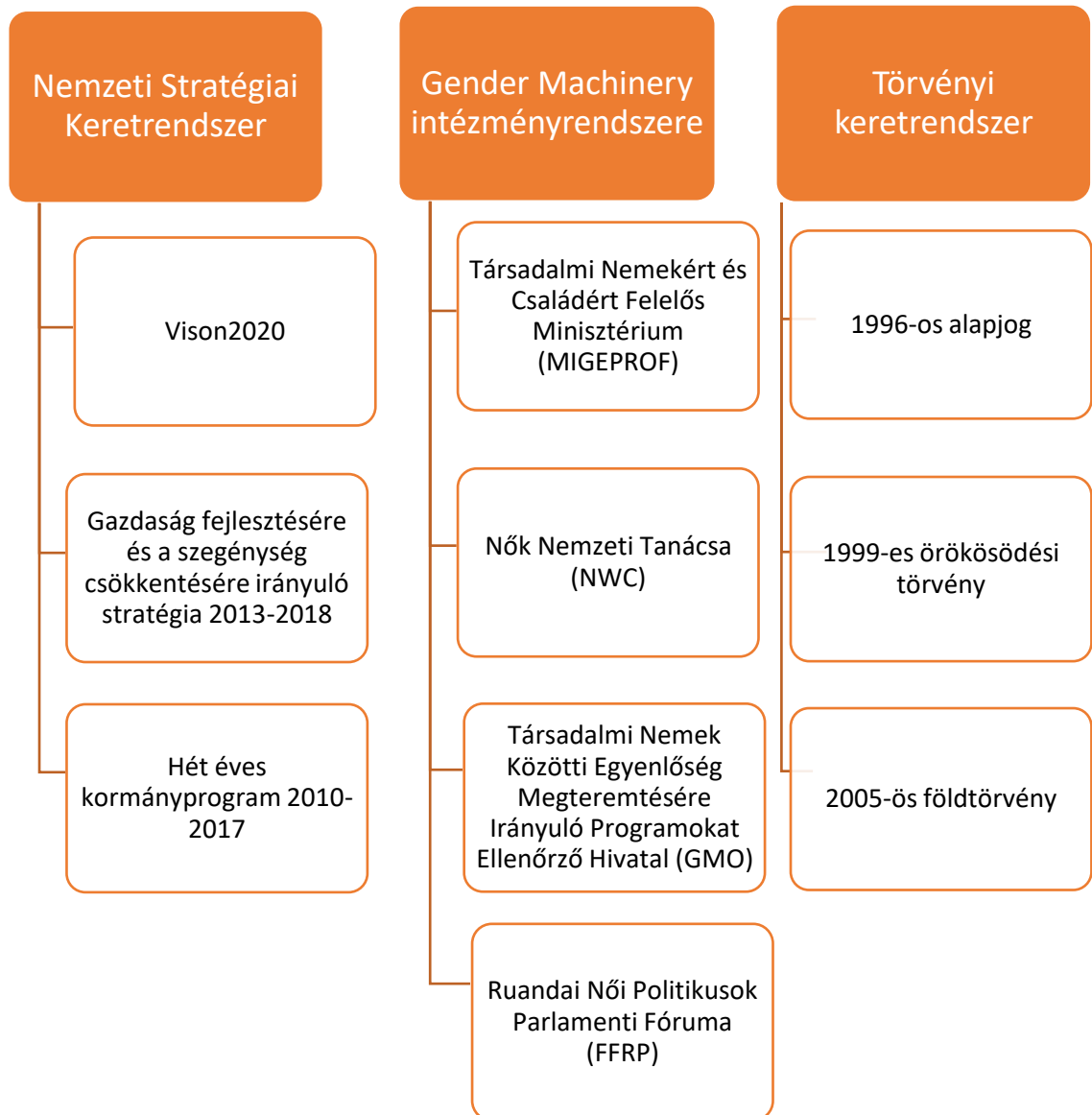
Ruanda esetében. A későbbiekben, az interjúk elemzésénél még bővebben kitérünk arra, hogy valójában mindkét terület a jelenlegi kormány irányítása alatt működik.

V.3. Genderstratégiák felépítése

Powley írja, hogy a nők érdekeinek hatékony képviselésének koordinálása okán a ruandai nők háromágú struktúrát fejlesztettek ki. Civil szervezeti részről a Pro-Femmes, végrehajtó hatalom szempontjából a MIGEPROF, törvényhozás oldaláról pedig a FFRP foglalkozott a nők érdekeinek sikeres artikulálásával (Powley, 2005: 157). Itt mindenképpen hozzá kell tenni, hogy ezt a struktúrát nem kizárólag a ruandai nők hozták létre. Jelen folyamatban véleményem szerint óriási szerepet játszott az RPF nőpolitikája, a nemzetközi donorok pénzügyi segélyezése, valamint az általuk előírt szoft gendernormákhoz történő adaptáció. Powley az említett három pillérű szerveződés sikerességének eredményeképpen a nők új alkotmány ratifikációjában történő aktív szerepvállalását emeli ki. A Pro-Femmes például folyamatos konzultációkat tartott a szervezeti tagokkal, valamint a rurális térségekben élő nőkkel. Ezt követően tárgyaltak az akkor nevén Gender Minisztérium (Ministry of Gender) és az FFRP képviselőivel, akiknek a konzultációk során szerzett tapasztalatokat tolmácsolták. Az érdekegyeztetéseket követően a három ág együttműködése olyan, az alkotmányozó bizottság számára benyújtott, közpolitikai ajánlasként öltött testet, amely genderérzékeny alkotmány megfogalmazását és a nők országgyűlési reprezentációjának növelését célozta meg. Abban az esetben, ha az alkotmánytervezet egy adott részlete a nők érdekeit képviselte, a Pro-Femmes olyan mozgósító kampányokat szervezett, amelyek keretében arra ösztökölte a nőket, hogy támogassák az alkotmánytervezet elfogadását (Powley 2005: 158). Powley publikációja óta viszont több mint tíz év telt el, és a ruandai genderstruktúra felépítése is változott, komplexebbé vált. Jelenleg Ruandában a Társadalmi Nemek Intézményrendszere nevet viselő négy pilléren nyugvó intézményrendszer biztosítja a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtését és fenntartását. A MIGEPROF, Gender Monitoring Office, a National Women's Council (NWC), valamint az FFRP. Ezen szervek tevékenységét nagyon röviden főként a poszt-konfliktusos időszakra vonatkozóan mutatom be, majd pedig a későbbiekben az e témakörben készült interjúimat elemzem. Mielőtt azonban rátérnék az intézmények részletes bemutatására, a következőkben egy általam szerkesztett ábra segítségével szemléltetem azt, hogy kormányzati részről a különböző törvények és intézmények mentén miként jelenik meg és válik szerteágazóvá a genderstratégia Ruandában. Mivel a szervezeti felépítés elég bonyolult,

jobbnak látom elsőként egy ábrán összegezni azon kormányzati keretrendszereket és intézményeket, illetve egymáshoz való hierarchikus viszonyukat. Az ábrán megjelenő szervek és keretrendszerek alapvetően magját és forrását képezik a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésére irányuló programoknak és stratégiáknak. Hangsúlyos, hogy ez egy szigorúan a ruandai vezetés, azaz az RPF által a poszt-konfliktusos időszakban megkreált, majd azt követően folyamatosan differenciált rendszer. Beszélhetünk természetesen külföldi tőke becsatornázásáról, azaz például az ENSZ támogatásáról, ám ez a felépítés Ruanda saját útja, saját nemzeti szinten kialakított rendszere. Megjelennek benne tehát például az ENSZ által reprezentált gendernormák, ám maga a rendszer felépítése egy egyedi ruandai példa. Nincs tehát a világon egy másik olyan ország vagy nemzetközi rendszer, amelyet a kelet-afrikai állam lemásolt volna. A következőkben ezen ábra tartalmát bontom ki és részletezem, folyamatosan középpontban tartva, hogy az adott területen miként jelentek meg a genderkérdések.

Ábra 2. Genderstratégiák megjelenése Ruandában

Saját készítésű ábra.

V.3.1. Társadalmi Nemek Intézményrendszere

1. Ministry of Gender and Family Promotion – MIGEPROF: Társadalmi Nemekért és Családért Felelős Minisztérium: 2005 óta viseli ezt az elnevezést. Maga a minisztérium 1994-ben, a genocídium lezárulta után alakult meg azzal a céllal, hogy intézményi keretet adjon az országban szerveződő, társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtését célzó intézkedéseknek (MIGEPROF, 2017). A korábban említett és hatékonyság szempontjából kétségbe vont demokratizálódás keretében a MIGEPROF „nemzeti választást” (országgyűlési választásról van szó) szervezett a poszt-konfliktusos időszakban annak érdekében, hogy a nők a kormány államapparátusának minden elemében, a legalsóbb helyi szinttől egészen a nemzeti szintig reprezentatív képviselőkhöz juszanak. Ám, ahogy Burnet írja, a választás nem biztos, hogy megfelelő szónak bizonyul az esemény leírására. Maga a voksolás ugyanis abból állt, hogy a jelen lévő nőknek fel kellett sorakozniuk az általuk választott jelölt mögött. A jelöltek viszont csak percekkel a szavazás előtt lettek kiválasztva, sem kampány tevékenységben, sem pedig nyilvános vitákban nem vettek részt. Ez a fajta választási módszer a továbbiakban is fennmaradt és egyre inkább elterjedté vált helyi szinten (Burnet, 2008: 368)⁸⁹. Ezek az alulról szerveződő nő struktúrák, amelyeket később nemzeti tanácsokká neveztek át, az alábbi funkciókat látták el: nők érdekeinek képviselete a különböző fejlesztési projektekben, a női ügyek kapcsán tanácsokkal látták el a helyi kormányzati struktúrákat, a politikában történő részvételre vonatkozóan oktatást nyújtottak a nők számára. Napjainkban a minisztérium mint központi kormányzati intézmény feladata, hogy biztosítsa a közpolitikák végrehajtásának stratégiai koordinációját a nemekkel, a családdal, a nők emancipációjával és a gyermekekkel kapcsolatos ügyekben. A MIGEPROF vezető szerepet tölt be a gendert érintő programok végrehajtásában (MIGEPROF, 2017).

2. National Women’s Council – NWC: Nők Nemzeti Tanácsa: célja és küldetése a nők nemzeti fejlődésben és társadalmi mozgósításban, valamint érdekképviseletben való részvételének biztosítása. Az NWC a MIGREPOF irányítása alatt működő szervezet, 1996-ban alapította a minisztérium (NWC, 2018)⁹⁰. Az 1990-es évek végén viszont a vidéki térségekben élő nők nem voltak tisztában az imént említett női tanácsok feladatköreivel és motivációival. Ezen struktúrák ekkor (szemben néhány civil szervezet tevékenységével, akik valóban foglalkoztak

⁸⁹ Ebből is látható, hogy valós demokráciáról vagy érdekképviseletről nem beszélhetünk ezen választások esetében. A politikai és katonai hatalommal bíró vezetés ismételten a saját akaratát hajtotta végre. A sorban álló nők pedig egyáltalán nem biztos, hogy valós véleményük alapján döntöttek egy adott jelölt mellett. A ruandai választásokat és azok eredményeit a későbbiekben tárgyaljuk bővebben.

⁹⁰ NWC: <http://www.cnf.gov.rw/index.php?id=12>

a nők mobilizálásával) csak névlegesen léteztek. Valójában pedig azt a célt szolgálták, hogy a kormány által képviselet irányvonalakat elterjesszék a legalacsonyabb szinttől a legmagasabbig. Mindezekon túl a női tanácsok névlegesen pont azt a rendszert tartották fenn, amelyért cserébe a külföldi segélyek érkeztek az országba. Valójában viszont arra lett volna szükség, hogy a nők alulról szerveződve fogalmazzák meg az igényeiket és azt közvetítsék az államigazgatás felsőbb fokozataiba (Burnet, 2008: 368-369). A női tanácsokkal kapcsolatos konkrét hatékonyság hiánya okán a MIGEPROF a nők számára hitelt és bevételt biztosító projekteket működtető fejlesztési alapokat hozott létre. Ezen projekteket pedig a női tanácsok struktúrái mentén valósultak meg. A projektek elméleti céljaként alapvetően az fogalmazódott meg, hogy közvetlenül a legalacsonyabb, azaz grassroot szintre szervezze ki a támogatást. A hatékonyságot viszont mindenképpen aláássák a ruandai rendszer autoriter működéséről szerzett eddigi ismereteink, valamint Burnet által készített interjúk eredményei. A Burnet 1999 és 2001 között megvalósuló empirikus kutatása során falvakban élő ruandai nőkkel készített interjúkat. Sajnálatos módon egyik interjúalanyunk sem volt tudomása ezen projektek és támogatások létezéséről. Alapvetően csak néhány elit nő (akik közösségi szinten is kapcsolatban álltak a grassroot struktúrával) élvezte azt a privilégiumot, hogy eljutott hozzá az információ (Burnet, 2008: 369). Habár az ábrán nem szerepel, mégis fontosnak, és ehhez a fejezetrészhez tartozónak gondolom a MIGEPROF által 2010-ben létrehozott ruandai Nemzeti Gender-Közpolitika⁹¹ (National Gender Policy - NGP) nevet viselő dokumentumot. A kiadvány alapvetően azokat az irányvonalakat és ágazati politikákat foglalja össze, amelyekkel kapcsolatosan megjelennek a társadalmi nemek közötti egyenjogúság kérdéskörei. Felépítés tekintetében nagyon hasonló a többi, kormány vagy minisztériumok által kiadott dokumentumokhoz (például Vision 2020, 7 éves stratégia stb.). Különlegességét véleményem szerint az adja, hogy részletesen felsorolja azokat a területeket, ahol az elért eredmények ellenére továbbra is hiányosságok tapasztalhatóak. A kormány által kiadott egyik leginkább kritikus kiadványnak tartom az NGP-t. A dokumentum 3.2.2. bekezdés alatt sorolja fel mindazon témaköröket, amelyek mentén szükség van a további teendőkre. Ezek főként a társadalmi nemek területén képzett szakemberek, valamint a férfiak aktív részvételének hiányára; a szülők, gyermekek és tanárok genderkérdések mentén tanúsított érzékenysége hiányára; a nők információhoz és technológiához történő hozzáférése hiányára; a nők hátrányos gazdasági helyzetére; a társadalmi normák gátló hatása az egyenjogúság gyakorlati

⁹¹ MIGEPROF (2010): National Gender Policy.

<https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/94009/110188/F-1576743982/RWA-94009.pdf>

megvalósulására; megfelelő egészségügyi ellátás hiánya; forráshiány a hátrányos helyzetű csoportok képviseletére vonatkozóan stb. utalnak (MIGEPROF, 2010: 18). Az NGP újabb verzióját nem adták ki azóta.

3. Gender Monitoring Office – GMO: Társadalmi Nemek Közötti Egyenlőség Megteremtésére Irányuló Programokat Ellenőrző Hivatal. Tevékenysége nemcsak az állami, hanem a magánszférára, illetve a gazdasági, politikai és a civil szektorra egyaránt kiterjed. A genderrel kapcsolatos hazai és nemzetközi stratégiák, programok beiktatását, valamint hatékonyságát méri, majd pedig riportokat készítenek különböző indikátorok mentén. A GMO-t 2003 az új alkotmány beiktatásával egy időben a ruandai kormány alapította (GMO, 2017).⁹² A GMO számos publikáció mellett minden második évben statisztikai adatokkal tűzdelt jelentést ad ki.

4. Forum of Rwandan Women Parliamentarian – FFRP: Ruandai Női Politikusok Parlamenti Fóruma. A fórum 1996-ban alakult, szintén a nők jogaiért, a nők ellen elkövetett erőszak megfékezéséért, valamint a nők politikai és társadalmi szintű szerepvállalásának megerősítésért tett komoly lépéseket. Politikai hovatartozástól függetlenül vesznek részt benne a női és férfi képviselők és kizárólag a női kérdéseket érintő ügyeket tárgyalják (Powley, 2007: 6). Az FFRP-nek jelenleg 91 tagja van, ebből 29 férfi (Nsengimana, 2016). A ruandai választási rendszer értelmében 24 nőt a helyi bizottságok közvetve választanak a parlamentbe, ők automatikusan tagjai az FFRP-nek. Az alkotmány ugyan úgy szól, hogy ezen képviselők független képviselők, az interjúk során azonban azt tapasztaltam, hogy ők az RPF szimpatizánsai. Az FFRP tagú női képviselői taggal készített interjúim során szólok bővebben tevékenységeikről.

Ruanda több pilléren nyugvó intézményrendszerrel rendelkezik a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtését illetően, amely törvényi rendelkezéseket, közpolitikákat, és nemzeti stratégiákat foglal magába. Fontos viszont kiemelni, hogy ezen intézményrendszerek tevékenységét is a kormánypárt és Paul Kagame irányítják.

⁹² Forrás: GMO hivatalos honlapja: <http://www.gmo.gov.rw/index.php?id=333>

V.3.2. Genderkérdéseket érintő törvények

A női civilek és politikusok a poszt-konfliktusos időszakról kezdődően számos olyan törvénymódosítást vagy új törvények megalkotását vitték keresztül, amelyek egyértelműen előmozdították a nők emancipációját.

Az *1996-os alapjog* (1996 Organic Law) bizonyult az első olyan törvénynek ahol a ruandai nők a népiirtás során átélt negatív tapasztalataiból formálódott genderspecifikus követeléseiket leginkább keresztül tudták vinni. A törvény négy olyan kategóriát különített el, amelyben a népiirtással kapcsolatos bűncselekményekért felelősségre vonták az elkövetőket (Mageza-Barthel, 2015: 86). Az általam meginterjúvolt Mukantabana politikusnő is részt vett a törvény létrehozásában. Politikusként az egyik legnagyobb eredményének tartotta, hogy nekik ruandai nőknek sikerült ezt a szabályozást létrehozni. Kategóriák tekintetében Mukantabana az alábbiakat említette:

„1. a népiirtás kitervelői; 2. akik részt vettek a stratégia kialakításában; 3. akik embereket öltek; 4. akik lakóterületeket romboltak le. És egy plusz kategória, akik nőket erőszakoltak meg. 1994 előtt a népiirtás nem volt bűntény. Folyamatosan kapcsolatokat építettünk ki és egyeztetettünk a politikusnőkkel, annak érdekében, hogy büntethető kategória legyen, ha valaki nemi erőszakot követ el egy nő ellen. Valamint, hogy ez a bűntény az első kategóriába tartozzon, hiszen nem egy „átlagos nemi erőszakra” van szó, hanem a népiirtással egybekötött bűntettéről. Az, hogy ezt sikerült elérnünk, ráébredtett arra, hogy a nők a politikában sokra képesek.” Rose Mukantabana

A kategóriák alapvetően arra is utalnak, hogy hol tárgyalták a bűncselekményeket, milyen súlyos büntetést kaptak az elkövetők, és hogy hol tart a letöltendő börtönbüntetés.

1999-es örökösödési törvény: az 1999 novemberében életbe lépett törvény a nőket teljes joggal ruházta fel a tekintetben, hogy szerződést kössenek, fizetett munkát kereshessenek, saját tulajdonukat a saját nevükre írástassák (férjeiktől függetlenül), valamint férjeiktől és apáiktól függetlenül bankszámlát nyithassanak. Alapvetően, mint ahogy az a női történelmi fejezetben is bemutatásra került, ehhez nem volt joguk a ruandai nőknek. A népiirtást követően viszont sorra nyitottak nők bankszámlákat annak érdekében, hogy elindítsák vállalkozásaikat, tudatában léve annak a kockázatnak, hogy ez törvényellenes. Tekintettel arra viszont, hogy a férfiak vagy meghaltak, börtönbe kerültek vagy migrációba kényszerültek, a vezetésnek muszáj volt rendezni a nők tulajdonhoz való jogát (Mageza-Barthel, 2015: 90). A Gender Minisztérium, az FFRP, a rurális térségekben élő nők és a női vállalkozók az Igazságügyi Minisztérium felé történő közös lobbijának volt köszönhető a törvény beiktatása (Uo., 2015: 91). Ismételt

állíthatjuk tehát, hogy ezen törvény is a ruandai nők, civil szervezetek és kormány közös kooperációjának eredménye.

2005-ös földtörvény: A ruandai kormány 2004-ben új közpolitikai irányvonalat fogadott el a földek birtoklására, hozzáférésére, átruházására és a földgazdálkodási perspektívákra vonatkoztatva. Törvényként organikus földtörvény (Organic Land Law) néven 2005-ben került beiktatásra (Uwayezu-Mugiraneza 2011, 1). A reform célja, hogy a hátrányos helyzetű állampolgárok (ez esetben hangsúlyosan a nők) számára is lehetőséget biztosítson a földhöz való hozzájutáshoz. Tekintettel arra, hogy a ruandai lakosok erősen függnek a földbirtoktól (mint ahogy arra már korábbiakban is utaltunk, kiemelten magas, közel 90 százalékos a mezőgazdaságból élők aránya), a törvény beiktatása kiemelt fontossággal bír. Különösen igaz ez a nem fővárosban élőkre, akik szinte teljes egészében a mezőgazdaságból élnek (Takeuchi and Marara, 2011: 11). Mindezekből fakadóan a földbirtok számos esetben vált a konfliktusok forrásává az országban. Amint az már a nőtörténeti fejezetben bemutatásra került, a nők és lányok teljes egészében ki voltak zárva a földöröklésből, a földbirtok apáról fiúra szállt. Abban az esetben, ha a feleség megözvegyült, szintén a fiúgyermek (amint nagykorúvá vált) örökölte a családi birtokot (Uwayezu-Mugiraneza, 2011: 6). A törvényt minden pozitív hatása ellenére Mageza-Barthel kritikusan szemléli a törvénykezés időigényességét és az eredményt tekintve is. A földtörvény megalkotása ugyanis több mint 9 évbe telt, ez hosszabb időtartam, mint az új alkotmány beiktatása, amely 2003-ban történt, és lényegesen több idő, mint az 1999-ben elfogadott örökösödési törvény (Mageza-Barthel, 2015: 133). Jogosan tehetjük fel a kérdést, hogy miért tartott ilyen sokáig? Mageza-Barthel véleménye szerint itt nem sikerült adaptálni a nemzetközi gendernormákat, és a nőket is kihagyták a tervezet formálódásának folyamatából. A Gender Minisztérium és egyes nőmozgalmi szervezetek is cáfolták azt, hogy a földkérdés nőügy lenne (Uo., 2015: 133). Mindezeknek köszönhető az tehát, hogy szemben az eddig kiemelt törvényekkel, ennek megfogalmazásában nem vettek részt a korábbiakhoz hasonló mértékű aktivitással Ruanda női szereplői. Amikor a Gender Minisztérium viszont rájött arra, hogy a földkérdés milyen szorosan kapcsolódik a nők gazdasági jogaihoz, markánsabb szerepet vállalt. A civilek ereje is erősebbé vált, ám ez már csak a törvény parlament elé kerülésekor következett be (Uo., 2015: 134).

A törvényi keretből az alábbi szabályozásokat emelném ki (Gow. Rw., 2016: 6), csak felsorolás okán, hogy az imént említett szabályozásokon túl szemléltessem azon további ruandai törvényeket, amelyek a genderkérdésekhez kapcsolódnak.

- 59/2008-as számú törvény, amely a nők ellen elkövetett erőszakot bünteti;
- 43/2013-as számú törvény, amely a földekre vonatkozóan egyenlő birtoklási és használati jogot biztosít a nők és férfiak számára;
- 27/2001-es számú törvény, amely védi a gyermekek jogait és bünteti az ellenük elkövetett erőszakot;
- 13/2009-es számú törvény, amely a női és férfi munkavállalók számára egyenlő jogokat és egyenlő fizetést biztosít, valamint bünteti a munkahelyen történő szexuális zaklatást;
- 10/20/2013-as számú törvény, amely tilt minden nemi, faji vagy vallási alapú orientációt érintő diszkriminációt a politikai pártokon belül;
- 12/2013-as számú költségvetési törvény, amely genderérzékeny költségvetést (gender budgeting) ír elő, amelynek értelmében a különböző forrásallokációk és programok hatékonysága a társadalmi nemekre gyakorolt hatások tekintetében is mérhetőek kell, hogy legyenek.

Egyértelműsíthető, hogy a poszt-konfliktusos időszak óta megkezdődött törvénykezés hatványozott mértékben növelte a nők főként gazdasági, és egyéb jogait. Meg kell viszont jegyezni, hogy a törvények haladó szellemiségük ellenére még mindig jobban kedveznek a házasság nőknek. Ebből arra következtethetünk, hogy Ruandában még mindig tradicionális módon, a nőt a család részeként értelmezik. A progresszív társadalmi nemeket érintő törvények is marginalizált csoportok létrejöttéhez vezethetnek tehát, amely egyértelműen ellentétes például az ENSZ gendernormáival (Mageza-Barthel, 2015: 133). Ettől függetlenül vitathatatlan, hogy a jogi szabályozásoknak köszönhetően óriási lépést előre, gyakorlatilag szinte teljes mértékben megvalósította a nők és férfiak közötti jogi egyenlőséget. A következőkben a Társadalmi Nemek Intézményrendszeréhez tartozó csoportok egyik újabb elemét, a Nemzeti Stratégiai Keretrendszert mutatjuk be.

V.3.3. Nemzeti Stratégiai Keretrendszer

A Ruandai Kormány gondozásában megjelent Rwanda's Gender Dividend elnevezésű kiadvány szerint a Nemzeti Stratégiai Keretrendszer (National Strategic Framework) összességében három területen belül jeleníti meg markánsan a társadalmi nemek kérdéskörét: Vision2020, gazdaság fejlesztésére és a szegénység csökkentésére irányuló stratégia 2013-2018 (Economic Development and Poverty Reduction Strategy 2013-2018), hét éves

kormányprogram 2010-2017 (7 Year Government Programme 2010-2017) (Gov. Rw., 2017: 7).

Vision2020

A Vision 2020 hat alappillére⁹³ közül három, köztük a társadalmi nemek közötti egyenlőség és igazságosság megteremtése átfogó kérdésként (amelyet integrációja minden területen és szinten szükséges) szerepel. Összesen 47 indikátor került megfogalmazásra, amelyből tizenkettőt 2012-re sikerült elérni. Maga a Vision 2020 az 1997 és 2000 között lezajló nemzeti egyeztetések eredménye. A program az autoriter és kirekesztő Ruandával szemben egy egységes, demokratikus és inkluzív új Ruanda létrehozásáért született meg. A program további célja tehát, hogy az új Ruanda egy olyan közepes jövedelmű országgá váljon, amelyet egészségesebb, képzetesebb és jobb gazdasági helyzetű állampolgárok laknak. A Vision2020 egy regionális és globális szempontból is egységes Ruanda létrehozását eredményezi (Gov. Rw., 2012: i). A társadalmi nemek közötti egyenlőség és igazságosság megteremtésének bővebb részletezésénél a 2012-ben kiadott átdolgozott projektleírás statisztikai adatokkal igazolja a Vision2020 sikerességét. A leírás szerint 2012-re óriási előrelépések történtek a genderkérdések tekintetében, amely útvonalon Ruandának tovább kell haladnia, és további törvénymódosításokat vagy érzékenyítéseket szükséges véghez vinni. Elért eredmények tekintetében a lányok oktatásba történő integrációja (lányok beiskolázási rátája meghaladta a fiúkét) mellett a női politikusok kiugróan magas országgyűlési reprezentációs aránya (ekkoriban 56 százalék) figyelemre méltó. Folytatni kell a szegénység elleni küzdelmet, illetve a pozitív diszkrimináció gyakorlását a nők foglalkoztatásba történő integrációja esetében, különös tekintettel a rurális térségekre vonatkoztatva. A genderkérdések továbbra is olyan átfogó jelentőségű kérdéskörként aposztrofálódnak a 2012-es kiadványban, amelyet minden helyi és országos szintű közpolitika, illetve fejlesztéspolitika részévé kell tenni (Gov. Rw., 2012: 17). Kritikaként fogalmazható meg, hogy konkrét példákat vagy stratégiákat, esetlegesen projekteket nem említ a kiadvány. Másrészről pedig azt láthatjuk, hogy a ruandai vezetés kizárólag kvantitatív adatokkal igazolja a programjának sikerességét (Gov. Rw., 2016 és 2017).

⁹³ A hat alappillér a jó kormányzás, a hatékony állami és képzett humán tőke, élénk magánszektor, a világszínvonalú infrastruktúra, a modern mezőgazdaság és állatállomány együttese egy nemzeti, regionális és globális szinten is prosperáló gazdaság (Gov. Rw., 2012: i)

A gazdaság fejlesztésére és a szegénység csökkentésére irányuló stratégia 2013-2018

A stratégiában szintén átfogó jelentőségű kérdéskörként szerepel a család és a gender. Ebben az esetben a Vision2020-hez mérten már részletesebben ismertetésre kerül, hogy a program keretében mit értenek konkrétan a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtése alatt. Öt különböző pontba összefoglalva jelenik meg: 1. a családfejlesztési programok középpontjába helyezése; 2. innovatív gyermekgondozási reform (a leginkább sérülékeny csoportokhoz tartozó családok számára), 3. nők és férfiak munkaerőpiaci integrációja, teljes foglalkoztatottság elérése (speciális igényű csoportok megnevezése) és a családtervezés módszerének alkalmazása (ezáltal is egy versenyképesebb gazdaság létrehozása); 4. a nők és férfiak gazdasági státuszának javítása holisztikus és több ágazatot magába foglaló megközelítés alapján; 5. nők politikába és döntéshozatali pozíciókba történő integrációjának sikeres folytatása és a nemi alapú erőszak visszaszorítása (Gov. Rw., 2013: 92).

Hét éves kormányprogram 2010-2017

A kormányprogram különböző ágazatokon belüli prioritásokat állapít meg, köztük az ISANGE program mindegyik egészségügyi központba történő bevezetését. Az ISANGE programot a ruandai nemzeti rendőrség alapította meg 2009-ben. Az ISANGE a nemi alapú erőszak, valamint a gyermekek ellen elkövetett erőszak kezelésére vonatkozóan nyújt megoldást. A nemi alapú erőszak felszámolásának égisze alatt megfogalmazott program célja továbbá, hogy csökkentse az áldozattá válás kockázatát, valamint felgyorsítsák az igazságszolgáltatás időtartalmát. A program kifejti továbbá, hogy a nemi alapú erőszakkal foglalkozó bizottságok kapacitásának a növelésre van szükség annak érdekében, hogy az erőszak minden területen felszámolásra kerüljön (Gov. Rw., 2017: 7).

Az imént felvázolt törvények, stratégiák és intézmények egyértelműen részletesen felépített, komoly keretrendszerbe foglalják a Ruandában a társadalmi nemekre vonatkozó ügyeket. Anélkül tehát, hogy ezen intézmények és stratégiák működései mögé néznénk, valós demokrácia működését feltételezhetnénk. Ám amint már arra néhány ponton rávilágítottam, ez csak a felszín, vagy mondhatni, a látszat. Ezen megállapításaimat a politikusnőkkel, GMO, MIGEPROF és a civil szervezetek vezetőivel készített interjúim elemzése során igyekszem igazolni és tovább árnyalni. Mielőtt erre rátérnék, szintén az ország antidemokratikus működésének igazolásaképp és a női politikusok kiválasztási folyamatának bemutatása okán a 2003 és 2013 közötti országgyűlési választásokat mutatom be.

V.4. A ruandai parlament és választási rendszer

Jelen fejezet részben a poszt-konfliktusos időszakot követő országgyűlési és elnök választások kerülnek ismertetésre. A hivatalos Inter-Parlamentális Unió által jegyzett választási adatok bemutatásán túl fokozott hangsúly helyeződik a női politikusok arányának és helyzetének bemutatására. Erre az áttekintésre azért van szükség, hogy megismerhessük azon sokat hivatkozott női parlamenti reprezentációs arányok alakulását, amelyek következtében Ruanda 2003 óta csúcstartójává vált az IPU statisztikáknak. Ezen statisztikák azok, amelyekre a ruandai állam büszke, és társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésének élharcosaként határozza meg magát a szubszaharai Afrika tekintetében. Ezek azok az adatok továbbá, amelyek megjelennek a nemzetközi közösségeknek készült beszámolóokban, igazolva a pluralista parlament, valamint a demokratikus politikai berendezkedés ruandai voltát. A 2003 és 2017 közötti választások áttekintése másodsorban azt a célt szolgálja, hogy részletesen lássuk az autoriter rendszer jellemzőjeként megjelenő választási csalás és a valós ellenzék ellehetetlenítésének ruandai manifesztációját. A 2003-as, 2008-as, és 2013-as országgyűlési választások ismertetésekor fókuszban tehát a nők országgyűlési reprezentációs aránya, valamint a demokrácia deficitet érintő kritikák ismertetése áll. Itt végig a leíró adatokat mutatom be, a lényegi képviselő vizsgálatára az interjúelemzés során térek ki. Tekintettel arra, hogy a ruandai politikai rendszer kapcsán az egyik legtöbbet hivatkozott, és egyik legnagyobb bibliográfiával rendelkező kutató Filip Reyntjens, az Antwerpeni Egyetem professzor emeritusa, a ruandai szabad és demokratikus választásokat érő kritikák kapcsán legfőképpen az ő írásait fogom hivatkozni. Ahogy Reyntjens írja 2013-ban *Political Governance in Post-Genocide Rwanda* című könyvének bevezetőjében, és a kutatók többsége is ezt a kritikai álláspontot képviseli, szemben az „Új Ruanda” barátaival, többek között Bill Clintonnal vagy Tony Blairrel (Reyntjens, 2013: xiii). A ruandai rendszerrel szemben támasztott kritikák bemutatásához továbbá a nemzetközi szervezetek jelentéseit használom. Az ország új alkotmányát 2003. május 26-án ügydöntő népszavazást követően fogadták el. Az alkotmány értelmében Ruanda államformája kétkamarás parlamenttel működő elnöki köztársaság. Ez a rendszer alapvetően biztosítaná tehát az alapvető hatalommegosztási és ellenőrzési funkciókat a végrehajtó és a jogalkotó szervek között. Ám ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk, ez nem történik meg. Országgyűlési választások öt évente, elnökválasztásra 7 évente kerül sor. Jelen fejezet részben az országgyűlési és elnökválasztások kerülnek bemutatásra. Fókuszpontba a legutóbbi, azaz 2013-as parlamenti, valamint 2017-es elnökválasztás helyeződik. Ahogy azt a

korábbiak során már jeleztük, a 2003-as alkotmány szerint (3. fejezet 101-es bekezdés)⁹⁴ az elnököt hét évre közvetlenül, egyszerű többséggel választják, újraválasztása egyszer lehetséges. Tekintettel viszont a 2015-ös népszavazásra, Ruandában az elnök már határtalan ideig töltheti be ezt a pozíciót (Gettleman, 2015). Az elnök egyik fontos feladata, hogy ő jelöli ki a miniszterelnököt. Ruandában a parlament két kamarája (az alsóház és a szenátus) között oszlik meg a hatalom. A 80 tagú Képviselőházból 53 tag (azaz az alsóház kétharmada) közvetlen módon listás szavazás útján kerül megválasztásra. A voksoláson regisztrált pártok és egyéni jelöltek is indulhatnak, az országgyűlésbe kerüléshez pedig a szavazatok minimum 5 százalékát szükséges megszerezni. Az egyéni jelöltek viszont nem igazán tudnak érvényesülni, ugyanis a listás választásnak köszönhetően szinte lehetetlen, hogy egy egyéni jelölt megszerezze a szavazatok 5 százalékát. Illetve ha meg is szerezné, akkor pedig egynél több mandátumra lenne jogosult, ami szintén tisztázatlan, hogy miként lenne kivitelezhető. További 24 női képviselőt a helyi szervek választanak, két képviselőt az ifjúsági szervezetek, egyet pedig a fogyatékosok szervezetei delegálnak (Lutz, 2005: 6-7). Az alkotmány 88. cikkének értelmében a szenátus, azaz a felsőház szavazza meg a törvényeket, a pénzügyi törvények és a költségvetés kivételével, amelyeket az alsóház voksol meg. A szenátus jogkörébe tartozik továbbá a Legfelsőbb Bíróság (Supreme Court) bíráinak, valamint ügyészek és azok helyetteseinek megválasztására. A szenátus ezen kívül számos, az elnök által jóváhagyott kinevezést hajt végre a nemzeti bizottságok tagjai, az ombusman és helyettesei, a nagykövetek, a nemzetközi szervezetek képviselői, a tartományi prefektusok és az állami vállalatok vezetői tekintetében. Mindezek ismeretében mondhatjuk, hogy a ruandai alkotmány bizonyos szinten nagyobb hatalommal ruházza fel a szenátust, mint az alsóházat. A szenátus 26 tagját indirekt módon választják. A tartományokat képviselő 12 politikust különböző testületekből álló gyűlések választják (amelyek a körzetek, városok és önkormányzatok végrehajtó bizottságaiból állnak). Ezen voksolások két fordulósa, az elsőben abszolút-, a másodikban egyszerű többség szükséges. A szenátus további tagjainak a kijelölése az alábbiak szerint történik: nyolcat az elnök, négyet a Politikai Szervezetek Nemzeti Tanácsadó Fóruma (National Consultative Forum of Political Organizations – NFPO) nevez ki. A maradék 2 hely az egyetemi oktatók számára van fenntartva, akiket a magán és állami egyetemek akadémikusai választanak meg (Lutz, 2005: 6). A következőkben tehát azt kísérem meg bemutatni, hogy melyek azok a tényezők, amelyek a papírforma szerint demokratikus választási rendszert anti-

⁹⁴ The Constitution Of The Republic Of Rwanda (2003):
<https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/64236/90478/F238686952/RWA64236.pdf>

demokratikussá teszik. Folyamatosan elemzem továbbá, hogy ebben a környezetben miként nyilvánul meg a nők politikai reprezentációja.

V.4.1. Politikai Szervezetek Nemzeti Tanácsadó Fóruma

Ahogy azt ruandai kormány számos fórumon hangoztatja, különösen nagy hangsúlyt fektet a politikában megvalósuló nemzeti egységre. Ezen konszenzus megvalósulása vagy tartós fenntartása okán került létrehozásra az NFPO, és kezdte meg működését 2003 július 25-én⁹⁵. A ruandai alkotmány 59-es cikke alapján az NFPO-t a politikai dialógus és párbeszéd, a konszenzusépítés valamint a nemzeti kohézió megerősítése okán hozták létre. Az NFPO működését, a politikai szervezetek létrehozásának és működésének módját, valamint a vezetők magatartási kódexét az alaptörvény határozza meg (Ruanda Alkotmánya 59. cikk).⁹⁶ Az NFPO az alábbi alapelvek szerint működik⁹⁷: nemzeti egység demokratikus értékeinek előmozdítása; népiértés ideológiája és megosztottsága elleni küzdelem; az egyes tagok politikai szervezete függetlenségének kölcsönös tiszteletben tartása; a fórum politikai képviselőinek véleménynyilvánítási szabadsága; és a politikai szervezetek tagjai közötti egyenlőség. Az alaptörvény 49-es cikke szerint a fórum igazgatási és pénzügyi irányításában önálló és független szervként működik, és a törvénynek megfelelően élvez a véleménynyilvánítási és döntéshozatali szabadságot. Az NFPO-nak minden regisztrált párt kötelező jelleggel tagja, jelenleg 11 ilyen párt található Ruandában (NFPO, 2018)⁹⁸: Ruandai Hazafias Front (Rwandan Patriotic Front - RPF), Liberális Párt (Liberal Party - PL), Ruandai Emberek Demokratikus Uniója (Union Démocratique du Peuple Rwandais - UPDR), Ideális Demokratikus Párt (Ideal Democratic Party - PDI), Szociáldemokrata Párt (Social Democratic Party - PSD), Haladás és Egyetértés Párt (Parti du Progrès et de la Concorde - PPC), Centrális Demokratikus Párt (Centrist Democratic Party - PDC), Ruandai Szociális Párt (Parti Socialiste Rwandais Party - PSR), Jólét és Szolidaritás Párt (Prosperity and Solidarity Party – PSP), Szociális Párt (Solidarity for Solidarity and Progress Party - PSP), Ruanda Demokratikus Zöld Pártja (Democratic Green Party of Rwanda - DGPR).

2016-os terepmunkám során adódott alkalmam beszélgetni az NFPO program koordinátorával, Jijuka Zephyrin-nel. Elmondása szerint az ország irányításával kapcsolatos legfontosabb

⁹⁵ NFPO honlapja: <http://www.forumfp.org.rw/>

⁹⁶ Forrás: https://www.constituteproject.org/constitution/Rwanda_2015.pdf?lang=en

⁹⁷ Forrás: NFPO honlapja: <http://www.forumfp.org.rw/>

⁹⁸ Forrás: NFPO honlapja: <http://www.forumfp.org.rw/>. Letöltés időpontja 2018.04.29.

nemzeti és államigazgatási kérdésekben teljes konszenzus működik a ruandai pártok között. Ez valóban egy kiváló eredmény lenne, ha igaz volna. Ismételten az autoriter berendezkedésre jellemző jegyekkel találjuk szembe magunkat, mint a tényleges ellenzék hiánya, valamint a látszólagos többpártrendszer. Evidens ugyanis, hogy a honlapon, a működési szabályzatban, valamint a megfogalmazott célok esetében feltüntetett jól csengő liberális és demokratikus értékek a gyakorlatba nem kerültek átültetésre. Mivel nem beszélhetünk valós ellenzékéről (ezt a kérdéskört ezen fejezetrészen a továbbiakban tárgyaljuk bővebben), az NFPO-t is az RPF tartja fennhatósága alatt. A nők politikai képviselete okán érdemes még kiemelni, hogy az NFPO a 2011 és 2015 között megvalósuló stratégiai tervének eredményeképpen számos továbbképzési programot indított, amelynek a gender vezetői képzés (gender leadership programme) is részét képezte. Annak érdekében, hogy az NFPO megfeleljen annak a kötelező előírásnak, miszerint a vezetői szervezetben kötelező jelleggel minimum 30 százalékos női képviseletének kell megvalósulnia, egy képzési projektet dolgozott ki. A projekt célja, hogy fokozza a nők politikai szervezetben történő szerepvállalását úgy, hogy a valamilyen politikai szervnél vezető beosztásban lévő nők egyéb politikai szervezetek nőtagjaival történő találkozó alkalmával eszmecserét folytatnak a nők szerepéről a vezetésben, valamint általánosságban a nemzeti politikában. A program másik célja, hogy kollégáik példáit követve ösztönzi a ruandai nőket arra, hogy csatlakozzanak az általuk preferált politikai párt vezetőségéhez. A vezetőségben való aktív részvétel egyben lehetőséget nyújt a genderkérdések mentén történő női érdekérvényesítésre is. Ezt követően a női tagoknak vagy női politikusoknak lehetőségük nyílik arra, hogy pártot alapítsanak, és felhasználva a program során kiépített kapcsolatrendszert a genderkérdések mentén tudjanak egymással kooperálni. A program keretében tizenegy párt szervezett szemináriumokat és figyelemfelkeltő kampányokat a női tagok pártvezetésben és fejlesztésében betöltött szerepe kapcsán. A folyamat eredményeképpen tartományi szinten női szárnyakat hoztak létre az alábbi pártok: RPF, PDC, PSP, PSD, PS Imberakuri és az UDPR (NFPO, 2013)⁹⁹. Látható tehát, hogy a nők politikába történő integrációja kiemelten fontos kérdés, nemzeti prioritás is egyben. Az, hogy a nők politikai szerepvállalásának szorgalmazásában milyen mértékű az RPF befolyása, a következőkben a választások ismertetése során utalunk.

⁹⁹ NFPO honlapja: <http://www.forumfp.org.rw/?ACTIVITIES-AND-ACHIEVEMENTS>

V.4.2. Választás és választhatóság joga

A 2010-es választási törvény 10. cikkelyének értelmében a választójogi nyilvántartásba vételre jogosult személyek Ruandai állampolgárok, legalább 18 évesek és szavazásra jogosultak. A törvény szerint a választójogot a külföldi nagykövetségekbe bejegyzett ruandaiak számára is biztosítani kell. Nem szavazhatnak azon személyek, akik (The Commonwealth, 2013: 8): a népirtásban vagy emberiség ellen elkövetett bűncselekményben bűnösök; gyilkosságot vagy nemi erőszakot követtek el; börtönben vannak; menekültek. Ebben az esetben is láthatjuk a korábbiak során már tárgyalt nemi erőszak büntetésének a súlyosságát, azaz aki nemi erőszakot követett el valaha, nem szavazhat. A szavazáshoz előzetes regisztrációra van szükség. A szavazóhelységeken a választók névsorát a nemzeti személyazonosító adatbázis adatainak felhasználásával állítják elő. A ruandai Nemzeti Választói Bizottság (National Electoral Commission – NEC) 2013. július 23-án életbe lépett 49. cikkének instrukciói alapján az alábbi kritériumoknak megfelelő személyek indulhatnak országgyűlési képviselői tisztségért (The Commonwealth, 2013: 8): ruandai állampolgár; minimum 21 éves; becsületesség és kifogásolhatatlan viselkedés a másokkal való kapcsolatokban; nem ítélték el népirtás vagy népirtás ideológiájának terjesztése miatt; nem követett el diszkriminációval kapcsolatos bűntettet; nem ítélték 6 hónapnál hosszabb idejű börtönbüntetésre vagy rehabilitációra; nem ítélték el korrupció vagy közpénzek sikkasztása miatt; nem lehet mentális betegség vagy átmeneti bebörtönzés okán jogfosztott. A választásokon induló politikai pártok 35 nappal a szavazás előtt maximum 80 fős (azaz az alsóház mandátumainak száma) listát állíthatnak az 53 listás úton parlamentbe kerülő országgyűlési képviselőjelöltre. A független jelölteknek az említett feltételeken túl minimum 600 regisztrált szavazóból álló (tartományonként minimum 12 fő) listát szükséges birtokolnia. Ez a szabályozás viszont egyértelmű egyenlőtlenségekhez vezet, ugyanis a 2013-as választások esetében például a listákról parlamentbe kerülő pártok jelöltjei 1,85 százalékos aránnyal mandátumot tudtak szerezni, a független jelölteknek viszont el kell érniük az 5 százalékot. Ennek köszönhető az is, hogy egy adott párt a szavazatok 65 százalékanak birtoklásával az összes listás mandátumot meg tudja szerezni (The Commonwealth, 2013: 9). A közvetett módon országgyűlésbe kerülő képviselőre (nők, fiatalok és fogyatékkal élők) is a fentebb említetteken túl további külön szabályok vonatkoznak. A nőknek például 21 és 35 év közöttinek kell lenniük. A fogyatékkal élőkre vonatkozó szabályozások pedig tartományonként eltérőek. Láthatjuk tehát, hogy alapvetően egy zárt pártlistás szavazás történik az állampolgárok részéről, ám tekintettel arra, hogy számos mandátum megszavazása közvetetten történik, egy összeszett rendszerről beszélhetünk. Nem

egyértelmű továbbá, hogy a közvetett módon megválasztott képviselőkre miért nem lehet közvetlen módon szavazatot leadni (Lutz, 2005: 7). Számos olyan szabályozást láthatunk tehát a ruandai választási rendszerben, amelyek demokratikusnak tűnnek, ám valójában kiskaupként szolgálnak arra, hogy az autoriter rendszer saját prioritásait tudja rajtuk keresztül vinni. Ezek közé sorolhatóak például az imént említett, közvetett módon megválasztásra kerülő mandátumokat érintő szabályozások.

V.4.3. Elnökválasztások 2003 és 2017 között

Az elnökválasztások rövid bemutatásával az a célom, hogy rámutassak az autoriter politikai berendezkedésű állam működésének egyes aspektusaira, köztük a választási csalásokra, valamint a 2017-es választás előtti alkotmánymódosítás körülményeire. A 2003 augusztus 25-i elnökválasztás az alábbi eredményekkel zárult: Paul Kagame 95,05%, Faustin Twagiramungu 3,62%, Jean-Népomuscène Nayinzira 1,33%¹⁰⁰. Ismételten látható, hogy a másik két jelölt közül egyik sem jelentett valódi ellenfelet Kagame számára, hiszen a rájuk leadott szavazatok száma nagyságrendekkel elmaradt a Kagame részére leadott voksok mennyiségétől. Érdeemes kiemelni, hogy Twagiramungu, egykori miniszterelnök még leköszönését követően, 1995 augusztusában elhagyta az országot, kizárólag azért tért vissza Ruandába, hogy részt tudjon venni az elnökválasztásokon. A voksolás antidemokratikus mibenlétét mutatja, hogy azon állampolgárokat, akik Twagiramungu jelöltállítására gyűjtöttek aláírásokat, illegális gyülekezés okán letartóztatták. Betiltották továbbá azt a két pártot is, amelyek a betiltott Republikánus Demokratikus Mozgalom (Republican Democratic Movement – MDR)¹⁰¹ elnevezésű párt helyét átvéve próbálták képviselni az ellenzékét (Reyntjens, 2013: 37). Reyntjens az Amnesty International 2003-as ruandai elnökválasztásról készült jelentését idézve írja, hogy ez első népirtást követő választások a félelem és megfélemlítés jegyében zajlottak. Majd felteszi a kérdést, hogy hogyan tudnák a ruandaiak szabadon gyakorolni a jogaikat, amikor azért letartóztatják őket, mert nem jelennek meg az RPF kampány gyűlésein? Egyértelműen megfigyelhető tehát az RPF dominanciája, a politikai zaklatás, az állam és a kormánypárt közötti elmosódott határvonal, illetve a kormány civil szervezetekre gyakorolt erőteljes dominanciája (Uo., 2013: 37). Az Európai Unió választást felügyelő testülete a 10.000

¹⁰⁰ African Elections (2003): http://africanelections.tripod.com/rw.html#2003_Presidential_Election

¹⁰¹ A hutu, Habyarimana irányítása alatt álló pártot 1991-ben a Nemzeti Forradalmi Mozgalom a Fejlődésért Pártról (National Republican Movement for Democracy and Development – MRND) nevezték át Republikánus Demokratikus Mozgalommá (Republican Democratic Movement – MDR)

szavazóhelységből 340 helyen tapasztalt szabálytalanságot és csalást a szavazólapok kitöltésénél, valamint a szavazatok számlálásánál. Számos esetben a lakosok nem vették igénybe a szavazófülkét, hanem már előre kitöltött szavazócédulával érkeztek, amit rögtön be is dobtak a szavazóurnába. Akadt olyan incidens is, amikor a szavazóbizottság tagja felnyitotta a Twagiramungura leadott szavazat borítékját és jelezte a szavazónak, hogy ne vesztesse az idejét, majd adott neki egy új szavazólapot, amelyen Kagame mellett szerepelt az iksz. Az egyik szavazatszámoló beszámolója szerint a ruandai hadsereg körbejárta a helyszíneket a voksolás előtt és elmondta, hogy az imént ismertetett eljárasmódot szükséges alkalmazni azoknál, akik nem Kagaméra adnák le a voksukat (Uo., 2013: 37-38). A 2010-es elnökválasztás során hasonló szabálytalanságok voltak tapasztalhatóak. Részletesen nem térek ki az elemzésre, a táblázattal szemléltetem az eredményeket. Amint itt látható Kagame ismételten fölényes győzelmet aratott, a szavazatoknak közel 94 százalékát szerezte meg.

Táblázat 2. A 2010-es ruandai elnökválasztás eredményei

2010-es ruandai elnökválasztás		
<i>jelöltek neve</i>	<i>szavazatszám</i>	<i>százalékos arány</i>
Paul Kagame (RPF)	4.638.560	93,08%
Jean Damascene Ntawukuriryayo (PSD)	256.488	5,15%
Prosper Higiyo (PL)	68.235	1,37%
Alvera Mukabaramba (PPC)	20.107	0,40%

Saját készítésű ábra az africanelections.com adatai alapján.¹⁰²

A 2017-es elnökválasztás némileg azért bír fontosabb szereppel az előzőeknél, mert alkotmánymódosításra is sor került a választásokat megelőzően. 2015-ös tavaszi terepmunkánk során a ruandai elnök, Paul Kagame fogadott minket kabinetje tárgyalótermében. Előre nem tudtuk, hogy milyen hosszan lesz majd alkalmunk találkozni az elnökkel, egyáltalán tehetünk-e fel neki kérdéseket vagy „csak” protokollárisan köszönt minket ruandai tartózkodásunk okán. Meglepetésünkre viszont Kagame meglepő kétórás interaktív beszélgetés során válaszolta meg a kérdéseinket. A nők folyamatosan erősödő politikai szerepvállalására, valamint Kagame 2017-es esetleges visszavonulására vonatkozóan megkérdeztem: el tudja-e képzelni azt, hogy a jövőben női elnök álljon Ruanda élén? Kagame gondolkodás nélkül igennel válaszolt, majd hozzátette: „Már mindent előkészítettünk erre vonatkozóan”¹⁰³ (Bagi, 2015: 16). Tarrósy István témavezetőm megkérdezte továbbá, hogy fontolgatja-e az alkotmány esetleges

¹⁰² A 2010-es ruandai elnökválasztás eredményei:

http://africanelections.tripod.com/rw.html#2010_Presidential_Election

¹⁰³ „We have already set the stage for that!”

megváltoztatását annak érdekében, hogy a két cikluson túl is hatalmon tudjon maradni. Erre vonatkozóan Kagame kitérő és nem egyértelmű választ adott, majd hozzátette, hogy ha erről is lenne szó, akkor mindenképpen a ruandai népnek kell döntenie. Utólagosan vizsgálva a szituációt Kagame ekkor már minden bizonnyal tudatában volt annak, hogy ugyanezen év december 18-ára népszavazást ír ki, de valószínűsíthetően még nem akarta kommunikálni. Már a decemberi szavazás előtt, augusztusban a választópolgárok 60 százaléka (3,7 millió fő) írta alá azt a petíciót, amely az alkotmány 101-es cikkének módosításáról szól, amely összesen 14 évben maximalizálja az elnök hatalomgyakorlásának időtartamát.¹⁰⁴ A népszavazás eredményeképpen 98 százalékos támogatottságot nyert a módosítás, így elfogadták a referendumot 2015-ben.

Táblázat 3. A 2017-es ruandai elnökválasztás eredményei

2017-es ruandai elnökválasztás		
<i>jelöltek neve</i>	<i>szavazatszám</i>	<i>százalékos arány</i>
Paul Kagame (RPF)	6.675.472	98,8%
Philippe Mpayimana (független)	49.031	0,7%
Frank Habineza (DGP)	32.701	0,5%

Saját készítésű ábra az electionguide.org adatai alapján¹⁰⁵

Az eredmény, azaz Kagame közel 99 százalékos győzelme, továbbra is magáért beszél. Minden tekintetben megérdőjelezhető tehát a szavazás demokratikus volta. A Human Rights Watch jelentése ismételten számos szabálytalanságot és az alapvető emberi jogok sérülését állapította meg. A teljesség igénye nélkül, ellenzéki jelöltek ellehetetlenítéséről, a lakosság megfélemlítéséről, valamint hamis szavazólapok felhasználásáról is ír a jelentés.¹⁰⁶ „A voksolás érdekessége, hogy Kagame már előre tudni vélte az eredményeket. Bárki, aki azt gondolja, hogy az eredmények nem ismertek, hazudik. Az eredmények 2015 decembere óta ismeretesek.”¹⁰⁷ Az elnök tehát már a referendum megszavazásával biztosítani vélte győzelmét, hiszen, amit az az előzőekből is kiderül, előre le szervezett szavazásról volt szó.

¹⁰⁴ Forrás: Daily Nation (2015): Only 10 Rwandans against Paul Kagame's third term, says lawmakers' report. <https://www.nation.co.ke/news/africa/Paul-Kagame-third-term-bid-MPs-report/-/1066/2827968/-/e9v9m2z/-/index.html>

¹⁰⁵ A 2017-es ruandai elnökválasztás eredményei: <http://www.electionguide.org/elections/id/2697/>

¹⁰⁶ Forrás: Human Rights Watch (2017): Rwanda: Politically Closed Elections. A Chronology of Violations. <https://www.hrw.org/news/2017/08/18/rwanda-politically-closed-elections>

¹⁰⁷ Forrás: Human Rights Watch (2017): Rwanda: Politically Closed Elections. A Chronology of Violations. <https://www.hrw.org/news/2017/08/18/rwanda-politically-closed-elections>

V.4.4. Országgyűlési választások 2003 és 2013 között

A következőkben az új alkotmány elfogadását követő, 2003 és 2013 között lezajló ruandai országgyűlési választásokat mutatom be. Ismételten ugyanaz a célom, mint az elnökválasztások ismertetése esetében, hogy konkrét példák, voksolási szabálytalanságok bemutatásával támasszam alá a korábbiakban a demokratikusnak mondott ruandai rendszerre vonatkozó kritikáimat. Jelen esetben kizárólag a nők számszerű, azaz leíró arányára vonatkozóan teszek megállapításokat. A szubsztantív reprezentációt a ruandai nők „a ruandai női országgyűlési reprezentáció „értéke” nevű alfejezetben elemzem.

A 2003-as országgyűlési választás

A 2003-as országgyűlési választások szeptember 29. és október 2. között zajlottak le. A regisztrált választópolgároknak 96 százaléka vett részt a szavazáson. Összesen 230 jelölt versengett a közvetlenül ruandai állampolgárok által megválasztott 53 helyért (IPU, 2003). A főbb ellenzéki pártoknak esélyük sem volt, hiszen azokat voksolást megelőzően betiltották vagy diszkvalifikálták. A főbb ellenzéki pártok (pontosabban három párt koalíciója, köztük az Egyesített Demokratikus Erők (Unified Democratic Forces – FDU)) a népirtás óta Belgiumban és Hollandiában menekültek, nem indultak a választáson. Ebből következően a szavazóknak nem igazán volt választásuk a pártok tekintetében. Fontos továbbá kiemelni, hogy számos, összesen négy kisebb párt lépett koalícióra az RPF-fel. Centrális Demokratikus Párt (Centrist Democratic Party – PDC) 3 helyett szerzett. Ideális Demokratikus Párt (Ideal Democratic Party – PDI): 2 mandátumot szerzett. Ruandai Emberek Demokratikus Uniója (Democratic Union of the Rwandan People – UDPR): 1 helyet szerzett. Ruandai Szociális Párt (Rwandan Socialist Party – PSR): 1 mandátumot szerzett.

Táblázat 4. A 2003-as ruandai országgyűlési választások eredményei

A 2003-as ruandai országgyűlési választások eredményei			
pártok	leadott szavazatok száma	szavazatok százalékos aránya	mandátu -mok ¹⁰⁸
Ruandai Hazafias Front (RPF) által vezetett koalíció	2.777.661	73,78%	40
• Ruandai Hazafias Front			33
• Centrális Demokratikus Párt (PDC)			3
• Ideális Demokratikus Párt (PDI)			2
• Ruandai Emberek Demokratikus Uniója (UDPR)			1
• Ruandai Szociális Párt (PSR)			1
Szociáldemokrata Párt (PSD)	463.067	12,31%	7
Liberális Párt (PL)	396.978	10,56%	6
Haladás és Egyetértés Párt (PPC)	83.563	2,22%	x
Függetlenek	42.333	1,13%	x

Saját készítésű ábra az Saját készítésű ábra az africanelections.com adatai alapján.¹⁰⁹

A választás elő napján a felelős bizottságok megválasztották a fiatalok és a fogyatékkal élő képviselőit. A voksolás második napján járultak a ruandai állampolgárok a szavazóurnákhoz és döntöttek az 53 mandátumról. A harmadik nap pedig a választói kollégiumok kijelölték a 12 szenátort és a kötelező jelleggel előírt 24 női politikust (IPU, 2003)¹¹⁰. Ahogy azt a táblázat is szemlélteti, nem meglepő módon az RPF szerezte a szavazatok döntő többségét, 73,78 százalékát, azaz 40 darab mandátumot. A másik kettő, nem koalíciós, és parlamentbe kerülő párt lényegesen kevesebb mandátumot szerzett. A Szociáldemokrata Párt (Social Democratic Party – PSD) 7, a Liberális Párt Liberal Party – PL) pedig 6 darabot. Ebből látszik, hogy nem tekinthetjük őket valódi ellenfélnek a RPF-el szemben. Inkább egyfajta reprezentációs célt szolgálnak arra vonatkozóan, hogy mutassák a többpártrendszer látszólagos jelenlétét. Az IPU oldalán olvashatjuk, hogy az Európai Unió 68 főből álló választást felügyelő testülete súlyos szabálytalanságokat és csalásokat vélt felfedezni a 2003-as választások során. Mindezen túl megjegyezte, hogy a voksolás nyugodt és rendezett módon zajlott le, amelyet a tartós demokrácia kialakításának fontos lépéseként aposztrofálhatunk. Érdekesség, hogy a

¹⁰⁸ Jelen esetben, valamint a későbbi választások táblázatos összefoglalói esetében is előnyös lenne egy olyan ábra összeállítása, ahol nem csak összegésében százalékos arányként, hanem a pártok tekintetében mandátumokra vonatkoztatva is megjelenne a női képviselők aránya. Erre vonatkozóan azonban, sem az africanelections.com, az ipu.hu, valamint a különböző jelentések sem közölnek adatokat.

¹⁰⁹ A 2003-as ruandai országgyűlési választás eredményei:
http://africanelections.tripod.com/rw.html#2010_Presidential_Election

¹¹⁰ IPU (2003): Rwanda Parliamentary Chamber. Elections held in 2003. http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2265_03.htm

Frankofónia Nemzetközi Szervezetének (Organisation internationale de la Francophonie – OIF) megfigyelőcsoportja nem vett észre olyan súlyos szabálytalanságokat, amelyek kérdőre vonták volna a választási eredményeket (IPU, 2003)¹¹¹. Reytjens idézi a Norvég Forrás Bank a Demokráciáért és az Emberi Jogokért (Norwegian Resource Bank for Democracy and Human Rights – NORDEM) jelentését, amely szintén nagyfokú szabálytalanságokat tapasztalt. Gisenyi városában például 584 ugyanolyan módon kitöltött és ugyanazzal az RPF logo melletti hüvelykujj lenyomattal ellátott szavazólapot találtak. Egy másik helyen szavazócédulákkal teli felbontott dobozokat találtak a szavazóhelység sarkában, amelyek az RPF-en kívüli pártokra leadott szavazatokat tartalmazták. Ugyanitt olyan kitöltött listákat találtak a szavazó állampolgárokról, mintha már mindenki szavazott volna, pedig még ott álltak sorban az épület előtt. Az RPF befolyását tovább erősítette, hogy az indirekt módon megválasztott képviselők, köztük a nők, fiatalok, és a fogyatékkal élők képviselői mind RPF szimpatizánsok voltak. Ezen képviselők megválasztása során az úgynevezett „koszorúslány” kifejezés vált elterjedtté. Ez alatt azokat a jelölteket értették, akiket RPF nyomásra csak azért indítottak, hogy imitálják a politikai versenyt. Az RPF a közvetlen választások során is nyomást gyakorolt a jelöltekre, számos politikust arra kényszerített, hogy álljon el a választáson való indulástól. Ennek köszönhetően a nők számára fenntartott 24 mandátumért a 154 jelölből végezetül csak 58 indult (Reytjens, 2013: 39-40).

A 2003-as választások során kialakult női parlamenti reprezentációs arány tekintetében Ruanda egyértelműen történelmet írt. Az országokat női országgyűlési képviselői számok alapján tömörítő Inter-Parlamentális Unió listájának az élére került a 48,75 százalékos arányával (IPU, 2003). A 2003-as országgyűlési választások eredményeképpen Ruanda parlamentjében 41 férfi és 39 női politikus foglalt helyet. Láthatjuk tehát, hogy bőven teljesült az alkotmány által kötelező jelleggel előírt 30 százalék, tehát a 24 kizárólag nők számára fenntartott helyen túl 15 mandátumot szereztek a ruandai nők a közvetlen listás szavazás során. Reytjens folyamatos Ruandával kapcsolatos kritikus megnyilatkozásai tekintetében fontos kiemelni, hogy ez esetben leszögezi, az RPF valóban támogatta a nők emancipációját, különös tekintettel a fölbirtoklással és örökléssel kapcsolatos jogok esetében. Ezt követően viszont hozzáteszi, hogy a nők, legfőképpen a női politikusok eszközként szolgáltak arra, hogy az RPF megőrizze a hatalmát, mivel autoriter rendszerről beszélünk, véleménye szerint a nők nem tudják a női érdekeket képviselni (Reytjens, 2013: 40). Összességében elmondhatjuk tehát, hogy a

¹¹¹ IPU (2003): Rwanda Parliamentary Chamber. Elections held in 2003. http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2265_03.htm

demokratikus választások és a többpártrendszer megvalósulása tekintetében Ruanda nem volt képes valódi eredményeket produkálni. Nem beszélhetünk tehát valós demokráciáról, továbbra is az RPF és Kagame kezében összpontosul a hatalom, a politikai pluralizmus csak látszólagos, egypárti autoriter rendszer működik. Ahogy viszont már kiemeltük, a nők helyzete valóban pozitívan változott a törvényeknek köszönhetően. Mindezek tekintetében feltehetjük a kérdést, hogy hogyan viszonyul mindehhez a nemzetközi közösség, különös tekintettel azokra az államokra és szervezetekre, akik dollármilliókat folyósítottak Ruanda számára az 1994 és 2003 közötti poszt-konfliktusos vagy átmeneti időszakban? Reytjens véleménye szerint a 2003-as választások bizonyították, hogy a nemzetközi közösség nem csak 1994-ben, hanem 2003-ban is elbukott, hiszen nem akadályozta meg a diktatúra fennmaradását. A nemzetközi donorok összesen 7 millió dollárt költöttek arra, hogy Ruandában demokratikus választások menjenek végbe 2003-ban. A többségük mégis annak ellenére szemet hunyt a választási csalások felett, hogy azok nagy részét dokumentálta az említett EU megfigyelő missziója. Mindezek tekintetében helyesnek bizonyult az RPF előzetes számítása, miszerint egy markáns választási „győzelem” esetén nincs igazi félnivalója a nemzetközi szervezetektől a tekintetben, hogy retorziót alkalmaznának Ruandával szemben az emberi jogok be nem tartása esetén (Reytjens, 2013: 42-43). Az imént ismertetett tények tehát magyarázatként szolgálnak arra a korábban tett kijelentésre, amely szerint az ENSZ, valamint további NGO-k és a nagyhatalmak nem ellenőrzik megfelelően a ruandai politikai rendszer működését. Amint azt a 2003-as, azaz az első demokratikusnak mondott választások tekintetében is megfigyelhettük az RPF és Paul Kagame fennakadások nélkül vitte keresztül saját érdekeit.

2008-as országgyűlési választás

A 2008-as országgyűlési, azaz második demokratikusnak mondott választás szeptember 15. és 8. között ment végbe. Ismételten fölényes győzelmet aratott az RPF, amely ezen a választások hat kisebb párttal¹¹² lépett koalícióra. Az RPF és szövetségesei 42 darab mandátumot szereztek, amely a szavazatok 79,24 százalékát jelentette. A Szociáldemokrata Párt a 7 darab, a Liberális Párt pedig 4 darab mandátummal ismételten jelentősen lemaradt az RPF-től. Begley kutatásai

¹¹² Iszlám Demokratikus Párt, Ruandai Szocialista Párt, Ruanda Demokratikus Populáris Uniója, Haladás és Egyetértés Párt (Party for Progress and Concord – PPC), Jólét és Szolidaritás Párt (Prosperity and Solidarity Party – PSP), Kereszténydemokrata Párt (Christian Democratic Party – PDC)

alapján ezen, hivatalosan kommunikált eredmények nem az eredetileg elcsalt voksolás eredményei.

Táblázat 5. A 2008-as ruandai országgyűlési választások eredményei

A 2008-as ruandai országgyűlési választások eredményei	
pártok	mandátumok száma
Ruandai Hazafias Front (RPF) által vezetett koalíció	42
Ruandai Hazafias Front	36
Centrális Demokratikus Párt (PDC)	1
Ideális Demokratikus Párt (PDI)	1
Ruandai Emberek Demokratikus Uniója (UDPR)	1
Haladás és Egyetértés Párt (PPC)	1
Ruandai Szociális Párt (PSR)	1
Jólét és Szolidaritás Párt (PSP)	1
Szociáldemokrata Párt (PSD)	7
Liberális Párt (PL)	4
Függetlenek	x

Saját készítésű ábra az Saját készítésű ábra az africanelections.com adatai alapján.¹¹³

Az egyik szavazóbiztossal készített interjú során kiderült ugyanis, hogy az első eredmény értelmében az RPF 98 százalékos győzelmet szerzett, ám ezt ők maguk is túlzónak találták, így az adatok „megkozmetikázását” követően alakultak ki a fentebb ismertetett számadatok. Nagyobb helyet biztosítva ezzel a PSD-nek és PL-nek, amely pártok annyira minimális mandátummal vannak jelen az országgyűlésben, hogy nem is nevezhetjük őket valós ellenzéknek (Reytjens idézi Begley-t, 2013: 45). A 2003-ashoz hasonló szabálytalanságok voltak megfigyelhetők a 2008-as választás során. Az EU-s megfigyelők által vizsgált választóirodák 76 százalékában például nem voltak lepecsételve a szavazóurnák. Az eredmények átláthatóságának hiánya, a választási csalások, ismételten egyértelmű manipulációra utalnak. Mindezek ellenére az EU-s vizsgálóbizottság közleményében az áll, hogy a 2008-as választás egy fontos lépés a ruandai demokrácia intézményesülésének folyamatában. Az EU-s jelentés publikálását jelentős várakozás előzte meg, amely annak tudható be, hogy nagy vita folyt a végső verzió egyeztetése kapcsán. Ennek kapcsán írja azt Reytjens, hogy egy elcsalt választás elcsalt jelentéséről van szó (Reytjens, 2013: 45-46). A választások egyébként békésen, fegyveres és egyéb konfliktus nélkül zajlottak le. Az RPF összesen 80 jelöltet szerepeltetett a listáján, ebből 14 fő a koalíció jelöltjei közül, 35 pedig a nők közül került ki. A Szociáldemokrata Párt 64 fős listáján 32 női jelölt szerepelt.

¹¹³ A 2008-as ruandai országgyűlési választás eredményei:
http://africanelections.tripod.com/rw.html#2010_Presidential_Election

Össességében 356 jelölt indult a választáson, amelyből 196 volt női politikus. A női jelöltek közül 53 fő versengett a közvetlenül megválasztott helyekért (IPU, 2008).

2013-as országgyűlési választás

Tekintettel arra, hogy ezen választás minősül a legutolsónak, ezen alfejezeti részt bővebben tárgyalom a nők politikai reprezentációjának szempontjából. Ebben az esetben nagyobb hangsúlyt fektetek a választást elemző jelentések közötti eltérések bemutatására. A 2013-as országgyűlési választások szeptember 16-18-ig zajlottak Ruandában. A választásokra összesen 5.953.531 fő regisztrált, ebből 54 százalék női, 46 százalék férfi állampolgár (Commonwealth, 2013: 8). A 2013-as választások előtt 11 regisztrált párt létezett Ruandában (a pártok névsora fentebb az NFPO-nál szerepel). A választáson 8 politikai párt vett részt. Az RPF-fel koalícióban indult a PDI, PSR, PPC, valamint a PDC. A Liberális Párt, a PSD és a PS-Imberakuri külön listán indultak, valamint további 4 független jelölt (Venuste Bizirema, Clovis Ganza, Leonille Mutuyimana és Gilbert Mwenedata) versengett a szavazatokért.

Táblázat 6. A 2013-as ruandai országgyűlési választások eredményei

A 2013-as ruandai országgyűlési választások eredményei	
pártok	mandátumok száma
Ruandai Hazafias Front (RPF) által vezetett koalíció	41
Ruandai Hazafias Front	37
Centrális Demokratikus Párt (PDC)	1
Ideális Demokratikus Párt (PDI)	1
Haladás és Egyetértés Párt (PPC)	1
Ruandai Szociális Párt (PSR)	1
Szociáldemokrata Párt (PSD)	7
Liberális Párt (PL)	5

Saját készítésű ábra az electionguide.org adatai alapján¹¹⁴

Az RPF 76,2%-ot, a Szociáldemokrata Párt 13%-ot, Liberális Párt 9,3%-ot szerzett. A Civil Társadalom Választási Megfigyelő Missziójának (Civil Society Elections Observation Mission - CSEOM) jelentése alapján a kampány 20 napja, valamint a választás maga rendben, különösebb incidensek nélkül zajlott le. A RPF viszont lényegesen nagyobb anyagi források birtokába jutott, mint az ellenzéki pártok (CSEOM, 2013: 18). A The Commonwealth szakértőinek¹¹⁵ jelentése alapján szintén minden rendben zajlott a 24 fős kötelező jelleggel

¹¹⁴ A 2013-as ruandai országgyűlési választások eredményei: <http://www.electionguide.org/elections/id/553/>

¹¹⁵ A Commonwealth szakértői csapatát (Commonwealth Expert Team – CET) a botswanai Független Választási Bizottság titkára Tiro G.G.G. Seeletso, valamint Hon. Russ Hiebert kanadai országgyűlési képviselő

közvetett módon választott női országgyűlési képviselőre történő voksolás során. 2013. szeptember 17-én összeültek a Női Választói Kollégium (Women Electoral College) tagjai. Pár helyen némi késéssel kezdődött a választás, ugyanis nem volt meg a kötelező létszám, azaz a kétharmados határozatképesség. Az alkotmány szerint szabályozott minimum 24 fős női parlamenti jelenléten felül a listás szavazásról 26, valamint a fiatalok számára fenntartott két mandátumból az egyikbe került női politikus Ruanda országgyűlésébe. Összességében tehát a 2013-as országgyűlési választások alkalmával a ruandai parlament alsóházának 80 mandátumából 51-et szereztek meg a nők (Commonwealth, 2013: 21). A Commonwealth szerint Ruanda méltán szolgáltat például a világ többi országa számára a tekintetben, hogy a nők miként válhatnak a politikai folyamatok aktív résztvevőivé (Commonwealth, 2013: 21).

Ábra 3. Nők százalékos aránya a képviselőjelöltek között 2013-ban

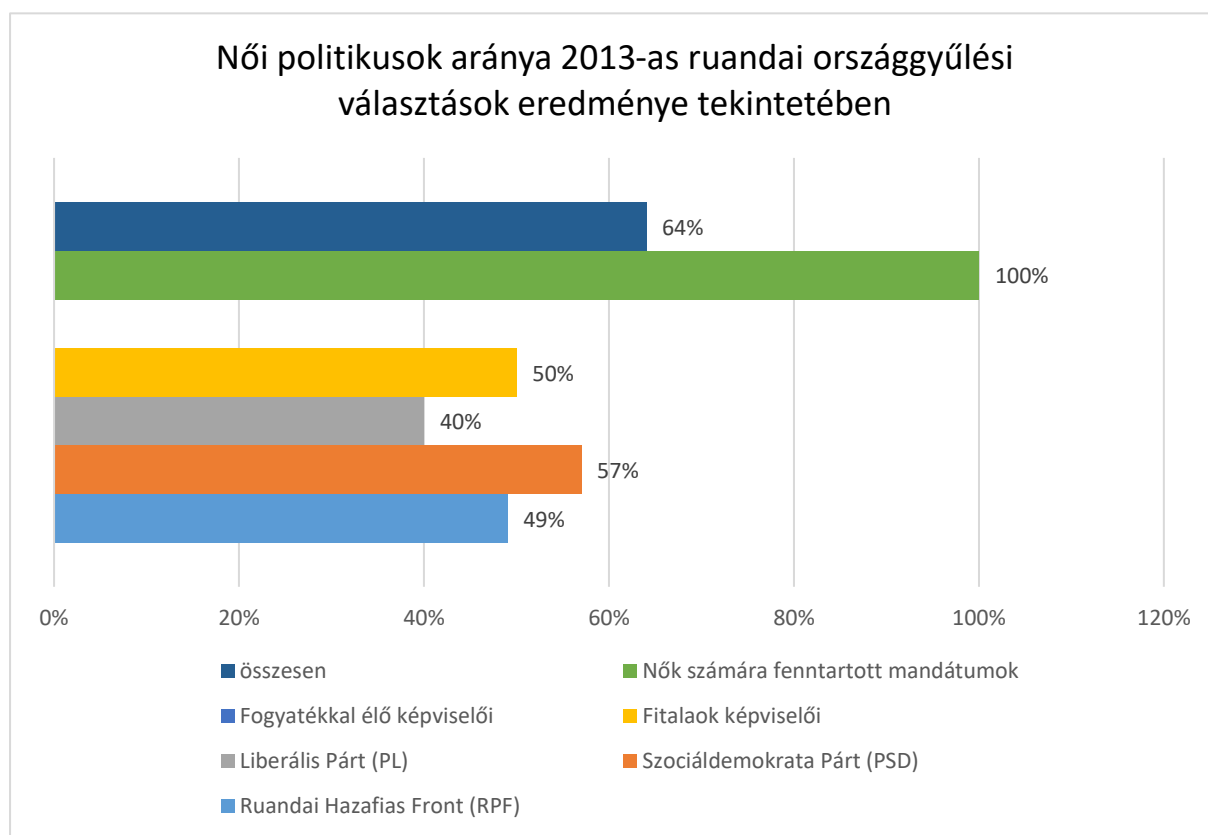
Saját készítésű ábra a CSEOM adatai alapján (2013: 22).

Az ábra alapján látható, hogy a pártok között egyértelműen az RPF vezet a női jelöltek százalékos arányának tekintetében. Ebben az esetben a 80 jelöltből 36 volt nő. A pártok tekintetében legkisebb női jelenlétet a PS/Imberakuri esetében tapasztalunk, itt a 45 fő között mindössze 4 női képviselőjelölt szerepelt. A PL és a PSD listáin egyaránt 30 százalék feletti arányban szerepeltettek nőket. Legalacsonyabb női jelölti jelenlétet a fogyatékkal élők

vezette. A CET megfigyelői 2013 szeptember 6. és 23. között tartózkodtak Ruandában két tartományban és hat kerületben végeztek vizsgálatokat (Commonwealth, 2013: 2).

képviselői esetében tapasztalhatunk, itt a 15-ből mindössze egy nő versengett a mandátumért. Megállapíthatjuk, hogy indirekt módon megválasztott női képviselőkre történő voksolások esetében erős volt a mezőny, ugyanis a 24 mandátumért összesen 103 női jelölt versengett. A direkt és indirekt módon megválasztott 80 mandátumért versengő 410 jelölt között 204 szerepelt, amely 50 százalékos arányt jelent. A következő ábrán láthatjuk, hogy a 2013-as választások eredményeinek értelmében miként alakult a női politikusok által megszerzett mandátumok aránya.

Ábra 4. Női politikusok aránya 2013-as ruandai országgyűlési választások eredménye tekintetében

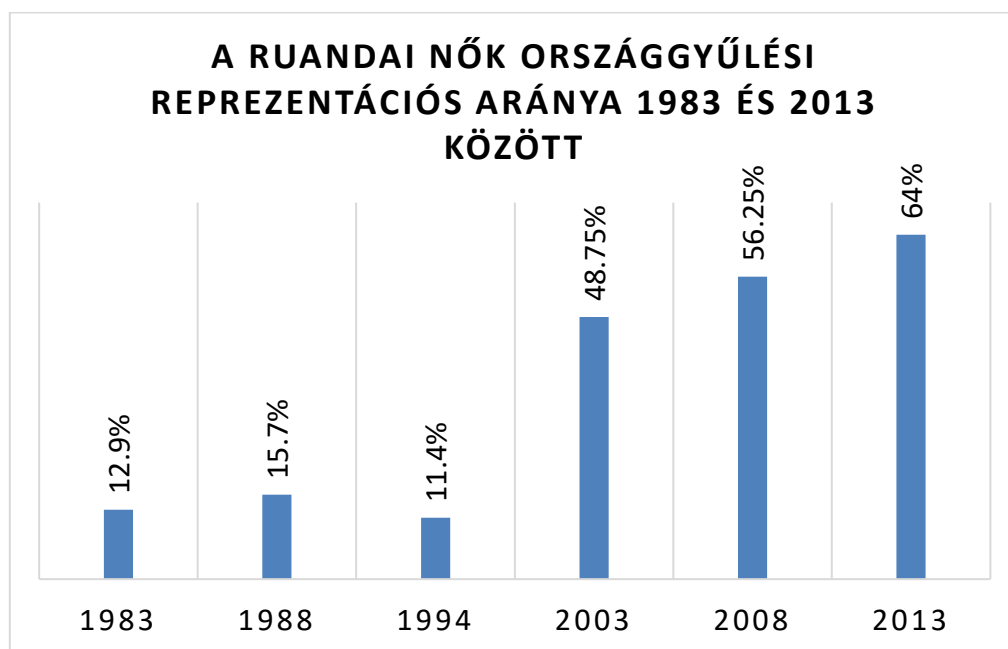

Forrás: Saját készítésű ábra a CSEOM adatai alapján (2013: 22).

A pártok esetében láthatjuk, hogy a női politikusok által birtokolt mandátumok tekintetében az első helyen a Szociáldemokrata Párt végzett 57 százalékkal. A PSD-ben 7 megszerzett mandátumból 3-at szereztek nők. Második helyen a győztes RPF áll, 49 százalékos női reprezentációval. Az RPF összesen 41 mandátumából 20-at birtokoltak a női képviselők. A Liberális Párt esetében is igen magas, 40 százalékos az országgyűlésbe kerülő nők aránya, ebben az esetben 5-ből 2 mandátum lett a nőké. Az indirekt módon megválasztott képviselőknél a fiatalok esetében 50 százalékos, a nők számára fenntartott helyek esetében egyértelműen 100 százalékos a nők aránya. A fogyatékkal élők 1 darab mandátumát férfi

politikus szerezte meg. Összességében a 2013-as országgyűlési választások során 80 mandátumból 51-et szereztek meg a női politikusok, amely 63,7 százalékos női reprezentációt jelent. Ha az előző, női jelöltek százalékos arányát bemutató ábrát összehasonlítjuk a ténylegesen országgyűlésbe kerülő nőkről készült diagrammal, akkor láthatjuk, hogy minden párt, valamint a fiatalok képviselői esetében is nagyobb arányban kerültek nők a parlamentbe, mint amekkora arányban a listán szerepeltek a jelöltállítás során. Mindezekből egyértelműen következtethetünk arra, hogy a női jelölteket a pártlisták elején szerepeltették a pártok. Bőven a minimumként előírt 30 százalékos reprezentáción felül sikerült teljesíteniük a ruandai pártoknak a 2013-as választás során. A direkt és indirekt módon történő voksolás esetében is, egyértelműen kimutathatók tehát a kormány nők politikai életbe történő integrációját szorgalmazó alkotmányos szabályozásai és közpolitikai intézkedései. A korábbiak során ismertetett adatok tekintetében folyamatosan és ugrásszerűen növekvő tendenciát figyelhetünk meg a nők országgyűlési reprezentációja tekintetében 2003, azaz az új alkotmány életbe lépése óta. A ruandai nők egyébként a választás és választhatóság jogát teljeskörűen 1961-ben szereztek meg. Az első női parlamenti politikus 1965-ben kezdte meg a tevékenységét. (Powley, 2005: 154).

Ábra 5. Ruandai nők országgyűlési reprezentációs aránya 1983 és 2013 között

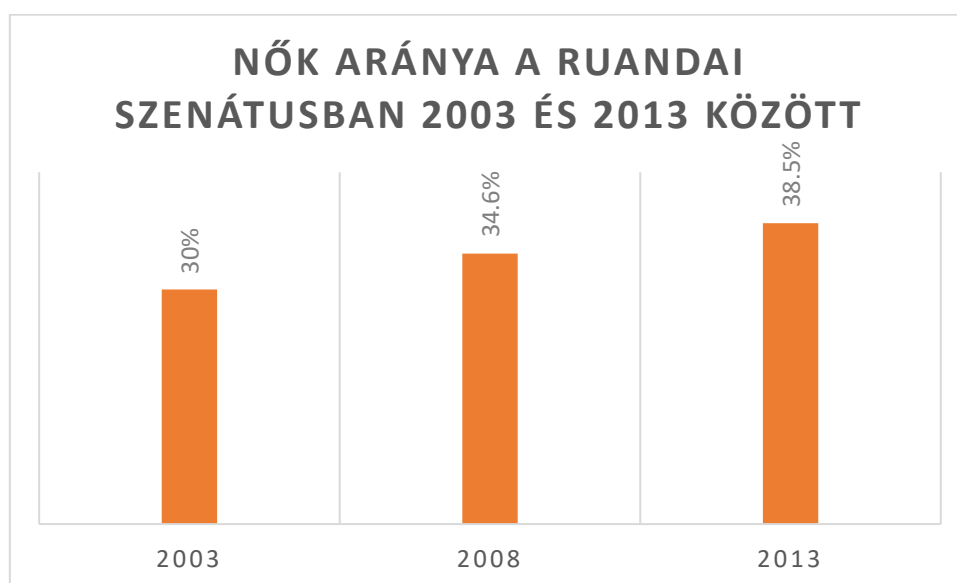

Saját készítésű ábra az IPU és Burnet (2008: 370) adatai alapján

Ezen számadatok tekintetében mindenképpen kérdéses, hogy vajon a százalékos arány tovább fog-e emelkedni a 2018 szeptemberi választások során. Egyfajta „brand”-nek vagy országimázsnak tekinti-e a Kagame vezette RPF párt, hogy egyre nagyobb női parlamenti

létszámot produkáljon? A 2003-as év abból a szempontból bizonyult döntő jelentőségűnek, hogy Ruanda számos európai, illetve ezen belül afrikai országgént számos skandináv államot utasított maga mögé. 2008-ban a ruandai választási eredményeknek köszönhetően alakult meg a világ első nőtöbbségű parlamentje. A 2013-as év pedig az eddigieket felülmúlta a 64 százalékos női országgyűlési aránnyal. Az országgyűlési választások során a kétkamarás parlament alsó házának női képviseleti arányát tárgyaltuk ugyan, de érdekességképpen érdemes egy rövid kitekintést tennünk a szenátusban, azaz a felsőházban 2003 óta fennálló női politikusok arányára is.

Ábra 6. Nők aránya a Ruandai szenátusban 2003 és 2013 között

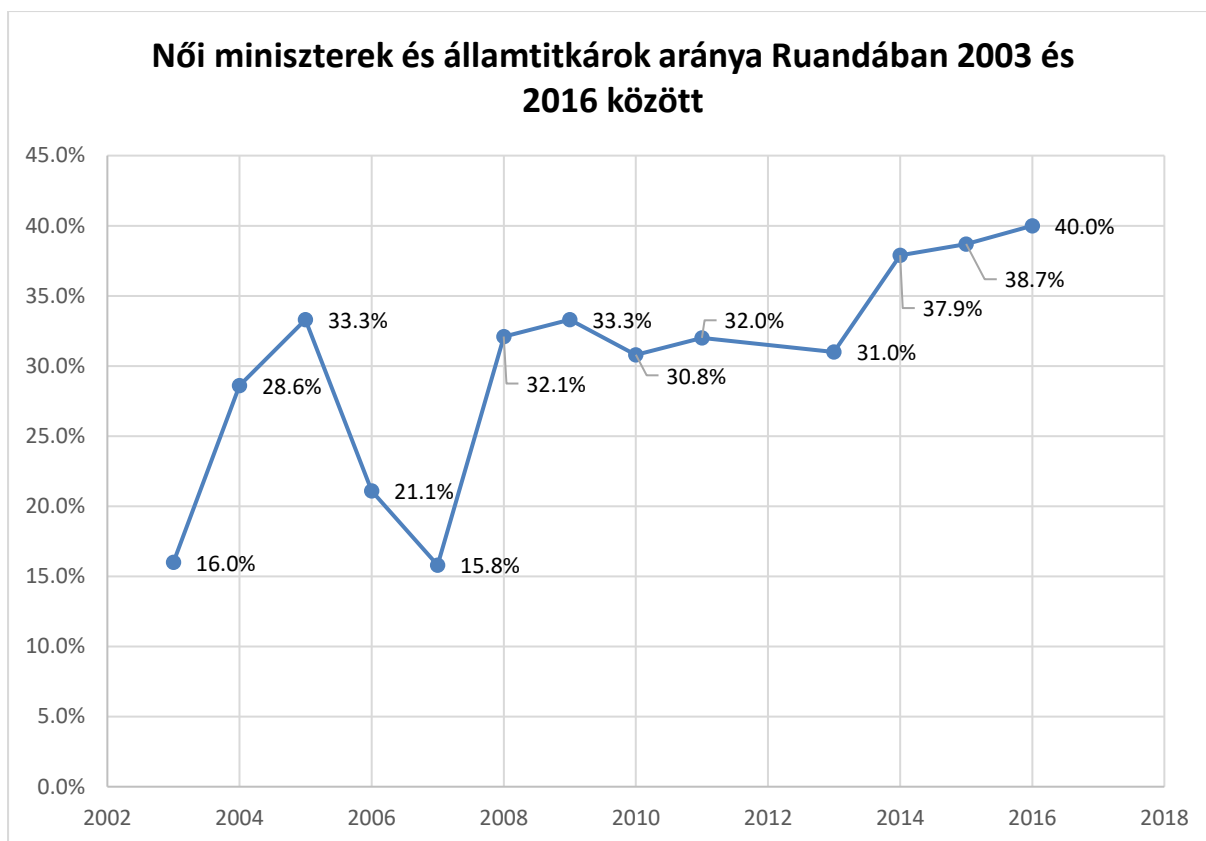

Saját készítésű ábra az IPU¹¹⁶ adatai alapján

Láthatjuk, hogy a szenátus tekintetében az alsóházhoz hasonlóan 2003 óta folyamatosan növekszik a női politikusok aránya. 2003-ban 20 mandátumból 6-ot, 2008-ban 26 mandátumból 9-et, 2013-ban pedig 26-ból 10 mandátumot szereztek meg női politikusok. A szenátus esetében is minden évben megfigyelhető a minimum 30 százalékos női reprezentáció. A 38,5 százalékos arány 2013 óta változatlan (IPU, 2018). A női miniszterek és államtitkárok tekintetében az előbbi kettő diagramhoz képest ingadozóbb adatokat láthatunk.

Ábra 7. Női miniszterek és államtitkárok aránya Ruandában 2003 és 2016 között

¹¹⁶ IPU World Classification: <http://archive.ipu.org/wmn-e/arc/classif311008.htm>

Saját készítésű ábra Guariso –Ingelaere – Verpoorten (2017: 32) adatai alapján.

2003-ban mindössze 16 százalék volt a női miniszterek s államtitkárok aránya. A 30 százalék feletti arány 2008 óta valósul meg, itt is ingadozások figyelhetők meg. 2013 óta folyamatosan emelkedik a nők aránya. A legmagasabb arányt 2016-ban sikerült elérni, ekkor (és azóta is) 40 százalék a női miniszterek és államtitkárok aránya Ruandában.

Mindezekén túl fel kell tennünk azt a kérdést: Mennyit vagy mit ér a női politikai képviselet az autoriter rendszerekben, esetünkben Ruanda tekintetében? Ezen kérdésre elsőként a releváns szakértők véleményének artikulálásával, majd pedig a saját kutatásom interjúinak elemzésével próbálok meg választ, vagy inkább lehetséges értelmezési irányokat adni.

VI. RUANDAI NŐK POLOTIKAI ÉS TÁRSADALMI HELYZETE NAPJAINKBAN

Ebben a fejezetben elsőként a kiugróan magas ruandai országgyűlési képviseletet elemzem. Ezt követően a fejezet második alpontjától kezdődő saját kutatásom bemutatásával reagálok a nemzetközi tudósok által kifejtett megállapításokra. Megnézem, hogy az általam készített vizsgálatok az általuk ismertettekkel hasonlatos vagy eltérő eredményeket mutatnak-e. Elemzem tehát a politikusnőkkel, kormányzati szervekkel és civil szervezeti vezetőkkel készült interjúimat.

VI.1. *A ruandai női országgyűlési képviselet „értéke”*

A nők országgyűlési reprezentációjával kapcsolatos mérhető adatok a statisztikák segítségével az imént bemutatásra kerültek. Amint azt a korábbiak során ismertettem, ezen női országgyűlési reprezentációs arányt bemutató statisztikákat csak abban az esetben tekinthetnénk valós adatoknak, ha egy demokratikusan működő parlament és többpárti pluralizmus jelenlétéről is beszélhetnénk. Másrészről pedig hozzá kell tennünk, hogy egy adott csoport képviseletének (esetünkben a nőknek) a szubsztantivitása nem egy pontosan kiszámolható vagy mérhető érték, statisztikai adatokkal tehát nem alátámasztható. Tekintettel arra, hogy Ruandában valójában egypárti uralomról és autoriter rendszer működéséről beszélhetünk, ezen arányszámokat nem mondhatjuk valós tartalmúnak. Itt nem arra gondolok, hogy adathamisításról lenne szó, hanem arra, hogy egy olyan parlamentben, ahol nem beszélhetünk valós ellenzék jelenlétéről, egyértelmű, hogy a női országgyűlési politikusok sem mernek a kormánypárt álláspontjával ellentétes véleményt képviselni vagy felszólalni az RPF által irányított közpolitikai intézkedések ellen. Láthatjuk a korábbiakban bemutatottak alapján, hogy azon ellenzékiek, akik valós veszélyt jelentettek a kormánypártra, rögtön ellehetetlenítésre kerültek. Ez esetben tehát mindenképpen megkérdőjelezhető az is, hogy a politikusi tevékenységet folytató elitcsoportokba tartozó nők képviselni tudnák a ruandai nők egészének (akik többségbe vidéki területen mezőgazdaságból élő alacsony jövedelmű nő) az érdekeit. Utánajárni tehát annak, hogy milyen, és mennyiben hatékony a ruandai női politikai képviselet, véleményem szerint kvalitatív módszertanú interjúk kutatással lehetséges. Természetesen ebben az esetben is bőven kínálkozik lehetőségünk ugyanazon hibákba belefutni, mint a statisztikai adatokat érintően, ugyanis a politikusnők vagy a kormányzati szervek képviselői szintű az RPF által képviselt álláspont szócsöveiként működhetnek. Mégis az interjúk esetében lehetőségünk nyílik a statisztikai adatok olvasásánál „mélyebbre

ásni”, és adott esetben kritikai szemléletmódhoz kapcsolódó kérdéseket feltenni. Mielőtt azonban rátérnék az interjúim elemzésére jelen alfejezetben azon nemzetközi kutatók munkáját foglalom össze, akik nálam korábbi időpontban, hasonlóképpen női politikusokkal és kormányzati szervekkel készítettek interjúk kutatásokat Ruandában. Ezen szerzők mindegyike az autoriter politikai berendezkedési politikai rendszer kontextusában vizsgálja a női politikai képviselőket, civil szervezeti jelenlétet, valamint gender-központú politikák jelenlétének kettősségét. Összességében az alábbi öt kutató munkásságából fogok idézni: Debusscher és Ansoms, Powley, Longman, valamint Burnet. Azért őket emelem ki, mert a ruandai nők politikai képviselőiről, illetve gendertémájú közpolitikákat érintően az általuk jegyzett tanulmányokra hivatkoznak a további, ezen témában született publikációk. A szerzők pedig kölcsönösen is idézik egymás munkásságát.

Debusscher és Ansoms kutatása szintén a ruandai autoriter rendszerszerben megvalósuló társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésére irányuló közpolitikák, női politikusi képviselőket, valamint civil szervezeti jelenlét hatékonyságát vizsgálja (Debusscher – Ansoms, 2013: 1111-1134). A szerzőpáros kvalitatív interjúk kutatást végezve, kritikai álláspontot képviselve elemzi a ruandai genderrel kapcsolatos intézkedések átalakító hatását. Az idézett szerzők közül ezt tartom a legértékesebb és leginkább releváns kutatásnak. Relevanciája az időbeli közelségből is adódik, a tanulmány ugyanis 2013-ban került publikálásra, az empirikus munka pedig 2011-ben készült. Azon túl, hogy az írás rendkívül átfogó, és holisztikus szemléletmód alapján, komplexen jár utána a ruandai genderkérdések hatékonyságának, számos olyan megállapítást és következtetést tesz, amit én a saját kutatásom esetében, amit 2015-ben és 2016-ban végeztem, hasonlóképpen igaznak találtam. A szerzőpáros szerint minden kritika ellenére elmondható, hogy Ruanda egy a társadalmi nemek között egyenlőség megteremtésére irányuló intézkedések számára előnyös környezetet teremtett (Debusscher – Ansoms, 2013: 1112). A korábbiakban már bemutattuk ezeket az intézkedéseket. Valóságos tehát az, hogy a top-down, azaz felülről szervezett intézkedések jelen vannak. Értjük ez alatt az alkotmány, valamint a már ismertetett, nők társadalmi, gazdasági és egyéb helyzetének javítására irányuló jogszabályok törvénybe iktatását és a közpolitikai programokat. Arról viszont kevés szó esik, Debusscher és Ansoms pedig pont azt vizsgálja, hogy a mélyen gyökeredző társadalmi normákra és gyakorlatokra milyen fokú hatékonysággal és átalakító erővel bírtak ezen a kormányzat oldaláról létrejövő programok. Naivitás vagy túlzottan leegyszerűsített látásmód lenne ugyanis azt feltételeznünk, hogy a nők parlamenti reprezentációs arányának ugrásszerű növekedése alapjaiban változtatja meg a társadalmat és a

fennálló rendszert. Evidens ugyanis, hogy az egyenlőtlenség körülményeinek esetében a különböző egyeztetési folyamatok a domináns csoportokat szolgálják ki, és az elnyomott csoportoknak pedig nem jut lehetőségük arra, hogy megfelelően fogalmazzák meg az érdekeiket. Más szavakkal megfogalmazva tehát arról van szó, hogy a nők politikába történő integrációja szükséges, de nem elégséges feltétele a valós átalakuláshoz vagy a „folyamatban lévő hegemonizáció” ellensúlyozásához (Debusscher – Ansoms idézi Verloo-t, 2013: 1112). Ez esetben is azt a jelenséget láthatjuk igazolódni, amelyre a korábbiak során már utaltam, hogy a parlamenti politikusnők az elitből választódnak ki, így javarészt nem nyílik lehetőség arra, hogy a nem-elit szereplők véleményei vagy követelései is artikulálásra kerüljenek. Az alacsonyabb társadalmi csoportok, amelyeknek jelentős hányadát teszik ki a falvakban élő mezőgazdasági tevékenységet vagy láthatatlan munkát¹¹⁷ végző nők, ebből következően nem is rendelkeznek valós érdekképviseléssel. Az átalakító potenciállal bíró közpolitikák ugyanis valójában többen jelentenének, mint az olyan genderprogramok meghatározása, amelyek nőket és női szervezeteket bevonva határozzák meg a fejlődés tárgyát és irányvonalait. A hatékony közpolitikai intézkedések a nem elithez tartozó alacsonyabb társadalmi csoportok, illetve a nem kormányközeli civil szervezetek számára is nyújtanak alternatívát arra, hogy artikulálhassák érdekeiket a genderkérdések és program megalkotása során (Debusscher – Ansoms idézi Verloo-t, 2013: 1112). Debusscher és Ansoms öt olyan területet sorol fel, amelyek aláássák a ruandai gendertémájú közpolitikákat (2013: 1118-1119): a gazdasági érdekek dominanciája; a gondoskodás és a mezőgazdaság területén folyamatosan jelen lévő láthatatlan munka figyelmen kívül hagyása; a gendertémájú közpolitikák formális vagy bürokratikus végrehajtása és a kvantitatív eredményekre való koncentráció; a civil szervezetek korlátozott mozgástere és limitált befolyása a politikára; a grassroots, azaz az alulról történő szerveződések hiánya.

Kvantitatív adatok a valósi fejlődés igazoló tényezői?

Esetünkben, a fent említett csoportosításból a női politikusi részvétel tárgyalásánál, a kvantitatív eredményekre való koncentráció bír relevanciával. A későbbiekben a szerzőpáros által ismertetett területek további elemeire is kitérek majd. Debusscher és Ansoms interjúja

¹¹⁷ Láthatatlan munka alatt a háztartásbeli tevékenységet, valamint a családtagok ellátásával kapcsolatos feladatokat értjük. Ezek azok a tevékenységek, amelyekért alapvetően nem jár pénzbeli juttatás, mégis jelentős időintervallumot ölelnek fel. Ezen tevékenységek javarésztét pedig a nők végzik.

kutatása¹¹⁸ során a főként civil szervezeti aktivistaként működő interjúalanyok közül többen hangsúlyozták, hogy ha Ruanda valóban elkötelezett a genderkérdések mentén, akkor a kormánynak túl kellene látnia a nők politikai képviselőire vonatkozó számadatokon, valamint a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésére irányuló jogi intézkedéseken. Annak ellenére ugyanis, hogy Ruandában jelen van a genderérzékeny struktúra építménye, a gyakorlati működtetés jelentősen hiányos. Azt is megjegyezték a donorok képviselői, hogy Ruandában nagyon jelentős a marketing jelenléte, „el kell, hogy tudják adni Ruandát”. Annak érdekében pedig, hogy valamit el tudjanak adni, szép képet szükséges róla festeni. A „társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésére irányuló intézkedések részei ezeknek, de ők (ruandai vezetés) csak a számokat akarják”. Ugyanezt hangsúlyozta egy másik civil szervezeti vezető is: „Sokan azt mondanák, hogy elértük a társadalmi nemek közötti egyenlőséget, sokak számára ez szimplán a számokat jelenti. De ez nem egyenlőség, számomra legalábbis nem az”. Egy másik megkérdezett szerint a genderkérdések kizárólag azért váltak politikai diskurzus tárgyává, mert „divatban vannak” és „vonzák a donorok pénzét”. Tekintettel arra tehát, hogy Ruanda jelentős mértékben függ a donoroktól, a gazdasági érdek képezi a társadalmi nemek kérdéskörének artikulálásának legnagyobb motivációját (Debusscher – Ansoms, 2013: 1123-1125). Az igazsághoz hozzátartozik viszont, hogy a donorok általánosságban valóban azokat a cél-orientált fejlesztési politikákat támogatják és kedvelik, amelyek összekapcsolják a politikai célkitűzéseket és stratégiákat az eredményekkel. Az eredmények esetében pedig a kvantitatív adatok feltüntetését preferálják. Ezen álláspont vagy folyamatkezelés viszont a cél-orientált politikák vak végrehajtásához vezet, miközben elhanyagolja azokat a folyamatokat, amelyeken keresztül az eredményeket el sikerült érni (Debusscher – Ansoms, 2013: 1125). Ezen tények ismételten alátámasztják és magyarázzák azt, hogy Ruanda miért használja a kvalitatív adatokat az elért eredmények prezentálására. A számoknak köszönhetően, például jelen esetben a nők országgyűlési arányára vonatkozóan úgy tűnhet, valós eredményeket mutat fel az ország, ám a nemek közötti egyenlőséggel kapcsolatos közpolitikák végrehajtása csak formálisan történik meg. Az előrelépések ugyanis főként azon kvantitatív genderstatisztikákkal igazolhatók, amelyekből hiányzik az a mélyebb tartalom, amely segítségével kezelhetők lennének a társadalmi nemek normái, struktúrái és gyakorlatai (Uo., 2013: 1125-1126). Ide kapcsolható továbbá az alulról szerveződő mozgalmakkal történő konzultáció hiányai is. Az imént említett problémákra megoldási lehetőséget ugyanis pontosan

¹¹⁸ A szerzőpáros esetében egyébként az interjúalanyokat nem szerepeltetik névvel. Ennek okát abban látom, hogy jelentős mértékben kritikai álláspontot képviseltek a megkérdezettek, a szerzőpáros pedig anonimitással védte interjúalanyait, hogy megelőzzék a szabad véleményformálásból adódó esetleges problémákat.

ezen szervezetek igényeinek és véleményének figyelembe vétele tudna nyújtani. Egyértelmű tehát, hogy a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésének területén valós eredmények és előrelépések kizárólag a grassroot mozgalmakkal és a civil szervezetekkel történő aktív konzultáció, azaz a bottom-up megközelítés során valósulhatnak meg. Debusscher és Ansoms kutatásában számos megkérdezett kiemelte azt, amelyre már utaltam, hogy egy elit vezette gender intézkedési keretről beszélhetünk Ruanda esetében. Ez az elit pedig nagyon gyorsan, a lakossággal történő konzultáció nélkül kíván eredményeket elérni. Ennek a folyamatnak viszont az imént említett valós hatékonysági hiány a hátulütője. Az elit viselkedését magyarázza maga a kiválasztódás folyamata is, ugyanis a városi elit jelentős hányada külföldi országokban nevelkedik és tanul, amelynek köszönhetően nincsen kapcsolata a Ruanda vidéki térségeiben nevelkedett lakosaival. Az pedig, hogy jelen esetben a női országgyűlési képviselőknél nincsen használható társadalmi tőkéje, az alsóbb társadalmi csoportokat érintően megnehezíti az elengedhetetlenül szükséges konzultáció vagy párbeszéd létrejöttét. Ebből következik, amint a szerzőpáros is kiemeli, hogy a női politikusokat olyan kritika éri a civil aktivisták részéről, mint „nincsenek elég közel a lakossághoz”, „nem elég aktívak, mert túlságosan elkényelmesedtek a pozíciójukban”. További interjúalanyok a választási rendszerben látták a hibát abból a szempontból, hogy a politikusok sokkal inkább a pártok, mint a választók érdekeit tartják szem előtt (Uo., 2013: 1128-1129).

A kiugróan magas ruandai országgyűlési reprezentáció negatív és pozitív hatásai

Burnet kutatását is érdemes kiemelni, aki szintén az autoriter rendszerben formálódó kiugróan magas női politikai reprezentáció jelenségét vizsgálja. Egyben azt állítja, hogy míg Ruandában egyértelműen nőtt a nők parlamenti aránya, addig a közpolitikai döntésekben való befolyásuk csökkent (Burnet, 2008: 380). Ezen paradoxon elemzése során láthatjuk, hogy Burnet látásmódja számos ponton megegyezik Debusscher és Ansoms véleményével. Interjúk kutatásaik során is hasonló dolgokkal találkoztak. A nők országgyűlési reprezentációs arányára vonatkozóan Burnet a negatív és pozitív hatásokat tekinti át (Burnet, 2008: 380-386). Mindenképpen meg kell jegyezni, hogy Burnet tanulmányának megjelenése óta eltelt tíz év, ebből adódóan bőven lehetnek olyan területek, amelyek tekintetében az ő kutatásának publikálása óta jelentős változás ment végbe. Először a negatív tényezőket tekintjük át. Burnet elsőként a korábbi idézett kutatókhoz hasonlóan problémásnak látja a civil szervezetek vezetőinek hatékonyságát. Ő ezt arról az oldalról közelíti meg, hogy a jelenkori kormány,

igazságügyi szervek, és közigazgatási struktúrák rekrutációja javarészt az egykori poszt-konfliktusos időszakban NGO-k élén álló nőkből történt. Ez pedig egy nagyon jelentős mértékű humán tőkevesztést jelentett a Ruandában működő civil szervezetek számára. Ezen tapasztalattal rendelkező női vezetők helyére fiatal, friss diplomás szakemberek kerültek. Az újnak nevezett civil szervezetek vezetői tehát nem birtokolták azt az érdekképviselési potenciált, mint elődeik. Ebből a jelenségből pedig alapvetően következik az a korábban is jelzett probléma, amely szerint az NGO-k és a politikusok közötti együttműködés az átmeneti időszakhoz viszonyítva jelentősen visszaesett. Debusscher és Ansoms kutatásához hasonlóan Burnet is kiemeli a civil szervezeti aktivisták női politikusokról alkotott negatív véleményét (Burnet, 2008: 380-381). Ezen vélekedések szerint azok a nők, akik otthagyták az NGO-kat és politikusok lettek, azaz csatlakoztak az RPF-hez (döntő többségük ugyanis egyértelműen RPF szimpatizáns), már nem képviselik a női érdekeket. A Burnet által megkérdezettek közül sokan úgy gondolják, hogy maguk a politikai pártok (főként az RPF) használják a női politikusokat arra, hogy legitimálják a politikai programjaikat. Maga az RPF is csak azért alkalmaz nőbarát közpolitikákat, hogy keresztülvigye érdekeit (Uo., 2008: 381). Ez az az érv, amire Debusscher és Ansoms úgy utal, hogy a genderkérdések jelenleg divatban vannak, és az ezzel kapcsolatos közpolitikai intézkedéseket előszeretettel támogatják a donorok. Burnet kutatásai szerint az átlag ruandaiak úgy gondolják továbbá, hogy a női országgyűlési képviselők nem csinálnak mást, csak élvezik a pozíciójuk nyújtotta kiváltságokat (autó használat és különböző pénzügyi juttatások), néha pedig megjelennek a parlamentben, hogy olyan kérdésekről szavazzanak, amelyeket az RPF már előre eldöntött. Burnet hozzáteszi, hogy ezen vélemények ugyan nehezen után követhetők vagy tartalmuk nehezen ellenőrizhető, ám ahogy azt a korábbiak során is többször kiemelttem, egyértelműsíthető, hogy az a politikus vagy politikai párt, amely valamilyen szinten akadályozza az RPF-et, rövid időn belül eltűnik a politikai színtérről (Uo., 2008: 381). A ruandai nők ugrásszerű parlamenti képviseletének pozitív hatásait illetően Burnet azzal érvel, hogy ha jelenleg nem is beszélhetünk valós női érdekképviselésről vagy átfogóan hatékony gender-közpolitikákról, az eddigi intézkedések, valamint a jelenlegi helyzet viszont erős táptalaja lehet a hosszú távú fejlődésnek. A nők politikai életbe történő integrációja hosszú távon előnyösen hathat a ruandai politikai kultúrára és felülírhatja azt a nőtörténeti fejezet során már ismertetett tradicionális gondolkodásmódot, amely mint feleség és családról gondoskodó, férfiaknak egyértelműen alárendelt egyén definiálja a női szerepeket. Ez az a tényező, amelyre az elméleti fejezetben Coffé munkásságát emeltem ki. A deskriptív a szubsztantív képviselet mellett a szimbolikus szintet határozza meg, amely a nők politikai képviselete esetében azt jelenti, hogy a női politikus példaként és inspirációként szolgál a

társadalom nőtagjai számára. Lehetővé és láthatóvá téve ezzel a politikusi karrierpálya lehetőségét a nők számára is (Coffé, 2012: 86). Burnet is erre utal tehát a nők országgyűlési reprezentációjának hosszú távú hatásait illetően. Másrészt Burnet szerint a nőknek lehetőségük van arra, hogy nagyobb közönség előtt beszélhessenek és érdekeket képviselhessenek (Burnet, 2008: 385). Ezen folyamat is egy rendkívül fontos aspektusa a ruandai női szerepek megváltozásának. Ahogy azt a nőtörténeti fejezetben jeleztem, a nők a hagyományok szerint nem szólalhattak fel nyilvánosan abban az esetben, ha a férfiak is jelen voltak. Láthatjuk tehát, hogy számos olyan szerepben és tisztségben vannak jelen a ruandai nők napjainkban, amelyekre 1994 előtt egyáltalán nem, vagy csak korlátozottan lett volna lehetőségük. Másrészt pedig a nők lehetőséget kaptak arra, hogy vezetői és irányítási képességeket fejlesszenek ki. Burnet véleménye szerint, ha jelenleg ez egy autoriter rendszerben is történik, abban az esetben, ha az RPF teret enged a valódi demokratizálódásnak, a pártok versenyének és a független médiának, akkor a nők ezen képességeket valóban fogják tudni alkalmazni. Hosszú távon tehát az megnövekedett női országgyűlési reprezentációs arány kikövezheti az útját a valós női érdekképviselések és valódi változást indukálhat társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésében (Burnet, 2008: 385-386). Burnet írása óta tíz év telt el és amint azt az országgyűlési választások bemutatásánál is láthattuk, nem lett demokratikusabb Ruanda, sem a parlamenti, és hangsúlyosan a 2017-es elnökválasztások, sem pedig az ország vezetése tekintetében. Természetesen nem lehet azt kiszámítani, hogy mi történhet az elkövetkező években, de az eddigi, azaz a hivatalosan 2003 óta fennálló rendszer nem abba az irányba mutat, amely egy többpárti pluralizmus és demokratikus államigazgatás biztos alapjait fektetné le. Nem gondolom tehát, hogy rövidtávon igazolódhatnának Burnet állításai. Arra sem látok esélyt továbbá, hogy amíg Paul Kagame aktívan részt vesz a ruandai politikai életben, erőteljesebb elmozdulás történne a demokrácia irányába. Longman is hangsúlyozza Kagame egyértelmű irányító jellegét, aki véleménye szerint fokozatosan erősítette meg személyes dominanciáját a poszt-konfliktusos időszakban. Számos vezetői pozícióból léptek vissza vagy kerültek ellehetetlenítésre hivatalnokok, akiknek a helyét Kagame emberei, azaz RPF szimpatizánsok vették át. Ilyen eset volt 2000-ben az országgyűlés szóvivőjének, valamint a miniszterelnöknek a visszalépése. Kagame tehát folyamatosan vette körül magát olyan emberekkel, akik RPF közeliek, majd 2003 óta folyamatosan tölti be az elnöki pozíciót (Longman, 2006, 146). Ebben az egyre inkább erősödő autoriter rendszerben pedig evidens, hogy a női politikai képviselő, azaz a női politikusok érdekérvényesítő munkája sem lehet valós. Longman azzal érvel, hogy eredendően pedig pont az FFRP lenne az az intézmény, amely meghatározná vagy eldönthetné, hogy melyek azok a női politikusok, akik

megfelelők lennének a parlamenti képviselői tisztség betöltésére. Az FFRP maga viszont a szerző véleménye szerint nem bír releváns hatással, hiszen nemhogy nem enged teret, hanem el is nyomja a szabad véleménynyilvánítás vagy viták lehetőségét. Másrészt pedig az alsóházban egy jelentős hányada a mandátumoknak (pontosan 27 darab mandátum) nem is direkt, hanem közvetett módon kerül megválasztásra, tehát valójában nem reprezentatív. Ennek köszönhetően az indirekten megválasztott, köztudottan RPF szimpatizánsokból álló FFRP sem képes arra, hogy ellenőrizze a szenátorok és az alsóház genderkérdések mentén folytatott munkásságát. Majd hozzáteszi a korábban idézett szerzőkhöz hasonlóan, hogy az RPF valójában használja a női politikusokat, mégpedig arra, hogy legitimálja és megőrizze a saját hatalmát. Longman Debusscherhez és Ansomshoz hasonlóan tehát éles kritikát fogalmaz meg a demokratikusnak mondott ruandai parlamenttel kapcsolatosan. Meglátása szerint a remény arra vonatkozóan, hogy a 2003-ban újonnan szerveződött parlamentben többpárti pluralizmus működhet, gyorsan szertefoszlott, ugyanis továbbra is a megfélemlítés eszközeként működött. Mindezek ellenére Longman Burnethez hasonlóan nem látja teljes mértékben eredménytelennek a nők politikai reprezentációjának ugrásszerű növekedését, ezért olyan pozitív eredményeket is megfogalmaz, mint az örökösödési törvény megalkotása, a nőkkel szemben diszkrimináció büntetésének törvénybe foglalása, a szexuális erőszakkal kapcsolatos törvények szigorítása. A magas női jelenlét tehát megkönnyíti azon jogszabályok és törvények bevezetését, amelyekből a ruandai nőknek előnye származik. Ám ez csak abban az esetben történik meg, ha az adott jogszabály és törvény egyezik az RPF érdekeivel (Longman, 2006: 147-149). Ahogy korábban jeleztem, Powley írásait érdemes még kiemelni, ő az a szerző, aki az elsőként végzett terepmunkát és elemezte (szoros együttműködésben az International Institute for Democracy and Electoral Assistance szervezetével) az új alkotmány bevezetését követő ruandai rendszert a genderkérdések mentén. Powley kiemeli, hogy annak ellenére, hogy a ruandai alaptörvény rendkívül progresszív szellemű a társadalmi nemek közötti egyenlőség tekintetében, mégis jelentős aggályok merülnek fel az etnikai hovatartozás mentén történő szólásszabadsággal kapcsolatosan (2005: 155). Powley és a korábban idézett szerzők között az a különbség, hogy Powley egy lényegesen pozitívabb képet fest a ruandai genderkérdések hatékonyságáról. Az FFRP bemutatásánál például olyan interjúalanyt idéz, aki véleménye szerint a női országgyűlési képviselők politikai hovatartozástól függetlenül működnek együtt a fontos kérdésekben (Uo., 2005: 160). A korábbiakban bemutatottak kapcsán viszont tudhatjuk, hogy ez nem így van, ebben a formában nem igaz. Az FFRP-n belüli zavartalan kooperáció valós ugyan, de nem azért, mert a politikusok félreteszik a pártérdekeket, hanem azért mert csak az RPF irányít. Powley hozzáteszi továbbá, hogy a közvetetten

választott 24 képviselő, akik véleménye szerint kifejezetten a nők érdekeit képviselik, illetve a közvetlen módon pártlistáról országgyűlésbe kerülő politikusnők mind tudatában vannak annak a felelősségnek, hogy aktívan hozzájáruljanak a genderérzékeny törvényhozáshoz (Uo., 2005: 160). Ez a kép, amelyet Powley ismertet, egy ideális működése lenne a ruandai női politikai reprezentációnak, viszont ahogy az már bemutatásra került, ez a túlzottan pozitív látásmód nem állja meg a helyét. Powley is megfogalmaz kritikát, hiszen amint írja, Ruanda egy nem demokratikus autoriter rendszer. A 2003-as választás során elért, kiugróan magas 48,8 százalékos női parlamenti jelenlét sikerét az ország speciális körülményeiben látja. Powley véleménye szerint ezen sajátos szituációt a népirtás, a kvóta rendszer, a női mozgalmak és a kormány együttműködéséből fakadó folyamatos kampánytevékenység, és az RPF kiemelt támogatásának együtthatása adja (Uo., 2005: 161). Ezt a fajta egyedülálló kontextust, amely Ruandában a népirtás okán keletkezett, minden szakirodalom citálja. A bemutatott szerzők munkássága alapján láthatjuk, hogy mennyire komplex jelenségről beszélhetünk a ruandai parlamentben megjelenő női politikusi arányszámok mögöttes tartalma esetében. Még egyszer érdemes tehát hangsúlyozni, hogy egy olyan tényezővel állunk szemben, amely önmagában nem értelmezhető, a számok „mögé kell tehát nézni” annak érdekében, hogy közelebb kerülhessünk az igazsághoz. Maga a ruandai példa is leképzei tehát a gender norma „szoft” mivoltát, jelen esetben azt, hogy mélységeiben nem köteles Ruanda alkalmazkodni a nemzetközi szervezetek szabályaihoz, elég ha azt csak numerikusan teszi meg. A következőkben ezen szempontot figyelembe véve mutatom be a saját kutatásomat.

VI.2. Politikusnőkkel készített interjúk elemzése

A módszertani fejezet során már bemutattam az interjúszervezés sajátosságait, valamint nehézségeit. Jelen fejezettrészben az interjúk elemzésére fókuszálok. Amint arra már utaltam, az interjúk szervezésében nagy segítségemre volt Spesioza Nyiraneza, az FFRP szóvivője. Spesiozanak köszönhetem tehát azt, hogy a parlamenti politikusok szigorú elfoglaltság mellett is rendelkezésemre tudtak állni egy-egy interjú erejéig. Másik szemszögből nézve ezt a minőségű organizációs folyamatot, elmondható, hogy tovább erősítette, vagy mondhatni gyakorlatban ismertette az autoriter rendszerben történő kutatás jellemzőit az alábbiak okán:

- Az FFRP tagok egyértelműen kormánypárti, azaz RPF szimpatizánsok. Amikor erre finoman rákérdeztem Spesiozánál, hogy ez valóban így van-e ő rögtön visszakérdezett, hogy ki mondta ezt, hol hallottam? Véleménye szerint ez egyáltalán nem igaz.

- Ki lettek jelölve azon országgyűlési politikusok (egyet kivéve), akikkel interjút készíthettem, így valószínűsíthető, hogy a kutatásom alapján automatikusan azon politikusokkal beszélgethettem, akik kiemelt módon foglalkoznak genderkérdésekkel.
- Véleményem szerint egyértelműsíthető tehát, hogy a ruandai vezetés (jelen esetben a közvetítő Spesiosa) „jó fényben” kívánta feltüntetni vagy reprezentálni a külföldi kutató számára az ország politikusainak társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésére vonatkozó munkásságát
- Annak ellenére, hogy Ruandában hivatalos nyelv az angol nem mindenki (különös tekintettel az idősebb korosztályra) beszélni megfelelően. Ebből feltételezem, hogy Spesioza került a kiválasztásnál az angolul nem megfelelően kommunikáló politikusokat.

Kvalitatív kutatásom hiányosságai között meg kell említeni azt, hogy a mintaválasztás befolyásolhatja eredményeimet, ugyanakkor 5 FFRP tagú politikussal, egy nem FFRP tagú szenátorral, valamint egy férfi országgyűlési politikussal interjúzhattam. Az interjúk a ruandai országgyűlésben készültek. Az interjúk mindegyike körülbelül egy órát vett igénybe. Egy kivétellel minden esetben egyenként beszélgettem a politikusokkal. Anitha Mutesi-t és Consolée Uwimana-t együtt interjúvoltam meg. Válaszaik egy-egy kérdésre vonatkozóan ezért néhány esetben azonosak. A diktafonos felvételhez interjúalanyaim nem járultak hozzá, ezért kérésüknek eleget téve azokat tollal rögzítettem. Ezt követően az interjúk digitalizálását elvégeztem, majd minden egyes esetben utólagosan e-mailen keresztül egyeztetve lettek a politikusokkal, így az elemzés során névvel tüntetem fel az interjúalanyaimat. Ahogy Glasius et al. írja, a legtöbb politikus úgysem olvassa el a tudományos szövegeket, ha mégis, akkor egy akadémiai közönségnek szóló írásnak nem fognak nagy jelentőséget tulajdonítani, mivel az nem direktben nagy közönség felé történő kommunikációt jelent (Glasius et. al., 2018: 113). Láthatjuk tehát, hogy Glasius et al. rendkívül kritikusan ítéli meg a politikusokat a tudományos szövegek olvasása kapcsán, interjúelemzéseim során mégis arra törekedtem, hogy megfelelően ismertessem és elemezzem interjúalanyaim véleményét a kutatási témám vonatkozásában. Az interjúalanyaim többségével, köztük a politikusokkal készített interjúim a Glasius et al. által kreált kategóriák alapján a „szóvivőkkel” készült interjúk csoportjába¹¹⁹ esnek. Ezen kategóriába a magas rangú politikusok vagy civil szervezeti képviselők tartoznak, akik az adott

¹¹⁹ Másik két kategóriaként az „átlagemberekkel”, valamint a „szakértői informátorokkal” készített interjúkat nevezi meg Glasius et al. (2018: 100-103).

politikai párt vagy NGO hivatalos álláspontját képviselik. Ezen interjúk készítésénél is felajánljuk az anonimitást, ám a legtöbb esetben (ahogy az én esetemben is) az interjúalanyok nem élnek vele, hiszen a véleményüket és álláspontjukat már más körülmények között vagy hivatalos fórumokon kifejtették. Olyan közszereplőkről van tehát szó, akik folyamatosan nyilatkoznak a médiának. Pontosan tudják, hogy milyen információt akarnak nekünk átadni, és azt hogyan teszik meg. Mindezek tekintetében feltehetjük a kérdést, hogy beszélhetünk-e rendszerkritikus megnyilatkozásokról, amikor nem a kormány hivatalos álláspontját, hanem valóban a saját véleményüket mondják a politikusok? Ezen pillanatok főként akkor jelentek meg, amikor a politikusok személyes életükről beszéltek. Természetesen az is elemzés tárgyát képezi, ha a politikus kizárólag a politikai propagandát ismétli, hiszen az az autoriter rendszer egyik ismérve. Kritikai kontextusba helyezve igyekszem tehát elemezni az interjúimat. A társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésére irányuló közpolitikákat, valamint a kormány ezen kérdéskör menti álláspontját a korábbi fejezetrészek során már ismerttettem. Fontosnak bizonyult viszont az interjúalanyaim bizalmának elnyerése, ebből adódóan a genderkérdéskörök, valamint a nemi kvótákat érintő közpolitikák mentén is tettem fel általános jellegű kérdéseket. Ezt követően tértem rá a kutatásom szempontjából valóban releváns témákra. Ahogy azt már a bevezetőben jeleztem, a feltett kérdések során itt arra kerestem a választ, hogy milyen motivációs tényezőknek köszönhetően választották a megkérdezett nők a politikusi pályát (például szerepet játszott-e a 30 százalékos nemi kvóta a döntésükben)? Akadtak-e az eddigi politikusi szerepvállalásuk során olyan helyzetek, amikor „női mivoltuk” előnyt vagy éppen hátrányt jelentett számukra? Mely társadalmi nemek közötti egyenlőséget megvalósító programokon dolgoznak, illetve, hogy mely civil szervezetekkel működnek együtt? Illetve melyek azok a területek, amelyek véleményük szerint még fejlesztésre szorulnak, esetleg ellenállást váltanak ki a társadalmi nemekkel kapcsolatos közpolitikák esetében?

Amint azt Brinkmann írja, a kutatók számára probléma lehet, hogy hogyan induljanak el a felhalmozott kvalitatív interjúk elemzése esetében. Az interjúk elemzésére nem létezik ugyanis egy univerzális módszer, ezért azok nem is elemezhetők mechanikusan, hiszen nagyban függenek az egyéni élményektől és megítéléstől. A módszer helyett így szerencsésebb, ha a kutató értelmező álláspontokat és stratégiákat hoz létre (Brinkmann, 2013: 112). Dahler és Larsen a kvalitatív adatok ábrákon történő megjelenítésében látja az imént felvetett probléma megoldásának egyik nézőpontját (Brinkmann idézi Dahler – Larsen-t, 2013: 113). Az ábráknak köszönhetően az olvasók könnyen átláthatják a kutató által bizonyítani kívántakat, valamint a

feltüntetett adatok segítségével következtetéseket vonhatnak le. Gyakran ugyanis nehéznek bizonyul az olvasók számára azt követni, hogy a kutató az adatok feldolgozásával hogyan jutott az általa prezentált állásponthoz. Ehhez nyújtanak segítséget a táblázatok, vagy különböző nyilakkal összekötött ábrák, amelyek egy-egy terület különféle nézőpontjait, jelenségeit vagy a közöttük fennálló kapcsolatot mutatja be. Az ábrák külön előnye továbbá, hogy nem csak a kategóriák értelmezési lehetőségeként nyilvánulnak meg, hanem elsődleges formában az adatokat is megjelenítik. Dahler és Larsen a hitelesség, átláthatóság, valamint a teljeskörűség szabályának mentén definiálja a minőségi ábrák megalkotásának módját (Brinkmann idézi Dahler – Larsen-t, 2013: 113). Az interjúim bemutatását és elemzését a Dahler és Larsen által ismertetett ábrák és táblázatok segítségével kívánom érthetőbbé tenni. Az interjúk során feltett kérdéseim összességében három fő csoport mentén különültek el: a politikusi pálya választása, a ruandai gendertémájú közpolitikai intézkedések hatása a politikusi pályára, valamint a gender-közpolitikák és politikusi tevékenység a gyakorlatban.

1. Politikusi pályaválasztás

A politikusi pálya választása okán mindenképpen érdemes kiemelni, hogy három politikus esetében a népiertás idején való külföldön tartózkodás határozta meg a politikusi ambíciókat, és egyben utalt a politikusnők tuszi származására.

„Mindig kérdezgettem a szüleimet, hogy miért élünk Burundiban, amikor ruandaiak vagyunk? Nem kaptam választ. Miután megalakult az RPF, akkor már tudtam, hogy miért vagyok ruandai és miért nem a saját országomban élek.” Fatou Harerimana

„(...)Menekült szülők gyermekeként láttam meg a napvilágot a Kongói Demokratikus Köztársaságban. Úgy éreztem, sürgős szükség van arra, hogy a politikusi pályának szenteljem az életemet.” Cecile Murumunawabo

„Amikor a népiertás történt, Elefántcsontparton tartózkodtam. Láttam, hogy senki sem tud véget vetni a népiertásnak, és nagyon fájdalmas és szomorú volt számomra. Ekkor még nem tudtam visszatérni Ruandába. 1996-ban, miután Szenegálban befejeztem a fiatalokkal és sporttal kapcsolatos mesterképzésem, utaztam haza Ruandába. Úgy vélem, kötelességem volt ezt megtenni. Fiatal és gyönyörű voltam ebben az időben, megtehettem volna, hogy Szenegálban megházasodom, és ott maradok. De én segíteni akartam az embereken.” Agnes Mukazibera

A három politikusnő esetében kétféle tényezőt figyelhetünk a külföldön születés, vagy hosszabb távon történő külföldön tartózkodás kapcsán. Elsősorban egyértelműsíthetjük, hogy azon politikusnők, akik eredetileg ruandaiak, de Ruandán kívül születtek, tuszi származásúak. Annak ellenére, hogy az interjúalanyaim etnikai hovatartozására vonatkozóan sosem tettem fel

kérdéseket, ez jelen esetben mégis egyértelműsíthető volt. Harerimana és Murumunawabo szülei tehát a már 1994-es népiirtás előtt a megvalósuló tuszi üldözések miatt (egy másik beszélgetés során mesélték, hogy tuszik házainak gyújtogatása volt jellemző, így ők gyakran a szomszédos Ugandába vagy a Kongói Demokratikus Köztársaságba menekültek) a szomszédos országokba emigráltak. Tuszi hovatarozásukat tovább igazolja, hogy miután az RPF 1994 nyarán átvette a hatalmat, hazatértek. Amint láthatjuk elmondásaikból, már a határon túli tartózkodásuk idején megfogalmazódott bennük egyfajta motiváció arra vonatkozóan, hogy a korábban elnyomott tuszi közösség érdekeit képviselve politikusi pályára lépjenek. Ezen értelmezést is beemelném tehát az általam hivatkozott szerzők külföldön nevelkedett ruandai politikusokról szóló részéhez. Nem minden esetben igaz ugyanis az, hogy aki külföldön nevelkedett az egyben elit család tagja is, hiszen a jelenleg politikusként dolgozó ruandaiak nem csak azért tartózkodtak külföldön, mert tanultak, hanem azért is, mert menekülteként emigrációba kényszerültek. Mukazibera élettörténete esetében viszont egyértelmű példát láthatunk annak a külföldön nevelkedett és tanult, majd a poszt-konfliktusos időszakban magát civilként és politikusként pozicionáló hatalmat szerzett elite vonatkozóan, amelyet a korábban ismertetett szerzők is kiemelnek. Nyilvánvaló, hogy Mukazibera egy tehetős családból származik, hiszen Elefántcsontparton és Szenegálban tanult. Mukazibera életútja leképezi tehát a fentebb említetteket, miszerint egy elit kiválasztódásról van szó a ruandai női politikusok tekintetében.

A következőkben az átláthatóság okán táblázatba rendezett válaszok alapján azt kísérem meg bemutatni, hogy az általam megkérdezett női politikusokat mely tényezők motiválták a pályaválasztás esetében és rendelkeztek-e esetleg olyan példaképpel, akinek a munkásságát követendőnek tartották. Ennek a bemutatása azért fontos, mert ismételten szemügyre vehetjük az esetleges elit kiválasztódás jelenségét, valamint találkozhatunk az egyéni ambíciók artikulálásával is. Természetesen meg kell jegyezzem, hogy a történeteknek nem tudtam utána járni, beemelve az autoriter rendszerben történő kutatást, mint tényezőt, előfordulhat, hogy színesebb történeteket hallgattam, a „jó benyomás” keltése érdekében. Természetesen ehhez hozzátartozik, hogy az interjú mindig konstruáció. Ezek találgatások csak részemről, hiszen mint kiemeltem, a valóságtartalmat nem állt módomban után követni.

Táblázat 7. Női politikusi motivációk és példaképek

politi-kusnók	országgyűlési képviselői tisztség kezdetének körülményei	pályaválasztás oka	példakép
Agnes Mukazibera	„2000-ben. Nem én választottam ezt a pályát, a személyes történetem miatt lettem politikus.”	„(...) nem választottam, ez volt a kötelességem.”	„Először nem volt, mert senki nem tudta megállítani a népiertást. Ekkor még nem ismertem Kagamet. Később ő lett a példaképem.”
Anitha Muesti	„Ez az első mandátumom 2013 óta. RPF tagja vagyok.”	„Szeretek politikus lenni, ez az oka a pályaválasztásomnak.”	„Aloise Inyumba. (...) Ő inspirált, nagyon aktív volt. Egy olyan nő volt, aki szerette az országot. Ő indította el a női emancipációt. Olyan szeretnék lenni, mint ő.”
Cécile Murumunawa bo	„Egyetemi hallgató voltam, közigazgatást tanultam, majd az RPF tagja lettem 1990-ben.” 2013 óta országgyűlési képviselő.	„A középiskolai tanulmányaim során érdekelt az afrikai irodalom. Olvastam egy könyvet a függetlenségről.”	„Azon afrikai vezetők, akik a függetlenedésért harcoltak, később pedig Paul Kagame.”
Rose Mukantabana	„2008 óta. Az előző ciklusomban az alsóház elnöke voltam. Előtte NGO-nál dolgoztam és politikusokkal és női jogokkal foglalkoztam.”	„1994 júliusa óta nagy változás következett be a politikában. A társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtése fontosság vált. Úgy gondolom itt volt az ideje annak, hogy a politikával kezdjek el foglalkozni.”	„Agathe Uwilingiyimana. Ő inspirált. Ekkor megértettem, hogy igen, a ruandai nők képesek elérni, amit akarnak!”
Consolée Uwimana	Nincs adat.	Nincs adat.	„Aloise Inyumba. (...) Ő inspirált, nagyon aktív volt. Egy olyan nő volt, aki szerette az országot. Ő indította el

			<i>a női emancipációt. Olyan szeretnék lenni, mint ő.</i>
Fatou Harerimana	<i>„A népirtás végét követően 1995-ben, amikor visszatértem Ruandába, a PDI akarta, hogy a tag legyek, ekkor léptem be a pártba.”</i>	<i>„Tudni akartam, hogy a muszlim embereknek miért nincsen joguk iskolába járni vagy kormányzati pozíciót betölteni. Változást akartam (...)”</i>	<i>„Nincsen.”</i>

Az első két oszlop alapján egyértelmű küldetéstudatot figyelhetünk meg a meginterjúvált politikusoknál. Természetesen a kutatás bemutatásánál ki kell emelni, hogy nem (csak) az a lényeg, amit az interjúalany mond, hanem az, hogy hogyan mondja. Ebből következtethetünk az adott normatív keretre. Az egyéni indítékok mellett a közösségért, valamint a ruandaiak felemelkedéséért folytatott tevékenység is artikulálódik. Figyelemre méltó az is, hogy egy országgyűlési képviselőt kivéve mindegyikük az 1994-es népirtást követően kezdte meg politikusi tevékenységét. Ezen túl pedig maga a genocídium is egy meghatározó eleme volt a pályaválasztásnak. Minden tragikus történés ellenére azt láthatjuk tehát, hogy az 1994 júliusától kezdődő időszak úgymond jó táptalajnak bizonyult a politikusi ambíciókkal rendelkező nők számára. Ahogy Mukantabana írja erre az időszakra vonatkozóan: *“1994 júliusa óta nagy változás következett be a politikában. A társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtése fontosság vált. Úgy gondolom itt volt az ideje annak, hogy a politikával kezdjek el foglalkozni”*. Itt ki kell emelni, hogy erre, azaz a politikusi pályára lépésre, egy rendkívül szűk rétegnek, az úgynevezett elitnek bizonyult lehetősége. Ők voltak ugyanis azok, akik saját hazájukban vagy külföldön iskolába járhattak, és elsajátíthatták azt az alapvető tudást, amely minimálisan szükséges ahhoz, hogy politikusként pozícionálják magukat. Ruanda mélyszegénységben, fölművelésből élő többségi nőtársadalmának erre esélye sem volt. Itt ismételten láthatjuk a leképeződését annak, hogy az 1994-es évet követően egy újfajta elit jelent meg a politikai életben. Etnikai hovatartozásról beszélni ugyan hivatalosan nem lehet, de feltételezem, hogy az általam meginterjúvált képviselők mind tuszi származásúak. Elsősorban a fentebb mondottak alapján, hiszen vagy menekültként éltek külföldön, vagy tehetős családból származtak és külföldön, azaz nem a hutu irányítás alatt álló ruandai rendszerben tanultak. A példaképek esetében mindenképpen érdekes volt számomra, hogy a női vezetők, a korábbiak során bemutatott Inyumba és Uwilingiyimana mellett a jelenlegi elnök, Paul Kagame is megjelenik. Ismételten igazolódni látszik tehát „Kagame jelenség” ikonikus természete.

Amikor a politikusok beszéltek róla, számomra az tükröződött vissza, hogy véleményük szerint Kagame a politikai pártok felett áll, ő képviseli az országot, ő a nép vezére. Arra vonatkozóan sosem történt utalás, hogy Kagame egy párt, azaz az RPF képviselője. Minden egyes politikus nagy tisztelettel nyilatkozott az elnökről, Harerimana is, pedig ő nem RPF, hanem PDI tag. Hivatalosan a közvetett módon választott 24 női képviselő sem az, de mint tudjuk, gyakorlatban igen, és ez meg is látszik az interjúalanyaim elnökről történő megnyilvánulásában. Mindezeket túl pozitív tényezőnek tartom, hogy Inyumba és Uwilingiyimana is a példaképek közé került, hiszen így a Muesti és Mukantabana országgyűlési képviselői tisztségük betöltése során aktívan tesznek a nők emancipációja és a társadalmi nemek közötti egyenlőség gyakorlati életben történő megvalósulásáért, ha az említett egykori politikusnők tevékenységét kívánják követni.

2. A nemi kvóta motivációs tényezőként való megjelenése

Táblázat 8. A nemi kvóta motivációs tényezőként való megjelenése

politikusnők	Motiválta-e a 30 százalékos alkotmányos kvóta abban, hogy politikus legyen?
Agnes Mukazibera	„Nem, az RPF listáján szerepeltem.”
Anitha Muesti	„Igen, a 30 százalékos női kvótának köszönhetően kerültem az országgyűlésbe.”
Cécile Murumunawabo	„Nem, korábban kezdődött a karrierem.”
Rose Mukantabana	„Igen, a 24 női képviselő között kerültem a parlamentbe”
Consolée Uwimana	„Igen, a 30 százalékos női kvótának köszönhetően kerültem az országgyűlésbe.”
Fatou Harerimana	„Nem, már az előtt politikus voltam. A politikai szituáció, valamint az országom politikai boldogulása motivált.”

Az általam megkérdezett nők esetében fele-fele arányban szerepelnek az úgynevezett „kvótanők” és a nem a kvóta útján parlamentbe kerülő politikusnők. Azon képviselőnők, akik a nemi kvótának is köszönhetik a parlamentbe kerülésüket, a 24 fős kötelező jelleggel csak nők számára fenntartott helyekre kaptak mandátumot. A másik három politikusnő úgy nyilatkozott, hogy a nemi kvóta nem játszott szerepet abban, hogy országgyűlésbe kerültek. Véleményem szerint ez viszont nem annyira egyértelmű kérdéskör, hiszen attól még, hogy egy politikusnő nem a 24 csak nőknek szóló mandátumot szerzi meg, ugyanúgy segítheti országgyűlésbe kerülését például az 50 százalékos pártkvóta. Cécile Murumunawabo például azt nyilatkozta, hogy korábban kezdődött a karrierje, ám 2013 óta birtokol parlamentii mandátumot, ebben az

időszakban viszont a pártok már működtették a kötelező jelleggel előírt 50 százalékos pártkvótát.

3. NGO-kkal történő együttműködés

A civil szervezetekkel történő kooperációra szándékosan azért kérdeztem rá, mert arra voltam kíváncsi, hogy a politikusnők kizárólag azokkal a civil szervezetekkel működnek-e együtt, amelyek a kormány befolyása alatt állnak, vagy esetleg szakterületükre vonatkozóan specifikusan vannak olyan NGO-k, amelyeknek munkájukba bekapcsolódnak vagy kiemelten képviselik az érdekeiket.

Táblázat 9. Politikusnők NGO-kkal történő kooperáció

politikusnők	Kapcsolatban van-e valamilyen lokális vagy nemzetközi genderkérdésekkel foglalkozó NGO-val?
Agnes Mukazibera	Pro-Femmes, Nők és a Művészet (Women with Arts), Nők és a Sport (Women with Sports), ENSZ, ENSZ He for She (aláírás gyűjtést is végzek).
Anitha Muesti	Gender Machinery Fórum, Pro-Femmes, Nők a Nőkért (Women for Women), Duterimbere, Nők Nemzeti Tanácsa (NWC).
Cécile Murumunawabo	Nem
Rose Mukantabana	Nem
Consolée Uwimana	Gender Machinery Fórum, Pro-Femmes, Nők a Nőkért (Women for Women), Duterimbere, Nők Nemzeti Tanácsa (NWC).
Fatou Harerimana	United Nations Population Fund (UNFPA), One Women.

Elsősorban láthatjuk, hogy számos nemzetközi civil szervezettel, főként az ENSZ NGO-ival történik együttműködés. Az együttműködés tekintetében egyértelműen a Pro-Femmes bizonyul a legnépszerűbb ruandai civil szervezetnek. Ez nem meglepő, hiszen a Pro-Femmes az egyike azon helyi civil szervezeteknek, amely a parlamenti politikusokkal szoros kooperációban legaktívabb munkát végzett a népiertást követő poszt-konfliktusos időszakban. Ebben az esetben az említett állami és civil szféra szoros összefonódását láthatjuk leképeződni. Az állami és civil területek ruandai összekapcsolódására vonatkozóan a másik gyakorlati példát abban látom megvalósulni, hogy az általam interjúvolt politikusnők közül néhányan nem tudnak különbséget tenni a két fogalom között. Ezt igazolja, hogy az NWC-t, az ENSZ-et is a civil szervezetek közé sorolták, viszont az NWC a kormány egyik szerve Ruandában, az ENSZ

önmagában pedig nem NGO, hanem vannak civil szervezeti ágai. Ebből látszik tehát, hogy helyi civil szervezetekkel nem működnek együtt a ruandai országgyűlési politikusnői.

4. *Volt-e olyan helyzet a politikusi karriere során, amikor az, hogy Ön nő előnyt vagy hátrányt jelentett?*

Táblázat 10. Nőpolitikusai mivolt előnyei és hátrányai

politikusnők	
Agnes Mukazibera	<i>„Ez minden esetben az egyén elköteleződésétől függ (...) Nem volt olyan helyzet, amikor hátrányt jelentett volna számomra (...).”</i>
Anitha Muesti	Lentebb részletesen kifejtve.
Cécile Murumunawabo	<i>„Számomra a nem sosem játszott ebben szerepet.”</i>
Rose Mukantabana	Lentebb részletesen kifejtve.
Consolée Uwimana	<i>„(...) féltem nyilvánosan beszélni, de néhány év után eltűnt a félelem.”</i>
Fatou Harerimana	<i>„Nem hiszem. Ez nem a nemtől függ (...).”</i>

“Volt néhány előnyöm. Nagyon sok élményt éltem át a közösséggel együtt. Polgármester helyettes voltam. A kormánynak kezdtem el dolgozni. Ez lehetőséget biztosít arra, hogy sokat tudjunk tenni. Ez lehetőséget biztosított számomra, hogy folytassam, amit elkezdtem, hogy tudjak tervezni a családom és a közösség számára. Ezek az előnyök. Sokat tanultam azokból a tapasztalatokból, amelyek bátorságot adtak számomra a karrierem folytatásához. Néha ráeszmélek, hogy hibát követtem el a múltban. Már megtanultam előbb gondolkodni, aztán cselekedni. Hátrányként a nők és férfiak társadalmi szerepét érintő kulturális tradíciókat tudom felhozni. Ezen nagyon nehéz volt felülemelkedni. Még nyilvánosság előtt is féltek beszélni. Azon is tanakodtam, hogy hogyan tudom személyesen elérni az embereket. Ebben az időszakban nem voltak olyan kiépített utak, mint napjainkban. Ez annak az oka, hogy még motorozni is megtanultam. Soha nem gondoltam volna, hogy valaha megtanulok motorozni.” Anita Mutesi

Véleményem szerint Mutesi képviselőasszony ebben a megnyilatkozásában kiválóan szemlélteti azokat a nehézségeket, amellyel egy éles váltás következtében szembe kerülnek az új politikusnők. A hagyományos gondolkodásmód okán (mint ahogy az a nőtörténeti fejezet során is bemutatásra került) a nőknek bátorságot kell szerezni ahhoz, hogy képesek legyenek mások előtt beszélni, stb. Ismételten előkerül az a tényező, hogy a nők politikába történő integrációjához nem elegendőek a különböző nemi kvóták és egyéb szabályozások. Annyi viszont bizonyos, hogy ezen politikusnők viselkedésükkel és megnyilvánulásaikkal példát

tudnak mutatni a fiatal lányoknak, ebből következően mindenképpen társadalomformáló erővel bírnak.

„A kulturális és családi felelősségvállalás okán minden döntéshozatali pozíció betöltése kihívást jelent a nők számára. Ha az ember nem szervezi jól meg a dolgait, akkor kihívásokkal találkozik, hiszen ha gyermekeid vannak, akkor kötelességed gondoskodni róluk parlamenti képviselőként is. Nekiünk nincsen annyi főzést és az otthoniak ellátását segítő háztartási eszközünk, mint az európaiaknak. Igaz az az állítás, hogy mindkét (az otthoni és munkahelyi) feladat ellátásához több energiát kell befektetni. A női politikusoknak inspirálnia kellene a család többi tagját. Ha erre vonatkozóan nem kap az ember támogatást, akkor nagyon nehéz. A társadalmi egyenlőtlenség a társadalom problémája, nem a nőké. A közösség és a család esetében is partnerségre van szükség.” Rose Mukantabana

Ezen megnyilatkozásból egyértelműen az látszik, hogy a nők dupla terhet vállalnak a politikusi tisztség vagy egyéb munka betöltése esetén. Ugyanúgy el kell látniuk a házimunkát és gondoskodniuk kell a családról. Ebből arra következtethetünk, hogy társadalmi megítélés szerint még mindig kizárólag a nők feladatának minősül a családról való gondoskodás. A nők munkaerőpiaci integrációja tehát csak részben sikeres. Egyetértek Mukantabanával abban, hogy a példamutatáson keresztül lehetne bevonni a férfiakat és elérni azt, hogy az otthoni teendők legalább felét ők végezzék.

Nem látom szükségesnek az összes kérdés elemzésére kitérnem, ebből adódóan kiválasztottam pár olyan releváns kérdést, amely a korábban kiemelt kérdéskörök mentén kapcsolódik, és ideális esetben tovább árnyalja az általam idézett kutatók munkásságát. Szándékosan azon kérdéseket emelem ki, amelyek a kardinális nőket érintő társadalmi ügyek kapcsán kormánykritikus megnyilatkozásra ad lehetőséget a politikusnők számára.

Minden ruandai nő egyformán profitál a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésére irányuló közpolitikákból? Ezen kérdés azért bizonyul kardinális jellegűnek az interjú elemzés során, mert ez az a pont, ahol a politikusnők reálisan értékelhetnék vagy kifejthetnék az esetleges problémákat, illetve megoldásra váró feladatokat a ruandai nők emancipációjára vonatkozó közpolitikai szabályozások esetében. Mindezek ellenére egyetlen egy politikusnő válaszolt nemmel erre a kérdésre. Őt idézem:

„Nem, az ellenállás miatt, amit korábban említettem. Emelkedik viszont azon nőknek a száma, akik profitálnak ezekből a gender-közpolitikákból. A társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésének a promóciója is nő.” Agnes Mukazibera

Mukazibera tehát nyíltan vállalja azon tradicionális berögződések artikulálását, amelynek a megkérdezett politikusnők vélhetően ugyanúgy tudatában vannak, de félve az esetleges kormánykritikus megnyilvánulásoktól, inkább elhallgatják azokat. A többi képviselőnő tehát a

kormány szócsöveként nyilvánult meg, és azokat a szavakat, valamint kifejezéseket használta, amelyek a kormány által publikált hivatalos kiadványokban szerepelnek. Összesen hárman mondták azt, hogy: *„egyetlen nőt vagy férfit sem szabad hátrahagyni”*. Tipikus kampányszövegről van szó ebben az esetben is. Tudjuk, hogy ez viszont a gyakorlatban nem valósul meg. Óriási különbségek tapasztalhatók a rurális térségekben és a városokban élő nők anyagi helyzete, iskolázottsága, egészségi állapota között (a statisztikákat a MIGEPROF-nál készült interjúelemzése során ismertetem).

„A társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtése kormányunk profilja.” Fatou Harerimana

„A kormány programjai inkluzívak, minden ember számára elérhetőek, különböző, a nők és genderkérdések mentén megfogalmazódó projektekre fókuszálnak.” Cécile Murumunawabo

(...) Nem csak a dokumentumokban szerepel, hanem gyakorlatban is megvalósul (a társadalmi nemek közötti egyenlőség). Azon emberek számára például, akiknek kevesebb anyagi forrásuk van (sérülékeny embereknek hívjuk őket) speciális programokat fejlesztettünk ki. Ezen programok közé tartozik az ingyenes oktatás és a girinka, a „tarts tehenet” kezdeményezés (ezek kifejezetten a sérülékeny csoportokat segítik, különös hangsúlyt fektetve a nőkre) (...). Rose Mukantabana

Valóban ez az egyik fő profilja az ország vezetésének, ám ez nem jelenti azt, hogy a gyakorlatban is meg tud valósulni a ruandai nők és férfiak közötti egyenlőség. Abban nem értek egyet, hogy a kormány programjai mindenki számára elérhetőek. A vidéki területen élő nők továbbra is óriási hátrányt szenvednek az anyagi helyzet, valamint az oktatáshoz való hozzáférés esetében.

Mely területeken tapasztalható ellenállás a társadalmi nemekkel kapcsolatos közpolitikákkal szemben? A kérdés relevanciáját adja, hogy amint az a korábbiak során bemutatásra került, majd pedig a gender machinery intézményrendszer hatékonyságának elemzésénél bővebben kifejtettem gender-közpolitikákkal szembeni negatív társadalmi reakciók igenis relevánsak. Jelen kérdés feltevésével lehetőséget biztosítottam tehát az interjúalanyaimnak arra, hogy kritikusan nyilatkozzanak a kormány gender-közpolitikáiról. Egyben tehát egyfajta tesztet is jelentett számukra, hogy valójában felvállalják-e a kormány közpolitikájával kapcsolatos hiányosságokat. Elmondhatom azt, hogy a meginterjúvált politikusnők közül hárman voltak, akik kritikusan nyilatkoztak. Ezen válaszokat fogom kiemelni tehát, hiszen a szokásos kormányzati propagandaszövegek idézésével nem jutunk előrébb a valós problémák feltárása esetében.

„A kultúrának és a tradícióknak köszönhetően mindig van egy ellenállás. Különösképpen abban az esetben, amikor az Új Ruandában a nők is nyilvános szereplőkké válnak. A gondolkodásmód megváltoztatása nagyon fontos. Ez mindenképpen ellenállást vált ki, de mi nők segíthetjük a családunkat és kollégáinkat abban, hogy megértsék, ez (a gender-közpolitika) nem a család tönkretételéről, hanem segítségéről szól. Lássuk a nőket és férfiakat, mint egy-egy kezét. Mindkét oldalra szükségünk van annak érdekében, hogy nemzetünk családjait és közösségeit építse. Az ellenállás gyorsan megváltozik, a nők pedig pozitívan szerepelnek a politikában. Ők jó példát jelentenek a fiatal lányok számára. Nagy problémát a föld öröklésével, valamint tulajdonjoggal kapcsolatos egykori törvények jelentettek. Az örökösödési törvény kapcsán szerveződő kampány során az emberek megértették, hogy ez (a gender-közpolitika) nem csak a nőket, hanem az egész családot segíti. A föld örökléssel kapcsolatosan hozott törvények segítettek megváltoztatni az ellenállást.” Rose Mukantabana

„Nem csak a rurális területeken, hanem a saját életemben is megtapasztaltam. Nem vagyok házas. A férfiak azt gondolják, hogy a nőknek otthon kell maradniuk, és nem kellene a hivatalokban dolgozniuk. Nem vagyok boldog ettől a maszkulin dominanciától. Két lányom is van, akik 15 és 17 évesek.” Agnes Mukazibera

Mukazibera igazolja tehát a korábban mondottakat a férfiak ellenállása tekintetében, illetve a hagyományos nemi szerepek gyakorlásában. Harerimana szenátor mondanivalóját azért tartom fontosnak kiemelni, mert annak ellenére, hogy úgy nyilatkozik, már nincsen szó ellenállásról, egy korábbi azaz a 2005 és 2008 előtti időszakra vonatkoztatva konkrét kritikát fogalmaz meg a ruandai társadalom gender-közpolitikákra vonatkozó hozzáállását érintően. Véleményem szerint ezen kritikák a mai napig aktuálisak, hangsúlyosan a vidéki térségekre vonatkoztatva.

„Jelenleg nem, de a 2005 és 2008 időszakot megelőzően a férfiak nem fogadták el a társadalmi nemek közötti egyenlőséget. A történelmünk szerint a férfiak azok a főnökök, akik a döntéseket meghozzák a házzal vagy vagyonnal kapcsolatban. Néha a férfiak nem fogadják el az egyenjogúságot. A kormány jelentős erőfeszítést tesz, valamint a parlamenti képviselők tesznek a társadalom érzékenyítésért. A civil szervezeteink is kiemelkedően jó munkát végeznek a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtéséért. Úgy gondolom, hogy a genderkérdésekre vonatkozóan a mi feladatunk szocializálni a nőket és férfiakat. Ebben a MIGEPROF is nagyon fontos szerepet játszik. Ha hazamegyek, a gyermekeim anyjává válok, otthon nem a szenátus tagja vagyok.” Fatou Harerimana

A többi politikusnő egyöntetűen úgy nyilatkozott, hogy nincsen szó ellenállásról, inkább „mindset”, azaz gondolkodásmód megváltoztatásáról beszélhetünk. Ez a gondolkodásmód a kulturális berögződéseken, azaz a nők társadalmi szerepein, mint a családról történő gondoskodás és házimunka végzése, történő felülemelkedést jelentené, amely még nehezebbre esik a ruandai társadalomnak. Köszönhető ez a jelenség többek között annak, hogy a jogi változtatás gyorsan ment végbe, a társadalom viszont még nem tudott adaptálódni. Ezért is mondta Anitha Mutesi és Uwimana Consolée, attól függetlenül, hogy kritikát nem fogalmazott

meg, hogy a „*társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtése egy folyamat, amely még nem ért véget*”. Ettől függetlenül én úgy gondolom, hogy a „mindset” egy, az ellenállásnál szebben hangzó szó, amelyet a politikusnők használnak, viszont ha tartalmilag nézzük, ugyanúgy ellenállást jelent, hiszen a ruandai férfiak féltik a hatalmi pozíciójukat. Ezt a jelenséget egyébként maga a ruandai kormány is kiválóan felismerte, és ennek okán hozott létre olyan társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésére irányuló programokat, amelyek intenzívebbé teszik a férfiak aktív bevonását. Erről a gender machinery egyéb szerveinél készült interjúknál szólok bővebben.

Az interjúelemzéshez kiegészítésként hasznos lenne értelmezi, hogy „mit csinálnak”, vagy milyen munkát végeznek a női politikusok az országgyűlésben. Erre például kiválóan alkalmas lenne a parlamenti felszólalások elemzése is. Erre azonban nem nyílik lehetőség, ugyanis ezek a beszédek és felszólalások vélhetően nincsenek dokumentálva. Illetve ha rögzítésre is kerülnek, nem szabadon elérhetőek. A ruandai parlament hivatalos oldalán¹²⁰ erre vonatkozóan nincsenek adatok. Ebből is tapasztalható a ruandai rendszer átláthatóságának hiánya. A megfelelő transzparencia viszont elengedhetetlen feltétele egy demokratikus berendezkedésű államnak. Ahogy arra a módszertani fejezet során utaltam, feltehetjük a kérdést, hogy mennyi a forrásértéke a politikusnőkkel készített interjúknak. Összességében elmondhatom, hogy legnagyobb arányban a politikusnők a kormány által képviselt nézőpontokat osztották meg velem. Néhány ponton azért voltak kritikus megnyilatkozásaik. Főként ezeket a kérdésköröket vettem elemzés alá, azért, hogy a kormány propagandájától eltérő látásmódokat is megismerhessünk.

A következőkben a MIGEPROF-nál, valamint a GMO-nál készített interjúimat elemzem. Ezen interjúk elemzésénél, hasonlóan a politikusnőkkel készült interjú vizsgálatához, főként azon kérdéskörökre fókuszálok, amelyek továbbra is megoldás előtt álló feladatnak bizonyulnak Ruanda kormánya számára. A különböző stratégiai dokumentumok ismertetése során ugyanis már szemügyre vehettünk az ország eddig elért eredményeit, amely sikerek az esetek többségében túlságosan is pozitív színben vannak feltüntetve. A kritikai perspektívára vonatkozó interjúkérdések számos esetben hasonlóak, esetenként ugyanazok, mint amiket az országgyűlési politikusoknak is feltettem.

¹²⁰ Republic of Rwanda Parliament: <http://www.rwandaparliament.gov.rw/home/>

VI.3. MIGEPROF tevékenységének bemutatása és interjúelemzése

A MIGEPROF tevékenységét a korábbiak során már részben bemutatam. Jelen esetben Batete Redempterrel a MIGEPROF társadalmi nemek kérdéskörének népszerűsítéséért felelős igazgatójával készített interjút elemzem, valamint szintén a MIGEPROF és a ruandai kormány által évente kiadott „Gender Dividend”¹²¹ nők helyzetére vonatkozó statisztikát ismertetem röviden. A statisztikai adatok bemutatásával a célom, hogy alátámasszam a korábban tett kijelentéseimet a ruandai nők és férfiak közötti eltérő gazdasági, iskola, valamint egészségi helyzetre vonatkozóan. Természetesen Ruanda, ahogy más afrikai országok esetében is fenntartásokkal szükséges kezelnünk a nemzeti statisztikákat, hiszen azok sokszor kedvezőbben mutatják be a valóságot. Ebből adódóan egyéb, nemzetközi adatokat is szemléltetek, annak érdekében, hogy meggyőződjek a ruandai mutatók esetleges igaz vagy hamis voltáról. A ruandai nők társadalmi és politikai helyzetét érintően egy-egy kérdés mentén pedig az adott ügyre vonatkozó CEDAW 2017-ben kiadott Ruandáról szóló jelentésében¹²², a nők de facto egyenlőségének megvalósítása mentén megfogalmazott ajánlásait fogom kiemelni. Ezzel is tükröt tartva a ruandai vezetés által reprezentált információknak. Az Amnesty International Ruandáról szóló 2017/2018-as jelentése¹²³ a nők jogai kapcsán a CEDAW jelentésére hivatkozik. CEDAW jelentés üdvözli ugyanis azokat az előrelépéseket (főként törvényi szabályozásokat), amelyeket Ruandának 2009 óta sikerült elérnie. Ám számos, nőket érintő területre vonatkozóan ajánlásokat fogalmaz meg. Az ajánlások szóból ismételten visszaköszön a gendernormákhoz történő alkalmazkodás, a szoft, azaz nem a kötelező kategóriába esnek.

Az interjú során elsőként arra voltam kíváncsi, hogy melyek azon területek, amelyekkel a minisztérium manapság a legkiemeltebb módon foglalkozik.

„Amire manapság leginkább fókuszálunk, az a készség fejlesztés és a kapacitás építés. A másik fő terület, amire fókuszálunk, hogy a férfiakat is bevonjuk. Olyan partnerként tekintünk a férfiakra, akik kéz a kézben járnak velünk és segítenek minket abban, hogy elérjük a társadalmi nemek közötti egyenlőséget. Tulajdonképpen az elnöki az ENSZ „He for She” kampányának az egyik bajnoka. A He for She kampányt a minisztériumunk 2015 végén jelentette be. A program három pillérrel rendelkezik: 1. Lányok versenyképessé tétele az információ- és kommunikáció technológia területén. 2. Lányok versenyképességének javítása a szakiskolákban és a szakközépiskolákban. 3. GBV

¹²¹ Government of Rwanda (2017): From Victims to Leading Actors. Rwanda’s Gender Dividend. http://gov.rw/fileadmin/Other_files/THE_GENDER_DIVIDEND_-_MARCH_2017.pdf

¹²² CEDAW (2017): Concluding observations on the combined seventh to ninth periodic reports of Rwanda. https://digitallibrary.un.org/record/1286250/files/CEDAW_C_RWA_CO_7-9-EN.pdf#page=3&zoom=auto,-169,374

¹²³ Forrás: Amnesty International (2017/2018): Rwanda 2017/2018. <https://www.amnesty.org/en/countries/africa/rwanda/report-rwanda/>

elleni harc. Látni akarjuk a férfiak, apák, fivérek, nagybácsik bevonódását a nemek közötti egyenlőség megteremtésének folyamatába.”

Ismételten egy olyan pontról van szó, amit már a politikusnőkkel készített interjúk során is hallhattunk, azaz, hogy a férfiakat jobban be kell vonni a genderrel kapcsolatos programokba, és meg kell értetni velük, hogy azok róluk is szólnak. Ebből a szempontból mindenképpen „kapóra jött” Ruanda számára az ENSZ „He for She” (férfiak a nőkért vagy fiúk a lányokért) kampánya, hiszen az ENSZ programja egybevág az ország látszólagos céljával. Ha felkeressük az ENSZ kampányának hivatalos oldalát, akkor Kagame a „hatás bajnokok” között látjuk szerepelni (2014-ben a kampány bajnokává választották).¹²⁴ Majd pedig nagyjából a ruandai kormány által kiadott stratégiai dokumentumokkal megegyező méltatást olvashatunk az országról. Feladatokként pedig a Redempter által is ismertetett három főbb pont jelenik meg. Kagame egyébként különböző nemzetközi platformokon rendszeres előadója a kampánynak. A 2017-ben kiadott Dividend¹²⁵ is külön oldalt szentel a „He for She”-nek, ahol Kagame arra kéri a nemzet férfi tagjait, hogy csatlakozzanak hozzá, és együtt dolgozzanak a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtéséért (Gov. Rw., 2017: 11). Agnes Mukazibera, valamint az egyetlen férfi politikus, Safari Begymise is, akivel interjúztam, képviselője ennek a programnak. Begymise például aktívan részt vesz a program népszerűsítésében és az aláírások gyűjtésében. Ahogy Fatuma Ndingiza a Ruandai Kormányzótanács (Rwanda Governance Board) helyettes igazgatója fogalmaz egy interjúban, az országban grass root szinten kezdődött a „He for She”, azért, hogy a kisebb közösségekben élő férfiak is megértsék a program célját (Mbabazi, 2015). A program egyik fontos eleme az aláírásgyűjtés, amellyel a férfiak elköteleződésüket fejezik ki a kampány felé. Ismételten egy kiugró adattal találkozhatunk Ruanda esetében, az országnak ugyanis 205.885 aláírást sikerült összegyűjtenie, ezzel a számmal pedig világelsővé vált. Ruandát az USA követi, harmadik Kamerun, ötödik pedig a Kongói Demokratikus Köztársaság (Iradukunda, 2018). Még inkább kiemelkedőnek kell tekintenünk a ruandai eredményt a tekintetben, hogy az imént felsorolt országoknál lényegesen alacsonyabb lélekszámmal rendelkezik. Jogosan vethető fel a kérdés, hogy mit jelentenek és mennyit érnek az aláírások? Ezen a ponton vissza kell, hogy utaljak a politikusnők interjúelemzésénél említett kvantitatív adatok, mint igazoló tényezők megkérdőjelezésére. Annak ellenére ugyanis, hogy Kagame is folyamatosan a „mindset”, azaz a hagyományos gondolkodásmód átalakításáról beszél, és vélhetően a megbízott emberei közreműködésével

¹²⁴ Forrás: UN He for She honlapja: <http://www.heforshe.org/en/impact/paul-kagame>

¹²⁵ Forrás: Government of Rwanda (2017): From Victims to Leading Actors. Rwanda's Gender Dividend. http://gov.rw/fileadmin/Other_files/THE_GENDER_DIVIDEND_-_MARCH_2017.pdf

aláíratat az állampolgárokkal egy nyomtatványt, az nem azt jelenti, hogy a férfiak elköteleződése valós lenne. Ismételten a kecsegtető, esetenként tartalom nélküli kvantitatív adatok reprezentációjának csapdájába esik az ország véleményem szerint. Az ENSZ számára pedig úgy tűnik, hogy elegendő ez a fajta gyakorlat. Vitathatatlan, hogy kiemelkedő eredménnyel járhat a társadalom formálódása tekintetében, ha a változó női és férfi társadalmi szerepekről lokális szinten tartanak oktatást, ám ezekre vonatkozóan nem igazán áll rendelkezésre információ.

Redempter a minisztérium számára továbbra is kihívást jelentő feladatokra vonatkozóan feltett kérdésem esetében kiválóan vázolta azt a hátrányos helyzetet vagy ördögi kört, amelyben a vidéki térségekben és szegénységben élő középkorú nők vannak. Ebben láthatjuk tehát a rendszer hiányosságait, valamint a gyakorlati példával érzékeltetve empirikus visszaigazolást kapunk arra egy ruandai szakembertől, hogy hiába vannak inkluzívként feltüntetve a ruandai gender-közpolitikák, azokból nem tud minden nő egyformán profitálni. Ezen példa tehát a politikusnők ugyanezen kérdésre adott „minden rendben” válaszának hitelességét kérdőjelezi meg.

„A szegénység továbbra is probléma, különösen a nők esetében. Például ha egy felnőtt ember szegény, nem adódik alkalma arra, hogy kihasználja a lehetőségeit, és analfabéta marad. Ha ma egy 40 éves analfabéta szegény nő lennék, és nem lennék motivált arra vonatkozóan, hogy olyan központokat keressek, ahol megtanulhatok írni és olvasni, akkor még arról a törvényről sem tudnék, ami azért lett beiktatva, hogy megvédjen engem. Ebben a helyzetben általában a nő ellen elkövetett nemi alapú erőszak is megtörténik az otthonokban. És ha a férjem hazajön, megver engem, akkor sem mondok semmit, mert felnézek rá, hiszen ő az, aki a bevételt hozza haza. De abban az esetben, ha én is képes vagyok pénz keresni, elhagyom őt, kiállok a jogaimért és jelentem az ügyet. Mert tudom, hogy ha másnap jelentem, akkor azt fogja mondani, hogy nem vesz nekem ruhát. Ha van keresetem, akkor viszont megvan a lehetőségem arra, hogy megvegyem magamnak a ruhát. A szegénység tehát egy olyan alapvető ügy, amely egyértelműen befolyásolja a nemek közötti egyenlőség megteremtésének folyamatában történő előrehaladást.”

Másik oldalról megragadva a kérdéskört mindenképpen pozitívumként könyvelhető el, hogy a minisztériumi munkatárs teljes mértékben tudatában van a ruandai nőket érintő aktuális társadalmi problémáknak, és az el is mondja egy külföldi kutatónak. Ez tehát egy olyan pont, ahonnan valóban el lehet indítani a változtatásokat, és ténylegesen lehet tervezni a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésére irányuló programokat. Redempter tehát sokkal őszintébben és nyíltabban beszél a társadalmi kérdéskörökről, mint a politikusnők, akikkel interjúztam. A CEDAW ezen témához kapcsolódó ajánlása értelmében a kormánypártnak figyelemfelhívó kampányokat lenne szükséges szerveznie annak érdekében, hogy túl tudjanak

emelkedni azokon a hagyományos társadalmi attitűdökön, amelyek akadályt képeznek a lányok és a nők oktatása tekintetében. Ilyen tényezőnek minősül például, hogy a lányok sokkal nagyobb arányban végeznek házimunkát. A fiatalkori terhesség miatti iskolából történő kimaradás esetében a kormánynak visszaintegrációs programot lenne szükséges szerveznie az anyák számára. A GBV-t illetően a tanárokat és az oktatást végző szakemberek számára a GBV kezelésével kapcsolatosan továbbképzést lenne szükséges szervezni (CEDAW, 2017: 9-10.).

Kihívások tekintetében ismételten találkozunk a nőkkel szemben elkövetett nemi alapú erőszakkal, női és férfi szerepekre irányuló kulturális tradíciók erejével, valamint a már említett férfiak genderprogramokban történő alacsony szerepvállalásával.

„A szegényebb családok azok, akik egyértelműen találkoznak a nemi alapú erőszak jelenségével. A másik kihívás, amivel a társadalmunk szembenéz, az a társadalmi nemek közötti egyenlőség megértése. A kultúránk ugyanis még mindig a háztartási feladatokra határolja be a nőket. Ma, ha a nemek közötti egyenlőségről beszélünk, akkor egyben arról is beszélünk, hogy a nők „kijönnek a háztartásból” és politikai szerepet vállalnak, ez viszont, együtt azzal, ha csak nyilvános beszédet tartanak a nők, még mindig tabunak számít a ruandai társadalomban. A kulturális normák tehát még mindig visszahúznak minket. A harmadik kihívás pedig, amit említettem, a férfiak bevonása. Még mindig alacsony a férfiak szerepvállalása, és még mindig él az a félreértés, hogy a genderkérdések női, fejlesztési és emberi jogi ügyek.”

Batete ismételten a ruandai női politikai reprezentáció értékének tárgyalásánál idézett szerzők által megfogalmazott kritikákkal artikulál egybehangzó véleményt. Amit látunk tehát, hogy az elmúlt 20 év során hiába szereztek a nők számos jogot és privilégiumot, társadalmi szerepek tekintetében a nők még mindig alá vannak rendelve a férfiaknak. A nők politikai szerepvállalását még mindig nem nézi jó szemmel a férfiak többsége. Annak ellenére, hogy ezek a kijelentések nem igazolhatóak kvantitatív adatokkal, mégis úgy gondolom, hogy a MIGEPROF szakemberének a kritikus véleményére egyértelműen lehet hivatkozni. Statisztikai adatok tekintetében a Batete által említett Dividend kiadvány adatait érdemes kiemelni.

(...) a Dividend kiadvány mutatja a szegénységi trendeket. Habár eddig is nagy eredményeket értünk el abban, hogy például az “egy tehén egy család” program segítségével kiemeljük a nőket a szegénységből. A szegény lakosok többsége még mindig a nők közül kerül ki.

A Mezőgazdasági és Állattenyésztési Minisztérium¹²⁶ (Mistry of Agriculture and Animal Resources) és a Milk Genomics¹²⁷ honlapján a következőket olvashatjuk az „egy tehén egy család” (ruandai nevén: girinka) programról: A Girinka program célja, hogy csökkentse a mélyszegénységet és a gyermekek alultápláltságát Ruanda vidéki területein, úgy hogy minden család számára biztosít egy tehenet. A program tehát létfontossággal bír az olyan országrészekben élők számára, ahol kifejezetten élelmiszerhiány tapasztalható. 2012-ben még mindig igen magas, 44 százalékos volt az alultápláltság a ruandai gyermekek körében. Az extrém szegénységet 2000 és 2010 között 45 százalékról 24 százalékra sikerült visszaszorítani¹²⁸, amelyben a Girinka projektnek is szerepe volt (Petherick, 2016). Egy 2016-os adat szerint több mint 130.000 tehenet osztottak szét Ruanda szerte. Ez a program is annak a tervnek van alárendelve, hogy Ruanda 2020-ra közepes jövedelmű országgá váljon (Uo., 2016). E tekintetben a CEDAW üdvözlí ugyan a Vision2020-ban, a gazdaság fejlesztésére és a szegénység csökkentésére irányuló stratégia 2013-2018, valamint a törvényi intézkedések eredményeit, ám megjegyzi, hogy a tradicionális társadalmi beállítódottság okán a nők továbbra is elszedik a diszkriminációt. Ez például abban nyilvánul meg, hogy a rurális térségben élő nők keveset tudnak a jogaikról, valamint a stigmatizálástól való félelem okán nem élnek velük. A vidéki térségekben élő nők jelentős hányada továbbra is alul- vagy egyáltalán nem fizetett, illegális rendszerben jelenik meg munkavállalóként. A vidéki térségekben élő nők szintén kiugróan magas arányban írástudatlanok, illetve élnek szegénységben, abban az esetben is, ha ők a háztartások fejei (CEDAW, 2017: 12-13).

A teljesség igénye nélkül a következőkben néhány statisztikai adatot idézek a Dividendből. A szegénységi rátát a 2000-ben mért 58,9 százalékról 39,1 százalékra szorították vissza 2013-ra (Gov. Rw., 2017: 8). A nők nem banki gazdasági mechanizmusokban történő szerepvállása egyértelműen emelkedett. A 2012-ben mért 16 százalékról 2016-ra 39 százalékra nőtt (Gov. Rw., 2017: 9). Azon nők száma, akik pedig nem vesznek részt a gazdasági (ezen belül is pénzügyi) folyamatokban, a 2012-es 32 százalékról 2016-ra 13 százalékra csökkent (Gov. Rw., 2017: 9). 2013-ban 21,8 százaléka volt női tulajdonban a megtakarításai számláknak, 2006-ben ez az adat mindössze 5,1 százalék volt (Gov. Rw., 2017: 9). Egyértelmű az előrelépés a nők gazdasági helyzetének tekintetében, de nem látunk összehasonlító adatot a férfiakhoz

¹²⁶ Állattenyésztési Minisztérium (Mistry of Agriculture and Animal Resources). <http://www.minagri.gov.rw/index.php?id=28>

¹²⁷ Petherick, Anna (2016): Rwanda's One Cow per Poor Family Program Turns Ten Years Old. <http://milkgenomics.org/article/rwandas-one-cow-per-poor-family-program-turns-ten-years-old/>

¹²⁸ Itt a Dividend egy jóval kedvezőbb adatot prezentál. A Dividend szerint ugyanis a 2000-ben 40 százalékról 2013-ra 16,3 százalékra sikerült visszaszorítani a mélyszegénységben élők számát (Gov. Rw., 2017: 8).

viszonyítva. Az egészen biztosan nem mutatna ilyen kedvező képet. A Dividend tehát pozitív színben tünteti fel az adatokat, hiszen nem a nők adatait hasonlítja össze a férfiakéval. A születéskor várható élettartam és a HIV fertőzések esetében láthatunk összehasonlítást a két társadalmi nem között. A születéskor várható élettartam az elmúlt 20 évben átlagban 51 évről 64,5 évre nőtt. A férfiak esetében ez 62,5 a nőknél pedig 66,2 (UNDAP, 2017: 17). A HIV fertőzés és AIDS megbetegedések aránya stabilnak mondható, az utóbbi időkben 3 százalék körüli az országban. A felnőtt korúak (15 és 49 év közöttiek) esetében továbbra is a nők érintettek jobban, 3,8 százalékuk, míg a férfiaknak 2,3 százaléka HIV pozitív (UNDAP, 2017: 18).

A MIGEPROF interjú, és a MIGEPROF által bemutatott statisztikai adatok alapján egyértelműen látszik tehát a pozitív irány a nők gazdasági és egyéb jogai tekintetében. Ám ahogy arra a nők országgyűlési képviselői aránya során már utaltam, Ruanda esetében a kvantitatív adatok nem magyarázzák egyértelműen a társadalmi szerepek változását. Nem arról van szó, hogy nem bírnak magyarázó erővel, hanem arról, hogy a kérdéskör ennél lényegesen összetettebb. Ennek okán tartottam fontosnak részletesen idézni az interjúalanyom által felvázolt ruandai társadalmi problémákat, amelyek közé sorolhatjuk a nők közötti magas szegénységi arányokat, valamint a nők ellen elkövetett nemi alapú erőszakot. Hiába mutatja be tehát a Dividend folyamatosan pozitív statisztikai adatokat. A nőket és a férfiakat csak nagyon kevés esetben hasonlítja össze, így ezek egy oldalú bemutatást eredményeznek. Ugyanez igaz a „He for She” kampányra, hiszen abból, hogy sokan aláírják, nem következik egyenesen, hogy valóban változás történik a társadalmi nemek közötti szerepek tekintetében. Ezt a ruandai kormány viszont abból a célból teszi, hogy elismerést váltson ki a különböző nemzetközi konferenciákon és fórumokon. Ismételen igazolásra került tehát az a korábban említett ruandai gyakorlat, amely szerint a számszerű eredmények és statisztikai adatok felmutatásával kívánja igazolni a kormány a társadalmi nemek területén elért sikereket. Abban az esetben viszont, ha ezen adatok mögé nézünk (ahogy tettük ezt esetünkben is), láthatjuk, hogy az eredmények korántsem annyira pozitívak, mint ahogy azt a számok mutatják.

VI.4. GMO működésének bemutatása és interjú elemzése

A következőkben a Társadalmi Nemek Közötti Egyenlőség Megteremtésére Irányuló Programokat Ellenőrző Hivatal működésére fogok kitérni a Cyizanye Allennel (a GBV és egyéb igazságtalanságok elleni harc, valamint az ezzel kapcsolatos ellenőrzések igazgatója) és Bonaventure Nsabimana-val (a GMO kommunikációs szakemberével) készített interjúm alapján. Mindezekhez kapcsolódóan bővebben tárgyalom Ruanda a nők ellen elkövetett nemi alapú erőszak megszüntetésére irányuló stratégiáját. Előrebocsátom továbbá, erőteljesen kérdéses, hogy a GMO miként tudja valósan ellenőrizni az egyéb kormányzati szerveket, ha a GMO intézménye maga is szorosan kooperál a kormánnyal, illetve annak irányítása alatt áll. Jogosan vethető fel a kérdés, hogy miként tud a szervezet kritikus lenni? Valamint a MIGEPROF-hoz hasonlóan, hogy támaszkodhatunk-e egyáltalán azokra az adatokra, amelyeket prezentál? Arra a kérdésemre, hogy mivel foglalkozik jelenleg legfőképpen az intézmény, az alábbi választ kaptam:

“Magán- és közszférára vonatkozóan is végzünk monitorozást a társadalmi nemek közötti egyenlőség területére vonatkozóan. Nemzetközi egyezmények tekintetében vizsgálatot folytatunk a tekintetben, hogy Ruanda miként vezette be őket, és miként foglalkozik a genderrel kapcsolatos kérdésekkel, valamint egyezményekkel. Ezek alkalmazását és a jelentések elkészítését is monitorozzuk. Továbbá a nemi alapú erőszak megelőzését és kezelését is vizsgáljuk. Ellenőrizzük továbbá, hogy a nemi alapú, illetve a gyermekekkel szemben elkövetett nemi alapú erőszakra (továbbiakban: GBV) vonatkozó szolgáltatások miképpen valósulnak meg.”

Cyizanye Allen

Mivel tudomásom volt róla, hogy Ruandában a GBV elleni küzdelemben komoly szerepet vállal a rendőrség és a katonaság, ebből adódóan rákérdeztem erre az együttműködésre.

„Természetesen igen, mindenféle GBV-vel kapcsolatos munkát a rendőrség és a National Public Prosecution irodáival kooperációban végzünk. Ők ugyanis kulcsszerepet játszanak az igazságszolgáltatási szektorban. A bíróságokon is végzünk vizsgálatokat, azért, hogy lássuk miként kezelik a GBV ügyeket (....).”

Cyizanye Allen

Fontosnak¹²⁹ tartom kiemelni, hogy a Ruandai Nemzeti Rendőrség (Rwanda National Police) 2005-ben az ENSZ Nők (UN Women, akkor még UNIFEM) elnevezésű szervezet támogatásával alapította meg a Gender Desket (a továbbiakban: GD). A GD azzal a céllal jött létre, hogy a különböző nemzetközi és regionális szerződésekben, valamint projekteken

¹²⁹ Ez a bekezdés az alábbi tanulmányok rövidített és átdolgozott verziója: Bagi Judit (2017): A ruandai nők militáris és politikai szerepvállalása. Fókuszban a Gender Desk tevékenysége In Marsai Viktor és Vogel Dávid (szerk): Közel Afrikához. A válságkezelés és a stabilizáció lehetőségei és kihívásai a fekete kontinensen, Dialóg Campus Kiadó, Budapest. pp. 219-230.

megfogalmazott irányelvek mentén elősegítse a ruandai rendőrség számára a nőkkel szemben elkövetett erőszakos cselekmények visszaszorítását (UNIFEM, 2009)¹³⁰. A Nemzeti Rendőrség berkein belül megalakuló GD infrastrukturális és humán forrásai tekintetében a következők álltak rendelkezésre: iroda a Kigaliban elhelyezkedő rendőroroson hat alkalmazottal, kirendeltség minden tartományi és kerületi rendőroroson, motorok és egyéb járművek, hogy a bejelentett erőszakos esetek elkövetői a vidéki térségekben is minél gyorsabban tetten érhetőek legyenek, új, kihallgatásra és őrizetre alkalmas szobák, valamint egy, az esetek bejelentésére alkalmas, ingyenesen hívható telefonszám. A rendőrség részéről elindított akció folytatásaként a Ruandai Védelmi Erők (Rwanda Defense Force) berkein belül is megalakult a GD, mely az előzőhöz hasonlóan a nőkkel szemben elkövetett erőszak elleni hatékonyabb fellépést volt hivatott szolgálni, jelen esetben a hadsereg részéről. A működését 2008-ban megkezdő GD a védelmi erők közel 5000 tagja számára, köztük katonatisztek, a katonai akadémia tisztjelöltjei, a helyi védelmi erők képviselői és civilek számára nyújtott képzést a társadalmi nemek közötti egyenlőség, az emberi jogok, valamint a nőkkel szemben elkövetett erőszakot érintően. A GD tevékenysége támogatta továbbá olyan helyi klubok létesülését, amelyek tevékenysége a nőkkel és lányokkal szemben elkövetett erőszak megszüntetésével volt kapcsolatos. Az egyik legismertebb mobiltelefon-szolgáltatóval együttműködve szintén ingyenesen hívható telefonvonalat hoztak létre a hadseregben belüli, vagy olyan nőkkel szemben elkövetett erőszakos esetek bejelentésére, amelyek valamilyen módon a hadsereghez köthetőek. A GD megalakulása óta jelentősen nőtt a honvédelmi minisztériumnál bejelentett erőszakok száma. Az akció tehát sikeresnek bizonyult a kiadvány megítélése szerint, s ez a következőknek köszönhető: 1. Az ország lefedettségének és a 24 órás őrzésnek köszönhetően a katonaság könnyen bevethető, így rögtön képes reagálni a nőkkel vagy lányokkal szemben elkövetett erőszakra vonatkozó bejelentésekre. 2. A katonaság olyan helyeken és időszakokban is jelen van, ahol/amikor a rendőrség nem. 3. A társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésével, valamint a nőkkel szemben elkövetett erőszak visszaszorításával kapcsolatos oktatások ösztönzően hatottak a nők rendőri feladatkörökben, valamint békefenntartói missziókban való részvételére (UN Women, 2009)¹³¹.

¹³⁰ Forrás: UNIFEM. Establishment of Rwanda National Police Gender Desk, 2009. www.endvawnow.org/uploads/browser/files/Case%20Study-Rwanda%20-%20UNIFEM%20-.pdf

¹³¹ Forrás: UN Women (2009): Establish gender desks / focal points / units within security institutions. www.endvawnow.org/en/articles/1061establish-gender-desks-focal-points-units-within-security-institutions.html

Mindezeken túl természetesen kérdéses, hogy a GMO számára jelenleg melyek azon területek, amelyek a legnagyobb kihívást jelentik. Illetve, hogy erről megszólal-e őszintén az interjúalanyom. Allen megfogalmazás szerint a legnagyobb problémát a képességfejlesztés és a szolgáltatások egész országra történő kiterjesztése jelenti.

„Országos ‘joint látogatásokat’ is szervezünk. Maga a látogatás a partnereinkkel közösen kerül megszervezésre (például helyi kormányzat, kerület), és azt nézzük meg, hogy melyek a közösségi ügyek és miként kezelik azokat. A legtöbb esetben a közösségi ügyek nincsenek jól kezelve. Ebből adódóan a másik fontos prioritásunk jelenleg a képességfejlesztés a kerületekben, azért, hogy a kerületek maguk is kezelni tudják a GBV ügyeket. (...)”

Bonaventure Nsabimana

Mindezekből láthatjuk, hogy a GMO tevékenysége nem eléggé kiterjedt, de tervben van a folyamatos fejlesztés, illetve regionális terjeszkedés. A fejlesztések egyik elemét képezik az úgynevezett Isane One Stop Központok, amelyből 20 darab található az országban. Ezeket is ellenőrzi a GMO.

„Ezeknek a központoknak saját rendőrségük, GBV hivatalnokuk, pszichológusuk, orvosuk és ügyvédjük van. Arról van tehát szó, hogy ezek az aktorok közösen együttműködve kezelik az adott GBV ügyet, minden szolgáltatás ugyanis egy házban, egy tető alá van hozva.”

Cyizanye Allen

A monitorozás e tekintetben tehát arról szól, hogy miként valósítják meg a szolgáltatásokat. A központ alapvető célja ugyanis az, hogy egy tető alá hozza az összes szolgáltatást, és biztonságba helyezze magát az áldozatot. Úgy gondolom, hogy ezek a fajta központok valóban megoldást nyújthatnak a GBV áldozatok számára, hiszen a hosszan tartó bürokratikus lépések leegyszerűsítve, egy helyen valósulnak meg. Valójában az arra vonatkozó statisztikák lennének igazán érdekesek, amelyek azt mérik, hogy az áldozatok milyen eséllyel válnak újra áldozattá, vagy esetleg szerencsésebb esetben nem történik velük a jövőben hasonló eset. Erre vonatkozóan viszont nincsenek Ruandának adatai. A CEDAW ajánlás is szól az Isane One Stop Központokról, amelyek számának különösképpen a rurális területeken való növelését fogalmazza meg (CEDAW, 2017: 6-7). Mindezeken túl a CEDAW nők és lányok ellen elkövetett nemi alapú erőszak (amely egyébként a Fenntartható Fejlesztési Célok 5.2-es pontja is) a magán- és közéletben is teljes felszámolására kéri Ruandát. Midezeken túl a vezetést a civil szervezetekkel, valamint az oktatási központokkal történő együttműködésre szólítja fel a GBV tekintetében (CEDAW, 2017: 6-7). A CEDAW ajánlásából arra következtethetünk, hogy a GBV továbbra sem megoldott kérdés. Összhangban a GMO vezetésével a CEDAW is a képességfejlesztést tartja kiemelkedően fontosnak.

Egyes pontokon a nemi alapú erőszakhoz is köthető, ebből adódóan is érdemes itt kiemelni az abortusz kérdés problematikáját. Tekintettel arra, hogy Ruanda ilyen jól teljesít a családtervezés területén, gondolhatnánk, hogy az országban legális az abortusz. Egészen 2012-ig tilos volt abortuszt végrehajtani Ruandában. A 2012-ben beiktatott törvény csak néhány esetben engedélyezi a terhesség megszakítását, saját elhatározás okán a ruandai nők továbbra sem élhetnek ezzel a lehetőséggel. Abortusz akkor hajtható végre, ha a veszélyeztetett az anya egészsége, szexuális erőszak következtében fogant meg a gyermek, kényszerházasság történt vagy fennáll a vérfertőzés esélye (Kane, 2015). A kizárólag említett esetekben alkalmazható legális abortusz végrehajtáshoz bírói engedély szükséges. Ahhoz viszont, hogy az ügy jogi útra terelődjön, előzetesen két orvos írásos véleményét köteles benyújtani a terhesség megszakítást kérelmező nő. Ez viszont már önmagában szinte lehetetlen küldetésnek bizonyul, hiszen Ruandában jelenleg 17.000 főre jut egy orvos (Uo., 2015). Mindezekből következik, hogy az országban számos illegális, egészségügyi kockázattal járó terhességmegszakítást hajtanak végre (ez a szám 2009-ben 60.000 volt) (Uo., 2015). Az abortuszt viszont büntetik, így a raboskodó nők között kifejezetten magas azok aránya, akik e miatt vannak börtönben. 2015-ös terepmunkánk alkalmával a Gikondo nevű börtönben tett látogatásunk alkalmával több olyan nővel is találkozunk, aki illegálisan elkövetett magzatelhajtás miatt került börtönbe. A CEDAW a jelenleg hatályos büntető törvénykönyv abortusz tekintetében történő felülvizsgálatára, valamint az abortusz, a bűncselekménynek nyilvánított tevékenységek köréből történő kivonására kéri Ruandát. Felmentést kér az abortusz miatt börtönbüntetésüket töltő nők számára. Elérhető, jó minőségű abortusz utáni ellátás megszervezését, a modern fogamzásgátló eszközökhöz történő hozzáférést, illetve a szexualitással, fogamzásgátlással és reprodukzív jogokkal kapcsolatos oktatás megszervezését kéri Ruandától (CEDAW, 2017: 11-12). Mindezekből is látszik tehát, hogy a ruandai abortusz szabályozás nem fér össze az ENSZ által képviselt normákkal.

Maga a születendő gyermekszám egyébként szoros összefüggésben áll az iskolai végzettséggel. Ruandára is igaz ugyanis az az általános feltételezés, miszerint minél magasabb egy nő iskolai végzettsége, annál kevesebb gyermeket szül. Ez a megállapítás a World Bank 2007-es és 2008-as évre vonatkozó statisztikaival is alátámasztható. A felmérésekből megtudhatjuk ugyanis, hogy az iskolázatlan nők esetében 6,1 gyermek jut egy nőre, míg a középfokú végzettséggel rendelkező nők átlagosan már csak 3,8 gyermeket szülnek (World Bank, 2011). Az imént felsorolt statisztikák alapján feltételezhetjük, hogy a nők iskoláztatásával, a szegénység csökkentésével, valamint a megfelelő egészségügyi ellátás

(köztük az elérhető modern fogamzásgátlási eszközök hozzáférhetőségének) megteremtésével jelentős gyermekszám csökkenést és a nők egészségügyi állapotának javulását érhetjük el. A szubszaharai államok tekintetében Ruanda mondható a legsikeresebbnek a fogamzásgátló eszközök használatának tekintetében. Kevesebb, mint egy évtized alatt ugyanis tízszeresére emelte a szülőképes korú nők körében fogamzásgátló eszközök használatának gyakoriságát. A DHS felmérései szerint 2000-ben a házasságban élő nők mindössze 4, 2005-ben már 10, 2010-re pedig 45 százaléka használt valamilyen fogamzásgátló módszert. Ezen számarányok természetesen a TFR-ben is leképeződnek, amely a DHS adatai alapján 2005-ben 6,1, 2010-ben pedig már mindössze 4,6. A TFR jelentős csökkenésében nagy szerepet játszik a ruandai nemzeti családtervezési program (National Family Planning Program in Rwanda). A modern fogamzásgátló eszközök közül leggyakrabban alkalmazottnak az injekció, valamint a tabletták bizonyultak. 2010-ben a vizsgált nők 26 százaléka használt fogamzásgátló injekciót, 8 százaléka pedig tablettát. A ruandai program sikerességét mutatja továbbá, hogy a fogamzásgátló eszközök használata tekintetében minimális különbség tapasztalható a rurális (45%) és urbánus (47%) területen élő nők között. 2005-ben ugyanezen adat a városi nők esetében 21 százalék, a vidéki nők tekintetében pedig 9 százalék volt (USAID, 2012: 20-21). Mindenképpen szembeűnő tehát azon fejlődés, amelyet Ruanda produkált az urbánus és rurális térségek közötti különbség visszaszorításának tekintetében. Ruanda egyértelműen a szubszaharai afrikai államok élén áll a családtervezést illetően. Mondhatni, az elműlt közel évben sikertörténetet írt. Hűsz év alatt ugyanis 6,6-ról 4,5-re csökkentette vissza a TFR-t. Természetesen ezen a területen is akadnak még továbbra is megoldandó kérdések Ruanda számára. Véleményem szerint ezek közül mindenképpen kardinálisnak számít az abortusz törvény enyhítése. Mindezek ellenére Ruanda méltó példát szolgáltat az egyik globális világprobléma, azaz a túlnépesedés kezelésére.

A ruandai társadalom genderkérdésekhez történő adaptálódása, illetve az ezt a területet érintő kihívások tekintetében interjúalanyom a földkérdésre helyezte a fő fókusz.

„Mindenki profitál abból, hogy a nők jogokkal lettek felruházva. A nők hozzájutottak a földbirtoklás jogához. A férfiak tehát már nem gyakorolnak teljes kontrollt a földek felett. Ebből adódóan a férfiak úgy gondolják, hogy elvesztettek valamit, így beszélhetünk egy valamilyen fajta konfliktusról. Manapság vannak nők, akik a férfiakhoz hasonló karriert futnak be. A férfiak pedig e tekintetben kényelmetlennek érzik a versengést. De ettől függetlenül beszélhetünk versengésről. Ez a fajta értelmezés vagy kulturális akadály, amelyben az emberek számos évig éltek nem változtatható meg egy nap alatt. A kulturális akadályok tehát még átalakulás alatt vannak. A férfiaknak meg kell tehát érteniük, hogy mi az, amit profitálni fognak akkor, ha lánytestvéreik és feleségeik jogokkal lettek felruházva.”

Bonaventure Nsabimana

Ismét visszaköszönnek tehát a szigorú patriarchális társadalomból történő gyors átmenet okozta problémák a férfiak hozzáállása tekintetében. Ami mindenképpen pozitívum, hogy erről is beszél a GMO képviselője. Ismételten nyitottabbnak és őszintébbnek gondolom a választ a meginterjúvált politikusnők többségénél. Attól függetlenül, hogy jogokat kaptak a nők, a férfiak elégedetlensége után ezek nem feltétlenül érvényesülnek megfelelően. Ez a jelenség is egyfajta motivációt jelenthet a férfiak számára a nők ellen elkövetett fizikai erőszak tekintetében. A kialakult törvény előtti egyenlőség tekintetében, ha máshogy már nem, így fizikai fölényrel úgymond elégtételt tudnak venni a nőkön a férfiak. Cyizanye Allen egy 2014-ben végzett kutatást ismertetett, amelyben egyértelműen kimutatható, hogy a nők és férfiak nevére is regisztráltak földeket. A földek 26 százaléka nőkre, 54 százalék nőkre és férfiakra, közös tulajdonként van regisztrálva. Ha egy nő vagy férfi regisztrálja a földjét, akkor kap egy hivatalos papírt arra vonatkozóan, hogy bármilyen üzleti- vagy bevételt generáló tevékenységre felhasználhatja a földtulajdonát.

A más intézményekkel, valamint szervezetekkel való együttműködésre is rákérdeztem a GMO tekintetében.

„Intézményi partnerkapcsolatban vagyunk a kormány, a civil- és magán szféra kulcsszereplőivel. (...) Ők támogatják a monitorozási tevékenységünket, együtt megyünk velük terepre, majd együtt tervezzük a további lépéseket, amelyben ők nagy volumenű technikai támogatást nyújtanak.”

Cyizanye Allen

Mivel a GMO a kormány által működtetett Gender Machinery fontos részét képezi, egyértelműsíthető, hogy szoros kapcsolatban áll az ország vezetésével, ám ez jelentős mértéken aláássa a transzparenciát. Nyilvánvaló, hogy ezek a „kulcsszereplők” valójában mind kormánypárti civil szervezetek és magán szereplők. Ebből adódóan is problematikus az egész monitorozási tevékenység, hiszen mindenki a hatalom oldalán áll. Megjegyzendő továbbá, hogy konkrét partnereket e tekintetben nem emelt ki interjúalanyom, ebből is látszik, hogy valójában nem teljesen világos az együttműködés jellege. A nemzetközi civil szervezetekkel kapcsolatos együttműködés tekintetében az ENSZ Nők szervezete, valamint a CARE International minősül a legmarkánsabb partnernek.

„(...) A OneUN és az ENSZ Nők (UN Women) kiemelten elkötelezettek a munkánkkal, ők a kulcspartnereink. A GMO egyik projektjét az ENSZ Nők támogatta és valósította meg. A projekt a társadalmi nemekről és a kormányzásról szólt, és különféle kerületekben valósították meg. (...) Egy másik projektet szintén az ENSZ Nők vitt véghez a Svéd Program (Swedish Programme) támogatásával. A CARE International nevű civil szervezettel is partnerségben állunk. Társadalmi nemeket érintő egyenlőséggel, valamint GBV-vel kapcsolatos

segédprojekteken dolgozunk velük, különös fókusszal a helyi szintű rendszerek kiépítésre vonatkozóan. Ezek tehát azok a szervezetek, akikkel napi szintű munkakapcsolatban állunk (...)

Cyizanye Allen

Ezen témakörrel folytatom a civil szervezeteknél szerzett tapasztalaimat, ugyanis ismételten arról van szó, hogy maga a kooperáció említésre kerül ugyan, ám részletes információ nem áll rendelkezésre. A UN Women Kigaliban található székhelyénél történő inrjóm során az interjúalany az alapvető általános információkon kívül szinte semmit nem osztott meg velem. Erről részletesen a következő fejezet részben számolok be.

VI.5. Civil szervezetekkel készített interjúk tapasztalatai

A ruandai nők ügyeivel foglalkozó civil szervezetek működését és formálódását, illetve az állami szervekkel történő szoros összefonódását a poszt-konfliktusos időszaktól kezdődően a korábbiakban ismertettem. Terjedelmi korlátok okán nem nyílik lehetőségem arra, hogy a civil szervezetek részletes elemzésére kitérjek. Ebből adódóan röviden bemutatom néhány NGO működését, amelyből világossá válik, hogy mivel foglalkozik az adott civil szervezet. Ez azért fontos, hogy a gyakorlatban is lássuk, miként alakult és formálódott a népi társadalmi poszt-konfliktusos időszak óta a ruandai NGO-k tevékenysége. A civil szervezetek működésének ismertetésénél a fókusz a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésén túl a kormánnyal történő összefonódás körülményeire, vagy az attól való függetlenedésre helyeződik. Összességében itt azt nézem meg, hogy az adott szervezet mennyire áll szoros összefonódásban az állammal, illetve, hogy a működéshez szükséges anyagi forrásokhoz honnan jut hozzá. Ruanda polypore államkénti jellemzése kapcsán már utaltam arra, hogy a nőszervezetek miként jelennek meg az illiberális államokban. A ruandai vezetés is teljes mértékben kontroll alatt tartja az országban működő NGO-kat. Nem meglepő tehát, hogy a CEDAW az országban jelen lévő civil szervezetek, különös tekintettel a nők jogaival foglalkozó NGO-k működésére vonatkozó szabályok felülvizsgálására kéri a kormányt. Annak érdekében, hogy a civil szervezetek korlátozások nélkül alakulhassanak és működhessenek (CEDAW, 2017: 4). Hiába alkalmazkodnak tehát a Ruandában jelen lévő NGO-k a nemzetközi szervezetek normatív szabályaihoz, amelynek értelmében látszólag egy demokratikusan működő civil szervezeti hálót épült ki, valójában arról van szó, hogy mindegyiket a hatalom, azaz az RPF és Paul Kagame tartja kontroll alatt, illetve formálja saját képére. Ez abból is látszik, hogy szinte mindegyik ruandai civil szervezet szoros kapcsolatban és együttműködésben áll valamelyik minisztériummal. A nem kormányhoz hű civil szervezetek

működését pedig igyekszik ellehetetleníteni, mint ahogy az a CEDAW jelentéséből is kiderül. Visszaulva tehát a polypore állam működésére és jellemzésére, Ruanda és a kelet-európai nőszervezetek formálódása között egyértelmű párhuzam vonható e tekintetben, hiszen Ruanda saját céljaira használja fel a nemzetközi szervezetek által finanszírozott helyi NGO-kat, miközben saját hatalmi struktúráját erősíti. A következőkben tehát az általam végzett empirikus vizsgálat gyakorlati példáin keresztül kívánok rávilágítani a korábban idézett szerzők ruandai civil szervezetekkel kapcsolatos kritikáinak igazolására vagy cáfolására. Egyes interjúalanyaim nevét szándékosan nem teszem publikussá.

Pro-Femmes

A Pro-Femmes (PF) nevű civil szervezetről a korábbiak során már esett szó¹³². Az Chantal Umuhozával készült interjúm idején 57 tagot számlált az ernyőszervezet. Umuhoz elmondása szerint a tagok különböző szektorokban, például az egészségügyben és oktatásban működnek, de minden esetben a genderkérdésekre helyezik a fókuszot. A PF alapvetően koordinációs funkciót tölt be a tagszervezetek között. A Pro-Femmes titkárságán 20 fő dolgozik, az intézmény finanszírozása pedig különböző donorszervezeteken keresztül történik. Az interjú idején, azaz 2016-ban a Global Found, USAID, Norwegian People's AID Founding, CARE International, és különböző ENSZ szervezetek támogatták anyagilag a Pro-Femmes működését. Ami számomra a legmeglepőbb volt, tudva, hogy a PF nagyon szoros együttműködésben és partnerségi kapcsolatban áll a ruandai kormánnyal, valamint a Gender Machinery intézményeivel, ezen belül is a MIGEPROF-al, interjúalanyom elmondása szerint a PF nem részesül anyagi támogatásban a kormány részéről.

¹³² A PF munkatársai hét nagyobb projekten dolgoznak jelenleg, ezek közül az egyik legfőbb a nők gazdasági szerepvállalásának erősítése, ezen belül pedig a nők által irányított kisvállalkozások létrehozásának segítése. Másik fő projektjük a HIV fertőzések számának csökkentésére, valamint a nőkkel szemben elkövetett nemi alappú erőszak visszaszorítására irányul. Harmadik kiemelkedő projekt pedig a nők vezetői készségfejlesztésnek témaköre mentén valósul meg. A program azt célozza meg, hogy a rurális területeken élő nők is szert tehessenek a vezetői képességek elsajátítására. Kiküszöbölve ezzel azt az ellentétet, amely a város és vidék tengely mentén kialakult a nők hatalmi pozícióba történő integrációja esetében. Értve ez alatt, hogy attól még, hogy az országgyűlésben kiugróan magas a női politikusok aránya, nem jelenti azt (ahogy ez már a korábbiak során is hangsúlyozva volt), hogy a falvak szintjén is ilyen mértékű előrelépésről beszélhetünk a nők által birtokolt vezetői pozíciók tekintetében. A PF szintén kiemelt figyelmet fordít a férfiakkal történő kooperációra, hiszen a MIGEPROF-hoz hasonlóan felismerték ugyanazt a problémát, hogy a korábbi genderprojektek számottevő része a nőkről szólt, viszont többek között a tradicionális berögződések miatt is szükség van a férfiak genderprojektekbe történő bevonására.

Kigali Nyamirambo elnevezésű, többnyire muszlimok által lakott területében, a helyi Nyamirambo Women's Center (NWC)¹³³ nevű civil szervezet elnökével beszélgettem a ruandai nők jelenlegi helyzetéről. Ahogy interjúalanyom meséli, lakókörnyezetében számos olyan nővel találkozott, akik nemhogy általános iskolai végzettséggel, de az írni és olvasni tudás készségével sem rendelkeztek. A genocídium és egyéb tragikus történetek inspirálták interjúalanyomat arra, hogy létrehozza az NWC-t. A 2008-ban megalakult, akkoriban mindössze három tagot számláló civil szervezet kifejezetten a Nyamirambo területén élő hátrányos helyzetű nők segítségének céljából szerveződött. Az immáron stabilan működő, tizennyolc állandó taggal rendelkező központ¹³⁴ a szlovén külügyminisztérium időszakos támogatását is magáénak tudhatja, ám mára önálló bevétellel is rendelkezik. Amikor interjúalanyomat arról kérdeztem, hogy a jelenlegi politikai helyzetben miként pozicionálja a civil szervezetét, illetve, hogy együttműködik-e az országgyűlési képviselőnőkkel, rögtön bezárkózott, és mondta, hogy politikáról nem hajlandó beszélni. Mindezekből egyeértelműen látható, hogy az NWC-t nem támogatja a kormány. Abban az esetben ugyanis, ha a kormány anyagi támogatását élvezné, elismerően nyilatkozna az ország vezetéséről. Itt egyébként Kagame fotója sem volt kirakva a falra. Az összes interjúm közül ez volt az egyetlen olyan beszélgetés, amikor valaki azt mondta, hogy nem akar politikáról beszélni. Konkrétan rákérdeztem ugyanis, hogy mely pontokon működik együtt a kormánnyal, illetve mit gondol az ország vezetéséről a társadalmi nemekre vonatkozó közpolitikák tekintetében. Ő azonban rögtön a kérdésfeltevést követően jelezte, hogy semmi esetre sem akar politikáról beszélni. Véletlenül az interjúalanyaim közül ő volt az egyetlen, aki kormánykritikus.

¹³³ A NWC-nél a ruandai nők megtanulhatnak írni és olvasni, elsajátíthatják a francia, illetve az angol nyelvet (vagy éppen fejleszthetik nyelvtudásukat), valamint számítástechnikával és varrással kapcsolatos gyakorlati ismeretekre is szert tehetnek. Az utóbbi két tevékenység azért is bír fontos szereppel, mert az elkészített egyrészről a szervezetnek, másrészről pedig a későbbiek során egyénileg a tagoknak is bevételt nyújtanak. A központ számára finanszírozást tehát az elkészített árúk, valamint az idegenvezetés jelentik. Az idegenvezetés során a szervezet tagjai a környék nevezetességei mellett olyan helyekre kalauzolják el a turistákat, melyek a helyi közösségek mindennapjait képezik ugyan, de legtöbbször láthatatlanok maradnak a külföldiek számára. A tanulás és olvasás népszerűsítésének céljából a szervezet rendelkezik továbbá egy közel ötszáz kiadványt számláló könyvtárral, egy varrósobával, valamint a szervezet tagjai által elkészített termékek értékesítésére létrehozott kis üzlettel, ahol a táskáktól kezdve ruhákon át az ékszerekig számos igényesen elkészített kiegészítő vásárolható.

¹³⁴ A központ az interjú idején, azaz 2015-ben rendelkezett 18 taggal.

Akilah Institute for Women

Az Akilah Institute for Women (AIW)¹³⁵ a nők felsőfokú képzésekben való fokozott részvételét elősegítő szerveződés. Aline Kabanda-val az AIW ruandai képviselőjének igazgatójával beszélgettem a helyi nők és az oktatás kapcsolatáról. A 2010 óta működő AIW olyan hároméves felsőfokú képzést nyújt a Ruandában és Burundiban élő fiatal nők számára, amely főként a vendéglátásra és a vállalkozás-vezetésre fókuszál. A szervezet célja, hogy az ambiciózus lányok a személyiségükhöz legjobban illő pályát válasszák (erre vonatkozóan külön pályaorientációs tanácsadást szervez az intézmény), ahol a későbbiekben szívesen kamatoztathatják és bontakoztathatják ki tudásukat. Az intézményt Elizabeth Dearborn Hughes egyesült államokbeli nő alapította. Az Akilah mondhatni tehát szintén külföldi finanszírozású, ám Kabanda elmondása szerint együttműködésben állnak a kormánnyal. Ruandai politikusnőket, nő civil szervezeti vezetőket, és üzeltasszonyokat szoktak meghívni az iskolába, annak érdekében, hogy inspirálják az itt tanuló lányokat.

Aspire Rwanda

Az Aspire Rwanda (AR)¹³⁶ hátrányos helyzetben lévő ruandai nőket segítő civil szervezet. A gyermekmegőrzőből, nagy udvarból, irodából és tanteremből álló AR székhelyén Peace

¹³⁵ Az elhelyezkedési arányokról szóló statisztikai-adatok magukért beszélnek: az AIW-nél tanult diákok több mint 90 százaléka jut álláshoz közvetlenül a tanulmányok befejezését követően. A diáklányokat, akiknek többsége az alsóközéposztályból kerül ki, felvételi eljárás során választják ki. Ahogy Kabanda fogalmaz, legfőképpen az „I can do it!”, azaz a „Képes vagyok rá!” hozzáállást keresik a lányokban. A szervezet nem titkolt célja ugyanis, hogy az itt szerzett tudás birtokában lévő lányok a társadalmi nemek közötti egyenjogúságot, valamint a női érdekeknek az érvényesülését szem előtt tartva, munkásságukkal pozitív változást indukáljanak a ruandai társadalomban. Annak érdekében, hogy a lányok testközelből ismerhessék meg a számukra követendő példaként szolgáló nők tevékenységét, az intézmény számos vendéglőadót, köztük női politikusokat, szenátorokat, vállalkozókat, valamint kiemelkedő civil és önkéntes tevékenységet végző nőket hív meg. A szervezetet az interneten kívül számos fórumon, köztük rádió és tévé programokban népszerűsítik, ahol nem ritkán az intézményben tanuló vagy már a munkaerőpiacon elhelyezkedett lányok számolnak be a képzés során és a munkahelyen szerzett tapasztalataikról. A felvételt és egyben ösztöndíjat nyert lányok (az intézmény fiúk számára nem biztosít képzést) a képzés díjának mindössze tíz százalékát kötelesek megfizetni, a többit támogatásokból és adományokból fedezi az AIW. Jelenleg Ruandában 280, Burundiban pedig 150 lány tanul az intézményekben, a már végzett öregdiákok (alumni) száma pedig 95 fő. Kabanda elmondása szerint a jövőben a Kelet-afrikai Közösség többi államában is terveznek oktatási intézményeket nyitni, minden esetben igazodva a helyi sajátosságokhoz és értékrendekhez.

¹³⁶ A szervezet Kigaliban, valamint egy vidéki, Runtuga nevű településen üzemeltet központokat. Ruzage az 1994-es népiirtást követően alapította az AR-t. A genocídiumot követően szembesült ugyanis azzal, hogy környezetében számos olyan özvegy és kisgyermekes anya maradt egyedül, akik önállóan kényszerültek fenntartani magukat, ám semmilyenfajta iskolai végzettséggel nem rendelkeztek. Ruzage, hogy a halmozottan hátrányos helyzetű nőkön segítsen, 12 hónapon át tartó képzések szervezését tette az AR fő profiljává. A csoportok ötven fővel indulnak, ám ottlétükkor Ruzage elmondta, hogy rengeteg jelentkező van, így például a mostani fodrászatot tanuló csoport, melynek tagjaival mi is találkoztunk, hetven fős. Ezen kívül még főzés, kézműves, valamint angol tanfolyamokon vehetnek részt a felvételt nyert nők. A tanulmányok befejezését követően pedig kisebb csoportos vállalkozásokba való bekapcsolódással nyílik lehetőségük arra, hogy megélhetést biztosítsanak saját maguk és családjuk számára.

Ruzage a szervezet alapítója és ügyvezető igazgatójával interjúztam. Az AR-nak nagyon fontos részét képezi a családtervezés, azaz a tudatos gyermekvállalással, ezen belül a különböző fogamzásgátló módszerekkel kapcsolatos ismeretek oktatása. A kisgyermekes anyák képzésének hatékonyságát a szervezet területén működő, óvodaként funkcionáló gyermekmegőrző segíti, mely a teljes képzés ideje alatt biztosít felügyeletet és étkeztetést a gyermekek számára. Jelenleg 105 gyerekről gondoskodnak naponta, azok, akik már lediplomáztak, szintén itthagyhathják megőrzésre a gyerekeiket a vállalkozásuk első évében. A szervezet egyik legújabb projektje a Positive Masculinity elnevezésű program, amelynek keretében csoportos beszélgetéseket folytatnak a férfiak és feleségeik, legutóbb 12 ilyen párral dolgoztak. A projekt azt a célt szolgálja (mint ahogy az a korábbi szervezetekkel és a politikusnőkkel készült interjúk során is előtérbe került), hogy a férfiakat is aktív részeseivé tegyék a gender programoknak, csökkentve ezáltal az ellenállásukat. A Network for Africa Egyesült Királyságbeli szervezet, megalakulásuk óta támogatja az AR-t, az elmúlt 3 évben a DFID (Department for International Development), szintén brit a kormány részét képező intézmény nyújtott kiemelt pénzügyi segítséget. Ezeken felül Svájc-ból, valamint Kanadából az Inspire!Africa elnevezésű szervezeten keresztül érkezik támogatás. Ismételten érdekesség, hogy a kormány nem támogatja az AR-t, valamint együttműködésben sem állnak. Rugazabe jelenleg azon dolgozik, hogy azokat a nőket és lányokat, akiknek nem sikerült helyhiány miatt bekerülniük a képzésbe, egyéb szakiskolákba helyezze el. Eddig nem járt sikerrel, világos, hogy ehhez a kormánnyal való együttműködésre lenne szükség.

Rwanda Women's Network

A Rwanda Women's Network (RWN), azaz a ruandai nők hálózata az imént bemutatott szervezetek többségéhez hasonlóan a népi társadalmat követően alakult meg és szintén a hátrányos helyzetű nőket segíti. Ahogy az RWN programmenedzserének és egyben interjúalanyunknak az elmondásából kiderül, a civil szervezet fő célja, hogy a genocídium női túlélői számára képzések, egészségügyi kezelések, valamint a közösségépítés szervezésével segítséget nyújtson. A RWN központ szintén Kigaliban található, különlegessége pedig, hogy a székhelyén egészségügyi klinika is üzemel. Az RWN számára anyagi támogatást az egyesült államokbeli Church World Service nyújt. Az interjúalanyom nem igazán tett nagy hozzáértésről tanúbizonyságot. Illetve az interjú során az volt az érdekesség, hogy késleltetve fogadtak minket, illetve megérkezésünkkor mindenféle papírt igyekeztek gyorsan eltüntetni az asztalokról. Második terepmunkám során viszont sokkal pozitívabb tapasztalatokat szereztem

a RWN kapcsán. 2016-ban újra interjút készítettem az egyik központjukkal, amely a klinikájuk mellett helyezkedik el. Interjúalanyom ebben az esetben, aki személyes motiváció okán 10 éve dolgozik a szervezetnél, jelenleg pedig programvezetői tisztséget tölt be egy GBV projektben. Főként a vidéki térségek területén végez a nők szegénységből való kieemelése és nemi alapú erőszak megszüntetésére vonatkozó munkákat. A szervezet szoros együttműködésben áll a ruandai Egészségügyi Minisztériummal. Pénzügyi szempontból fő támogatónak a német szexuális és reprodukív egészséggel foglalkozó NGO, a DSW (Deutsche Stiftung Weltbevölkerung) nevezhető meg.

UN Women

Az ENSZ Nők (UN Women) ruandai szervezeténél történő interjúzásra tekintetem az egyik legnagyobb várakozással, ám maga az interjú nagy csalódás volt. Interjúalanyom szinte semmilyen információt nem akart átadni számomra, egy-egy összetettebb kérdésnél mondhatni elzárkózott attól, hogy megválaszolja azokat. Megpróbáltam információt gyűjteni arról, hogy milyen módon működik együtt a kormánnyal, illetve, hogy a pénzügyi támogatás miben nyilvánul meg. Összességében annyit sikerült megtudnom, hogy a ruandai székhelyű ENSZ Nők a különböző projektek és programok megvalósítása kapcsán működik együtt szorosan a kormánnyal. Az együttműködés pedig főként a szervezet részéről történő pénzügyi támogatásban nyilvánul meg. Az interjúk alapján megállapítható tehát, hogy a kormány pénzügyi szempontból nem igazán folyik bele a civil szektor támogatásába. Arról van inkább szó, hogy az NGO-k többségét kontroll alatt tartva használja fel a külföldi szervezetektől érkező pénzügyi támogatásokat a saját nemzeti stratégiájához kapcsolatos célokra. Ettől függetlenül tisztán látszik, hogy a civil szervezetek által folytatott projektek többsége valóban a nők és férfiak helyzetének javítását célozza meg. Mégis, véleményem szerint azon két civil szervezet (AR és NWC), amely nem fonódik össze a kormánnyal, hatékonyabb munkát végez, mint az RPF fennhatósága alatt álló szervezetek. Ebből adódóan is kiemelten fontos lenne a CEDAW civil szervezetekre vonatkozó ajánlásának gyakorlati megvalósulása. Annak érdekében, hogy Ruandában többségében ne csak „kirakat NGO-k” működjenek, hanem olyan civil szervezetek alakuljanak, amelyek valóban képesek megfogalmazni a városi és vidéki területeken élő ruandai nők igényeit. Az alulról szerveződő szervezetek lennének ugyanis azok, amelyek elősegíthetnék a demokrácia erősödését. A kormánnyal szorosan összefonódó szervezetek ugyanis az ország autoriter működését szolgálják ki.

VII. HIPOTÉZIS-VIZSGÁLAT ÉS ÖSSZEGZÉS

A disszertációban bemutatott empirikus kutatásaim és a témában releváns szakirodalom segítségével azt vizsgáltam, hogy 1994 és 2017 között milyen változásokon ment keresztül a ruandai nők politikai és társadalmi helyzete. A politikusnők, kormányzati szervek, és civil szervezetek esetében végzett kvalitatív, interjúkon alapuló kutatásommal a nemzetközi kutatók e témakörben megjelentetett publikációiban írottakat, illetve az általam hipotézisként megfogalmazott gondolatokat igyekeztem igazolni vagy cáfolni. A következőkben az értekezés elején megfogalmazott hipotézisek vizsgálatát végzem el.

1. A nőtörténeti fejezet során ismertetésre került, hogy a Ruanda nőtársadalma esetében (különös hangsúllyal a tuszi nők ellen elkövetett kegyetlenségek okán) a fegyveres konfliktusok, (jelen esetben a genocídium), valóban a patriarchális társadalmi berendezkedést segítik elő. Igazoltam, hogy Ruandában a poszt-konfliktusos időszakban (1994–2003) számos nemzetközi irányelven alapuló, társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtését célzó modern, liberális törvényt fogadtak el, illetve iktattak be az új alkotmányt 2003-ban. Ezen törvények és folyamatok bemutatásával igazolásra került, hogy a **konfliktus, jelen esetben a genocídiumot követő időszak a nők emancipációját segíti elő**. Mindezekből látszik, hogy a törvényi szinten a szigorúan patriarchális társadalomból **gyors út vezetett a nők és férfiak közötti 2re értelemben vett egyenlőség megteremtéséhez**. Irányelvekként pedig főként az **ENSZ által** kialakított szoft gender normarendszerhez történő adaptálódás szolgált. Tekintettel arra, hogy Ruanda rendszeres részvevője volt az ENSZ nőkonferenciáinak, köztük hangsúlyosan az 1995-ös pekingi konferenciának, az ezekből szerzett tapasztalatok mentén alakította ki saját nemzeti gender stratégiáját. Igaz tehát a hipotézis azon eleme, amely szerint Ruandában hatványozottan **érvényesülnek az ENSZ normái, hiszen az ország a különböző stratégiák és programok révén valóban kiszolgálja például az ENSZ normatív hatalmát**. A CEDAW 2017-es jelentéséből és ajánlásaiból jól látszik viszont, hogy a **ruandai vezetésnek nem sikerült teljesítenie az elvárt követelményeket a társadalmi nemek közötti egyenlőség gyakorlati megvalósulásában**. Ez pedig a **gender norma szoft mivoltára utal**, hiszen nem vonják Ruandát felelősségre a gyakorlati megvalósulás hiánya esetében. Ennek egyik fő oka a nemzetközi NGO-k és nagyhatalmak büntudában rejlik, amiért nem tudták megakadályozni az 1994-es népirtást.

2. Helyesnek bizonyult az a hipotézis, amelynek értelmében Ruandában a **társadalmi nemek közötti egyenlőség kialakítását célzó projektek nemzeti érdekekkel párosulnak**. Ezt a

korábban bemutatott jogi szabályozások, a **nemzeti stratégiai keretrendszer, illetve a Társadalmi Nemek Intézményrendszere, valamint az RPF és Paul Kagame genderkérdések mentén történő elköteleződése támasztja alá.** Ebből látható, hogy **Ruanda kiemelten foglalkozik a társadalmi nemek közötti egyenjogúság megteremtésével.** Ám amint azt láthattuk, a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtése **mögött valójában egy szigorú gazdasági érdek húzódik.** A nemzeti stratégia részét képező Vision2020-ban megfogalmazott cél szerint ugyanis **Ruandának 2020-ra közepes bevételű orszaggá kell válnia.** Az ország vezetése, többek között a demográfiai egyenlőtlenség okán is, tisztában volt a népiértés követően azzal, hogy ez **kizárólag a nők gazdaságba történő integrációján keresztül érhető el, amelyhez elengedhetetlenül szükségesnek bizonyult a nők számára a földbirtoklás, a vállalkozás alapítás, a hiteligenyítés és egy sor további jog biztosítása.** A gazdasági feltétel teljesülése **úgy mond szép csomagolásban, azaz a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésének égisze alatt manifesztálódik.** Ez azért is bizonyult és mai napig bizonyul szerencsés aduásznak Ruanda számára, mert a **nemzetközi közösségnek „eladható”, hiszen látszólagosan demokratikus és liberális nemzetközi normák mentén valósul meg.** Úgy tűnik tehát, mintha az ország a nemzetközi gender normáit valósítaná meg a gyakorlatban, de **valójában saját nemzeti, azaz az Kagame és az RPF által preferált és képviselt gazdasági növekedést hajtja végre jelentős nemzetközi pénzügyi támogatással.** Igazolásra került tehát a hipotézis azon eleme, amely szerint minőségi előrelépés érhető el a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtése terén, ha az ügy megvalósítása mögött a politikai elit érdeke húzódik. Ám a politikai elit valós érdekét Ruanda esetében nem a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtése, hanem a gazdasági növekedés jelenti, amely nem lett volna megvalósítható a nők gazdaságba történő integrációja nélkül. Maga a politikai elit közvetlen érdeke nem egyezik tehát a valós nemzeti érdekekkel, de közvetetten elősegíti a nemek közötti egyenlőtlenség csökkenését. Ettől függetlenül véleményem szerint nem beszélhetünk valós elköteleződésről Ruanda esetében a genderkérdések mentén.

3. Helyesnek bizonyult az a hipotézisem is, amely szerint a **látszatsdemokráciát működtető Ruanda valóban képes jelentős eredményeket produkálni a nők és férfiak közötti törvényi és gyakorlati egyenlőség megteremtése kapcsán.** Ám ahogy azt láthattuk, ezen **eredmények döntő többsége numerikus,** mint például a nők parlamenti reprezentációs aránya, női tulajdonban lévő földek aránya stb. **Gyakorlati eredmény** esetében mindenképpen kiemelhető a **kormány nők ellen elkövetett nemi alapú erőszak megszüntetése, valamint a családtervezésre irányuló azon intézkedései, amelyeket a MIGEPROF és GMO végeznek.**

A 2003 és 2017 közötti elnök- és országgyűlési választások bemutatásánál láthattuk, hogy a **választási csalások, esetleges politikai gyilkosságok, illetve az ellenzék teljes ellehetetlenítése, és minimális jelenléte kapcsán igazolásra került a hipotézisnek az a része, amely szerint a népirtás óta az ellenzék nem képes nyomást gyakorolni az RPF-re és Kagame politikájára.** A CEDAW, a CSEOM és további jelentések bemutatása okán igazolásra került továbbá, hogy a **nemzetközi közösség kritikusan figyeli Ruanda antidemokratikus működését.** A probléma véleményem szerint viszont abban rejlik, hogy **hiába írják meg az ismertetett jelentésekben a kritikákat, nem történik konkrét beavatkozás vagy forrásmegvonás, annak érdekében, hogy Ruandát demokratikusabb működésre sarkallják.** Illetve az olyan nagy nemzetközi szervezetek, mint például az ENSZ a He for She kampány esetében szinte teljes egészében figyelmen hagyja a Ruanda elleni kritikákat és kizárólag a pozitív numerikus eredményeket veszi figyelembe. Ennek oka véleményem szerint a nemzetközi közösség, de leginkább az **ENSZ büntudatában rejlik, amiért 1994-ben nem voltak képesek megállítani a népirtást.**

4. A ruandai női országgyűlési reprezentáció értéke elnevezésű alfejezet, valamint a politikusnőkkel készült **interjúelemzés során igazolásra került a hipotézisnek az az eleme, miszerint nem a nők kezében összpontosul a hatalom, hanem egy elit kiválasztásáról van szó.** A választási rendszer bemutatásánál láthattuk továbbá, hogy a **kötelező jelleggel országgyűlésbe kerülő 24 nő mind az RPF és Paul Kagame oldalán áll.** Az interjúkból, illetve a szekunder források elemzéséből az is kiderült, hogy ezen **politikusnők többsége külföldön tanult vagy született, ebből adódóan magasan kvalifikáltak és tuszi származásúnak minősül.** A **politikai pálya korántsem nyitott tehát minden vagy jobban mondva az átlag ruandai nő számára.** A kiugróan magas női parlamenti reprezentáció **Ruandában egyértelműen a polypore állam működésének egyik eleme.** Ruanda ugyanis átvette azokat a működési mechanizmusokat, azaz a nemzetközi szervezetek szoft gender normáit, amelyet egy felülről irányított módon, új alkotmány bevezetésével és törvényekkel egy felülről jövő módon valósított meg. **A Társadalmi Nemek Intézményrendszerével pedig szintén a polypore állam működésére jellemzően egy olyan párhuzamos állami struktúrát épített ki, amely látszólag a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtését viszi véghez, ám a teljes mértékben RPF és Paul Kagame fennhatóság alatt álló szervezet valójában a politikai elitet szolgálja ki.** Az intézményrendszer látszólagosan a nemzetközi közösség normatív szabályainak felel meg, valójában pedig a **politikai elit saját céljára használta fel annak érdekében, hogy még több pénzügyi támogatáshoz jusson, valamint**

a genderkérdések mentén elért eredményei mentén még elismertebbé váljon a nemzetközi diplomáciai körökben. A népirtás következtében kialakuló demográfiai egyenlőtlenség, valamint a 2020-ra elérendő cél (Ruanda közepes bevételű országgá váljon) okán a ruandai nők eszközeivé váltak tehát az RPF (látszat) demokratikus hatalmi legitimációjának. Mindezeket figyelembe véve igazolásra került a hipotézisben ismertetett kétdimenziójú folyamat jelenléte.

5. Részben igazolható, hogy a Ruandában a népirtást követően megvalósuló szabályozások újradefiniálták a ruandai nők társadalmi szerepét. **Törvényi szinten ugyanis valóban rendkívüli átalakulásról beszélhetünk. Pontosan nem vizsgálható viszont az, hogy az ország lakossága miként alkalmazkodott az említett törvényekhez, hiszen erre vonatkozóan reprezentatív statisztikai adatok nem állnak rendelkezésre.** A hipotézis ezen elemére vonatkozóan tehát az empirikus terepmunkám során készült interjúk értelmében tudok csak következtetéseket megfogalmazni:

Ezek következtetések értelmében valóban **továbbra is fennáll a patriarchális társadalmi berendezkedés Ruandában, ezt a MIGEPROF, GMO, valamint a politikusnőkkel készült interjúim igazolják.** Ebből is adódik, hogy az **újabb projektben a férfiak aktív bevonására, valamint az úgynevezett új „mindset” kialakítására fókuszál számos szervezet és intézmény.** A társadalom gendertémakörhöz való felületes alkalmazkodása másrésről betudható annak, hogy **az ország a különféle gender mainstreaming stratégiák és közpolitikák kapcsán Európa és az Egyesült Államok szakértői által megfogalmazott szoft normákhoz (felszínesen) adaptálódott.** A vándorló fogalmak és az interszekció jelenségének értekezésben való ismertetése alkalmával viszont bemutatásra került, hogy a gender, a faj és az osztály sem „vándorol jól”. Ebből következik, hogy **az a stratégia, amely az Egyesült Államokbeli és európai országokban megállja a helyét, az eltérő társadalmi, gazdasági, kulturális és stb. környezet okán nem adaptálható egy az egyben a harmadik világbeli államira.**

A hipotézis-vizsgálatokból kiderült, hogy Ruandában a nők politikai és társadalmi integrációja egy rendkívül összetett folyamat eredménye. Ruandában a kiugróan magas női országgyűlési reprezentációs arány, valamint az 1994 óta megtörtént, nők emancipációját szolgáló törvényi intézkedések egyaránt „Janus arcú” folyamatok eredményei. A hipotézisvizsgálat eredményei értelmében is kettősséget figyelhetünk meg a ruandai nők és férfiak közötti de jure és de facto egyenlőség közötti különbség tekintetében. A de jure, azaz a jogi értelemben vett egyenlőség lehetőséget biztosít ugyan az értekezésben említett, statisztikákkal szemléltetett kiemelkedő

numerikus eredmények (mint például a nők országgyűlési aránya, He for She kampányban összegyűjtött aláírások száma stb.) bemutatására. Ám a tényleges, azaz a de facto egyenlőség megteremtődése még várat magára. Ezt leginkább a CEDAW Ruandával szemben támasztott ajánlásai okán szemléltettem. A de facto egyenlőség ugyanis nem minden esetben bizonyítható statisztikai adatokkal. Ennek is köszönhető, hogy az ismertetett interjús kutatásom eredményei a statisztikai adatoktól eltérő, lényegesen negatívabb képet festenek a ruandai nők és férfiak közötti egyenlőség helyzetéről. Annak ellenére, hogy hipotézisem döntő többségét igazoltam, valamint kutatói kérdéseimre is választ kaptam, a ruandai nők politikai és társadalmi képviseletére vonatkozóan számos kérdéskör maradt nyitva, illetve megválaszolatlanul. Értem ez alatt például a vidéken élő nők társadalmi nemek témájára vonatkozó valós tájékozottságát. Az interjúk során a kormányzati szervek, a civil szervezetek vezetőitől, valamint a politikusnőktől is hallottam stratégiai irányokat, valamint programokat a vidéken élők gender kérdések mentén lévő tájékozottságának javítására, ám adatokat, illetve részletesebb elemzést nem bocsátottak rendelkezésemre ezen témában. Azt gondolom tehát, hogy a rurális térségekben élő nők társadalmi nemek szempontjából történő vizsgálata egy olyan kérdés, amelyet értekezésemben nem sikerült megválaszolnom. Szintén nem került sor a politikusnők parlamenti felszólalásának elemzésére, mivel, ahogy korábban írtam is, erre vonatkozó dokumentumok nem álltak rendelkezésemre. Amennyiben a ruandai kormány lehetővé teszi a kutatók számára azt, hogy hozzájussanak az országgyűlési felszólalások dokumentált változatához, úgy gondolom, érdemes lenne a politikusnők felszólalását kutatni. Ebben az esetben arra lennék kíváncsi, hogy a politikusnők felszólalásaiban milyen gyakorisággal és miként jelennek meg a társadalmi nemek kérdéskörei. Szem előtt tartva természetesen az autoriter rendszer sajátosságait. Jelen értekezésben ugyan nem hasonlítom össze Ruandát egy szubszaharai államokkal a nők politikai és társadalmi képviseletét illetően. Ezt az elemzést is szükségesnek tartom azonban, a Kelet-afrikai Közösség tagállamainak női politikai képviseletével, valamint gazdasági helyzetével két megjelenés előtt álló publikációm foglalkozik. Attól függetlenül, hogy képesek lennénk a jövőbeli folyamatokat előre vetíteni, úgy vélem, fel kell tennünk a kérdést: milyen pozitív hatás várható (egyáltalán várható-e) a nők magas arányú politikai részvételétől? Ez a felvetés nem csak Ruanda, hanem a szubszaharai Afrika további, nemi kvótát alkalmazó (és 30 százalékot meghaladó női parlamenti aránnyal rendelkező) államaira is vonatkoztatható. A kérdés pontos megválaszolása nem lehetséges ugyan, ám véleményem szerint (még ha ez túlságosan optimista látásmódnak minősül is) igenis várhatóak pozitív eredmények. A pozitív eredmények mértéke azonban úgy gondolom,

nagymértékben attól válik függővé, hogy a szubszaharai Afrika női politikusi mennyiben lesznek képesek a saját társadalmuk nőtagjainak érdekeit képviselni.

Jövőbeli kutatási irányok

Az imént említett területeken túl, **jövőbeli kutatásaimat** a családtervezéssel szorosan összefüggő túlnépesedés jelenségére vonatkozóan kívánom bővíteni. A női vezetők túlnépesedés megfékezésében betöltött szerepe iránti érdeklődésemet Molnár Gábor előadásai inspirálták. Jelen vizsgálódásban főként arra vagyok kíváncsi, hogy a nők fokozott politikai integrációja vajon eredményesen hat-e a családtervezéssel kapcsolatos programok működtetésére. Ennek szükségességét abban látom, hogy magát a családtervezést, azaz a tudatos gyermekvállalást napjaink egyik legfontosabb témájának tartom a robbanásszerű demográfiai jelenség okán. Napjainkban a drasztikusan növekvő populációnak köszönhetően 7,6 milliárd ember él a földön.¹³⁷ A növekedés még inkább megdöbbentőnek tűnik, ha szemügyre vesszük, hogy ugyanezen adat 1970-ben kevesebb, mint fele ennyi 3,7 milliárd volt¹³⁸. Megszámlálhatatlan könyv születik Földünk kiugróan magas lélekszámának káros, és adott esetben végzetes kimenetelű hatásairól. Egy dolgot mindenképpen leszögezhetünk a jelenséggel kapcsolatban: nem fenntartható. Teljesen mindegy, hogy napjaink globalizált világának migrációs, környezetszennyezéssel, éhínséggel, vízhiánnyal vagy egyéb krízisekkel kapcsolatos problémáira gondolunk, egyértelműsíthetjük, hogy elengedhetetlen a népességnövekedés visszaszorítása. A túlnépesedés kapcsán kiemelt szerepe van a szubszaharai afrikai térségnek, ugyanis amellett, hogy Földünk „legfiatalabb kontinense”, a leggyorsabb népességnövekedést is mutatja.¹³⁹ A családtervezés esetében Ruanda pozitív példáját az értekezés során ismerttettem. A jövőbeli vizsgálódásokat illetően azt lenne érdekes szemügyre venni, hogy a családtervezéssel kapcsolatban miként viselkednek a szubszaharai Afrika egyéb államai. Véleményem szerint a női politikai és civil szervezeti vezetők nagymértékben hozzájárulhatnak a robbanásszerű népességnövekedés visszaszorításához. A női vezetők ugyanis, mint ahogy azt Coffé-t idézve ismerttettem a szimbolikus képviselő (Coffé, 2012: 86) esetében, egyrészt példaként szolgálhatnak az adott állam nőtársadalma számára, másrészt pedig hatékonyabban képesek értelmezni és artikulálni a nők e területre vonatkozó igényeit. Természetesen a családtervezés nem kizárólag a nők ügye, ám a

¹³⁷ World Population Clock (2018): <http://www.worldometers.info/world-population/>

¹³⁸ World Population Clock (1970): <http://www.worldometers.info/world-population/>

¹³⁹ A szubszaharai Afrika növekedési rátája a legmagasabb: 2,69 százalékos. Ugyanezen adat világátlagos 1,09 százalék, Európa esetében pedig mindössze 0,08 százalék. Forrás: World Population Review (2018): <http://worldpopulationreview.com/continents/>

tradicionális berögződésnek köszönhetően az afrikai államok többségében a férfiak nagyon nehezen vagy egyáltalán nem vehetők rá a modern fogamzásgátló eszközök használatára. Erről számolt be például az Aspire Rwanda vezetője is az interjú során. Ennek köszönhető például az is, hogy Ruanda esetében is a fogamzásgátló tabletták bizonyulnak a legelterjedtebbeknek. Ebből adódóan gondolom, hogy elsősorban a nőket szükséges megszólítani e területen, majd remélhetőleg ugyanúgy, mint a gender fogalmi értelmezésénél, itt is kialakulhat az úgynevezett „mindset” (azaz gondolkodásmód) megváltozása. Összegzőképpen tehát azt gondolom, hogy a közeljövő lényeges szereplői az afrikai civil és politikai élet női vezetői.

Kézirat lezárásának időpontja: 2018.09.14.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Abu-Lughod, Lila (200): Do Muslim Women Really Need Saving? Anthropological Reflections on Cultural Relativism and Its Others. *American Anthropologist* Vol. 104. No. 3. pp. 783-790.
- Adekunle, Julius (2007): *Culture and Customs of Rwanda*. Greenwood Press, London
- Africa Election Guide: <http://www.electionguide.org/elections/id/2754/>
- African National Congress Constitution (2012)
<http://www.anc.org.za/docs/const/2012/const.pdf>
- Amnesty International (2017): International Annual Report on Rwanda (2016/2017). Forrás: <https://www.amnesty.org/en/countries/africa/rwanda/report-rwanda/>
- Amnesty International (2017/2018): Rwanda 2017/2018.
<https://www.amnesty.org/en/countries/africa/rwanda/report-rwanda/>
- Ampofo, Akosua Adomako; Beoku-Betts, Josephine; Njambi, Wairimu Ngaruiya; Osirim, Mary (2004): Women's and Gender Studies in English-Speaking Sub-Saharan Africa: A Review of Research in the Social Sciences. *Gender & Society* Vol. 18. No.6. pp. 685-714.
- ATGENDER.org (2015): Translating Gender. <https://atgender.eu/wp-content/uploads/sites/207/2015/12/Translating-Gender-2012.pdf>
- B. Simon Krisztián interjúja Pető Andreával (2017): „A tiltakozás önmagában nem elég” – Nőjogok és az illiberális állam.
https://kettosmerce.blog.hu/2017/09/23/_a_tiltakozas_onmagaban_nem_eleg_nojogok_es_az_illiberalis_allam
- Babbie, Earl (2008): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata* Earl Babbie. Balassi Kiadó, Budapest
- Bagi Judit (2015): A társadalmi nemek közötti egyenlőség kérdésköre Ruandában. Terepmunka beszámoló, 2015 tavasza. Afrika Tanulmányok. IX. évf. II. sz. pp. 5-20.
- Bagi Judit (2017): A ruandai nők militáris és politikai szerepvállalása. Fókuszban a Gender Desk tevékenysége In Marsai Viktor és Vogel Dávid (szerk): *Közel Afrikához. A válságkezelés és a stabilizáció lehetőségei és kihívásai a fekete kontinensen*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest. pp. 219-230.

Bal, Mieke (2002): Travelling Concepts in the Humanities: A Rough Guide, Green College Lecture Series, University of British Columbia

Bauer, Gretchen – Britton H. E. (2006). Women in African Parliaments: A Continental Shift? In Bauer, Gretchen – Britton H. E. (eds.): Women in African Parliaments. Lynne Rienner Pub. pp. 1-30

Begley, Larissa (2013): The RPF Control Everything! Fear and Rumour under Rwanda's Genocide Ideology Legislation In Thomson, S., Ansoms, A., Murison, J. (eds.): Emotional and Ethical Challenges for Field Research in Africa. The Story Behind the Findings. Palgrave Macmillan. pp. 70-83.

Béke és Biztonság. Egyesült Nemzetek Információs Szolgálat/United Nations Informal Service (UNIS). Forrás: www.unis.unvienna.org/unis/hu/topics/peace-and-security.html

Benkes Mihály (2006): Helyzetkép Fekete-Afrikáról. Politikai afrikanisztikai tanulmányok. Interneten elérhető: http://www.mbenkes.hu/Afrika3_Tanulmanyok.pdf

Benkes Mihály (2009): Az afrikai államiság természete és a nemzetközi rendszer In Afrika ma. Publikon Kiadó, Pécs. pp. 29-50.

Benkes Mihály (2009): Az afrikai államiság természete és a nemzetközi rendszer In Csizmadia Sándor-Tarrósy István (szerk.): Afrika ma - tradíció, átalakulás, fejlődés. IDResearch Kft./ Publikon Kiadó, Pécs. pp. 29-50.

Berwouts, Kris (2013): Elections are too important for Rwandan government to leave to the whims of voters. <http://africanarguments.org/2013/09/18/elections-are-too-important-for-rwandan-government-to-leave-to-the-whims-of-voters-by-kris-berwouts/>

Biedermann Zsuzsánna (2015): Genocídium és destabilizáció az afrikai Nagy Tavak régióban. A konfliktusok gazdasági vetülete. Publikon Kiadó, Budapest-Pécs

Bratton, Michael and van de Walle, Nicholas (1997): Democratic Experiments in Africa: Regime Transitions in Comparative Perspective. Cambridge University Press, Cambridge, UK

Briggs, Philip (2016): Rwanda. 6th edition, The Brant Travel Guides, UK

Búr Gábor (2009): Államkudarcok Afrikában In Afrika ma. Publikon Kiadó, Pécs. pp. 75-91.

Búr Gábor (2009): Államkudarcok Afrikában In Csizmadia Sándor-Tarrósy István (szerk.): Afrika ma - tradíció, átalakulás, fejlődés. IDResearch Kft./ Publikon Kiadó, Pécs. pp. 75-91.

Búr Gábor (2011): Afrika-történeti tanulmányok. Mundus Novus Kft, Budapest. pp. 259-266.

Burnet (2008) Gender Balance and the Meanings of Women in Governance in Post-Genocide Rwanda African Affairs 107/428, pp. 361–386

Caplan, Gerald (2007): Rwanda: Walking the Road to Genocide In Thompson, Allan (ed.): The Media and the Rwanda Genocide. Pluto Press, London, pp.20-40.

CEDAW (2017): Concluding observations on the combined seventh to ninth periodic reports of Rwanda. https://digitallibrary.un.org/record/1286250/files/CEDAW_C_RWA_CO_7-9-EN.pdf#page=3&zoom=auto,-169,374

Chabal, Patrick and Daloz, Jean-Pascal (1999): Africa Works: Disorder as Political Instrument. Indiana University Press, Bloomington USA

Civil Society Elections Observation Mission (CSEOM) (2013): Final Report. Rwandan Parliamentary Elections 16th-18th September 2013.
http://rcsprwanda.org/IMG/pdf/booklet_Final_report.pdf

Coffé, Hilde (2011): Conceptions of Female Political Representation. Perspectives of Rwandan Female Representatives. APSA 2011 Annual Meeting Paper.
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1901295

Constitution of the Republic of South Africa (1993/1994).
http://www1.chr.up.ac.za/chr_old/indigenous/documents/South%20Africa/Legislation/Constitution%20of%20South%20Africa%201993.pdf

Curtin, Philip (1964): The Image of Africa British Ideas and Action, 1780–1850. The University of Wisconsin Press, Madison.

Csizmadia Sándor (2009): Az afrikai államhatároktól a határtalan Afrikáig In Csizmadia Sándor-Tarrósy István (szerk.): Afrika ma - tradíció, átalakulás, fejlődés. IDResearch Kft./Publikon Kiadó, Pécs. pp. 51-74.

Dahlerup, Drude (szerk.) (2006): Women, Quotas and Politics (Routledge Research in Comparative Politics). Routledge, New York

Davies, Carole Boyce (2004): Pan-Africanism, transnational black feminism and the limits of culturalist analyses in African gender discourses In Feminist Africa 19.
http://agi.ac.za/sites/agi.ac.za/files/features_-_pan-

africanism_transnational_black_feminism_and_the_limits_of_culturalist_analyses_in_african_gender_discourses.pdf pp. 78-93

Davis, Kathy (2008): Intersectionality as buzzword: A sociology of science perspective on what makes a feminist theory successful. *Feminist Theory* 2008; 9; 67.

<http://fty.sagepub.com/cgi/content/abstract/9/1/67>. pp. 67-85.

Des Forges, Alison (2007): *Call to Genocide: Radio in Rwanda, 1994* In Thompson, Allan (ed.): *The Media and the Rwanda Genocide*. Pluto Press, London, pp. 41-54.

Diamond, Larry and Plattner, Marc F. (2010): *Democratization in Africa*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore USA

East African Community (2012) *Strategic Plan for Gender, Youth, Children, Persons with Disability, Social Protection and Community Development (2012-2016)*.

<https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/MONOGRAPH/94021/110206/F705470476/INT-94021.pdf>

Ebunoluwa, Sotunsa Mobolanle (2009): *Feminism: The Quest for an African Variant*. *The Journal of Pan African Studies*, vol.3, no.1, September 2009.

<http://www.jpanafrican.org/docs/vol3no1/3.1%20Feminism.pdf> pp.227-234

Egyesült Nemzetek Szervezete (1995): *A Nők IV. Világkonferenciájának cselekvési programja és a Pekingi Nyilatkozat*. Peking, 1995. szeptember 4-15. Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 1996.

Electoral Commission Uganda (2016): <http://www.ec.or.ug/?q=content/2016-general-elections-statistics>

Elizabeth Powley (2004): *Strengthening Governance: The Role of Women in Rwanda's Transition A Summary*.

<http://www.un.org/womenwatch/osagi/meetings/2004/EGMelectoral/EP5-Powley.PDF>

Fegley, Randall (2016): *A History of Rwandan Identity and Trauma. The Mythmakers' Victims*. Lexington Books, London

Gender Monitoring Office (2018): <http://www.gmo.gov.rw/index.php?id=333>

Gettleman, Jeffrey (2015): *Rwanda Votes on Extending Term of President Paul Kagame*.

<https://www.nytimes.com/2015/12/19/world/africa/rwanda-referendum-paul-kagame.html>

Gettleman, Jeffrey (2015): Rwanda Votes on Extending Term of President Paul Kagame. <https://www.nytimes.com/2015/12/19/world/africa/rwanda-referendum-paul-kagame.html>

Glasius, M., de Lange, M., Bartman, J., Dalmasso, E., Del Sordi, A., Lv, A., Michaelsen, M., Ruijgrok, K. (2018): Research, Ethics and Risk in the Authoritarian Field. Palgrave Macmillan. <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2F978-3-319-68966-1.pdf>

Government of Rwanda (2016): From Victims to Leading Actors. Rwanda's Gender Dividend.

Government of Rwanda (2017): From Victims to Leading Actors. Rwanda's Gender Dividend. http://gov.rw/fileadmin/Other_files/THE_GENDER_DIVIDEND_-_MARCH_2017.pdf

Gregor Anikó, Weronika Grzebalska (2016): Thoughts on the contested relationship between neoliberalism and feminism In: Eszter Kováts (szerk.): Solidarity in Struggle: Feminist Perspectives on Neoliberalism in East-Central Europe. Budapest: Friedrich Ebert Stiftung, pp. 11-20.

Guariso, Andrea - Ingelaere, Bert - Verpoorten, Marijke (2017): Female political representation in the aftermath of ethnic violence. A comparative analysis of Burundi and Rwanda. WIDER Working Paper 2017/74. <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/wp2017-74.pdf>

Hammond, Dorothy - Jablow, Alta (1970): The Africa that Never was: Four Centuries of British Writing about Africa. Twayne Publishers, New York.

http://www.idea.int/sites/default/files/publications/traditional-justice-and-reconciliation-after-violent-conflict-learning-from-african-experiences_0.pdf

<http://www.jpanafrican.org/docs/vol5no1/5.1Female.pdf>

Human Rights Watch (1996): Shattered Lives. Sexual Violence during the Rwandan Genocide and its Aftermath.

https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/1996_Rwanda_%20Shattered%20Lives.pdf

Human Rights Watch (2015): World Report 2015: Rwanda. <https://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/rwanda>

- Human Rights Watch (2017): Country Report on Rwanda. Forrás:
<https://www.hrw.org/world-report/2017/country-chapters/rwanda>
- Human Rights Watch (2017): Rwanda: Politically Closed Elections.
<https://www.hrw.org/news/2017/08/18/rwanda-politically-closed-elections>
- Hunt, Swanee (2017): Rwandan Women Rising. Duke University Press, North Carolina, United States
- Hyden, Goran (2006): African Politics in Comparative Perspective. Cambridge University Press, New York
- IDEA (2016) Mozambique: <https://www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas/country-view/222/35>
- Ilonszki Gabirella (2007): Női kvóta Magyarországon – ha igen, akkor miért nem? In Szociális és Munkaügyi Minisztérium: A 2007-es év vitája a politikai esélyegyenlőségről. Internet: [ww.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=20539](http://www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=20539)
- Ilonszki Gabriella (2014): Jó kormányzás és a nemek egyenlősége In Juhász Borbála (szerk.) A nőtlen évek ára. A nők helyzetének közpolitikai elemzése 1989-2013. Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség, Budapest
- Ingelaere, Bert (2017): Rwanda's Forever President.
<https://www.nytimes.com/2017/08/02/opinion/paul-kagame-rwandas-forever-president.html>
- International Institute for Democracy and Electoral Assistance (2013): Atlas of Electoral Gender Quotas. <http://archive.ipu.org/pdf/publications/atlas-en.pdf>
- Inter-Parliamentary Union. Uganda Parliament. Last elections (2016):
http://archive.ipu.org/Parline/reports/2329_E.htm
- Iradukunda, BySamson (2018): Rwanda Leading In HeForShe Campaign.
<https://taarifa.rw/2018/06/06/rwanda-leading-in-heforshe-campaign/>
- J. D. – Tordoff, William (2004): Afrika története. Osiris Kiadó, Budapest
- J. Maier, Donna (2012): Women Leaders in the Rwandan Genocide: When Women Choose To Kill In The University of Northern Iowa Journal of Research, Scholarship, and Creative Activity. pp.1-20.

- Jessee, Erin (2011): The Limits of Oral History: Ethics and Methodology Amid Highly Politicized Research Settings. *The Oral History Review*. vol. 38, no. 2. pp. 287–307.
- Jessee, Erin (2015): Rwandan Women No More. Female Génocidaires in the Aftermath of the 1994 Rwandan Genocide. *Conflict and Society*, 1. pp. 60-80.
- Jessee, Erin (2017): The danger of a single story: Iconic stories in the aftermath of the 1994 Rwandan genocide. *Memory Studies*, 10(2), pp. 144-163.
- Kabanda, Marcel (2007): Kangura: the Triumph of Propaganda Refined In Thompson, Allan (ed.): *The Media and the Rwanda Genocide*. Pluto Press, London, pp. 62-72.
- Kadaga, Rebecca (2013): Women's political leadership in East Africa with specific reference to Uganda In *Commonwealth Governance Handbook 2013/14*. pp. 32-36.
<http://www.commonwealthgovernance.org/assets/uploads/2013/11/6-Womens-political-leadership-east-africa.pdf>
- Kane, G. (2015): When abortion is a crime: Rwanda.
<http://www.ipas.org/en/Resources/Ipas%20Publications/When-abortion-is-a-crime--Rwanda.aspx>
- Károly Anna (2007): Az oral history mint kutatási módszer.
<http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2007/nyar/07.pdf>
- Keller, Edmond J. (1991): The State in Contemporary Africa. A Critical Assessment of Theory and Practice In D. Rustow and K. Erickson (eds.): *Comparative Political Dynamics*. Interneten elérhető:
<http://www.sscnet.ucla.edu/polisci/faculty/keller/papers/SelectedPub/StateContemp.PDF>
- Koncz Katalin (2011): A nők esélye a parlamentben É húsz év távlatából. *Esély Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat*, 2011. 22 (1): 24-52.
- Kovács Eszter (2017): A "gender", mint ellenségkép Európában: kihívások és lehetőségek a feminista és az LMBT+ mozgalmak számára In Mikecz D.- Tóth Cs. (szerk.): *Az LMBTQ+ mozgalom helyzete – Társadalmi attitűdök és politikai környezet*. Republikon Intézet. Friedrich Naumann Stiftung für die Freiheit. pp. 68-87.
http://sex.gender.hu/images/A_gender_mint_ellensegkep_Europaban_Kovts.pdf
- Kuperman, Alan J.(2001): *The Limits of Humanitarian Intervention. Genocide in Rwanda*. Bookings Institution Press, Washington, D.C.

- L. Miller, Cristopher (1986): *Theories of Africans: The Question of Literary Anthropology*. The University of Chicago, Chicago
- Lator Anna (2016): "Mások szeme láttára erőszakoltak meg minket nap mint nap. Tömeges nemi erőszak Ruandában a népiirtás alatt. *Afrika Tanulmányok* X. évf. 3. szám. pp. 25-42.
- Longman, Timothy (2006): *Rwanda: Achieving Equality or Serving an Authoritarian State?* In Bauer, Gretchen – Britton H. E. (eds.): *Women in African Parliaments*. Lynne Rienner Pub. pp. 133-150.
- Loyle, Cyanne E. (2016): *Overcoming Research Obstacles in Hybrid Regimes: Lessons from Rwanda*. *Social Science Quarterly* V. 97. issue 4., pp. 923-935.
- Mageza-Barthel, Rirhandu (2015): *Mobilizing Transnational Gender Politics in Post-Genocide Rwanda*. Ashgate, England
- Mbabazi, Donah (2015): *He For She Campaign: How men are engaging in the journey towards gender equality*. <http://www.newtimes.co.rw/section/read/191940>
- Melevern, Linda (2013): *Aloisea Inyumba: Politician who played a key role in the rebuilding of Rwanda*. <https://www.independent.co.uk/news/obituaries/aloisea-inyumba-politician-who-played-a-key-role-in-the-rebuilding-of-rwanda-8527166.html>
- MIGEPROF (2010): *National Gender Policy*. <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/94009/110188/F-1576743982/RWA-94009.pdf>
- MIGEPROF (2017): *Ministry of Gender and Family Promotion*. Forrás: <http://www.migeprof.gov.rw> (Letöltés ideje: 2017.07.07.)
- Mills, Greg (2011): *Why Africa is Poor. And what Africans can do about it*. Penguin Books, South Africa
- Mistry of Agriculture and Animal Resources. <http://www.minagri.gov.rw/index.php?id=28>
- NSENGIMANA Theogene (2016): *Women parliamentarians' forum elects new leaders*. Forrás: <http://www.newtimes.co.rw/section/read/198140/> (Letöltés ideje: 2017.09.01.)
- NWC: <http://www.cnf.gov.rw/index.php?id=12>
- Nwoko, Kenneth Chukwuemeka (2012): *Female Husbands in Igbo Land: Southeast Nigeria*. *The Journal of Pan African Studies*, vol.5, no.1, March 2012. pp. 69-82.

Olson, Greta (2012): Gender as a Travelling Concept: A Feminist Perspective In Neumann, Birgot - Nünning, Ansgar (eds.): Travelling Concepts for the Study of Culture, Hubert& Co. GmbH, Berlin/Boston pp. 1-19.

Organization of African Unity (OAU) (2000): International Panel of Eminent Personalities to Investigate the 1994 Genocide in Rwanda and the Surrounding Events.
<http://www.refworld.org/pdfid/4d1da8752.pdf>

Oyeronke Oyewumi (szerk.) (2004): African Women and Feminism: Reflecting on the Politics of Sisterhood. Africa Research and Publications

Oyewumi, Oyeronke (1997): The Invention of Women. Making an African Sense of Western Gender Discourses. University of Minnesota Press, Minneapolis.

Oyewumi, Oyeronke (szerk.) (2004): African Women and Feminism: Reflecting on the Politics of Sisterhood. Africa World Press, Trenton, New Jersey.

Oyewumi, Oyeronke (szerk.) (2005): African Gender Studies. A Reader. Palgrave Macmillan, New York.

Papp Zsófia (2007): A nemek esélyegyenlőségének problémája, ahogy a képviselők látják In Szociális és Munkaügyi Minisztérium: A 2007-es év vitája a politikai esélyegyenlőségről. Internet: www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=20539

Parliament of the Republic of Uganda: <http://www.parliament.go.ug/new/index.php/about-parliament/composition-of-parliament>

Peet, Richard and Hartwic, Elaine (2009): Theories of Development, Second Edition: Contentions, Arguments, Alternatives. The Guilford Press, New York USA

Petherick, Anna (2016): Rwanda's One Cow per Poor Family Program Turns Ten Years Old. <http://milkgenomics.org/article/rwandas-one-cow-per-poor-family-program-turns-ten-years-old/>

Pető Andrea (2006): Társadalmi nemek és a nők története In Ö. Kovács József-Bódy Zsombor (szerk.): Bevezetés a társadalomtörténetbe. Osiris Kiadó, Budapest pp. 333-345.

Pető Andrea (2018): A nők a tudományban.
https://mersz.hu/hivatkozas/matud_f5306#matud_f5

- Pető Andrea (2018b): A tízmillió gendertudós országában élünk – Pető Andrea a gendervitákról. http://mandiner.hu/cikk/20180910_peto_andrea_interju
- Pető, Andrea, Manners, Ian (2006): The European Union and the value of gender equality In Manners, Ian -Lucarelli, Sonja (eds.): Values and Principles in European Union Foreign Policy, Routledge, London, New York
- Powley, Elizabeth. 2005. Rwanda: Women Hold Up Half the Parliament. In Women in Parliament: Beyond Numbers, edited by Julie Ballington and Azza Karam, 154–163. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance.
- Reddock, Rhoda (2007) Editorial: Diaspora Voices In Feminist Africa Issue 7. 2007: Diaspora Voices. <http://agi.ac.za/journal/feminist-africa-issue-7-2007-diaspora-voices> pp.1-8.
- Republic of Rwanda (2012): Rwanda Vision 2020. Revised 2012. http://www.minecofin.gov.rw/fileadmin/templates/documents/NDPR/Vision_2020_.pdf
- Republic of Rwanda (2013): Economic Development and Poverty Reduction Strategy 2013-2018. http://www.minecofin.gov.rw/fileadmin/templates/documents/NDPR/EDPRS_2.pdf
- Republic of Uganda Electoral Commission (2016). <http://www.ec.or.ug/docs/Report%20on%20the%202015-2016%20General%20Elections.pdf>
- Republic of Uganda Electoral Commission (2016). <http://www.ec.or.ug/docs/Report%20on%20the%202015-2016%20General%20Elections.pdf>
- Reyntjens, Filip (2015): Political Governance in Post-Genocide Rwanda. Cambridge University Press, New York
- Ruanda Alkotmány (2003): Forrás: https://www.constituteproject.org/constitution/Rwanda_2015.pdf?lang=en
- S. Lo, Marieme (2011): Self-Image and Self-Naming: A Discursive and Social Analysis of Women's Microenterprises in Senegal and Mali In Oyewumi, Oyeronke (szerk.): Gender Epistemologies in Africa Gendering Traditions, Spaces, Social Institutions, and Identities, Palgrave Macmillan
- Schadt Mária (2007): Női vezetők a Kádár korszakban. Kiválasztódás és karrier. In Palasik Mária (szerk.): A nő és a politikum. Budapest, Napvilág Kiadó, pp. 191-226.
- Scott, Joan Wallach (szerk.): Van-e a nőknek történelmük? Balassi Kiadó, Budapest

Sebestyén Zsuzsa (2016): Az interszekcionalitás elméleti megközelítései. *Metszetek Társadalomtudományi Folyóirat* Vol. 5. No. 2. pp. 108-126.

Seligson, Mitchell A. and Passé-Smith, John T. (eds.) (2014): *Development and Underdevelopment: The Political Economy of Global Inequality*. Lynne Reiner Publishers, London UK

Simone de Beauvoir (1969): *A második nem*. Gondolat Kiadó, Budapest

Steady, Filomina Chioma (2005): An Investigative Framework for Gender Research in Africa in the New Millennium In: Oyewumi, Oyeronke (szerk.): *African Gender Studies. A Reader*. Palgrave Macmillan, New York. Page, pp. 313-331

Steering Commtee of Joint Evaluation of Emergency Assistance to Rwanda (JEEAR4) (1996): *The International Response to Conflict and Genocide: Lessons from the Rwanda Experience: Rebuilding Post-War Rwanda Study 4*, Copenhagen

Steering Commtee of Joint Evaluation of Emergency Assistance to Rwanda (JEEAR3) (1996): *The International Response to Conflict and Genocide: Lessons from the Rwanda Experience: Humanitarian Aid and Effects Study 3*, Copenhagen

Swain, Ranjula Bali - Garikipati, Supriya (2016): Does Foreign Aid Improve Gender Performance of Recipient Countries? Results from Structural Equation Analysis. Interneten elérhető: https://editorialexpress.com/cgi-bin/conference/download.cgi?db_name=IAFFE2016&paper_id=66&file_type=slide

T. Horváth Attila (2008): Agathe Uwilingiyimana. Ruanda mártír miniszterelnöke. *Afrika Tanulmányok* II. év. 1. szám. pp. 87-89.

T. Horváth Attila (2008): Purgatórium és népakarat: a ruandai megbékélési törekvések mérlege. *Külügyi Szemle* VII. évf. 4. szám. pp. 140-155.

Takeuchi, Shinichi and Jean, Marara (2011): *Features of Land Conflicts in Post Civil War Rwanda African Study Monographs. Suppl.42*. pp. 119-138

Tamale, Sylvia (2004): *Introducing Quotas in Africa: Discourse and Legal Reform in Uganda*. http://www.quotaproject.org/CS/CS_Uganda_Tamale-6-6-2004.pdf

Tarrósy István (2006): A globális világrend és az Észak–Dél-kontextus. *Politikatudományi Szemle*, 15 (2-3). pp. 169-188.

Tarrósy István (2007): *Kelet-afrikai Föderáció: álom vagy valóság?* Afrika Tanulmányok I. évf. 1.szám. pp. 45-55.

Tarrósy István (2009): Politikai elméletek és módszertanok In Csizmadia Sándor-Tarrósy István (szerk.): Afrika ma - tradíció, átalakulás, fejlődés. IDResearch Kft./ Publikon Kiadó, Pécs. 13-28.

Tarrósy István (2011): Kelet-Afrika a fejlődés útján. Publikon Kiadó, Pécs.

Tarrósy István (2015): A szubszaharai lélekfelfogások néhány aspektusáról. Irodalom-művészet-tudomány. 47. évf. 2. szám. pp. 72-81.

Taylor, C. Christoph (2004): Dual systems in Rwanda. Have they ever really existed? Anthropological Theory. Vol 4(3). pp .353-371.

Taylor, Ian Africa Rising?: BRICS - Diversifying Dependency. Boydell & Brewer LDt., Woodbridge, UK

The 'Hutu Ten Commandments' published in Kangura, No. 6, (December 1990).

http://www.uwosh.edu/faculty_staff/henson/188/rwanda_kangura_ten.html

The Commonwealth (2013): Rwanda Legislative Election (Chamber of Deputies).

<http://thecommonwealth.org/sites/default/files/press-release/documents/RWANDA%202013%20CET%20REPORT.pdf>

The Constitution of the Republic of Rwanda (2003). Interneten elérhető:

http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---ilo_aids/documents/legaldocument/wcms_127576.pdf

The Constitution Of The Republic Of Rwanda (2003):

<https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/64236/90478/F238686952/RWA64236.pdf>

The Constitution Of The Republic Of Rwanda (2003):

<https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/64236/90478/F238686952/RWA64236.pdf>

The Constitution of the Republic of Uganda (1995). Interneten elérhető: [http://www.](http://www.parliament.go.ug/new/images/stories/constitution/Constitution_of_Uganda_1995.pdf)

[parliament.go.ug/new/images/stories/constitution/Constitution_of_Uganda_1995.pdf](http://www.parliament.go.ug/new/images/stories/constitution/Constitution_of_Uganda_1995.pdf)

The Constitution of the United Republic of Tanzania (1977). Interneten elérhető: <http://www.judiciary.go.tz/downloads/constitution.pdf>

The Economist (2013): Rwandan elections. Safe and sorry. Interneten elérhető: <http://www.economist.com/news/middle-east-and-africa/21586597-president-tightens-his-grip-safe-and-sorry>

The Electoral Commission. General Parliamentary Elections 2016. <http://www.ec.or.ug/sites/default/files/docs/Gazette%20List%20Elected%20MPs%202016.pdf>

Trial International Agnes Ntamabyariro. <https://trialinternational.org/latest-post/agnes-ntamabyariro/>

Tripp, Aili Mari (2000): Women & Politics in Uganda, The University of Wisconsin Press, USA

Uganda: Constitution and politics. <http://thecommonwealth.org/our-member-countries/uganda/constitution-politics>

UN African Platform for Action (1994): Adopted by the Fifth Regional Conference on Women, held at Dakar from 16 to 23 November 1994. http://www.un.org/en/africa/osaa/pdf/au/cap_women_dakar_1994.pdf

UN He for She (2018). <http://www.heforshe.org/en/impact/paul-kagame>
UN He for She honlapja: <http://www.heforshe.org/en/impact/paul-kagame>

UN Sustainable Development Goals (2018): <https://www.un.org/sustainabledevelopment/gender-equality/>
UN Women (2009): Establish gender desks / focal points / units within security institutions. Forrás: www.endvawnow.org/en/articles/1061establish-gender-desks-focal-points-units-within-security-institutions.html

UN Women: <http://www.un.org/womenwatch/osagi/conceptsanddefinitions.htm> (Letöltés ideje: 2018.08.05.)

UNIFEM (2009): Establishment of Rwanda National Police Gender Desk, 2009. Forrás: www.endvawnow.org/uploads/browser/files/Case%20Study-Rwanda%20-%20UNIFEM%20-.pdf

United Nations Development Assistance Plan (UNDAP) 2018-2023 FOR RWANDA (2017),
<https://www.unicef.org/about/execboard/files/Rwanda-UN-2018-2023-2018.04.10.pdf>

United Nations International Residual Mechanism for Criminal Tribunals.
<http://unictr.irmct.org>

USAID (2012): Three Successful Sub-Saharan Africa Family Planning Programs: Lessons for Meeting the MDGs. <https://www.fhi360.org/sites/default/files/media/documents/africa-bureau-case-study-report.pdf>

USAID (2012): Three Successful Sub-Saharan Africa Family Planning Programs: Lessons for Meeting the MDGs. <https://www.fhi360.org/sites/default/files/media/documents/africa-bureau-case-study-report.pdf>

Uwayezu, Ernest and Theodomir Mugiraneza (2011): Land Policy Reform in Rwanda and Land Tenure Security for all Citizens: Provision and Recognition of Women's Rights over Land. Gender Issues in Land Administration, Paper No. 4914. FIG Working Week 2011, Marrakech, Morocco.
http://www.fig.net/pub/fig2011/papers/ts04g/ts04g_uwayezu_mugiraneza_4914.pdf

Uwineza, Peace and Pearson, Elizabeth (2009): Sustaining Women's Gains in Rwanda: The Influence of Indigenous Culture and Post-Genocide Politics. The Institute for Inclusive Security. https://www.inclusivesecurity.org/wp-content/uploads/2012/08/1923_sustaining_womens_gains_nocover.pdf

Wallerstein, Immanuel (2010): Bevezetés a vilárendszer elméletbe. L'Harmattan, Budapest

Weronika Grzebalska, Eszter Kováts and Andrea Pető (2017): Gender as symbolic glue: how 'gender' became an umbrella term for the rejection of the (neo)liberal order.
<http://politicalcritique.org/long-read/2017/gender-as-symbolic-glue-how-gender-became-an-umbrella-term-for-the-rejection-of-the-neoliberal-order/>

White, Kenneth R. (2009): Scourge of Racism. Genocide in Rwanda. *Journal of Black Studies*. Volume: 39 issue: 3. pp. 471-481

Women's Democracy Group (2016): Report On Gender And Women's Participation In The 2016 Elections In Uganda (2016):

http://www.cewigo.org/sites/default/files/reports/second_report_on_gender_and_womens_participation_in_2016_elections-nov_2015-jan_2016.pdf

World Bank (2011): Reproductive Health at a Glance Rwanda,
[http://siteresourcesworldbank.org/INTPRH/Resources/ 376374-
1282255445143/Rwanda52411web.pdf](http://siteresourcesworldbank.org/INTPRH/Resources/376374-1282255445143/Rwanda52411web.pdf)

World Bank (2011): Reproductive Health at a Glance Rwanda, letöltés dátuma: 2018.03.01.
forrás: [http://siteresourcesworldbank.org/INTPRH/Resources/ 376374-
1282255445143/Rwanda52411web.pdf](http://siteresourcesworldbank.org/INTPRH/Resources/376374-1282255445143/Rwanda52411web.pdf)

World Justice Project: Informal Justice (Factor 9). [https://worldjusticeproject.org/our-
work/wjp-rule-law-index/wjp-rule-law-index-2017%E2%80%932018/factors-rule-
law/informal-justice-factor-9](https://worldjusticeproject.org/our-work/wjp-rule-law-index/wjp-rule-law-index-2017%E2%80%932018/factors-rule-law/informal-justice-factor-9)

Zezeza, Paul Tiyaamabe (2005): Gender Biases in African Historiography. In: Oyewumi,
Oyeronke (szerk.): African Gender Studies. A Reader. Palgrave Macmillan, New York. Fage,
pp. 207-232

1. MELLÉKLET

Táblázatok és ábrák jegyzéke

Táblázat 1. Az öt legmagasabb női reprezentációval rendelkező szubszaharai afrikai állam

Táblázat 2. A 2010-es ruandai elnökválasztás eredményei

Táblázat 3. A 2017-es ruandai elnökválasztás eredményei

Táblázat 4. A 2003-as ruandai országgyűlési választások eredményei

Táblázat 5. A 2008-as ruandai országgyűlési választások eredményei

Táblázat 6. A 2013-as ruandai országgyűlési választások eredményei

Táblázat 7. Női politikusi motivációk és példaképek

Táblázat 8. A nemi kvóta motivációs tényezőként való megjelenése

Táblázat 9. Politikusnők NGO-kkal történő kooperáció

Táblázat 10. Nőpolitikusi mivolt előnyei és hátrányai

Ábra 1. Női parlamenti reprezentáció százalékos aránya 1997 és 2017 között

Ábra 2. Gender stratégiák megjelenése Ruandában

Ábra 3. Nők százalékos aránya a képviselőjelöltek között 2013-ban

Ábra 4. Női politikusok aránya 2013-as ruandai országgyűlési választások eredménye tekintetében

Ábra 5. Ruandai nők országgyűlési reprezentációs aránya 1983 és 2013 között

Ábra 6. Nők aránya a Ruandai szenátusban 2003 és 2013 között

Ábra 7. Női miniszterek és államtitkárok aránya Ruandában 2003 és 2016 között

2. MELLÉKLET

Interjúk és beszélgetések 2015-2016

interjúk és beszélgetések 2015-2016					
	személy	titulus	intézmény	dátum	helyszín
1	Florian Mutabazi	média koordinátor	East African Community	3/11/2015	Arusha, Tanzánia
2	A.	igazgató	Nyamirambo Women Center	3/16/2015	Kigali, Nyamirambo muszlim negyed
3	Edward Wakubirwa	igazgató	Nyanza Prison	3/18/2015	Southern Province
4	J. Mugisha	igazgató	Kigali Prison	3/19/2015	Kigali
5	Aline Kabanda	ruandai igazgató	Akilah Institute for Women	3/19/2015	Kigali
6	Peace Ruzage	igazgató	Aspire Rwanda	3/20/2015 és 4/28/2106	Kigali
7	Ambassador Fatima	elnökhelyettes	Ministry of Local Government	3/23/2015	Kigali
8	James Kabarabe	honvédelmi miniszter	Ministry of Defence	3/23/2015	Kigali
9	Ivett Mutobi	pénzügyi tisztviselő	Development Bank of Rwanda	3/24/2015	Kigali
10	Dr. Musafiri Papias Malimba	oktatási miniszter	Oktatási Minisztérium	3/24/2015	Kigali
11	Paul Kagame	elnök	Cabinet Meeting Room	3/24/2015	Kigali

1 2	Dr. Jolly Rubagiza	igazgató	Center for Gender Studies	3/25/2015	Kigali
1 3	B.	program-menedzser	Rwanda Women's Network	3/25/2015	Kigali
1 4	Anitha Mutesi	parlamenti képviselő	Parlament	5/3/2016	Kigali
1 5	Uwimana Consolée	szenátor	Parlament	5/4/2016	Kigali
1 6	Rose Mukantabana	parlamenti képviselő	Parlament	5/4/2016	Kigali
1 7	Agnes Mukazibera	parlamenti képviselő	Parlament	5/5/2016	Kigali
1 8	Speciose Nyiraneza	FFRP program- koordinátora	Parlament	5/6/2016	Kigali
1 9	Murumuna wabo Cécile	parlamenti képviselő	Parlament	5/6/2016	Kigali
2 0	Harerimana Fatou	szenátus elnökhelyettese	Parlament	5/12/2016	Kigali
2 1	Safari Begymise	parlamenti képviselő	Parlament	5/12/2016	Kigali
2 2	Cyizanye Allen	a GBV és egyéb igazságtalanságok elleni harc, valamint az ezzel kapcsolatos ellenőrzések igazgatója	Gender Monitoring Office	4/29/2016	Kigali
2 3	Batete Redempter	MIGEPROF gender promócióért felelős igazgatója	Ministry of Gender and Family Promotion	4/28/2016	Kigali

2 4	Jijuka Zephyrin	Program-koordinátor	National Consultative Forum Of Political Organisation	4/28/2016	Kigali
2 5	Julian Nyagahima	hallgatói ügyek igazgatója	Akilah	5/13/2016	Kigali
2 6	C.	program vezető	Rwanda Women Network	5/13/2016	Kigali
2 7	Chantal Umuhoza	WICBT projekt koordinátor	Pro-Femmes	5/13/2016	Kigali
2 8	D.	humanitáris akció és GBV program vezető	United Nations Women	5/10/2016	Kigali

3. MELLÉKLET

Politikusnőkkel és kormányzati szervek vezetőivel készült interjúk

Politikusnők

Uwimana Consolée

2016.05.03.

Being a politician

Since when have you been working as a politician?

I was working in the private sector. I worked at a bank for more than 15 years. I was an active member of the RPF political party. I decided to send my application to be a member of the Senate. In 2011 I didn't manage it. In 2012 I was nominated to be a senator. I am a member of RPF.

Why did you choose this profession?

I like to be a politician that is the reason why I have chosen it. I passed through the 30 percent of women. I contested in seven districts with other women.

Was there an event (or an important turning point) in your life that made you choose this career?

The political will. I became the member of RPF, it trains its people. We grow up being trained loving our country. We grow up with that political will to work for our country. RPF make people to love their country. It is a way of thinking.

Did you have a role model who inspired you to become a politician?

Aloisea Inyumba, she was a very active politician. She was the woman who had the love of the country. She was the one who started female empowerment. I thought I should be like her.

What does being a politician mean to you?

To be a servant of the people. Sometimes the other leaders that do not care about their people, it is not allowed in Rwanda. For me being a servant is the most important.

Many say that women have to invest more energy in becoming a parliamentary representative. What do you think about this statement?

If the community finds that you are good. If you start to spend lots of money during you campaign, they will not vote for you. Everybody is free, the people will choose you or not.

Have you ever been in a situation during your career as a politician when being a woman meant an advantage or a disadvantage? Please tell me some.

I was in the private sector, it is very different from politics. I was a commercial officer at a bank so I had the possibility to meet lots of politicians. I thought I will be able to talk and speak up for the people. I used to have a fear of public speaking. But after some years it is disappeared.

Quota and public policies

On a global scale since 2003 Rwanda has been occupying the first place in the number of female politicians working as parliamentary representatives. Why is it necessary to raise the number of female representatives?

It is advocacy for the women. Even the voice of women must rise. There is more women in the Rwandan population than men. Having 64 % of female politician in the parliament is very important when it is about gender and women advocacy laws. But the number of female MPs already started to increase since 2003. It is very important that there was a major changes in laws that were barriers for women: land law, GBV law, family law. It is very important to convince men that gender equality is also good form them. I think it is a role of women to convince men and change their mindset. Because of the previously mentioned laws there are not as many conflict in the family as it used to be.

Did the 30% constitutional quota motivate you to become a politician?

Yes. I became an MP through this 30%, through National Women's Council. We have a very good president and leadership who understands women. In the past women didn't have a voice. Now they are represented not only in the parliament but at other areas as well. There are plenty of women mayors as well. Even at the village level this 30 % of female representation must be there. This 30% can motivate women to work very well.

In 2003 the compulsory 30% constitutional quota was introduced to women's parliamentary representation, but their proportion is now 64%. What factors explain the 34% higher rate of female politicians?

24 MPs are nominated by the National Women's Council and all the parties have the 30 percent women quota.

What public policies and decisions have you reached concerning the female citizens situation with having 64% representation? Has the high rate of representation had any influence on the policy-making concerning female empowerment?

Yes, the gender sensitive laws I have mentioned.

As a politician how do you deal with female empowerment and gender equality in practice? What actual cases do you have?

To involve men in what you are doing. To make sure all benefits the country's men and women. We all have to share benefits among women and men equally. The Gender Monitoring Office e.g. is looking, monitoring the benefits of the gender strategies everywhere.

What civil organisations for women's rights are you in contact with?

Lot of them: Gender Machinery Forum. Pro-Femme, Women for Women, DUTERIMBERE à la rencontre des femmes. National Women's Council.

How do you cooperate with each other? Are there actual cases?

Having meeting, consulting on project conferencing women etc.

Are you in contact with any organisation that promotes women's rights on the local level?

Yes, the previously mentioned ones.

In what fields do you experience any resistance against female empowerment or gender equality? (rural areas)

I wouldn't say resistance, it is mindset. According to our culture the women only did the housework at home. They weren't supposed to stand up. We have to change the mindset giving women self confidence. Gender equality is still a process, it is not done yet.

In what fields should gender equality promotion develop?

Economic empowerment, development activity. We have programmes for these like Vision2020 and 'one cow one family'.

What do you think, how effective is the female centred leadership in promoting gender equality in practice?

To make sure of poverty reduction. We do very well in MDGs among the East African Countries, also in SDG strategies. Indicators for women are raising awareness among women, to improve women in practise. It is important to call men's attention if they don't have a job, women also can help them. The family is not only for men. Women and men both have to work on it together. We still have to work on changing the mindset.

Do all Rwandan women equally profit from gender equality government programmes?

Yes, we have to make sure that no woman and man is left behind. There are government programmes for those people who are under the poverty line. The country made different categories concerning poverty. We have to pull up people from lower categories where they can manage themselves.

What do you think when will a female president be elected to lead this country?

Everybody is allowed to contest for presidency. At the latest elections a woman candidate contested for it. Women feel free to contest, there is no problem with that. The community will decide.

Is there any international organisation that you personally cooperate with concerning female empowerment? If yes, in what fields do you cooperate?

UN Women (work with gender machinery), UNFPA.

What would you name your biggest success is in promoting gender equality?

I am an MP since 2003. The laws that help advocate women. To make sure that women convince their men that they understand gender equality.

Rose Mukantabana

2016.05.04.

Being a politician

Since when have you been working as a politician?

This is my second term. In my first term I was the speaker of the Chamber of Deputies. I was working for an NGO before I became a politician. I was not a politician but I was dealing with politicians. I started to be interested in politics after 1994. Before that I was not interested in politics. I was born in Rwanda and grew up here. I witnessed how politics were before 1994. At that time the leadership didn't take care of women, there were all kinds of discriminations (against women also). When RPF stopped the genocide against tutsi I experienced a big change in politics.

Why did you choose this profession?

Since July 1994 there was a big change in politics. Gender equality has become an important issue. I think it was time to deal with politics. I worked for an NGO, dealt with women's rights so I thought why not me? I can be a good politician. This inspired me choosing this job. So instead "just" advocating women I can sit in the parliament and make change happen. Since 2008 I am an MP.

Was there an event (or an important turning point) in your life that made you choose this career?

The biggest life changing event was the genocide against tutsi in 1994. In the post-conflict period then the constitution which was adopted in 2003. The 30 percent quota was a turning point. I was among women who advocated for female political quota. So that later on there were no barrier, any women could be a politician. It was time to occupy these positions. Let us go!

What does being a politician mean to you?

Agathe Uwilingiyimana the former prime minister. She was the first woman holding the position of Minister of Education. She put an end on discrimination in education. I liked it very much. Then she became the prime minister. She inspired me very much. I could understand that 'Yes, Rwandan women are capable!' She tried to stop the genocide but she couldn't.

Have you ever been in a situation during your career as a politician when being a woman meant an advantage or a disadvantage? Please tell me some.

There are challenges for women in any decision making positions because of our culture and family responsibilities. If you are not well organised, it can be challenging for you because if you have children, it is your obligatory to take care of them, also as parliamentarians. We don't have as much home facilities as in Europe for cooking and women care. The statement is correct, you have to use more energy to fulfil both responsibilities. When you are well organised it is not a problem. You have to include your family. Gender is both about men and women. Women as politicians should inspire other family members. If you don't have the support it is difficult. Gender inequality is a problem of society not the problem of women. You should work in partnership at home and at your community.

Quota and public policies

On a global scale since 2003 Rwanda has been occupying the first place in the number of female politicians working as parliamentary representatives. Why is it necessary to raise the number of female representatives?

Quota for me is a strategic way for gender equality. Before 1994 there were only one minister and few female MPs. At the provincial level there were no female politicians. To reduce this gap you need quota. Quotas are essential. If you don't have quota, you will never reach gender equality.

Did the 30% constitutional quota motivate you to become a politician?

Yes. I was elected among this previously mentioned 24 members.

In 2003 the compulsory 30% constitutional quota was introduced to women's parliamentary representation, but their proportion is now 64%. What factors explain the 34% higher rate of female politicians?

The Constitution says 'at least', it can be more. 30 percent of MPs are elected on a support list to have at least 24 members.

What public policies and decisions have you reached concerning the female citizens situation with having 64% representation? Has the high rate of representation had any influence on the policy-making concerning female empowerment?

Broad policy of gender equality should be there. Each budget should be gender responsive. Not only one aspect of policy. Everything should be gender balanced.

As a politician how do you deal with female empowerment and gender equality in practice? What actual cases do you have?

In 1996 the Parliament had to vote to pass the law on genocide (people who committed genocide). There were four different categories concerning this law: 1. planners of genocide, 2. who were involved in the strategy, 3. who killed people, 4. destroyed properties, plus one category who raped women. Before 1994 the genocide was not a crime. We were networking with female parliamentarians to punish those who raped women and they should be included in the 1st category, because it was not 'just a general rape' it was crime of the genocide. Achieving this was a big realization for me that women in politics can do a lot.

The inheritance laws was also successfully adopted in 1999. The GBV law successfully passed in 2008 with the help of women MPs, the MIGEPROF and NGOs.

Are you in contact with any organisation that promotes women's rights on the local level?

As an individual there is no cooperation with them. As a member of FFRP I indirectly cooperate with them.

How do you work on the manifestation of female empowerment on the local level especially in rural areas?

Through National Women's Council (it has a structure from national level to village level), Women Machinery and FFRP. We organise meetings to build capacity on women. Also there is a programme meeting called *Umugoroba* which is an interaction about community development at village level where men and women discuss topics like empowerment, violence and other gender equality related issues.

In what fields do you experience any resistance against female empowerment or gender equality? In what fields should gender equality promotion develop?

Because of the culture and tradition there is always resistance. Particularly women are having public roles. It is new for Rwanda. Changing mindset is very important. It causes resistance but we women can help our family and colleagues to understand it is not about destroying the family but helping the family. Let us consider men and women as two arms, we need both to build our community, our family and our country. The resistance is changing quickly, women in politics achieved positively. There are good examples for young ladies. The big problem was land property and land inheritance. With the inheritance law and campaign people understood it is helpful for the family not only for the women but the whole family. Both land policy and land law helped to change the resistance.

What do you think how effective is the female centred leadership in promoting gender equality in practice?

Rwandan policies are not female centred, but gender policy centred. The key element of gender policy is to include men and women. **People centred development promoting gender equality.** Equal right and opportunities for men and women.

Do all Rwandan women equally profit from gender equality government programmes?

Yes, gender equality is a crosscutting issue in all programmes and strategies, e.g. we have gender responsive budget. The policy of political orientation is that no women or men should left behind. It is not only in documents it is also in practice. For example for people who have less resources (who we call vulnerable people) there are specific programmes for them like free education programme, girinka 'get a cow' programme (this touch on rural vulnerable groups especially on women). Women can also profit from gender quota programmes.

What do you think when will a female president be elected to lead this country?

There is no limit in gender equality, there is no obstacle for a women to present herself as a candidate. There is no limit, no legal boundary.

Agnes Mukazibera

2016.05.05

Being a politician

Since when have you been working as a politician?

Since 2000. I didn't choose it, it is because of my history. In 1994 when the genocide happened I was in Ivory Coast. I saw that no one could stop it. It was very sad and painful for me. At that time I was not able to come back. In 1996 I went to Senegal to complete my masters on 'youth and sports'. In 1996 I came back to Rwanda, because I thought it was my duty to come back. I was young and beautiful. I could have stayed in Senegal and marry there. But I wanted to help for the people. From 1996 to 2000 I worked as head of services in charge of social welfare within "Youth with difficulties. I became an MP in 2000, it was not a choice it was a duty.

Did you have a role model who inspired you to become a politician?

No. When I was in Senegal I was thinking who could stop the genocide. At that time I didn't know Kagame. Later Kagame became an inspiration.

What does being a politician mean to you?

The servant of people.

Many say that women have to invest more energy in becoming a parliamentary representative. What do you think about this statement?

First of all, there is a political will. Any women can make an effort but political will has to be there too.

Have you ever been in a situation during your career as a politician when being a woman meant an advantage or a disadvantage? Please tell me some.

It depends on everyone's engagement. First I was thinking what can I do, later on could. There was no situation when it meant disadvantage for me. The president made a very good job. I can deal with men, I don't have a complex to work with them, they believe in me. Maybe there are some traditional thinking but women should be self-confident.

Quota and public policies

On a global scale since 2003 Rwanda has been occupying the first place in the number of female politicians working as parliamentary representatives. Why is it necessary to raise the number of female representatives?

At the international level they raise this number, it is also very important for Rwanda too. The way of socialization of young women. If there is a female politician as an example, who can do something, young girls can ask the question: why can't they do it?

Did the 30% constitutional quota motivate you to become a politician?

No, because I was on the RPF list.

What public policies and decisions have you reached concerning the female citizens situation with having 64% representation? Has the high rate of representation had any influence on the policy-making concerning female empowerment?

Yes, it has influence on empowering girl's education, reduce poverty, reduce violence against women and reduce mortality rate premature birth.

As a politician how do you deal with female empowerment and gender equality in practice? What actual cases do you have?

Young people are the future of the world. It is important to empower them at different levels: role of education, peace building, economically empowered. That is why we organize conferences with the National Youth Council. We go to the ground to discuss different topics with them.

At my village where we have National Women's Council, we discuss different topics: women's role in society, what can women do to empower themselves (it is very difficult to empower women if there is no money).

What civil organisations for women's rights are you in contact with?

Pro-Femmes, Women with Arts, Women with sports, FFRP, United Nations, UN He for She Campaign (I also do promotion for signatures).

How do you work on the manifestation of female empowerment on the local level especially in rural areas?

With the help of Women's Council. I have power to elect the members of women's council.

In what fields do you experience any resistance against female empowerment or gender equality?

Not only in rural areas, even in my life have I experienced it. I am not married. Men think women should stay at home and they should not be at the office. I am not happy with this masculine dominance. I also have two daughters, they are 15 and 17 years old.

In what fields should gender equality promotion develop?

As we do it works well.

What do you think how effective is the female centred leadership in promoting gender equality in practice?

Yes, it is very effective, especially in education, health, economy and peace building. Sometimes girls drop out from school. This is about the traditional thinking about child bearing. But we have a policy that everyone should go to school. This is a structure that makes sure that these policies are in practise.

Do all Rwandan women equally profit from gender equality government programmes?

No, because of the resistance I mentioned. But the number of women who profit from these gender policies is rising, gender equality promotion is also rising.

What do you think when will a female president be elected to lead this country?

Already in the past we had female candidates. It is possible any time.

What would you name your biggest success is in promoting gender equality?

I combine four. Youth, education, women and sports. I am very proud that there are lots of organisation concerning women and sports. Like e.g.: Association of Kigali Women in Sports, Women Volleyball Team etc.

Cécile Murumunawabo

2016.05.06.

Being a politician

Since when have you been working as a politician?

Since 1990. When I was a university student I was interested in politics. I studied public administration. Then I became the member of RPF.

Why did you choose this profession?

During secondary school I was interested in African literature and I read a book about independence.

Was there an event (or an important turning point) in your life that made you choose this career?

There was no specific turning point, it was the whole journey because I was born of refugee parent's child (DRC). I felt there was an urgent need to dedicate my work to politics.

Did you have a role model who inspired you to become a politician?

Those African poets, leaders who fought for independence and later Paul Kagame.

What does being a politician mean to you?

A politician is someone who is struggling for better. Someone who struggles for equality, good governance etc.

Many say that women have to invest more energy in becoming a parliamentary representative. What do you think about this statement?

I agree on one hand and disagree on the other. I agree because all people have to invest energy to achieve a higher position. I disagree because it is also as difficult for men. It is the nature of the job or position, not the nature of the gender.

Have you ever been in a situation during your career as a politician when being a woman meant an advantage or a disadvantage? Please tell me some.

For me not, gender hasn't played a role in this.

Quota and public policies

On a global scale since 2003 Rwanda has been occupying the first place in the number of female politicians working as parliamentary representatives. Why is it necessary to raise the number of female representatives?

It is good to have women included in politics. Women are capable. A critical mass is very important in gender sensitive policy making. It is also inspiring for all the women in the nation that women can have a part in nation building.

Did the 30% constitutional quota motivate you to become a politician?

No, my career started earlier.

In 2003 the compulsory 30% constitutional quota was introduced to women's parliamentary representation, but their proportion is now 64%. What factors explain the 34% higher rate of female politicians?

The good will of our high level leaders. Political parties are committed to promote gender. The National Women's Council and the leading party is a good example and other parties follow.

As a politician how do you deal with female empowerment and gender equality in practice? What actual cases do you have?

I don't really deal with female empowerment. But I also work for the Imboto Foundation which is initiated with Jannet Kagame, the first lady. At this foundation there is a particular advocacy for youth and gender equality promotion.

How do you work on the manifestation of female empowerment on the local level especially in rural areas?

In all 30 districts.

In what fields do you experience any resistance against female empowerment or gender equality?

Many says the need of raising awareness.

In what fields should gender equality promotion develop?

In the fields of education to have all women be educated.

What do you think how effective is the female centred leadership in promoting gender equality in practice?

To create role models for young women. It inspires them to dream big and to have a career ect.

Do all Rwandan women equally profit from gender equality government programmes?

Sure, because the government programmes are inclusive to all people and focusing on different projects on female and gender promotion.

What do you think when will a female president be elected to lead this country?

Sooner or later. It already happened that we had a female candidate. Being a president is more to show the people that you have capacity and you are capable for being a superman or superwoman.

Is there any international organisation that you personally cooperate with concerning female empowerment? If yes, in what fields do you cooperate?

No.

What would you name your biggest success is in promoting gender equality? Continuous membership for young women. Presentation, reading and advertising and of course youth.

Fatou Harerimana

2016.05.12.

Since when have you been working as a politician?

After the genocide when I came to Rwanda, the PDI Party wanted me to become a member. In 1995.

Why did you choose this profession? 3) Was there an event (or an important turning point) in your life that made you choose this career?

It is my story as a Rwandese. If you are Rwandese but you were born out of your country, it is very difficult. So I have chosen this job to do something for my country. I prefer to choose this job because I wanted to know why I and other Muslim people didn't have the right to have education to go in the government of any decision making position.. I wanted to make a change for those bad politicians who were involved in the genocide. I believed that you can also be a good politician. I have chosen this job to change the mindset and make people believe that a politician can also be good.

Did you have a role model who inspired you to become a politician?

I don't have one. It was my choice. I always asked my parents why we live in Burundi if we are Rwandese. I don't have an answer. After the creation of RPF I knew why I'm Rwandese and live out of my country.

What does being a politician mean to you?

To have a space to work for the Rwandese and better for my country, to be a good politician, to create a political atmosphere for my people.

Many say that women have to invest more energy in becoming a parliamentary representative. What do you think about this statement?

It is not true. There is the possibility for both women and men. Anyone can campaign. This is for my country I don't know outside

Have you ever been in a situation during your career as a politician when being a woman meant an advantage or a disadvantage? Please tell me some.

I don't think so. It is not depending on gender. I became a politician through the political party. In the party regulation there is a 50 percent gender quota. It is a consensual decision of the Forum for Political Parties.

Quota and public policies

1) On a global scale since 2003 Rwanda has been occupying the first place in the number of female politicians working as parliamentary representatives. Why is it necessary to raise the number of female representatives?

It was necessary because after the genocide the ruling party put 30 percent gender quota into the constitution for women. I think this is a good example for other countries. Every people can use this good practice. In Rwanda we have a huge number of female politicians in the parliament.

Did the 30% constitutional quota motivate you to become a politician?

No, because I was a politician before that. I was motivated by the political situation and the political weal in my country.

In 2003 the compulsory 30% constitutional quota was introduced to women's parliamentary representation, but their proportion is now 64%. What factors explain the 34% higher rate of female politicians?

It is a good practice for Rwanda. It is a good political choice, because if you have 30% in the constitution, other political parties make their male and female candidates one by one on their party list and create 50% percent political party quota. I think it is a good choice that gender quotas are compulsory for each political party. All political parties in Rwanda agree on the importance of gender quota systems.

What public policies and decisions have you reached concerning the female citizens situation with having 64% representation? Has the high rate of representation had any influence on the policy-making concerning female empowerment?

If you have 64 percent of women in the parliament, you can make a difference, the laws can pass in the parliament. We have gender empowerment in different sectors. We make gender equality happen in villages and district level as well. We support the gender budgeting in our Country to put in the different budget used we make sure we have budget for gender project.

As a politician how do you deal with female empowerment and gender equality in practice? What actual cases do you have?

Gender equality is the practice. We don't have gender equality in the parliament, there is more women. You should make it in your mind that gender equality is good. E.g. the president also can be a woman and it is not a problem for the men.

What civil organizations for women's rights are you in contact with?

UNFPA, One Women, CNDP

How do you cooperate with each other? Are there actual cases?

Pro-Femme, Transparency Rwanda. In the parliament we have many organizations that work together. We work together with UN Women at district level as well. We have cooperation with the radio, which organise programs that debate on women's issues. In these radio programs people can call and ask questions.

Are you in contact with any organisation that promotes women's rights on the local level?

Yes, Transparency Rwanda.

How do you work on the manifestation of female empowerment on the local level especially in rural areas?

We parliamentarians have to spend two days of each month at local level. It is our obligation, it is in the law. We make our plan to go to the village, we take two days every month. We walk for the communities. Then we take time to have questions from local people. With the Commission for Social Affairs we go and see hospitals non-transmission diseases, and different activities.

In what fields do you experience any resistance against female empowerment or gender equality?

This time no, before 2005-2008 some men didn't accept gender equality. It is our history that the men are chief for all the decisions for everything concerning the house, finance etc. Sometimes men don't accept gender equality. We have The civil organization ex Rwamureke does a really good work to make gender equality happen. I think the socialization for men and women is our role to teach about gender equality. Also the role of the MIGEPROF is very important. If I go home, I become the mother of my children, not the member of the senate.

Do all Rwandan women equally profit from gender equality government programmes?

Yes. The Government of **Rwanda is for all** Rwandan women. Gender equality is a profile for our government. You can have gender equality at every government organisation.

What do you think when will a female president be elected to lead this country?

It would be great, we have many women in the parliament and at every other organization. Since the end of the genocide we have experienced that women are good leaders.

What would you name your biggest success is in promoting gender equality?

When I was at school. At the university I lead the volleyball team. I took that opportunity to promote gender equality. If you want to promote gender equality without men, you will find difficulties. One of the biggest problems is that due to cultural and traditional beliefs women didn't have money. I began to help women to find money. I began to work with the different associations – ex one Association Amis de Dieu every women collect 1000 rwf every week at the end of the month we give the group of 3 peoples the money to begin the work (commerce), and after the association become cooperative many women have the money and the continuously contribute for the development of the country I make contribution for many associations. I'm one of the member who started a microfinance of Muslim in Rwanda AL HALAL ect.

Ministry of Gender and Family Promotion (MIGEPROF)

Kigali, Rwanda

Batete Redempter, *Director of Gender Promotion, MIGEPROF*

2016.04.28.

What are the main issues that the Ministry is working on right now concerning gender promotion?

What we are focusing on currently is capacity building for gender mainstreaming. Achieving gender equality is a really long journey. You don't just wake up and achieve. It is a process and it involves lots of ingredients that need to be put together for us to achieve. However apparently what we are working on mainly is building capacity for sectors for interveners. So that if we speak about gender mainstreaming, it is backed by skills. Gender mainstreaming is not something inborn. It is a skill that you have to acquire. Although on the other side it has to go hand in hand with passion. You must have the passion for gender equality. So skills development or capacity building is one thing that we are working on. The other thing that we are working on is engaging men in this journey that we call gender equality. You know the history of gender begun with women and development, but today we are really addressing the fact that engaging men in this journey is very important. We are looking at men as partners, people who we are going to walk hand in hand in order to help us to achieve gender equality. Actually, to add on that, our president is one of the champions of the 'He for She' UN campaign. The He for She Programme is hosted in this ministry, we launched it the end last year (2015), it was a very big launch. It is focusing on three pillars: 1. promoting girls in ICT, 2. promoting girls in technical and vocational education, 3. fighting GBV. We want to see the involvement of men, our dads, brothers and uncles in the journey of achieving gender equality. So basically these are the two things that we are really focusing on today.

How do you see the last 20 years of Rwanda concerning gender equality?

There is a lot that has been achieved regarding gender equality. I can say that the story of gender equality started after 1994. After 1994 it was realized that our women should be valued, our women should be given an opportunity to explore the potential in themselves. But even before 1994, in traditional Rwanda a woman was very valued, but eventually with colonialism all that a woman was sort of made valueless, if I can say. And then after 1994 the potential in women was realized and a platform or opportunities now put before her to explore. Not just giving her but the test the potential in her. Indeed, women have proved that they have potential, women have proved that they can be leaders, women have proved that they can be good employees of society. So with that in number of gender equality policies and laws were put in place to really try to uplift the status of a woman and give her a platform for her to be able to explore her potential. We had a number of laws that were very discriminating of nature that were revised and new ones were put in place. Again we have institutional frameworks, those were also put in place to really try and uplift that status of the women like I said for to be able to explore her potential. The MIGEPROF was put in place to do the coordination and overall giving orientation on the elaboration of policies for the different sectors. We have the Gender Monitoring Office, was also established to do the monitoring of the implementation of gender

equality principles. We play an important part because you cannot put policies in place and monitor yourself and give yourself either red or green. There is need for another arm, now to come and sort of monitor what you are doing. We have the National Women's Council. It has structures that are structured all the way through the grass roots, to the village level. The structures really help us to push the implementation of the national gender policy. We have the National Commission for Children that also really supports to push or protect the rights of children. Of course we walk very closely with civil society organisations. There is an umbrella organisation for civil society organisations that intervenient the area of gender equality and empowerment of women and it is called Pro Femmes. We also walk very closely with the Forum for Female Parliamentarians. These are also very strong people who do a lot of advocacy and they help to vote all these gender equality laws that were presented before the parliament. There is lot that has been achieved ever since. Via e-mail I will share with you a document, which is called Gender Dividend 2016, that contains statistics, it shows what has been achieved since 1994 in the education sector, in the health sector, governance, economic empowerment of women. It will be a great help, because it has facts and figures.

What are the biggest challenges or obstacles that the Rwandan society still has to face concerning gender equality?

Some of the challenges that we still meet, these are really like underlined challenges but have a big impact on what we see on top here. The issue of poverty is still a problem, especially poverty among women. For example, if you are poor (as an adult), you are not going to be able to access opportunities, so you will live illiterate. You know, today if I were a 40 years old woman, who is illiterate and poor, I would not going to be motivated to go and look out for centres to learn how to read and write and I would not be able the interpret the law, which is there to protect me. If that situations you find cases of GBV at home, because I am a woman I am very poor, I look at myself as a vulnerable person. Even if my husband comes and beats me I don't say anything, because I am looking up to him to provide to me. But if I am economically able, probably I will leave and be able to stand up for my rights and go report the case, because I know, if I report this man, and tomorrow he says "no I don't buy you a dress" I will be able to go and buy myself a dress. So poverty has a lot of underlying issues that are really affecting the advancement of gender equality.

Does the poverty has a more effective impact at rural areas?

Yes, The Dividend shows the poverty trends. Although we have made a great achievement in elevating women out of poverty throughout programmes like one cow one family. We still have the majority of poor people among women, the dividend will show you the trends and you will see it. Usually the families that are poor are the families that are really face issues of GBV. GBV is not that a man wakes up one day and beating you up, but other forms of violence, other forms of abuse e.g. harassment.

The other challenge that we face as a society, it is our understanding what gender equality is. Our culture norms still confine a woman in the domestic world. When we talk about gender equality today, if we talk about a woman coming out of the domestic sphere and going to probably stand for a political position, the society still looks at it as a taboo, like how can a woman stand up and even speaking public. So the culture norms still hold us back. Like I said again, the third challenge that we meet today is the engagement of men. It is still a bit low,

there is still a misunderstanding on gender as being a women's issue and being a development issue or human rights issue.

The other challenge is that we still not have enough capacity to mainstream and today gender being cross cutting we want to see gender mainstreamed everywhere in all sectors in the public and private sector. But again I would still like to say it is a journey. Where are not yet there but we are putting a lot of energy in mainstreaming.

How your strategy is able to reach those rural illiterate women who e.g. are suffering from GBV?

One of our biggest angle that helps us to reach those women is the National Women's Council structures. In the NWC structures we have seven members at every level. At the village level we have seven members representing women and usually a village is about 100 people. So if there is 100 people (those are mixed: men, women, children and youth) they have 7 members of NWC representing a village. Those structures really help us to push the implementation of our policy.

In what fields do you experience any resistance against female empowerment or gender equality? Does the resistance appear more in rural areas?

I wouldn't call it resistance, I would rather call it some sort of misunderstanding or misconception, because really, when you look all of our gender equality programmes they are very friendly programmes that the citizens might not just wake up to resist.

Do all Rwandan women equally profit from gender equality ministry's programmes?

All programs are inclusive and every women are respected weather they are educated or not educated, weather you are rich or not rich. Our programmes are trained to benefit Rwandan women as a whole. The programmes don't have segregated nature. However we are setting programmes that target mainly poor women to try and uplift the economic status in a certain level. We have a lot of as the National Implement Programme, it targets that poor rural women are able to meaningfully employed or they are able to create a small group initiative

Is there any international organisation that you personally cooperate with concerning female empowerment? If yes, in what fields do you cooperate? I am sure that the MIGEPROF is cooperating with the United Nations, because of the president's role Her for She campaign.

We cooperate with a lot of partners and that is why we are here today. Partnerships are very key to us. A lot of thing that we do are successful with the support of partners. We work very closely with the World Bank, work very closely with the Netherlands Government, work very closely with the Swedish Government. We also have some international NGOs that we work very closely with. We work with United Nations, UN Women. We work with CARE International. We have a pool of partners that we work with. Most of them contribute towards budget, others contribute towards technical assistance, others contribute towards giving us ideas and helping us now to implement the National Gender Policy in districts.

Do you also cooperate with the African Union? Because the African Union also has a gender mainstreaming strategy?

Yes, currently, actually, we are working very closely with the United Nations Economic Commission for Africa. They are supporting us to elaborate what we call Africa Gender Index. That index is going to help us to track our progress on the implementation of all treaties that have been signed by the Government of the African Union.

Among the employees of the MIGEPROF how does the ratio of gender look like?

Actually, we have more female. In the regular structure there are 32 employees. We also have a lot of project stuff, including them also we have 42 employees. On the government structure about 10.

How long have you been working here? What is your inspiration in working here?

I have been working here one year and 5 months long. Personally I enjoy what I do, because this is what I went to school to study. I studied gender studies in Makerere University in Uganda. What really pleases me is that I am able to contribute to gender equality through different channels. Number one is advocacy. I feel very proud that I am in a position that gives me an opportunity to advocate for the wellbeing of men and women in Rwanda. I am in a position that gives me the opportunity to be able to ensure that gender mainstreaming as a principle or gender equality is achieved. I have a team about three people that I work very closely with and each person is in charge of a sector, social sector, governing sector and the economic sector. I am proud that even if we are not able to reach everywhere, but at least we are able to make an impact somewhere. I am also happy or proud to be leading on the reporting on the implementation of international conventions that Rwanda has ratified. This is very good because it also gives you time to reflect. I am seeing the energy, I am seeing the importance that our country has attached to gender equality. We have these conventions that have been ratified. But some countries ratify and keep them. But I am happy that Rwanda broader strategies like the Vision2020 and the ADPRS. They are really taking into account what our country has put a signature on. So during the elaboration Vision2020 the ADPRS there is a consolidation of all of these commitments that we have committed to implement that is taking into account during the elaboration of those long time development goals. And I am happy to be the part of the team that does the implementation of that.

Can you imagine yourself taking political position? Like being an MP in the parliament?

I can't say yes or no. I might get there because I am already in the committee of the National Women's Councils at the sector level. I am in charge of women's rights. So why not?

And you are also still very young. May I ask you how old are you?

I am 36 years old.

What is the Ministry's vision for the next 10 years concerning gender equality?

We want to see the men and women of Rwanda really understanding the meaning of gender equality. Understanding is one thing, being equal is another. So let us first understand. So I want to see a generation of women and men in Rwanda really understanding and appreciating what gender equality is, and we want to see the women economically empowered. We want to see the children of Rwanda growing up in harmonised families. We want to see families of Rwanda being stronger because we believe that a strong family will give a good reputation for a better generation.

Gneder Monitoring Office

Kigali, Rwanda

Allen Cyizanye

Director of Monitoring the Fighting against GBV and other Injustice

Bonaventure Nsabimana

Information and Communication Specialist

2016.04.28.

Would you please describe what is your actual job is at GMO?

Allen Cyizanye

Gender Monitoring Office is a public institution mandated to monitor that gender mainstreaming is being restricted across different actors, across different sectors. Actually we are in charge of accountability oversight to gender equality. Our monitoring interventions target both public and private sector. Basically we cover the entire life of this country. Basically we are acting on this land in charge of monitoring how they are respecting gender equality. We also look at international commitments, how Rwanda ratified them and how to care about different gender related commitments, international instruments. And we are in charge of monitoring this implementation and also reporting. In addition, we also look at GBV prevention and response. We are mandated to see how GBV service delivery is provided between the victims of GBV and child abuse. The institution is supervised by the Prime Minister's Office.

What are the main issues that you are working on right now?

Allen Cyizanye

We have different units at GMO. We have the unit in charge of monitoring gender mainstreaming. Under that unit we have different interventions. Actually, this year we are focusing on production of GBV agenda profiles. District profiles to show the case status of districts. These are the implementations of gender commitment goes, which with the accountability that I was talking about. We have to look at how different districts are. We are working towards promotion of gender equality and women's empowerment. It is not a new job, we worked on profiles in the previous years produced both district and sector profiles and these are additional ones. With these profiles we provide gender data both at the district level and the national level and also inform strategic decision making. Another thing is gender responsive budgeting. Rwanda launched gender budgeting programme. Under that program we have what we call gender budget statement, where each government budget agency has to indicate how they are planning to address gender issues, both the planning and the budgeting part, so we monitor how that is being done. Both at the planning level ensuring the quality of the produced gender budget statements and also monitoring how they are implementing what was planned. Another thing is that we are working on audits. We have undertaken gender participatory audits

in private sector and part of the civil society organisations. Now we are dealing with the private sector, we want to see how gender is respected in the private sector. And we are starting with the hospitality industry this year. We try to indicate how the hospitality industry, especially hotels respect how they are contributing to address gender equality.

As I have read and heard everywhere. Gender equality was a very big transformation for Rwanda. It has a long journey since 1994. I also would like to ask how you see this transformation?

Allen Cyizanye

Maybe before I go there I can talk about GBV. On the component of GBV we have undertaken different initiatives. One is monitoring how GBV is prevented and responded to in secondary schools (both private and public). At the final stages we conclude the work. We also monitor how civil society is acting in the gender sector, addressing or responding to gender issues. There are those who are doing prevention and we look at all of them to see how they are contributing to address GBV issues. We also conduct GBV clinics, sort of community engagement where we facilitate that dialog between the institution and actors, both government and civil society working on GBV subsidiary. Make sure that they are able to air out their problems, their issues on GBV, we address the issues and orient to whoever is consent dealing with these issues.

Are you also connected with the police and the military?

Allen Cyizanye

Yes, of course. We do all the GBV working and partnership with police and the National Public Prosecution Office and their offices across the country, because they are the key actors in this justice sector. We are also undertaking assessment in courts and the prosecution to see when we go to GBV criminal cases, how these cases are handled, what are the issues that are encountered. It is just started and going. This will also come up with findings about how these issues indicated: the timing, the quality of services, the application of laws (we have really good laws that we are proud of) and see how these punishments are provided. We are proud of these laws.

Bonaventure Nsabimana

GMO also organises different joint visits around the country. So the visits are organised in conjunction with other partners (like local government, district level), so the issues of the community are captured and people are tasked to respond to these issues. Most of the time the community issues are not well responded. Other priority the GMO is working on promoting the capacity of people in the districts, to enhance their capacity to make their own assessments. Because GMO is in charge of monitoring the respect of gender equality commitments. You know, the country is big and offices are small, we can't reach to everywhere in every time to monitor the happenings. So we have to be capable with capacities, with skills and with analytical thinking to see how can we monitor ourselves. To see what we are doing is what the community needs. For example for the budget. How can the budget be responsive to gender equality without GMO coming and monitor on-site? Same for the GBV cases, how can they be

responded to without the GMO coming every time to monitor and see if they have everything what is required? They also have responsibility.

Cyizanye Allen

This brings me back to the institutional partnership, we build institutional partnership with key actors within the government and private civil society organisations to ensure that we are able to do all these works. This is to raise the attention that we don't do it alone. We identify key partners that are capable to support whichever monitoring initiative that we are doing and then we go together in the field we plan together that helps us to gain more technical support. When you look at the gender mainstreaming unit for example, it cannot cover everything. We strategies engaging other partners more likely the same mandate to support our initiatives. I also haven't mentioned that we monitored once top centres. These are centres that provide holistic services to GBV victims. There are more than 20 across the country now. So we do continuous monitoring to ensure that they are providing the services that they supposed to provide. These centres have an own police, a GBV officer, a psychologist, a doctor, a lawyer, so these all actors that are contributing to address certain GBV issues or providing a service are brought together in the same house, under one roof to provide the services. First to reduce revictimization of the victim, and also to ensure that we don't have this long time spent when the victim is seeking for services. Everything is done in the same space and we also ensure that the victim is secured. So we monitor how these services are being provided by these centres. An other thing is that we follow up on victims of GBV. Being those that we got from the media, being those that came here, because we have a helpline that receives victims of gender based violence. After receiving and examining that case we follow up what is happening.

How does exactly a monitoring look like? For example gender based violence is happening in ruaral areas, you work together with social workers, but how does it look like in practise?

Cyizanye Allen

We engage others but we also go there. For example, if we find a case in district x then our staff has to be deployed to see what is happening. Most of the time we go with partners, who are supposed to be providing those services we need. We engage others, our partners to ensure that we monitor, but to make sure that after the monitoring there is someone to intervene to support the victim. So we go to the field where the case has happened.

How do you see the Rwandan society concerning gender equality? What are the biggest challenges that the society is still facing?

Cyizanye Allen

First of all, it is important to talk about transformation. Before 1994 we didn't have policy framework to support gender equality or eradication of GBV. After 1994 started the struggle of forming the laws, the struggle of elaborating new laws and coming up with gender sensitive policy. And now we are struggling with to see how effectively it is implemented. So we encounter that we have a great pride that we have a very strong legal and policy framework on the promotion of gender equality and women empowerment and also on prevention and

response to GBV. So whatever that we have achieved, whatever we are working towards is because that we have that background. Another important element that drives all that this is the highest political commitment and support. We have the support at the highest level, the political will is at the highest level championed by his excellence the President of the Republic, who makes this happen. Sometimes we see countries with policies and good laws but when you go to the implementation it is zero. We say that we achieved what we achieved, because at the highest level we have that support that women and men have to be in a safe environment. We have policies and laws that are sensitive being implemented, we have the GMO to ensure that this is done, because we have that support. It is important that we the GMO recognise this support.

Bonaventure Nsabimana

The real challenges that we are still having are about the process or journey that cannot take place in 100% in one day. So everything is there, laws are in place, the engagement is good, the will is fine from the political side and the side of the community. But gender equality is about promoting the women, giving the women access to everything and also for men. So on one side even though all benefits form the empowerment of the women, there are some challenges. For example a women gets access to land and men don't have full control on the land any more, the men feel that they have lost something, so there is a kind of small conflict. So it has to be thought how can men benefit from that. So it is about the empowerment, it used to be the men who had all the rights. And now there are women who are also having the same career as men, men feel uncomfortable to compete. But there is a kind of competition. So that kind of understanding and cultural barriers that people have been living for many years cannot be changed in one day. So there is that barrier of cultural beliefs that are still transforming. We cannot say that everything is achieved. Men need to understand what they will benefit, if their sisters or wives are empowered.

Cyizanye Allen

Women didn't have the right to inherit property or land but today men and women have equal rights of land. It is a key element we look at it from GMO perspective, a country that promotes gender equality is a great achievement. Two years ago we had the registration of land. We found out that both men and women have land registered on them. For example, 26 percent of the registered land are on women. We have 54% of land registered on both men and women, meaning co-owned. If you register a land then you get a certificate, meaning that the woman, who has the certificate, can do business and can be engaged in any income generated activity using her land title. This is a great transformation that also contributes to generate income that both supports the households, the community and the country at large.

Another challenge is to build capacity for key actors to ensure that gender mainstreaming is practically implemented and effective. Another challenge linked to what Bonaventure just said is about the mindset among both male and female. Mindset can delay the implementation of the given law or given policy. But that one is also being worked on by the MIGEPROF and other actors. We have different outreach programmes like awareness on gender equality, women empowerment and GBV.

Does the GMO have any connection or cooperation with international organisations e.g. United Nations, European Union?

Cyizanye Allen

It depends on the partnership that we are talking about. Who are very much engaged with our work are the followings: OneUN, UN Women (is under OneUN, they are charged with gender equality and women empowerment across all countries they are working in. They are our key partners. GMO had a project that was implemented and supported by UN Women about gender and governance, it was implemented in different districts. Another project is about sustaining the gains on gender equality and it is implemented by different actors, that we call the Gender Machinery. It is a project of UN Women under the support of Swedish Programme. We also have a partnership with CARE International. We are working with them on gender equality and GBV subsidiary, especially looking at building systems at the local level. These are the ones that we are having a daily working relationship with. Of course we also interact with others.

How long have you been working here at the GMO? What are your personal goals or inspiration?

Cyizanye Allen

I have been working here since May 2011. I was working in different positions, I was a gender specialist in charge of governance and legal issues, then after one year I changed to gender equality monitoring, then after some years I worked as a director of gender and GBV. So I managed to gain experience across different areas. My goal here is to ensure that all Rwandans live in an equal society, have equal access to whatever the government is providing to the community and ensure that we reach a stage where everyone is accounted for gender equality. I would wish to see Rwanda as we have no GBV case. I would look to a country, where we are safe, a woman is safe. And to ensure that we move forward concerning sustainable development.

Bonaventure Nsabimana

I work for communications on daily basis. I have been working here since June 2013 My first occupation these days is about changing mindset of people of community. It is not easy. It is about working on different packages to transform the community about using different channels, about using different messages, approaches and so on. That goal had not yet achieved, because reaching the community communication is very expensive, the budget is not available every time and capacity also needs to be analysed. We have to know what to tell the people from every aspect and perspective, because gender has so many aspects. So it is really a big challenge. For now we are having the chance to engage all those. So in about 2 years I begun to understand what gender equality really means. I was working in infrastructure sector where everything is logical. It is different about gender equality. You might know what it means but when you get home it changes. You have to make sure that your activity goes together with the reality. It is a really big challenge. My aspiration is to work to contribute, at least to make people aware about that gender equality can benefit everyone.

How many employees does the GMO have?

Cyizanye Allen

Our structure has 32 staff and now we are having 30 employees. It is not a women institution because we have almost 50 males. The number increases, because we have administrative assistance. In Rwanda, like in many other countries, if there is an administrative assistant, she should be a woman. That one also should be changed.

Do all Rwandan women equally profit from gender equality programmes?

Cyizanye Allen

I strongly believe I can support that, because when we talk about gender equality, we are not only looking at women in the city. For example, when we look at the land that I was talking about, these are women at the grassroot level, these are women that can engage in different kind of economic activities, we have women doing different cooperatives, we have women doing business at the grassroot level, we have women being part of the local government structures. You know, we have centralised government, we have districts, we have district councils. We have 30 percent to be respected across all the structures, and have achieved that especially in local councils. Local council is a decision making organ. Having these women part of the decision makers that level, makes it smooth for the women across all level. When we talk about gender budget statements. These are activities that are implemented at the local level. We look at those for the ministries, but of course, providing guidance through the local structures to the districts. If whatever is planned or budgeted gender sensitive, then women, girls, men and boys at the grassroot level are going to benefit. Other different initiatives, different programmes also look at the local level. They are the majority of the population and if we want to develop to become a medium income country. Then we have to build capacities. There are more women across the country and not in the cities. We also have to be aware of that. Our interventions, the government programmes target both men and women at the rural and also at all levels.

4. MELLÉKLET

Interjú szempontsor

Female politicians

Being a politician

- Since when have you been working as a politician?
- Why did you choose this profession?
- Was there an event (or an important turning point) in your life that made you choose this career?
- Do you think being a politician is a manly profession?
- Did you have a role model who inspired you to become a politician?
- What does being a politician mean to you?
- Many say that women have to invest more energy in becoming a parliamentary representative. What do you think about this statement?
- Have you ever been in a situation during your career as a politician when being a woman meant an advantage or a disadvantage? Please tell me some.

Quota and public policies

- On a global scale since 2003 Rwanda has been occupying the first place in the number of female politicians working as parliamentary representatives. Why is it necessary to raise the number of female representatives?
- Did the 30% constitutional quota motivate you to become a politician?
- In 2003 the compulsory 30% constitutional quota was introduced to women's parliamentary representation, but their proportion is now 64%. What factors explain the 34% higher rate of female politicians?
- What public policies and decisions have you reached concerning the female citizens situation with having 64% representation? Has the high rate of representation had any influence on the policy-making concerning female empowerment?
- As a politician how do you deal with female empowerment and gender equality in practice? What actual cases do you have?
- What civil organisations for women's rights are you in contact with?
- How do you cooperate with each other? Are there actual cases?

- Are you in contact with any organisation that promotes women's rights on the local level?
- How do you work on the manifestation of female empowerment on the local level especially in rural areas?
- In what fields do you experience any resistance against female empowerment or gender equality? (rural areas)
- In what fields should gender equality promotion develop?
- What do you think how effective is the female centred leadership in promoting gender equality in practice?
- Do all Rwandan women equally profit from gender equality government programmes?
- What do you think when will a female president be elected to lead this country?
- Is there any international organisation that you personally cooperate with concerning female empowerment? If yes, in what fields do you cooperate?
- What would you name your biggest success is in promoting gender equality?

5. MELLÉKLET

Terepmunkák

1. 2015. március: Tanzánia és Ruanda

Közös terepmunka Tarrósy Istvánnal és Vörös Zoltánnal, valamint a Saint Andrews Egyetem kutatócsoportjával

Támogató: Pallas Athéné Geopolitikai Alapítvány

2. 2016. április-május: Ruanda

Vendégkutatói tevékenység a Ruandai Egyetem Gender Intézetében

Támogató: Pallas Athéné Geopolitikai Alapítvány

3. 2018. március: Hollandia

Vendégkutatói tevékenység a Leideni Egyetem Afrika Kutatóközpontjában

Támogató: Új Nemzeti Kiválóság Program